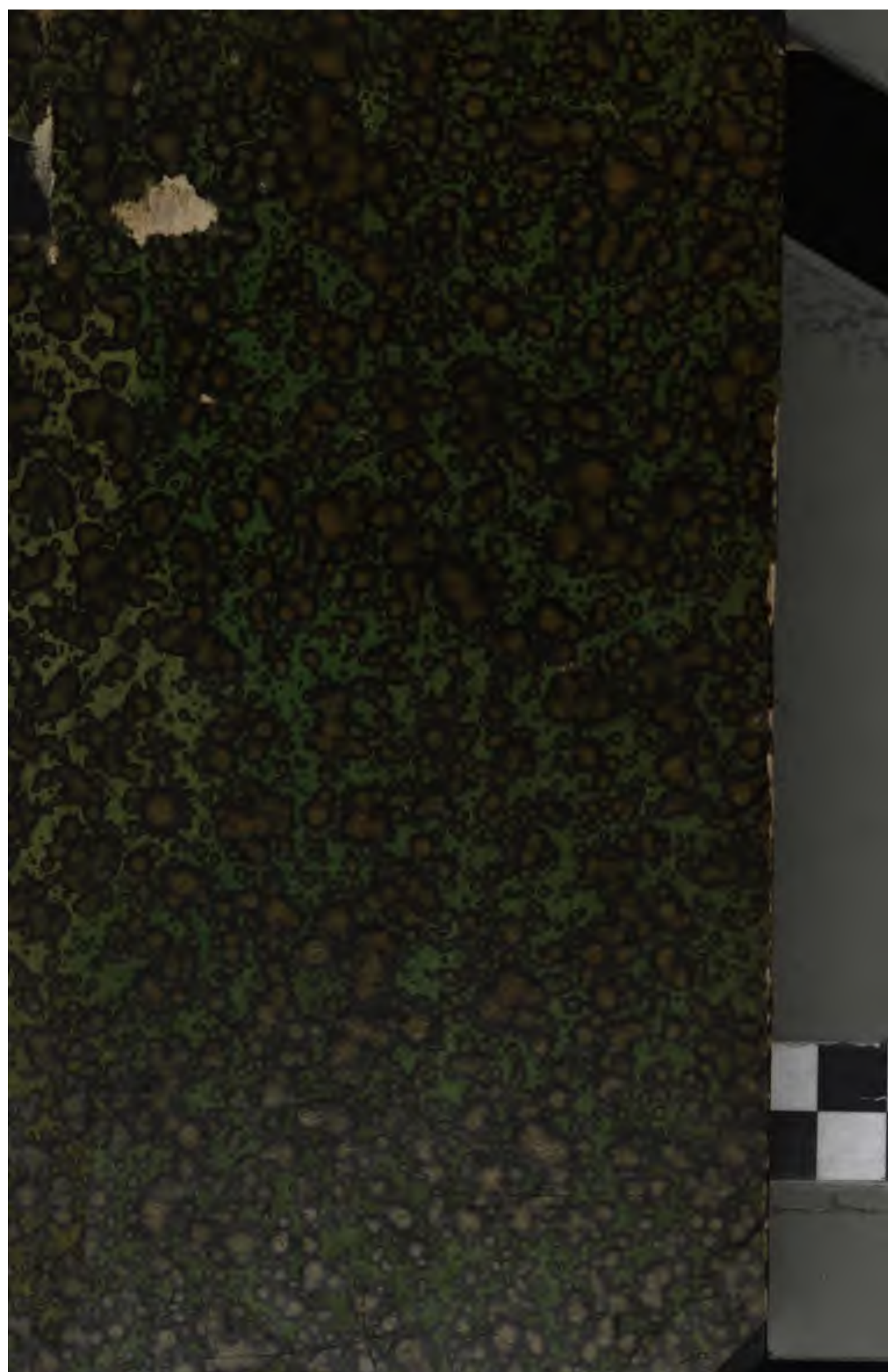

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817
LIBRARIES

KNJIGA PRVA
(1797.–1806.)

DR. LUJO KNEZ VOJNOVIĆ

PAD DUBROVNIKA

U SLOBODI JE SREĆA.
TUKIDID.

KNJIGA PRVA
(1797.—1806.)

TISAK DIONIČKE TISKARE U ZAGREBU 1908.
PIŠČEVO IZDANJE.

Manibus

Patrum

Sub Cypressis

Tubae Sonitum Expectantium

Saeculo

A Reipublicae Interitu

Vertente

Sacrum

MDCCCVIII—MCMVIII.

Predgovor.

Imena pobjeda i osvajanja zabilježenijeh na pariskom Arc de Triomphe — u slavu jednoga jedinoga čovjeka, jedan po jedan, kao u nekakvoj gigantičnoj igri, izlaze na poziv mrtvijeh. Doskora će i slova koja sačinjavaju romansko ime „Raguse“ uklesana na onaj slavoluk izaći na javu u vrtoglavoj galeriji stogodišnjica kojima obiluje ovaj vijek. Od svijeh onijeh imena te sačinjavaju sastavni i presudni dio istorije našega vremena, nas neposredno interesuje ono samo. Ubrojeno u katalog stotina pobjeda čovjeka koji je simbolizovao Energiju u onome što ta riječ ima od prirode čudesa, ovo ime, što prolaznici Champs Elysées-â mogu svaki dan da pročitaju, nije pobjeda kojom taj čovjek može da se ponosi. S njom je hronološki počelo Cezarovo mahnitanje. Poništavanje našega slobodnoga zavičaja bi prvi znak njegove bolesne volje, njegove žegje za svjetskom samodržavnošću, njegove nestrpeljivosti da sasluša glas razuma i pravde koji ga dovedoše do katastrofa za koje se ne može da nagje dostojna riječ. Ovaj dogagjaj u Napoleonovoj epopeji zaista neznatan, svjedoči ipak na kantaru moralne

istorije one epohe za početak pomrčine, za kvarenje ravnoteže u Cezarovoj glavi. Kao pogubljenje onoga albanskoga ribara, o kome negdje govori Chateaubriand, ćutljivo, ali moćno, označuje deviaciju genija, daleku pripremu na neizrecive i strašne iduće odmazde. Zauzeće Dubrovnika ujedno je zanimljiva epizoda istočne Bonapartove trke, etapa na njegovu putu za basnoslovnu Carevinu svijeta za koju nahogjaše kao preduslov osvajanje nekadašnje monarhije Velikoga Maćedonca.

Za nas pak, propast Dubrovačke Državice znači nešto drugo i nešto više : znači prekid tradicije koja nas vezivaše sa postanjem slobodnijeh općina, sa gragjanskijem životom slobodne i kulturne Evrope, gubitak jedinstvenoga pristana u kome naše pleme, za čudo bogato intelektualnim energijama, a oskudno državnim koncepcijama, zastupano bješe pred civilizacijom i mnogostručnim interesima, idejama i strujama novijeh vremena. U onaj kobni dan, brutalna je ruka centralistične Revolucije poništila naša vlasteoska pisma, utamanila je hiljadugodišnji uspjeli politički pokušaj jedne prosvijetljene, radne i korisne vlasteoske i gragjanske klase. I tako je naše pleme, po povraćaju Napoleonske bujice, ostalo bez svoga učitelja i najpitomijega svoga predstavnika, da strahuje i da se mučno probija ili kroz surovi i sterilni feudalizam ili kroz neproduktivno i materijalistično demagoštvo.

Sve ovo i još više, o čemu ćemo zasebno progovoriti, daje propasti Dubrovnika osobito neko obilježje, značaj koji prelazi granice običnog istorijskog dogagjaja i koji duboko zasijeca put i sudbinu našega dvoimenoga naroda.

Naše djelo obuhvata sva tri akta dubrovačke tragedije: 1806—1808—1814. Mi smo ga mahom napisali na direktnijem savremenijem izvorima, ne vodeći računa o dosada štampanijem publikacijama (osim štampanijeh dokumenata) koje su ili proste kompilacije, ili registrovanje fragmenata oralnijeh tradicija ili najzad, kao u Francuza Pisanija, uz prkos priličnoj dokumentaciji, izvrtanje i sakaćenje istorijskijeh spomenika i apologija žakobinske najezde.

Istorija pada Republike istorija je jednoga brodoloma. Prije konačne propasti broda sa zastavom Svetoga Vlaha, kapetani, mrnari, putnici baciše sve što je moglo lagju da optereti. Potom potonuše. Pridošli stanovnici, koristeći se srednjevjekovnim „Strandrechtom", razasuše ostatke. Mi evo sad, nakon sto godina, ispisujemo povijest toga brodoloma na ostatcima koje je more izbacilo na žale ili koji ležahu amo tamo razasuti po tugjim krajevima. Kakav zanimljiv dokumenat zatvoren je možda još negdje u kakovoj boci, zaboravljen ili ostavljen od utopljenika, ali, to se — govorimo, dakako, o dokumentima izredne važnosti — samo slučajem može naći.

Sto godina nakon pogibije, kad se o tom dogagjaju, o kome nam naši djedovi, kao očevidci, pričahu i njim naslagjivahu, ali i koprenom sjete dodiravahu mladenačke nam duše, kad se o tom dogagjaju priča kao o mnogo udaljenijoj stvari, kad su interesi i zauzetosti publike odavna krenuli sasvijem drugijem putem, kad se sve promijenilo, porušilo i prisilno zaboravilo, tada je doista ne malo čudo da se na osvitu od XX. vijeka još i ovoliko sačuvalo.

Niko, dakle, više od nas ne osjeća praznine ovoga djela. Ima, razumije se, i takovijeh koje bi se mogle u grijeh upisati i samome piscu. Ali promisle li čitaoci na prostranost, a gotovo se i može reći beskrajnost, isprava i knjiga o onom vremenu, beskrajnost koja tako tačno odgovara radu Onoga kome je jedan moderni istoričar nadjenuo sretni epitet : „Bezgranični" (der Grenzenlose)[1] tada će nam čitaoci ljubazno i svijesno oprostiti praznine, nezaokruženosti, netačnosti koje se i u djelima svjetskoga glasa, a šta više u ovim skromnim stranicama, napisanijem u udaljenosti od velikijeh evropskijeh centara, primjećavaju, ali i prirodno objašnjavaju.

Dužni smo, na posljetku, spomenuti nekoliko lica koji nam ne samo olakšaše posao, nego upravo bez kojijeh mi ne bismo u sa-

---

[1] August Fournier.

dašnjijem prilikama bili mogli ni stvoriti neku zaokruženu cjelinu.

U prvom redu, preugodna nam je dužnost blagodariti našemu dugogodišnjemu mnogouvaženome prijatelju, Preuzvišenome gospodinu c. ruskom pravom tajnom savjetniku Konstantinu A. Gubastovu, pregjašnjem c. ruskom poslaniku na Cetinju, u Beogradu i kod Vatikana, sadašnjemu prvome pomoćniku ministra inostranijeh djela, čijoj ljubaznosti i zainteresovanju za naše djelo dugujemo sve ruske dokumente i dobar dio francuskijeh. S njime smo često raspravljali o Napoleonovoj politici na Istoku i o pregovorima u Parizu i u Tilzitu i on nam je, dragocjenom izmjenom misli, znatno olakšao trud.

Simpatične ure koje provedosmo u Decembru 1905. u Aprilu i Maju 1907. u c. kr. dvorskom i državnom arhivu u Beču, blagodareći preljubaznom prijemu i liberalnosti sadašnjega upravitelja ovoga uglednoga arhiva, gosp. dvorskog savjetnika Dra. Wintera, ne ćemo nikada zaboraviti.

Najzad, kako smo veći dio ove knjige konačno izradili u Sofiji od Decembra 1906. do Marta 1907. mi smo u Narodnoj Biblioteci bugarske prijestônice našli sve one knjige koje bi drukčije bili morali tražiti iz inostranstva i dobiti ih teškom mukom. Gg. Zaimov, bibliotekar, i P. Slaveikov, podbibliotekar, olakšali su nam ovu stranu rada, najljubaznije poručujući

za Narodnu Biblioteku sva ona istorijska i diplomatska djela koja u Biblioteci nedostajahu.

Još imamo da blagodarimo gospodinu Prof. Dru Konstantinu Jirečeku, kome dubrovačka istorijografija toliko duguje, a pisac ovijeh redaka u svakom pogledu neizmjerno, na ispisima iz c. kr. vojnoga arhiva u Beču gdje, uz prkos gotovosti upravitelja arhiva c. kr. podmaršala pl. Vojnovića, nijesmo, iz nedostajanja vremena, dospjeli da sami radimo.

Na čitaocima ostaje izricanje presude da li smo do kraja i savjesno ispunili naš zadatak. Za nas on nije ništa drugo bio nego li prosto ispunjavanje jedne gragjanske i narodne dužnosti

U Sofiji,

Oktobra 1907.

Post-Scriptum.

Pod kraj ove stote obljetnice, prinugjeni smo nadodati ovome predgovoru kratki i za nas same neočekivani zaglavak.

Svečanost istorijskoga momenta i dostojanstvo naše književničko ne dozvoljavaju nam da na ovome mjestu, ni u ovoj knjizi, iz koje se izvijaju bolne odista, ali samo visoke uspomene, ispričamo peripetije našega rukopisa — koji još u Decembru 1907. dozrio bješe

za štampu — ni razočaranja koja smo, u tom pogledu, doživjeli, ako bi nas to pričanje i potpuno opravdalo od prijekora da je ovo djelo tek sada ugledalo svjetlo, a ne, kako smo stalno računali, još u početku ove znamenite godine.

Biće dovoljno da rečemo, kako već počimasmo da klonemo u nadanju e će ovo djelo moći skoro izaći pred čitalačku publiku, kad nam, po sreći, jedan visokonaobrazovani član kr. vlade izjavi svoju pripravnost da djelu osigura zemaljsku potporu.

Tako i bi. Predstojnik odjela za bogoštovje i nastavu, Presvijetli Gospodin Dr. Ferdinand pl. Mixich, blagoizvoli dosuditi piscu munificentnu potporu za izdavanje ovoga djela, a Preuzvišeni Gospodin Ban, Pavao barun Rauch, blagoizvoli 18. Avgusta ratifikovati ovo rješenje.

Ako je, dakle, ovo djelo moglo ugledati svjetlo dana, na tome pisac ima isključivo i najtoplije da blagodari kr. zem. vladi, u licima Svijetloga Bana i Predstojnika odjela za Bogoštovje i Nastavu. Oni su tim odista liberalnim aktom zadužili ne toliko jednoga pisca, koliko dubrovačku istorijografiju, kojoj su ove stranice vrlo skromni prilog i uopće istorijsko-diplomatske, u ovom dijelu našega naroda tako zanemarene, a tako korisne, nauke.

U Zagrebu,
Avgusta 1908.

PREGLED SADRŽINE.

Knjiga Prva.

(1797—1806)

Glava I.

Bonaparte.

(1797—1805)

I. Francuska Revolucija i Dubrovnik. — Spoljna politika Revolucije, 1. — Odnosi evropskijeh Republika sa Francuskom, 2. — Dubrovnik za francuskoga Terora, 5. — Unutrašnje stanje Dubrovnika, 14. — Neutralnost godine 1793—1796, 16. — Dubrovačko predstavništvo u Parizu, 19. — Direktorij, 21. — Uspostavljaju se diplomatski odnosi sa Francuskom, 22. — Bonaparte u Italiji, 23. — Leoben; Austrija u Dalmaciji i Boki Kotorskoj, 24. — Bonaparte se zauzimlje za Republiku, 25. — Thugutove instrukcije Thurnu, 27. — Misija francuskoga admirala Brueysa u Dubrovnik, 28. — Afera Comeyras (1798), 29. — Republika nastojava u Carigradu da Engleska pošalje svoje brodove u Jadransko more, 30. — Bonaparte u Misiru; koristi neutralne dubrovačke zastave, 32. — Konavoska buna, 33.

II. Dubrovnik na osvitku XIX vijeka. Unutrašnje stanje Dubrovnika, 35. — Republika Jonskijeh Ostrva, 40. — Murat, 42. — Englezi prema dubrovačkoj neutralnosti, 44. — Bonaparte i Turska, 45. — Sebastianijeva misija, 46. — Napoleon Car; Bruère des Rivaux ponovno akreditovan kod Republike, 48. — Austrija i Dubrovnik, 49. — Strahovanja Republike od austrijskijeh osnova, 50. — Akcija Miha Božovića, 52.

*

Glava II.

Ante Portas.

(26. Decembra 1805 — 27. Maja 1806).

Glava III.

Marsiljeza.

(27. Maja — 6. Jula 1806.)

Glava IV.

Oubrilov Ugovor.

(Jul—Decembra 1806.)

Isprave.

Glava I.

Glava II.

Glava III.

Izvori.

A.

Neštampane isprave:

Dubrovački Državni Arhiv (D. D. A.):

Naročito: Zapisnici Senata 1806—1808, Lettere di Levante e di Ponente 1806—1808 i mnoge druge isprave koje će se kroz radnju citovati.

Bečki Dvorski i Državni Arhiv (B. D. A.):

Depeše gjeneralnoga konsula Ivana Timona (Original-Berichte des k. k. General Consuls in Ragusa Timoni) 1805—1809 (depeše su na francuskome jeziku) ministrima inostranijeh djela grafu Koloredu (Colloredo) i grafu Stadionu.

Prepiska barona Vincenta, izvanrednoga poslanika u Parizu, sa grafom Stadionom, 1806.

Prepiska grafa Metternicha, poslanika u Parizu, sa grafom Stadionom, 1806.

Petrogradski Arhiv Ministarstva Inostranijeh Djela (R. D. A.):

Correspondance du Prince Czartoryski et du baron Budberg avec le Comte Razoumowsky, ambassadeur à la Cour de Vienne, 1806—1807.

Correspondance du Prince Czartoryski avec Mr. Italinsky, ambassadeur à Constantinople, 1806.

Rapports de Mr. Fonton, Consul Général à Raguse, au Prince Czartoryski 1806.

Lettres de l' Amiral Seniavine au Comte André Razoumowsky, ambassadeur à Vienne 1806—1807 Campagnes — France — 1806.

Rapports de l' Amiral Seniavine à l' Empereur Alexandre I-er 1806—1807 Campagnes — France — 1806.

Pariski Arhiv Ministarstva Inostranijeh Djela (P. D. A.):

Mémoires et Documents, Autriche (Raguse).

Pariski Archives Nationales:

Documents A. F. IV.

Bečki Kriegs-Archiv (B. K. A.).

Biblioteka Male Braće u Dubrovniku.

Arhiv Natali u Dubrovniku.

Arhiv Dubrovačke Općine.

B.

Zbornici i štampane isprave:

Correspondance de l'Empereur Napoléon I-er, Paris, 1858—1870, 32 knjige in — 4.

Lecestre — Lettres inédites de Napoléon I-er, Paris, 1897.

L. de Brotonne — Lettres inédites de Napoléon I-er, Paris, 1898. id. Nouvelles lettres inédites Paris, 1903.

Dr. M. Gavrilović — Ispisi iz Pariških Arhiva, Beograd, izd. kr. srpske Akademije, 1904. (ćir.)

Comte d'Angeberg — Le Congrès de Vienne et les Traités de 1815, Paris, 1864, 4 knjige.

Klüber — Acten des Wiener Congresses, Erlangen, 1815, 9 knjiga.

Tračevski — Diplomatski odnosi Rusije sa Francuskom za Napoleona I., izd. Imperat. Ruskoga Istorijskoga Društva, Tom III. 1805—1806, Tom IV. 1807—1808 Petrograd, 1892—1893 (ruski).

F. de Martens — Recueil des Traités et Conventions conclus par la Russie avec les Puissances Etrangères, Tome XIII, Traités avec la France 1717—1807, Pétersbourg, 1902.

Appendini — Giornale (1806—1807) izd. Nagy i Kolendić, Dubrovnik, 1906.

Makušev — Materijali za istoriju diplomatskijeh odnosa Rusije sa Dubrovačkom Republikom, Moskva, 1865 (ruski).

Francesco Bona — Memorie sull'insurrezione del 1813, ed. Gelcich, Wien, Gerold, 1882.

Mémoires et Correspondance politique et militaire du Prince Eugène, publiés, annotés et mis en ordre par A. Du Casse — Paris — 1858 — 10 knjiga.

C.

Djela:

A. Fournier — Napoleon I. Eine Biographie. Wien-Leipzig, Tempsky-Freytag, 1906, zweite Auflage, 3 knjige.

Prof. Sloane — Life of Napoleon Bonaparte, New-York-London, The Century Co., 1905, 3 knjige.

A. Sorel — L'Europe et la Révolution Française. Septième Partie: Le Blocus Continental et le Grand Empire (1806—1812) Huitième Partie: La Coalition, les Traités de 1815 (1812—1815) Paris, Plon, 1904.

E. Bourgeois — Manuel historique de Politique Etrangère, Tome II, Les Révolutions (1789—1830) Paris, Alcan, 1904.

Driault — La politique orientale de Napoléon (1806—1808) Paris, Alcan, 1904.

Pisani — La Dalmatie de 1797 à 1815, Paris, Picard, 1893.

Mémoires du Maréchal Marmont, duc de Raguse, de 1792 à 1841, Paris, 1857 (II. i III. knjiga).

Duc de Sorgo — Fragments sur l'histoire politique et littéraire de l'ancienne République de Raguse et sur la langue slave, Paris, Porthmann, 1839.

Ostala će se djela (Kovalevsky, Aulard, Masson, Wertheimer, Krones, Debidour, Dufourcq, Gervinus, Zinkeisen itd.) citovati u tekstu.

GLAVA PRVA.

BONAPARTE.

(1797—1805.)

Glava prva.

I.

Francuska Revolucija prekide samo u kazuistici tradicije Staroga Režima. U stvari ona spokojno produži politiku „državnoga interesa", politiku diobe Poljske i rata za austrijsko nasljedstvo. Stara Evropa dijeljaše i sjeckaše narode u ime istorijskijeh prava, revoluciona Francuska municipalizovaše i ukidaše suverenstva u ime slobode naroda i rata kraljevima. Dok su stare Republike van granica njezinijeh planova, koje je ona izvadila iz kartonâ Staroga Režima, ona im ne će dosagjivati. Njezini će agenti samo pronositi novo evangjelje „čovječjih prava". Ali čim Mleci, sticajem prilika, postadoše predmetom „kompenzacije" i „tranzakcije", gjeneral Bonaparte, poslušan glasu monarhične tradicije i tajnijeh namjera Direktorija, izbrisaće ih, bez ustezanja, iz reda nezavisnijeh država. Kazaće mletačkome Senatu: „Vaša je vlada zastarjela", ali će zastarjelu vladu predati monarhiji koja bijaše u Evropi inkarnacija anti-revolucione politike. Prohujaće deset burnijeh godina. Car Napoleon, zaboravivši obećanja gjenerala Bonaparta, trebaće jedan predmet „kompenzacije" i „garancije" protiv Rusije i uništiće Dubrovnik. Republikanski i aristokratski harakter jadranskijeh država

ne će imati presudna značaja u ovom postupanju starijeh monarhija, ni nove Francuske. Stari Režim nije imao predradsuda protiv Republika kao nemonarhičnijeh oblika vladanja. Revolucija, uz prkos njezinim deklamacijama protiv aristokracija i oligarhija, ne će prijekim okom gledati na Republike kojima vladaju aristokrati. Šta više, pod uticajem klasičnijeh reminiscencija, ona ne će vidjeti u njima nego čarobnu riječ: Republika, ne mareći za provalinu koja postoji izmegju same sebe, Sjevero-Američke Republike i Mletačke, Gjenoveške, Dubrovačke. Robespierre, taj tipični predstavnik Revolucije, nije mario da sazna što su te Republike i kakve su mogle da budu zajedničke njihove veze sa Republikom u Francuskoj. Njemu, kao i svim ostalim kolovogjama Velikoga Pokreta, bijaše dosta da se one vlade tako zovu, pa da budu Francuskoj saveznice.[1] Direktorij, a, po njegovu ugledu, Rimska Republika od godine 1798, pa Cizalpinska Republika, podržavaće najbolje, najusrdnije veze sa aristokratskim Dubrovnikom.[2]

---

[1] Frédéric Masson, Le département des affaires étrangères pendant la Révolution, Paris, Plon, 1877. 295—296.

[2] Naša Republika bi prva država koja prizna Rimsku Republiku i akreditova kod njezine vlade jednoga poslanika (22. Aprila 1798). To neizmjerno polaska mladoj, nemirnoj Republici kojoj naš sugragjanin Faustin Gagliuffi krojaše ustav i gragijaše tribunske govore. (Cf. Dufourcq, Le régime jacobin en Italie, Paris, Plon, 1902). 27. Floreala godine VI (Maja 1798) ministar inostranijeh djela Bremond pisaše našoj Republici: „Danas kad je Rimska Republika ubrojena u red evropskijeh država, prva joj je briga da Vas kroz mene uvjeri o svojoj želji da stupi u

Ministri Narodnoga Konventa ugrožavaće naprotiv demokratsku Ženevu, jer će zakoni ove male Republike smetati njihovim računima i vrijegjati njihove strasti.[1] Sva je istorija odnosa Dubrovačke Republike sa Francuskom Revolucijom u ovom kontrastu.

Revolucija zateče Mletke, Dubrovnik, Gjenovu, Lůku u mučnome prelomu klasa, načela i ekonomskijeh pitanja, ne živeći Republike u spoljnoj politici ni o čem drugom nego li o neutralnosti. Što je jedan fini promatralac Staroga Režima rekao o Gjenovi: da Senat onoga grada ne bi nikad imao da pristupi viječanju o nekom predmetu, a da u početku sjednice dužd glasno ne reče skupštini: Ne zaboravite, Sena-

---

odnose s ostalim Silama i o iskrenoj žudnji da podrži s Vama veze prijateljstva i jedinstva osnovane na pravici i na interesu obiju Republika. S moje strane ne ću zanemariti nikakvu prigodu da ugodim dubrovačkome narodu i njegovoj vladi". D. D. A. Drugom prilikom, Bremond pišući zapovjedniku tvrdinje Cività Vecchia Bèveuza dubrovačkoga konsula Guglielmottia, primjećuje: „La déclaration amicale qui tient cette République avec la Notre, la Protection spéciale dont la Grande Nation l'a honoré, les droits des Gens enfin, tout semble convenir pour que le citoyen que je m'empresse de Vous recommander soit traité avec tous les égards possibles. (9 Pluviose, An VII, 28 januara 1799). Ibid. Predsjednik Cizalpinske Republike Costabili, kome dubrovački Chargé d'Affaires Bonfiolo bješe podnio pozdrave Republike, odgovaraše dubrovačkoj vladi: „Ljubezne riječi Vašega poslanika jesu autentičan dokaz načela kojima ste prožeti i one Filantropije, koja sačinjava najljepšu vrlinu svijeh slobodnijeh naroda . . .". Ibid.

[1] A. Sorel, L'Europe et la Révolution Française, III, 120.

tori, da spas Republike zavisi od njezine neutralnosti,[1] to se isto mogaše reći o Mlecima, ali u najvećoj mjeri o Dubrovniku. Francuska ne će u početku ništa drugo od Republika ni tražiti. U instrukcijama upućenim 12. Maja 1793 Noëlu, francuskome poslaniku u Mlecima, Comité de Salut Public traži od Republike samo neutralnost; on je spreman da s njom pregovara o trgovinskom ugovoru, kaošto pogubljeni kralj sa Dubrovnikom, a taj se ugovor može docnije provrći ća u alijansu. Noël će nastojavati da raspрši klevetu kao da je Republika prožeta duhom prozelitizma. Maret, kome je iste godine, u Junu, povjerena misija u Napulj, imaće po uputstvima da naročito naglasi „interes talijanskijeh država da održe neutralnost i da se sporazumiju sa Republikom kako bi proćerali Engleze iz Sredozemnoga Mora".[2] Ovu istu politiku Francuska vodi sa Toskanom, sa Gjenovom, sa Ženevom, sa Dubrovnikom, a pri tom i ne pomišlja da nema ni zapletenije, ni mučnije stvari za male države, koje žive isključno od pomorske ili suhozemne trgovine, a zatvorene su izmegju dvije Velike Sile, nego li održanje stroge neutralnosti! Ali i te će želje biti skromne prema poznijoj politici Konvencije i njezina mandatara gjenerala Bonaparta. Revolucionarna skupština i pobjedonosni gjeneral preopteretiće porezima, nametima i rekvizicijama sve male narode, silom ili milom će ih anektovati, vrijegjaće prava neutralnijeh država, poništavaće ugovore, rušiće megjunarodne zakone, a

[1] Bielefeld citovan u Sorela I, 391.
[2] Sorel III, 404—405 i 424.

neprekidno će naglasivati i kleti će se da poštuju slobodu i neutralnost naroda.[1]

Dubrovačka Republika i sloboda Jadranskoga Mora snosiće sve talasanje ove revolucione francuske politike. Prva velika žrtva pomlagjenoga prava osvajanja biće Venecija. Njezina propast porušiće definitivno jadranski mir i jadransku ravnotežu. A dok se to zbude, i jedna će se i druga Republika na ivici propasti, pritajivati, uklanjajući se od svake i najmanje nesuglasice i od najmanjega sukoba sa novom Silom prerazličitijeh strašnijeh lica, koja rastijaše u oluji, van svijeh do tada poznatijeh zakona javnoga prava i socijalne evolucije.

Jedan francuski konsuo u Jakinu, Michel-Ange-Bernard Mangourit,[2] veliki pristaša Revolucije, koji napisa zanimljivo djelo o obrani Jakina god. 1799.[3] i o Republikama s kojima Jakin u ono

[1] Masson, Op. cit. 270, Sorel i dr.

[2] 1752—1829 konsuo u Charlestownu, otpravnik poslova u Valaisu, sekretar u Napulju, konsuo u Jakinu. Vatren žurnalista, publicista, govornik i pošten čovjek. Cf. Masson, 324-325.

[3] Potpuni naslov ovoga rijetkoga djela jeste: „Défense, d'Ancône et des départemens romains, le Tronto, le Musone et le Metauro par le général Monnier aux années VII et VIII (1798 i 1799). Ouvrage mêlé d'épisodes sur l'état de la politique, de la morale et des arts à Raguse et dans les villes principales d'Italie à cette époque. Paris, Chez Ch. Pougens, 2 vol. An X 1802.“. Poznato je, da je god. 1799. 2. Novembra saveznička rusko-turska flota, pod zapovjedništvom komodora grafa Nikole Vojnovića, zajednički sa austrijskom vojskom, pod zapovjedništvom podmaršala Fröhlicha, prinudila gjenerala Monniera

vrijeme imaše svakodnevne odnose, megju kojima Dubrovnik zauzimlje gotovo glavno mjesto, ovako crtaše dubrovačku politiku za francuske terorističke vlade: „Dubrovačka se vlada, za najjače francuske oluje držala zatvorena pod svojim krovom; njezini se podanici obogatiše blagodareći obazrivoj neutral-

na kapitulaciju i osvojila Jakin i cijelu oblast. (Cf. Gjeneral Miljutin, Istorija Vojne od god. 1799. Petrograd, 1857, 2 toma ruski). Ovu opsadu opisuje Mangourît u II. i III. dijelu svoga djela, a u prvom u dugo govori o politici Rimske i Dubrovačke Republike, o istoriji jadranskijeh oblasti u Italiji, o Jakinu itd. Kad se čitalac privikne na frazeologiju Mangourîtovu, zajedničku Francuzima onoga vremena, čitanje knjige postane jako zanimljivo, naročito tamo gdje govori o dubrovačkoj politici, o kojoj priča svestranim poznavanjem prilika kako se samo od savremenika može crpati i koje se u vrlo lakoničkim službenim ispravama Republike ne može naći. Mi ćemo se još na drugome mjestu poslužiti ovim savremenim svjedokom. Primjetiti nam je još samo, da se u Evropi stanje Dubrovačke Republike krajem XVIII. vijeka poznavaše i iz ove Mangourîtove knjige. Pregled, a do nekle i doslovni prijevod, glave o Dubrovniku iz Mangourîtovoga djela donosi Archenholz u III. tomu svoje smotre „Minerva" od god. 1802 (Jul) pod naslovom: „Historische Nachricht von der Republik Ragusa und ihrem gegenwärtigen Zustande. Von einem Ragusaner". U drugoj, Junskoj, svesci iste godine, Archenholz donosi drugi ulomak iz Mangourîtove knjige pod naslovom: „Die Belagerung von Ancona im J. 1799. Ein Fragment". Tom prilikom govori o samom francuskom djelu ovo: „Eine weitläufige, seltsam geschriebene, mit den fremdartigsten Dingen vermischte, mit Declamationen und Rhapsodien verwebte Erzählung, die man aber stellenweise mit Interesse liest". Ovaj sud nije, megjutijem, Archenholza spriječio da publikuje fragment o Dubrovniku ne navodeći mu izvora, nego kao originalni članak Minerve!

nosti. Naizmjeničnim popuštanjem ne povrijedi ni jednu, ni drugu od opasnijeh struja koje joj kroza žile teku. Na mahove, zavedena osjećajima, a reg' bi i zanesena načelima, kao da šćaše da reformiše zloupotrebe... Ali se poboja opasnosti rušenja, neprilika ponovna zidanja i neizvjesnosti poboljšanja. To u ono doba bî možebit mudro... Kad se u velikijem daljinama pa i u njezinoj blizini najstariji i najčvršći državni organizmi razbijahu užasnim praskom, ona se zatvori u svoju ljušturu, zadovoljna svjetlošću svoga fenjera i skromnošću svoje moći".[1]

Službeni akti Republike obasjavaju i utvrgjuju ovu sliku. Godine 1793. dok se u Parizu, izmegju dvornice Konvencije i place Louis XV. igrala strašna januarska drama, sugestivno je uzeti u ruke knjigu zapisnika dubrovačkoga Senata[2] i čitati: 19. ja-

[1] Mangourit, I, 86—87.

[2] Za orjentaciju neupućenijeh čitalaca, ispisujemo ovdje iz našega djelca: „Istorijska šetnja po Dubrovniku" (Beograd, J. Pavlović, 1907 ćir. str. 7—10) kratku harakteristiku dubrovačkoga ustava:

Glava je Republike Knez (Rector, Rettore), prosti sjen. Mijenja se na vladi svakog mjeseca. Jedva mu dostaje vremena da upozna Dvor (Palazzo Rettorale) u kome je kao državni sužanj. Vlastela, poučena opasnostima prošlosti, postrigoše mu za sva vremena polet. Ne izlazi iz Dvora nego kad mu državni ceremonijal naredi. A kad izide, obavit crljenim plaštom, crljenijem duplijerom u ruci — ako ide u crkvu — praćen muzikom, Malim Vijećem i Senatom, puk, koji treba da vidi vlast oličenu u jednome čovjeku, ne sluti koliko je varava njegova moć i kako je sva državna vlast sakrivena u onoj dugoj povorci vlastele koja mu se megju Dvorom i Gospom ponizno klanja. On prima strane poslanike. On čuva ključe Grada i državni pečat.

nuara — toga dana Konvencija zabaci traženu odgodu kraljeva pogubljenja — poslanici Dživo Kaboga i Dživo Sorgo na povratku iz Carigrada

On predsjeda Senatu, Velikom i Malom Vijeću, ali državni tajnik često zaboravi upisati mu ime u zapisnik sjednica. Monotoniju bdijenja i radnje sa tolikim svijetom, prekine tek po koja gozba sa flandrijskim napicama izvezenijem državnim grbom, staklima od Murana i porculanom Vieux Saxe, ili ako se za knezovanja dogodi, da pod svodovima Dvora primi pozdrav barjakâ na dan Sv. Vlaha ili poslanikâ Republike na put za Carigrad! To je sve što u Dubrovniku ima personalne vlasti. Montesquieu pominje u svom Esprit des lois ovu čudnu ustavnu pojavu i misli da je ona samo ostvarljiva u maloj jednoj državi.

Jedanaesterica Maloga Vijeća (Minor Consiglio, Consilium Minus) koji sa Knezom prikazuju „Majestatem Principis" nijesu ni oni ništa drugo do slijepo orugje impersonalne vlade. Malo je Vijeće egzekutivni organ Velikoga Vijeća i Senata. Ono je moglo rješavati sitnije gragjanske, državne i kriminalne parnice. Sačinjavalo je pisma na sve strane vladaoce i na svoje činovnike, kada to ne bi predato bilo na izradu Providnicima Republike (Provveditori della Repubblica, pet senatora od 50 god. biranijeh za godište dana u Velikom Vijeću, čuvari zakona i ustava). Malo je Vijeće primalo sa Knezom u privatnu ili javnu audijenciju strane poslanike, ministre, crkvene dostojanstvenike itd. Posredstvom njegovijem upućivahu se prošnje i memorandumi koji su padali u područje Velikoga Vijeća i Senata, pa za to je imalo vlast sazivanja državnijeh zborova na redovne i vanredne sjednice. Najmlagji član Maloga Vijeća bijaše njegov predstavnik u odnosima sa stranim diplomatskim i konsularnim zastupnicima i smatrao se ministrom inostranijeh djela sve do pada Republike.

Suština vlasti, one, koja čita znakove vremena, sad obrće na desno, sad na lijevo, čuva mir i nepovrjedivost zemalja Republike, služi se svima jednako, obavijajući svakoga velom bezimene vlade, sva je ta vlast u patricijatu. Kolektivna sila najstrože aristokracije na svijetu odvraća pogibao samodržavne vlasti

rješavaju se poslanstva cum gratiarum actione i uzimlju se uobičajene dispozicije za državnu sve-

---

jednoga čovjeka i pritajiva sretno Dubrovnik koji bi odviše na visoku, s jednom samom glavom, oboren bio od jutra do mraka.

Sva vlastela koja navrše 20 godina, a besprijekorna su ponašanja u školi i kući, sačinjavaju Veliko Vijeće (Maggior Consiglio, Consilium Majus). Njihova su imena zabilježena u zasebnoj knjizi (Specchio dell' Eccellentissimo Maggior Consiglio). Oni biraju 25. svakog mjeseca Kneza i sve glavne činovnike — na godinu dana — bdiju nad Senatom, mijenjaju ustav, vrše suverensko pravo pomilovanja, glasaju namete itd. Veliko Vijeće bira na godinu dana 51 člana iz svoje sredine koji sačinjavaju Vijeće Umoljenijeh (Consiglio dei Pregadi, Consilium Rogatorum) ili Senat. Ovaj zbor vlada upravo državom. Njemu je Veliko Vijeće predalo punoću vlasti. On upravlja svim unutrašnjim i spoljašnjim poslovima Republike, vijeća o budžetu, odlučuje u posljednjoj instanciji o kaznenim parnicama, imenuje poslanike i konzule, piše vladarima, objavlja rat, potpisuje mir.

Ministri finansija bijahu 3 i zvahu se Tesorieri di S. Maria Maggiore, jer im je u početku bilo predato upravljanje blagom i gragjenjem prvostône crkve. Za gragjanske parnice bješe postavljen Collegium od 6 sudija (Consoli delle Cause civili) protiv se čijih presuda apelovalo na Senat. Isto tako postojahu za krivične stvari 6 Consoli del Criminale. Postojala je pak velika množina policijskijeh, carinskijeh, sanitetskijeh itd. činovnika nalik na mletačke činovničke klase, o kojima ovdje nije mjesto da govorimo.

Duhovni starješina bješe još od polovine XI. vijeka Dubrovački Arhiepiskop (koji nije smio biti Dubrovčanin sve do god. 1721. a nikada vlastelin) sa dva sufraganska episkopa u Stonu i u Trebinju. Kanonici prvostone crkve mogahu biti samo dubrovačka vlastela.

Cf. djela našega oca: „Državno i sudsko ustrojstvo Republike Dubrovačke". (Zagreb, 1891—92 u Radu Akademije) i „Crkva i Država u Dubrovniku" (Zagreb, 1894 ibid.).

čanost Svetoga Vlaha: smotra vlastele, Antuninâ, Lazarinâ[1], svi od 14. do 36. godine, u vojnoj odori, musketom na ramenu; 22 Januara — dan po kraljevom pogubljenju — Senat rješava sporove, kao vrhovni apelacijoni sud! Poslanik Favi šalje, megjutijem, iz Pariza strašne vijesti: Konvencija 1. Februara objavljuje rat Engleskoj; sprema se prvi koalicioni rat, na čelu mu Njemački Česar; Republika, da može, ne bi zapalila ni onaj jedini fenjer, nego bi

Zaključci Velikoga i Maloga Vijeća i Senata kao što i prepiska Republike sa poslanicima u inostranstvu, sa stranim vladaocima i drugim političkim licima sadržani su u Državnom Arhivu u Dubrovniku u 696 knjiga (osim hiljadâ nepovezanijeh pisama) koje se ovako dijele: 34 knjige Reformationes od god. 1301 do 1414. Ovo su nama do sada poznati najstariji zapisnici Republičinijeh Vijeća koja su do god. 1414. zapisivala svoje zaključke u jednu jedinu vrstu knjiga pod gornjim natpisom. Jugoslovenska je Akademija izdala do sada tekst Reformacija do god. 1396. Od god. 1414 svako vijeće počinje da bilježi svoje zaključke u zasebnu knjigu, a to su: Consilium Majus (Veliko Vijeće) 68 knjiga; Consilium Rogatorum (Senat) 210 knjiga; Consilium Minus (Malo Vijeće) 114 knjiga. Lettere e Commissioni di Levante sadržavaju pisma papama i ost. vladarima kao i uputstva svim poslanicima od 1539. do 1566. a od ove godine do 1802. (111 knjiga) samo prepisku sa poslanicima i vladaocima na Istoku. Lettere e Commissioni di Ponente (Italija, Njemačka, Francuska, Španija itd.) broje 159 knjiga, od 1566. do 1802. Posljednje se knjige triju vijeća zatvaraju sa god. 1808. biva sa padom Republike.

[1] Antunini i Lazarini su dvije prve gragjanske klase, oni prvoklasni, ovi drugoklasni gragjani. U stvari razlika bješe neznatna. Ali samo iz onijeh prvijeh postavljaše Senat sekretare Republike. Potonja klasa Sv. Lazara, mnogo mlagja od one prve, vezivaše se za organizaciju trgovine na Istoku.

najradije brodila u tišini tamne noći; ali ne može, sluša, pripadena, veliki glas mora na kome brode stotine brodova sa bijelom zastavom i onaj drugi šum polomljenijeh prijestola i zveket univerzalnoga oružja. Naredbe po gradu kruže. Cirkulari lete konsulima u inostranstvo.

Strani poslanici običavahu doći u kabinet najmlagjega člana Maloga Vijeća, koji vršaše dužnost ministra inostranijeh djela, da čitaju Gazette de Leyden. Od sada im je to zabranjeno, nego će im se dozvoliti samo da dogju do prve sobe Sekretarijata.[1] O ratnijem vijestima ili o ratujućim silama niko ne će više smjeti da progovori na javnim mjestima ili po kafanama, ma kakvog bio ranga i položaja. Šta više, niko ne smije ni da čita novine „sotto pena di Pubblica indignazione e di altre pene riservate ad arbitrio dell' Eccellentissimo Senato".[2] A kafedžije koji bi prekršili ovu naredbu izgubiće pravo da drže kafanu.[3] Konsuli u inostranstvu imaju da obrate naročitu pažnju na zastave Republike, da se dobro vide, da ratujuće Sile poštuju neutralnu trgovačku flotu. Dakle dvije će zastave imati svaki dubrovački brod: glavnu i sporednu. Glavna je velika zastava Svetoga Vlaha koja se ima vijati na glavnoj katarci na krmi, a sporedna nosi riječ: Libertas,

[1] Cons. Rog. 25. Januara 1793. D. D. A.

[2] Formula koja živo podsjeća na naredbe (gride) španjskijeh guvernera Milanske oblasti u Manzonijevim „Promessi Sposi". Ista zabrana razgovora po kafanama u Mlecima, Kovalevsky, La fin d' une aristocratie, 129.

[3] Cons. Rog. 3. Oktobra 1794. D. D. A.

pa neka se i njom služe. Ali kad god izagju iz jedne luke, imaće razviti najveću gala zastavu Svetoga Vlaha.[1] Konsulima u Napulju (Francesco Caracciolo) i u Carigradu (Federico Chirico) naredi se da sa novim poslanicima koje Konvencija pošalje tamo postupaju kao sa pregjašnjima. Ali u Carigradu, samo pošto ga Porta prizna.[2] Kiriku se naročito preporuči da bude vanredno obazriv u sadašnjim prilikama u Evropi. „Ove prilike traže da se što manje o nama govori" (Stanti le presenti circostanze dell' Europa, le quali ricercano, che il meno di noi si parli).[3] Uz prkos svim tim mjerama obazrivosti, bilo je intriganata koji prokazivahu Republiku kao simpatično raspoloženu prema Revoluciji. U Parizu primahu svaki takav glas sa velikim zadovoljstvom. Kako su sve velike i srednje Sile, od Njemačke i Engleske pa do Toskane i Mletaka, bile naredile svojim poslanicima da ostave Pariz i tako Francuska još od 10. Avgusta 1792. bješe ostala, može se reći, bez odnosa sa Evropom, tako znakovi simpatije i najmanjijeh država, naročito Republika, bijahu za Comité de Salut Public dragocjeni. Pariski „Moniteur" donese, dakle, vijest da su se u Dubrovniku javne demonstracije učinile za Francusku kad je konsuo Bruère Des Rivaux, sada „le citoyen Bruère", istaknuo novi štit, republikanski. Austrijski konsuo, abbé Milišić, bi prinugjen da tu vijest najenergičnije demantuje i da uvjeri ministra inostranijeh djela Thuguta, da

[1] Cons. Rog. 18. Marta 1793. ibid.
[2] Cons. Rog. 25. Januara i 20. Marta 1793. ibid.
[3] Cons. Rog. 20 Jula 1793. D. D. A.

Senat ispunjava najsavjesnije sve svoje dužnosti neutralne vlade i da nije ni najmanji znak pristanka dao „u korist buntovničkoga naroda, neposlušnoga svome zakonitome vladaocu".[1]

Razumije se, treba razlikovati vladu od struja o kojima piše Mangourit. Vlada Republike, dakle većina aristokracije, dajbudi dobra polovica vlastele koja upravljaše državom — jer u posljednje vrijeme uzdržavanje od sjednica ili od glasanja bješe postalo kronična bolest — vlada, bijaše neosporno protivna Francuskoj, protivna Revoluciji kako, u ostalome, svaki Stari Režim koji sam sebe poštovaše. Uz prkos tome, dakako, vlastodršci imahu posmjeh na ustima, pritajivahu se, a kada to ne mogaše da bude, jer se Dubrovnik i suviše isticaše na pučini, tad bijahu puni predusretljivosti, sa nepovjerenjem i odvratnošću u duši. Jer ne možemo da ne vjerujemo osjećajima i načelima jedne vlade, koja god. 1793. svome agentu u Rimu, Monsignore Stay, moleći ga da pošalje jednog profesora za gragjansko i javno pravo,[2] pisaše ove riječi: „Vi znate kako je u sadašnje vrijeme lako spotaknuti se o lice nezdravijeh doktrina i zaraznijeh načela. Za to Vas molimo, da budete vanredno obazrivi u izboru i da nagjete takvo lice, koje će da udruži nepokvarenost života sa čistoćom morala. Jer kad bi se ikad, po

[1] 4. Juna 1793. Relationen des Kais. Consuls in Ragusa Abbate Michele Milliscich 1766—1795 B. D. A. Com. A. fasc. 2. Četiri mjeseca nakon pogubljenja Luja XVI. Milišićeva je fraza zabavna!

[2] Lett. e Comm. di Ponente 1793, bez oznake dana. D. D. A.

kakvoj zlokobnoj nesreći, uselili u omladinske glave podozrivi dogmati i nastrane pouke, mjesto da se naša omladina uzgoji, mi bismo doživjeli potpun rasap ove države, čija je najstalnija osnova čistoća vjere".[1] Ovako, proročanskim duhom, mišljahu vlastodršci, dok pod kneževskom stolicom vijugahu ti „podozrivi dogmati" i te „nastrane pouke" u jednom dijelu vlastele i pučana, kako drukčije ne mogaše ni da bude. Tajni klubovi, slobodno-zidarske lože[2] postojahu i širahu se uz prkos vladi, švicarski, francuski revolucioni spisi kružahu ispod ruke, Jean-Jacques Rousseau bješe se popeo i na bedeme Dubrovnika i nije bilo biblioteke bez njegovijeh djela. Iste se pojave, isti uzroci, isti prelomi na dva kraja Jadranskoga Mora zbivahu pred nemoćnim vladama, iste se katastrofe spremahu. Jedan doktor iz Dubrovnika dopade u Jakin i opisa Mangouritu stanje u Republici:[3] „Ja Vam sakriti ne ću da dubrovačka vlada mrzi Francuze, ali im se divi i Vašoj je vladi iskazala sve ljubavi koje je od nje tražila i što je mogla da učini bez opasnosti za sebe: i nove i još veće bi joj usluge

---

[1] „Mentre quando mai per una fatale disgrazia venissero ad istillarsi nelle menti della gioventù dogmi sospetti e pellegrine sentenze, noi invece di istruirla vedressimo crollare intieramente questo Stato, della sussistenza del quale forma la base più stabile la veracità della credenza e della Religione". Ibid.

[2] Isto u Mlecima. U loži mletačkoj veći dio članova bijahu vlastela. Ona bijaše matica loža u Padovi, Vičenci i Veroni. Državni inkvizitori ne nagjoše ništa podozriva u aktima, ali opasni bijahu sastanci gdje se raspravljaše o svakovrsnim vjerskim i političkim pitanjima. Kovalevsky, 129.

[3] Mangourit, Op. cit. I, 86.

učinila, ali nikad je ne bi voljela. Bez obzira na one dvije frakcije te je uznemirivaju,[1] ja joj poznam četiri vrsti neprijatelja od kojijeh svaka može da obori oligarhičnu vladu, ako bi se udružila sa jednom od obiju frakcija.

Prva vrsta. Mnogobrojni Dubrovčani koji, obogativši se u Francuskoj, upiše njezine novotarije, ma da sa gorčinom o njoj govore u Dubrovniku. Da reku što misle, progonili bi ih: čine, dakle, kako španjolski filozofi koji ljube rukave fratara kapucina da im se ne bi reklo da čitaju Voltaira;

Druga: Bogate vlasteoske porodice koje se megjusobno predavaju velikodušnim idejama: i boje se pospolite[2] siromašnijeh plemića, neznalica i lako i jeftino podmitljivijeh;

---

[1] Salamankezi i Sorbonezi, pristaše ortodoksnijeh doktrina univerziteta u španjolskoj Salamanci i razvratnijeh načela pariske Sorbonne. U prve se ubrajahu članovi starijeh domova osnivača Republike prožeti starim idejama, u druge pridružena vlastela od godine 1666. i 1669, ali i mlagji članovi starijih domova. Čas jedni, čas drugi dolažahu na vladu i jedni druge kontrolisahu. Dvije partije, za koje Dživo Natali govoraše da su korisne bile, jer podržavahu ravnotežu u politici, i davahu života državnim zborovima. Neki su Salamankezi bili okrutni prema Sorbonezima. Mi smo čuli od našijeh starijeh n. pr. ovu značajnu crtu: Kad bi koji homo novus, Sorbonez, došao u Salamankeza po kakvu poslu, ovaj bi mu po djetiću poručio: „Evo me sad u kortu"*, pak bi sašao i na pucalu** od gustijerne bi se razgovarali!

* u avliju.

** puco, ala — la margelle (ograda bunara; u svakoj staroj dubrovačkoj korti nalazi se bunar, dubr. gustijerna).

[2] Opšti ustanak (poljačka riječ i ustanova).

T r e ć a : Klasa gragjana (pučana) i tamo, kao svukud, čuvarica ognjišta prosvjetljenosti. Ali ona je malobrojna i osjeća da nije na visini patricijata.

Č e t v r t a : Heloti Republike,[1] čiji su okovi sada još teži otkad su začuli što se zbilo u Francuskoj. Oni su odista tepajuća djeca u povoju, ali po prvoj riječi i po prvome koraku što učine, začudiće svakoga svojom razgovorljivošću i nestašnošću. Najbolji način da se u narodu utole želje, jeste uvjeravati ga da uživa".

Glavno, upravo životno, pitanje za Republiku bijaše neutralnost koju ona proglasi 28. Marta 1793. i koju tako mučno, ali uporno održi. Sa dvije načelne tačke gledišta neutralnost Republike bijaše stvar važna i za nju i za ratujuće Sile: sa gledišta ratnoga krijumčarenja, jer se, sasvim prirodno, ratujuće Sile najradije služahu neutralnom zastavom da prokriumčare ratne municije, vojnike, hranu itd. i sa gledišta utočišta što mogaše Republika da brodovima ratujućijeh sila dâ u svojijem prostranijem lukama. Ali koliko teže bijaše održanje ove neutralnosti za državu koja nemaše ratne flote, ni jakijeh utvrgjenja osim glavnoga grada! To je najljepše sama Republika izrekla, preko ministra inostranijeh djela Basselja, francuskome otpravniku poslova, 23. Marta 1796: „Ako se, rješavaše Senat, gospodin otpravnik po-

[1] Pod ovim nazivom, dubrovački doktor razumijeva, po sasvim pogrješnom shvatanju revolucijonarnijeh propagandista, seljačku klasu, koja u Dubrovniku nemaše helotskoga ništa, nego življaše vrlo zadovoljno prema braći svojoj u ostaloj Evropi i u familijarnim odnosima sa vlastelom.

slova ne zadovolji usmenim odgovorom, neka mu gospodin Bassegli odgovori in scriptis, da mi nemamo protiv oružane navale u našim lukama drugoga oružja nego li razloge, predstavke i dobre usluge, da su ta sredstva imala uspjeha i drugijeh puta, pa da se nadamo da će imati i u budućnosti".[1] Ovim oružjem Republika hitaše u susret ratnoj perijodi kojoj se ne mogaše predvidjeti svršetka. U stvari htjelo se puno gipkosti, diplomacije i znanja da se pobjedonosno izagje iz tako teške situacije. Zastupnik Republike u Parizu, Francesco Favi,[2] hvaljaše uvelike „mudre naredbe i mjere" kojima republikanska vlada bješe preporučila neutralnost Dubrovčanima u inostranstvu. On, s pravom, mišljaše da će Francuskoj Republici dobro doći neutralna zastava Dubrovačke, a da se ova ne izloži engleskim represaljama. „U ovom pomorskom ratu, pisaše Republici 14. Maja 1793.,[3] koji sva je prilika ne će dugo trajati, ratujuće Sile ne drže se običnijeh pravila i Narodna Konvencija, izvještena da brodovi neprijateljskijeh Sila otimlju tovar sa neutralnijeh lagja opredijeljenijeh za Francusku, stvorila je, 9-og ovoga, dekret po kome ratne lagje i korsari pod francuskom zastavom smiju zadržati neutralne brodove natovarene za račun neprijatelja Republike. Trg koji se na tim brodovima nagje biće proglašen kao dobar plijen (de bonne prise), ono što su žita biće isplaćena po cijeni mjesta

[1] Cons. Rog. 1796. D. D. A.

[2] O njemu će biti docnije više govora.

[3] Corrispondenza di Francesco Favi, Inviato a Parigi. D. D. A.

kome bijahu upućena, a brodovi će nakon prodaje trga biti povraćeni. Usljed ovoga dekreta biće, dakle, sekvestrovani neutralni brodovi i kad nose n e z a b r a n j e n t r g samo ako su za račun neprijatelja Francuske Republike. Treba po tom da budete jako obazrivi. Nije mi poznato da se ova vlada potužila do sada na dubrovačke brodove; šta više, izgleda mi da bismo mi mogli biti u ovijem prilikama korisni Francuzima u Sredozemnome Moru za sve ono što oni trebaju". Zaista tako i bi. Malo je još poznata, ali je neosporna uloga dubrovačke trgovačke flote u pomorskome ratu koji potraja bez prekidanja do Amienskoga mira. Kad se ispitaju osim pariskijeh još i marseljski arhivi, vidjeće se da je cijela južna francuska obala imala da blagodari dubrovačkoj floti na snabdjevanju hranom i ostalim životnim namirnicama. To se snabdjevanje vršilo sred najvećijeh opasnosti. Englezi bjehu odgovorili dekretu Konvencije drakonskim mjerama, megju ostalijem dobro poznatim uputstvom od 8. Juna po kome naprosto svaki brod koji nošaše hrane za Francusku bivaše ipso facto sekvestrovan ma pod kojom zastavom plovio. A koji bi god brod htio da samo ugje u jednu francusku luku, opet bivaše sekvestrovan. Bez milosrgja, dakle, Engleska šćaše glagju prinuditi Francusku na kapitulaciju. I ona to ne sakrivaše. Engleski ministar inostranijeh djela, saopštavajući 17. Jula Danskoj ove mjere, nadodavaše: „Poznato je da je trgovina žitima sa Francuskom postala, usljed rata, državnom trgovinom; a poznato je da je jedno od najpodesnijih sredstava da se Francuska prinudi

na izravnanje to, da se spriječi da uvozom žita nadoknadi oskudicu koja je posljedica rata".[1] U takoj situaciji, sa rizikom u najvećem stepenu, Dubrovčanima bijahu razriješene ruke. Mogahu tražiti fantastične najmove. Sve je ništa bilo pred ishodom ove borbe, prethodnice kontinentalnoga bloka. Tom se prilikom Dubrovčani silno i obogate, dok ne dogje opet Francuz da im sve to otme.

Megjutijem godine 1794. Republika, posljednja od svijeh ostalijeh Sila, prestade i ona da bude zastupana u Parizu. Florentinac Francesco Favi, sekretar toskanskoga poslanstva u Parizu, zastupaše od god. 1774. Republiku kod francuske vlade, kao Chargé d'Affaires.[2] Ovaj umni diplomata, čije se vanredno zanimljive depeše nalaze u mnogo kartona Dubrovačkoga Državnoga Arhiva i jednako čekaju da ih neko sredi i objelodani, ostade u Parizu još po kraljevoj smrti, sve dok Toskana, proćeravši iz Firence, po nagovoru Engleske, francuske poslanike la Flotta i Chauvelina, pregje u otvoren konflikt sa Konvencijom.

[1] Gessner, Les Droits des neutres sur mer, Berlin, 1876, 52—53; Sorel, III, 484—485; Sybel, Histoire de la Révolution Française en Europe, Paris, 1868-88, trad. franç, II, 181.

[2] U staroj Evropi nije bio rijedak slučaj da je isto lice zastupalo više Država (Favi je ne samo kao sekretar nego i kao toskanski diplomatski agent od 1789. do 1792. zastupao Dubrovnik u Parizu). Ali se to vidjelo i za našega vremena, ma da je ta kumulacija stvar sve to rjegja zbog kolizije uputstava i dužnosti. Calvo (Droit International, Paris, 1880—81, I, 480, 3e izd.) spominje dva takva slučaja. Honduras i Salvador imahu jednoga ministra u Parizu za vladavine Luja Filipa, a Guatemala, Bolivija i Ecuador takogjer jednoga.

*

Favi ostavi definitivno Pariz tek 26. Februara 1794. o čemu izvijesti Republiku iz Firence 3. Juna.[1] On predvigjaše slom teroristične vlade i nastajni mir. „Sadašnji sistem Francuske vlade, pisaše pod gornjim datumom, ne može da postoji jer nije ništa drugo nego sistem uništenja cijeloga društvenoga reda. Vlast je usredsrijegjena u mali broj lica koje svak sluša tim što su svačiji strah i trepet. Ova koncentracija vlasti mogla bi biti okolnost povoljna za mir. Savezničke Sile htjele bi da sasvijem unište klicu jedne revolucije koja prijeti cijeloj Evropi zlokobnim načelima koja žalibog mogu da obmane sve narode. Ali do sada rat je Francuskoj Revoluciji dao samo čvrstoće i stalnosti. Francuzi, ma koliko bili zavagjeni izmegju sebe, biće uvijek saglasni u odbrani. A sa oduševljenjem ili da bolje rečem sa pomamom Slobode, biće Evropi strašni, kako vidimo. Pri mom polasku svi su pametni ljudi u Francuskoj hlepili za mirom, jer se nadaju da će mir izvesti nekakovu promjenu u vladi i da će smanjiti nevolje one zemlje, a misli se ujedno da će dobro doći i cijeloj Evropi koja uvigja da je vrlo teško silom podjarmiti onaj narod".[2]

Dogje, na posljetku, i mir, ne cio i opšti, ali jedan dio mira i u Francuskoj i van nje. Deveti i de-

[1] Za francuske strahovlade, ne samo ono malo diplomata koji bjehu ostali u Parizu bijahu kinjeni na sve moguće načine, nego se i otvarahu i sekvestrovahu sva pisma bez razlike. Favi bi prinugjen da prekine šiljanje u Dubrovnik i običnijeh političkijeh vijesti i samijeh novina! Od 7. Novembra 1793 do 3. Juna 1794. Republika ne primi ni jednog Favijevog pisma, ma da joj bješe pisao 26. Februara.

[2] Corr. Favi, ib.

seti Termidora, (27.—28. Jula) god. 1794, Robespierrovom smrću, obilježiše kraj Teroru, a iduće godine, u Bazelu, izmiriše se Pruska i Francuska (5. Aprila), pak Francuska i Holandija, pak Španija i Francuska. Austrija ostade nepomirljiva i tako dade gjeneralu Bonaparti priliku i mogućnost da začudi i uprepasti svijet dugim nizom nesravnjivijeh pobjeda. Na osnovu novoga ustava (Constitution de l' an III) ustroji se u Francuskoj nova vlada. Direktorij od pet lica vladaće od sada u zasjenku Bonapartovijeh pobjeda, dok se ovome ne svidi da zasjede na njegovo mjesto.

Sa Direktorijom vrate se normalni odnosi sa Evropom. Usljed mira sa Toskanom (13. Februara 1795) Favi se vrati u Pariz sa novim poslanikom grofom Carlettijem. Po Favijevom nagovoru Republika se riješi da uspostavi redovne diplomatske odnose sa Francuskom. Direktorij posla Bruère-u nova kreditivna pisma (Avgusta 1794)[1] a Republika opet Faviju, koji ih Direktorima podnese u audienciji od 28. Februara 1795. Nastupi idilično doba u francusko-dubrovačkim odnosima. Direktorij ne propušta ni najmanju priliku, a da ne posvjedoči svoje simpatije maloj Republici i njezinoj marini. Uz prkos neprijateljskim, prezirom zadojenim Bruèrovim iz-

[1] „Le désir, pisaše Direktorij, que nous avons d'entretenir et de cultiver l'amitié et bonne intelligence qui subsiste entre la République Française et celle de Raguse, nous a engagés de nommer le citoyen Bruerre pour résider auprès de vous en qualité de chargé d'affaires . . . . (Fructidor, An IV. Potpisani: Predsjednik Revellière-Lépeaux i ministar inostranijeh djela Ch. Delacroix). D. D. A.

vještajima, koji mišljaše da se preporučuje svojoj vladi grdeći aristokraciju, pariska vlada postojano iskazuje dubrovačkoj svoje blagovoljenje, kako će do malo sa svoje strane i sâm Bonaparte. Delacroixa zamijeni u inostranijem djelima „gragjanin" Charles Maurice Talleyrand (18. Jula) čije ćemo ime sresti vrlo često u ovoj knjizi.[1] Odgovarajući Faviju, koji mu bješe

[1] Charles-Maurice duc de Talleyrand-Périgord, Prince de Bénévent, rodi se u Parizu 2. Februara 1754. Ugje u svete redove i postade Autunskim biskupom (1788) poslanikom u Etats-Généraux (1789), predsjednikom Constituante god. 1790. Položi zakletvu na gragjansku konstituciju klera, odreče se biskupije i rukopoloživši izbrane biskupe departmana Aisne i Finistère, Papa ga izopći iz crkve. Pod Direktorijom postade, kako gore vidjesmo, ministrom inostranijeh djela i, sa kratkim prekidom, ostade na tome mjestu sve do 8. Avgusta 1807. Pri organizaciji Napoleonova dvora (1807) postade vice-grand-électeur. U Erfurtu izda Napoleona. God. 1814. bi predsjednik provizorne vlade, ministar inostranijeh djela, i francuski Pair. Na bečkome kongresu bi prvi francuski punomoćnik. Poslije Waterloo-a uze opet u ruke portfelj inostranijeh djela ali ga Car Aleksandar I prinudi na odstup (28. Septembra 1815) Za vlade Louis-Philippa postade ambasadorom u Londonu i kao takav uspije da, pomoću Engleske, Rusije i Pruske, odvoji Belgiju od Holandije (1834). Posredovanjem abbéa Dupanloupa (poznijega Orléanskoga biskupa) izmiri se sa Crkvom i dva mjeseca docnije, 17. Maja 1838. umrije u Parizu. Niko nije bolje ocrtao ovoga velikoga ali besavijesnoga državnika kako pjesnik Lamartine: „Courtisan du destin, il accompagnait le bonheur, il servait les forts, il méprisait les maladroits, il abandonnait les malheureux". (Udvorica usuda, stajaše u pratnji sreće, služaše jake, preziraše neumješne, napuštaše nesretne). Ali tome treba nadodati, da Talleyrand u diplomatskoj dalekovidnosti i državničkoj finoći nema suparnika u cijeloj prvoj polovini XIX. vijeka. Njegov jedini takmac, Metternich, treba da se zadovolji sa drugim mjestom.

zablagodario u ime Republike na prijateljskoj intervenciji u jednom sporu sa mletačkom eskadrom[1] novi ministar, koji će devet godina kasnije kumovati propasti Republike, izražavaše se ovako: „Direktorij je dirnut osjećajem blagodarnosti kojim je Dubrovački Senat prožet radi ovog prijateljskog njegova akta. Ja se ovom prilikom koristim da Vas sa njegove strane uvjerim o postojanoj njegovoj ljubavi prema Vašoj Republici (de la constante affection pour votre République) koja će u svakoj prilici i osjetiti posljedice toga blagovoljenja". I to ne bijahu ovaj put samo riječi. Dogjoše i krupnije činjenice sa strane onoga mladoga Direktorijevoga gjenerala koji u dvanaest mjeseca, sa mladim, oskudnim, oduševljenim trupama, na poljanama Italije ametice potuče gjenerale i veterane jedne velike i stare monarhije. Pobjede kod Montenotte, Mondovì, Lodi, Castiglione, Arcole i Rivoli dovedoše do Wurmserove kapitulacije u Mantovi, do Leobenskijeh preliminara i do mira u Campo-Formiju kod Udina (17. Oktobra 1797). I dok se vogjahu pregovori ovoga mira, mladi glavno-komandujući gjeneral talijanske armije, junak lijep i svjež kao Aleksandar Veliki, a već prepreden i hitar kao diplomata Staroga Režima, s jedne strane sramno predavaše Mletačku Državu Austriji, z druge

[1] U luci grada Zante na istoimenom ostrvu, jedan dubrovački brod baci sidro da prenoći. Na brodu bijaše 13 Alžiraca. Nošaše tovara i novaca. Zapovjednik mletačke eskadre, ne zna se iz kojijeh razloga, sekvestrova brod i novac. Ali na energičnu intervenciju francuskoga konsula Guysa, Mlečić bi prinugjen da otpusti brod i da vrati novce.

se zauzimaše, ne bez zadnjijeh misli, za malu jadransku Republiku sa njemu običajnom gorljivošću.

Po Italiji kružahu uporni glasovi da Austrija radi Dubrovačkoj Republici o glavi. Oni još jači postadoše otkada austrijska vojska, zapremivši Istru i Dalmaciju, bješe stigla u blizinu Dubrovnika. Po preliminarima u Leobenu, Austrija istina dobivaše sve suhozemne provincije Venecije, Istru, Dalmaciju, dok sami Mleci ostajahu provizorno nezavisni, šta više obećivaše im se kompenzacija za oduzete im oblasti, ali brza austrijska okupacija bijaše protivna čl. 5. toga tajnoga prethodnoga ugovora. Po ovom članu imahu se naročiti komesari ugovornijeh Sila sporazumjeti sa Mletačkom Republikom za izvršenje njezine diobe. Ali je austrijska vlada malo marila za te pregovore sa rascjepkanom i prevarenom Republikom. Ona prosto naredi jednom svojem vojnom odjeljenju da ugje u zemlje koje je čl. 1. Leobenskijeh preliminara davao njoj u zamjenu za one na desnoj obali rijeka Oglia i Pada. Gjeneral Rukavina zauze od Jula do Avgusta cijelu Dalmaciju i Boku Kotorsku i proglasi vladu Ćesara Frana II.[1] Govoraše se u izvijesnim krugovima da je gjeneral imao namjeru da „progje" kroz dubrovačku teritoriju, kako će nekoliko godina docnije „proći" gjeneral Lauriston. Dok se ovaj glas podržavaše, naročito u Udinu, gdje se nalažahu gjeneral Bonaparte i drug mu gjeneral Clarke, iz Jakina se pronošaše drugi, protivni glas: da će u skoro Francuzi doći u Du-

[1] Ali zato Bonaparte isto tako preuranjeno uzimaše u posjed Jonska Ostrva!

brovnik da ga osvoje i da organizuju demokratsku vladu! O namisli austrijske okupacije dubrovački spisi ćute. Ali o strahovanju pred francuskom okupacijom, imamo senatski zaključak od 17. Aprila 1797. kojim se naregjuje Malome Vijeću da piše konsulu u Carigradu, Federiku Kiriku, pa Velikome Veziru, Reis Efendiji itd. da Republiku ponovno preporuče Sultanovoj zaštiti i francuskome poklisaru kao štićenicu Porte.[1] Cio taj glas, koji, uz prkos prijateljskoj politici Direktorija, bješe potresao Senat u tolikoj mjeri, očevidno se bješe skovao u samom Jakinu, u onim žakobinskim krugovima. Ni Direktorij, ni Bonaparte nemahu takvijeh namisli. Iznenada stiže vijest u Udine, da je Austrijska vojska „ušla" u Dubrovnik! Ne provjerivši ovu novinu, tako malo, u prilikama u kojima se nalažaše Austrija, vjerovatnu, Bonaparte i Clarke uputiše austrijskim punomoćnicima energičnu protestaciju: „Ako su se potpisani punomoćnici Francuske Republike, glasio je akt[2], začudili kad su vidjeli da je vojska Nj. C. Kr. Veličanstva zauzela, protiv Leobenskijeh preliminara i prije zaključenja konačnoga mira, Istru i Dalmaciju, oni ne mogu zatajiti da je njihovo začugjenje stiglo do najvišega stepena saznavši da je ta ista vojska zauzela Dubrovačku Republiku. Oni formalno protestuju protiv uništenja pomenute Republike i nadaju se da će

[1] Cons. Rog. 1797. Zaključak ne progje bez opozicije (17 protiv 11). Pismo je Kiriku od 22. Aprila. Lett. e Comm. di Levante 1797. D. D. A.

[2] 29 Jula 1797 Correspondance de Napoléon I-er III, 2053.

Nj. V. Car, prožet osjećajima pravde koji ga obilježavaju, osjetiti nemogućnost da ostale Sile, a naročito Francuska Republika i Otomanska Porta, ravnodušno posmatraju okupaciju jedne neutralne i nezavisne države koja se ni na koji način nije umiješala u sadašnji rat. Oni ne sumnjaju da će Njihove Ekscelencije Gospoda Austrijski Punomoćnici sa svim svojim silama nastojati da izrade od Nj. V-a. najhitniju naredbu da se ta vojska povuče iz teritorije Dubrovačke Republike.

Potpisnici ponavljaju itd.

Udine, 11. Termidora, godine V.

Potpisani: Bonaparte
Clarke.[1]

Onaj isti Bonaparte, koji će, sa tolikim sansgenom, god. 1806. ignorisati političku nezavisnost Dubrovnika, ove godine 1797. zagrijavaše se za tu nezavisnost i kad? U trenutku kad ukidaše mletačku slobodu i predavaše je pod jaram — Austriji! Ova protivurječnost ima svoju zakulisnu logiku. U gjeneralu Bonaparti već se one godine diže misao vodilja cijeloga njegova života: rat do istrebljenja sa Engleskom, njezino uništenje u Sredozemnome Moru i na Istoku. U tu cijelj, koja se tek samo crta u njegovoj glavi, treba blagovremeno da

[1] Bonaparte opet piše Direktoriju iz Milana, 5. Avgusta: „Austrijanci su zapremili Dubrovnik i Boku Kotorsku. Mi smo protestovali protiv jedne i druge operacije. Gjeneral Clarke poslao je ministru inostranijeh djela note koje smo tom prilikom napisali“. Corr. Nap. III, 2075.

garantuje sebi otvoren put. Etape su: Jakin, Dubrovnik, Krf, Zante, Ćefalonija. On toliko do tijeh etapa drži, da će reći: Francuskoj su Jonska Ostrva dragocjenija od same Italije. Ali ako ga Austrija preteče? Tad je neizbježan ponovni rat. On piše tri puta Direktoriju, da ova nesreća treba na svaki način da se spriječi.[1] Ne da je on riješio zauzeće Dubrovnika. Njemu je još u to prelazno doba svoje karijere potpuno nezavisan Dubrovnik isto tako koristan, ali Austrija ne smije da ga uzme. Otuda Udinska protestacija koju u stvari ništa nije opravdavalo.

Rukavina nije bio ušao u Dubrovačku Oblast, a nemamo dokumenata iz kojijeh bismo saznali ni da je njegova namjera bila da ugje. Bonapartova protestacija ne progje, megjutijem, bez posljedica. Thugut uputi 27. Avgusta carskome namjesniku u Dalmaciji, grafu Thurnu, depešu, u kojoj mu stavljaše na srce da pazi na vojne operacije gjenerala Rukavine i da „sous aucun prétexte" (ni pod kakvim izgovorom) ne dozvoli gjeneralu da ugje u Dubrovačku Oblast, osim ako bi ga Senat sâm zvao da primiri unutrnje kakve nerede.[2]

Bonaparte se ne zadovolji onom protestacijom. Admiralu Brueysu, kome bješe povjerio naročitu misiju na Krfu, naredi da progje kroz Dubrovnik, da izmoli audijenciju od kneza i da mu izjavi „interes sa kojim Direktorij Francuske Republike prati Dubro-

---

[1] Albert Sorel, De Leoben à Campo Formio. Revue des Deux Mondes, 1. Aprila 1895.

[2] Depeša u Pisanija, 126.

vačku Republiku i njegovu tvrdu volju da je brani protiv ma kojega neprijatelja koji bi htio da je prisvoji ; šta više, da joj, sa strane Francuske, garantuje nezavisnost".[1] Bonaparte dodavaše : Možete zatražiti u Dubrovniku hrane za Vaše mrnare, ali na lijep način (moyennant cependant quelques procédés).

Knez primi francuskoga admirala i zahvali mu na Direktorijevoj pažnji. Ali Malo Vijeće po naredbi Senata, u pismu od 22. Oktobra, naglàsi, „da se Republika nada da joj ne će biti od potrebe francuska zaštita, jer već uživa protekciju Visoke Porte"![2] Bonaparte 10. Novembra iz Milana saopšti Direktoriju da je Brueys ispunio misiju i da su ga Dubrovčani najljubeznije primili.[3]

Ali iduće godine novi zaštitnik Republike izvrši svoj legendarni pohod u Misir (19. Maja 1798) a tek se Bonaparte odmače s evropskijeh obala, nezasitni i dvolični Direktorij prekrši zadanu riječ. Idila bješe i suviše dugo potrajala. Bonaparte bješe kod Piramida, a novi se francuski glasnik iskrca u Dubrovnik, ali ne da ga zaštiti, nego da ga izmuze. To je Comeyras-ov incident.[4] Postupak ovoga francuskoga komesara značajan je za cijelu pozniju politiku francuske vlade. Comeyras ima da organizuje Jonska

---

[1] Passeriano, 27. Septembra 1797. Corr. Nap. III, 2240.

[2] Cons. Rog. 1797. D. D. A. Na Brueysovu molbu Senat naredi da se francuskoj eskadri preda devet volova na dan dok se brodovi budu zadržali u Dubrovniku (23 Okt.) i 200 boca najfinijega ulja (25 Okt.) ibid.

[3] „Il a été accueilli de la manière la plus amicale par les habitants de Raguse". Corr. Nap. III, 2339.

[4] Jul-August 1798.

Ostrva u ime Francuske Republike.[1] Za tu cijelj treba imati novaca. Direktorijeve su kase prazne. Comeyras dolazi u Jakin bez para. Tamo saznaje da na suprotnoj obali jadranskoga mora ima jedan grad sa kulama punijem zlata i koji se zove: Raguse. Organizuje se pljačka. Comeyras šalje najprije svoga druga Brichea sa jednom fregatom. Briche zatraži od uprepašćenoga Senata, koji „mirno počivaše na vjeri o blagovoljenju i zaštiti Francuske Republike"[2] u ime gjeneralnoga komesara Comeyrasa „zajam" u iznosu od jednog milijuna turneškijeh lira (livres tournois)[3] i to da mu se isplati kroz 24 sahata, jer će se, u protivnom slučaju, bombardovati grad, zauzeće se tvrgjave i organizovaće se — to je glavno! — revolucijona demokratska vlada u Dubrovniku! Dok se vogjahu pregovori, stiže i sâm Comeyras u Dubrovnik. Nakon tugaljivijeh razgovora, „zajam" se svede na 600.000 turneškijeh lira koje su se imale francuskome komesaru isplatiti u dva roka, pa, na posljetku, na 300.000 turskijeh groša uz interes od 4% od kojijeh Comeyras ponese odma 200.000. Ovako se ispunjavahu Brueysove deklaracije! Comeyras, pri polasku, uputi Senatu opširno pismo izvinjavajući postupak komesara za hranu ratne lagje „Cybèle" koji, mimo zajma, šćaše i u hrani opljačkati vladu. Iznošaše načela „pošto-

[1] Francuska dogje u posjed Jonskijeh Ostrva, koja pripadahu Mletačkoj Republici, usljed mira u Campo-Formiju. Ali već god. 1799. (1. Marta) rusko-turska flota zauze Krf i proćera Francuze sa svih ostrva.

[2] Pismo Direktoriju od 19. Jula D. D. A.

[3] Oko 1,000.000 franaka.

vanja nezavisnosti i prava ostalijeh vlada" koja rukovode Direktorij Francuske Republike i o kojem poštovanju on i svi pozniji francuski posjetioci Dubrovnika dadoše tako eklatantnijeh dokaza![1] Razbojnički Comeyrasov pohod bi kao mrtvačko zvono slobodnome Dubrovniku. Od te godine 1798. otvorena su vrata pljački, rekvizicijama, zajmovima, kontribucijama, povrjedama teritorije i „prolazima".[2]

Briche-Comeyrasov pohod otvori oči Senatu. Mletaka više nije bilo, Dubrovnik ostajaše sam na dohvatu, razoružan, nemoćan pred atentatima ma kakve vrste. Ode jadranski mir. Treba mu naći čuvara. Preko svojijeh poslanika u Carigradu, Senat, 11. Avgusta, poruči Mihu Božoviću, u to doba prvom dragomanu pruskoga poslanstva,[3] da on „u svojstvu

---

[1] Comeyrasovo pismo u dodatku br. I.

[2] Rodocanachi (Bonaparte et les Iles Joniennes 1797—1816, Paris, 1899, str. 94) govori da su tim zajmom Dubrovčani htjeli da iskažu svoju blagodarnost zaštiti koju uživahu od glavno komandujućega gjenerala talijanske armije! Ali i da je tako, Bricheova misija bila bi Senat odvratila od toga iskaza blagodarnosti, jer na ovaj način se ne prave zajmovi kod inostranijeh vlada! U ostalome, Francuska nije nikad povratila nego li neznatni dio pomenute sume, uz prkos navaljivanjima Republike sve do 1807. god.

[3] Miho Božović (Bosgiovich) rogjen u Dubrovniku god. 1751. umro u Carigradu god. 1832. prvi dragoman, legacijoni savjetnik i od god. 1807. do 1809. kr. pruski Chargé d'Affaires u Carigradu.. Visokouman čovjek, žarki rodoljub, Božović sa Rugjerom Boškovićem predstavlja veliko patriotsko gragjanstvo XVIII. vijeka koje je u tugjini postojano mislilo o Dubrovniku i njemu posvećivalo um i srce. Božović je više nego li svi ostali poslanici Republike zajedno učinio za svoj

pruskoga dragomana, a kao čovjek poznat sa ovijem krajevima, ne pominjući nas, prišapne Porti, da jedini način kako bi se zajamčilo spokojstvo na Jadranskome Moru, a Dubrovačkoj Državi bezbjednost, koja je u rogjenom interesu Porte, bio bi taj, da se pošalju tri, četiri engleska ratna broda, — a to bi ona lako izradila — koja bi krstarila u ovijem vodama i svojim prisustvom sprječavala ma koje preduzeće Francuske na moru, jer bi bio opasan samo napadaj s mora protiv kojega ne bi bilo fajde braniti se sa suhozemne strane". Poklisari imahu oduševljavati Božővića za tu misao, a ujedno mu na srce staviti najveću tajnost, jer je „i jedno i drugo neophodno nužno za naš opstanak".[1] Plan nije mogao podesniji biti i on služi na čast oštrovidnosti vlastele koje volimo da držimo za iznurene i degenerisane oligarhe. Porta je, možebit, u tom smislu i radila. Ali je Nelson, nakon pomorske pobjede kod Abukira (2. Avgusta 1799), u kojoj junački admiral Brueys nagje smrt, tako zauzet bio vrebanjem na ostatke francuske flote, a malo docnije i tako opčinjen napuljskim dvorom i lijepom Emom Hamilton, da se ta dalekovidna osnova nije izvršila nego tek godine 1813. u sasvim drukčijem vidu i sa radikalno različitim posljedicama.

grad u Carigradu. Ovaj veliki čovjek zaslužio bi naročitu studiju, a u Dubrovniku kip zajedno sa Boškovićem. Otvorio je Crno More dubrovačkoj mornarici i odbranio nebrojeno puta Dubrovnik kod Porte, dok je Bošković zaključio trgovački ugovor sa Francuskom i obašao Evropu da obrani Dubrovnik od Katarininijeh napadaja!

[1] Šifrovana depeša, Lett. e Comm. di Levante 1798. D. D. A.

Megjutijem je Bonaparte mogao ocijeniti u samome Misiru sve koristi neutralnijeh zastava, a naročito zastave Republike Svetoga Vlaha koju tako bezdušno pljačkahu u njegovu odsustvu. Slavodobitan u Africi, ali odvojen od svake komunikacije sa zavičajem, zbog engleske flote koja gospodovaše u Sredozemnome Moru, Bonaparte ostade punijeh osam mjeseca bez vijesti iz Evrope. Na posljetku, 5. Februara 1799, provuče se u Aleksandriju jedan dubrovački brod sa pismima za gjenerala Bonaparta. Iz Kahire Napoleon pisaše Direktoriju: „U ovaj nam čas stiže vijest o dolasku u Aleksandriju jednoga dubrovačkoga broda. krcata vina i sa pismima za mene iz Gjenove i Jakina; ovo su prve vijesti iz Evrope koje nam stižu nakon osam mjeseca. Ta ću pisma primiti tek do dva, tri dana i želim da bude Vašijeh pisama i da saznam što se zbiva u Evropi, kako bih prema vijestima mogao da udesim svoje držanje".[1] Pošto Bonaparte ostavi Misir i bahnu u Pariz da se razračuna sa slabom i beznačajnom vladom, gjeneral Desaix ostavi Misir opet na jednom dubrovačkom brodu da pritrči u Italiju Bonapartu u pomoć. Ali engleski admiral lord Keith, povrijedivši neutralnost zastave Sv. Vlaha, uhvati Desaixa i odvede ga u Livorno.[2] Bonaparte će, dakle, najmanje imati prava da se žali na povrjede neutralnosti sa strane Dubrovnika koji toliko puta svojom umješnom

---

[1] Corr. Nap. V, 3936.

[2] Bulletin de l'Armée d'Italie, 18 juin 1800. Corr. Nap. VI, 4927.

i gipkom mornaricom bješe korisno poslužio njemu i njegovoj otadžbini.

Konavoska buna (1799), o čijim fazama nije ovdje mjesto da govorimo, iznese opet na dnevni red zadrijemale glasove o austrijskim planovima proti Dubrovniku. Ovaj put glasovi bijahu ozbiljniji i ne sasvijem bez osnova. U trenutku časovite zabune, Senat bješe zatražio intervenciju ne samo Porte, nego i gjenerala Bradya. Ovaj neobazriv korak Republika mogaše već tada da plati svojom nezavisnošću. Ali u sretan čas buna se utiša bez ma čije efektivne intervencije,[1] a Republika ustupcima Konavljanima u pitanju uvjetâ na zemljama,[2] kaz-

[1] Crnogorski Vladika Petar Petrović I. ponudi tom prilikom Republici oružanu pomoć protiv konavoskijeh buntovnika. Senat odbi ponudu na najljubazniji način. „I za sve", pisaše mu 6. „Kolovoza", „da mi nijesmo u ijedno vrijeme o tome (sc. prijateljstvu) ni sumnjali, sa svijem tijem bi nam veoma milo svegj većma o prijateljstvu jednoga tako mudra i vrijedna susjeda moći se temeljitije uvjeravati". Original srpskohrvacki. Lett. e Comm. di Levante 1799. D. D. A.

[2] Ustanak, čiji su podstrekači van sumnje bili na strani, bukne zbog jedne posve neznatne vladine naredbe odnosno monopola soli. Pada u oči nesrazmjer izmegju motiva bune i upornoga držanja Konavljana. Na prigovor o tiraniji, koji se bacaše na Senat, vlada odgovori 23. Jula svome konsulu u Carigrad: „da su Konavljani, prosti od državnijeh nameta, slobodni u svom radu, mirni posjednici dijela svojijeh zemaljskijeh prihoda, u čemu zloupotrebljavahu slobodu na štetu gospodara, postali tako mekoputni i bogati, da je njihovo blagostanje van sumnje bilo jedan od razloga njihovoj opakosti, blagostanje koje nikad ne raste pod tiranijom". Lett. e Comm. di Levante ibid.

nivši same kolovogje ustanka,[1] uspostavi svoj uzdrmani auktoritet.

U Jakinu i po cijeloj Italiji bješe se, megjutijem, prosuo glas, da je Austrija podstrekač one bune, da su njezini gjenerali i činovnici sastavili konavoske proglase i memorandume. Periodisanje onijeh sastavaka, uobičajeno u evropskim kancelarijama, nije odista moglo da nikne u konavoskoj literaturi koja ne poznavaše nego narodnu pjesmu i lijericu.[2] Kakomudrago bilo, jedna je stvar izvijesna: držanje austrijskijeh gjenerala Bradya i Rukavine bijaše veoma sumnjivo. U Carigradu se dubrovački poslanici otvoreno žaljahu i Porti i pruskome poslaniku na nečiste namjere bečkoga kabineta.[3] U Beču poslanici Orsat Ranjina i Brnja Kaboga uputiše po istoj stvari Oktobra 1799. značajnu notu Thugutu. Osugjivajući neke deklaracije konsula Kirika Reis Efendiji, poslanici, govorahu, ne sumnjaju u prijateljsko raspoloženje Česarovo prema Republici, ali se žale na Rukavinu koji je otvoreno pozivao Konavljane da pregju u

[1] Kolovogje ustanka bijahu na broju pet: Niko Švago iz Vodovalje, Miho Gjurov Magud iz Bačeva Dola, Cvijeto Mujo iz Lovornoga, Miho Koprivica iz Radovčića i Niko Radov Huzović iz Zastolja. Samo se ovoj peterici, koji pobjegoše u Tursku, konfiskovaše i razoriše kuće, a oni sami biše spaljeni in effigie. Svi ostali dobiše amnistiju.

[2] V. jedan takav tekst u Pisanija, Op. cit. 131 i podozrive izvještaje austrijskoga savjetnika Rinnea. Mangourît otvoreno bijedi austrijske emisare da su Konavljane naveli na ustanak. II, 15—17.

[3] Depeša pruskoga poslanika Knobelsdorfa od 24. Avgusta 1799 u Zinkeisena, Gesch. d. Osm. Reiches, VII, 75—76.

austrijsko podanstvo i koji je imao drskost da naredi pomorskoj vladi u Trstu da dubrovačke brodove upiše u spisak austrijskijeh brodova i, šta više, raznosio je lažni glas da su Dubrovčani na bedemima grada razvili ćesarski barjak![1] Thugut se razljuti: Žalili ste se na Ćesara kod Turčina. Mislite li da bi se Ćesar bio ustručavao od Porte da je htio da Vam zauzme državu? On Vas brani, on hoće da Vaša Republika bude nezavisna i slobodna, nugja Vam svoju vojsku da ugušite bunu, a Vi nas tužite kod Turčina da Vam radimo o glavi![2] Poslanici odgovore: Mi se nijesmo žalili na Ćesara, nego na Vaše gjenerale! Tako svrši incidenat. Bečki kabinet ponovi Rukavini strogu naredbu da poštuje nezavisnost Republike i neprikosnovenost njezine teritorije. Opasnost mine Republiku, ali je od to doba njezin mir neprekidno ugrožen, a mogla je sad i promjeriti strašne posljedice mletačke katastrofe sa kojom Pax Adriatica i jadranska ravnoteža bijahu za vazda porušeni.

II.

Osvanu XIX. vijek. Poklade, na osvitku novijeh vremena, biše u Dubrovniku osobito sjajne. Luksus i nekakva hitna žudnja za zabavama vladahu u svijem klasama. Tri razglašene ljepotice bjehu došle iz Italije u Dubrovnik sa gragjaninom Altestijem. Organizovahu balove, maskarade, opčinjavahu omladinu. Za-

[1] B. D. A. Ragusina, Varia B. fasc. 3.

[2] Republičin exposé poslanicima Saraki i Kabogi u Carigrad, 23. Oktobra. Lett. e Comm. di Levante ibid.

*

jedno sa slobodnim zidarom Androvićem, piše Natali,[1] i one dopriniješe — i ne malo — raskalašenosti, omekšanju haraktera i opadanju poštovanja prema vlastodršcima. Ali, na posljetku, Dubrovnik je imao i zašto da se veseli. Bješe sretno preturio strašne godine Revolucije. Pokolji, smrti kraljeva i cvijeta evropske aristokracije, ratovi, sve to bješe doprlo do toga mirnoga pristana tek kao tutnjava dalekoga trúsa. Republika izgledaše spašena. Bješe doživjela i nadživjela propast starije, nekada svemoćne, sestre na Jadranskome Moru. Oružje jednoga velikoga Monarha bješe se primaklo njezinim granicama, ali oružje konservativne vlade, prijateljice mira i reda. Konavoska buna utišana. Ono malo pukotina na državnoj zgradi bješe se na brzu ruku zalijepilo i ona spokojno produžila da živi. Bješe vidjela još i izgon jednoga Pape i Republiku ustoličenu u Vječnom Gradu. Po Comeyrasovom pohodu, i znajući da je Pio VI. u zatočenju u florentinskoj Certozi, bješe mu se to mezimče Sv. Stolice izjadalo, a jadni papa bješe našao riječi utjehe i za njega. „Koliko sa višim blagovoljenjem, pisaše Republici 27. Septembra 1798, grlimo Dubrovačku Republiku zbog njezine uzvišene vjere i postojane vjernosti prema Rimskoj Crkvi, toliko bismo manje željeli da bude podložena onim

[1] Rukopisni memoari, bilješke, nacrti itd. Dživa Natali, o kome će u ovome djelu biti mnogo govora, nalaze se u arhivu Natali, sada vlaština gospogje Mare ot Mirošević-Sorgo, rodom Natali, koja nam ih je stavila na raspoloženje, na čemu joj svesrdna hvala. Natalićeve bilješke navedene u ovijem stranicama izvagjene su iz spisa: „Disposizione degli spiriti a Ragusa precedente all'invasione dei Francesi".

istim nevoljama kojima Mi bismo na tako nedostojni način udareni".[1] Komplimenat bješe kao mali, melankolični prijekor: Vi se žalite na sitnice iz Vašega Dvora, a vidite li gdje se Ja nalazim? Ali Republika imaše tu slabost da se vazda i na svašta žali, a naročito otkad je blagostanje davljaše sa neprekidnim strahom da ga ne izgubi. Natali, poput njemu po duhu srodnoga mletačkoga patriote Lippomanna, crta kratkim frazama, ali iskreno, kako se dolikuje rodoljubu, stanje društvene krize u kojoj se nalažaše Republika. Brodarenje, veli, sa silnim cvjetanjem donijelo je raskoš; generalizovalo se tako zvano „sjajno vaspitanje", muzika, bal, mekoputni načini; teatar razmlitavi narod i dade omladini i ženama premoć; potrebe suvišnijeh stvari primoravahu manje bogate ljude da se zaduže i da prodadu imanja; velika nesrazmjernost u bogatstvu postojaše megju vlastelom, mnogi bijahu siromasi; partijski život bješe ublažen zakonom o izboru na sreću,[2] a sa par-

[1] Certosa di Firenze, 27. Septembra D. D. A.

[2] Zakonom od 5. Marta 1763, stari izborni zakon za sve državne funkcije od Kneza do posljednjega pisara, bi ukinut i zamijenjen mješovitim sistemom izbora u kome glavni udio imaše sreća (Legge di sortizione). Ugled je ovome zakonu ustav florentinske Republike iz XV. vijeka po kome Velika Skupština svaka dva mjeseca biraše Priore kockom. Po dubrovačkoj legge di sortizione izbor bi se Kneza vršio ovako: Imena Senatora koji bijahu prevalili 50 (docnije 40) godinu, bacahu se u jednu džaru. Tri bi se imena izvadila na sreću iz džare, a od ta tri Veliko Vijeće bi većinom glasova izabralo jedno. To bi bilo ime izbranoga Kneza. Senat se ne biraše srećom nego većinom glasova; srećom se birahu Malo Vijeće, Čuvari Pravde, a mješovitim izborom ministri finansija. Ovaj zakon bi nekoliko

tijama bješe iščeznula i srčanost duha; vlastela od uticaja, jer nemahu što više da traže, a siromašna vlastela, jer nemahu sredstava, ne vogjahu više brigu o javnome dobru. Neki to i pred narodom jasno pokazivahu, ali ih za to ne kažnjavahu. To je, razumije se, ragjalo prezir prema vlastodršcima, toliko više, otkad Francuska Revolucija iznese na površinu smutljivce i drske ljude koji zloupotrebljavahu slabost vlade.

Plemeniti vlastelin pisaše ove stroge riječi godine 1815. kad bijahu propala i posljednja nadanja u uspostavljenje Republike, ponavljajući Skargine tmaste govore u poljačkim saborima, Lippomannov i Querinijev plač nad rasulom Mletaka. Uvijek jednaki uzroci slabljenja starijeh aristokracija, ali uzroci koji ne odregjivahu neodoljivo propast Države bez uticaja spoljašnje sile. I u Mlecima prije pada i u Gjenovi, koja produžava još svoj slabašni život na drugome moru, u državnoj mašini ne poznavaše se više ni promjene, ni napretka. Vlastela smatrahu kao vrhunac mudrosti potpunu nepomičnost. Glavni domovi bijahu, isto kao u Dubrovniku, prožeti vjerom u vječno trajanje oligarhije. U spoljašnjoj politici riječ staroga mletačkoga vlastelina Frančeska Pezara: „Mi živimo u hladu dobromislenosti naših susjeda i prijatelja"

puta izmijenjen, naročito 26. Januara 1791. Cf. djelo moga oca: Državno i Sudbeno Ustrojstvo Dubrovačke Republike, Zagreb, 1891—1893. Od prilike ovakav isti zakon o izboru kockama postojaše u Gjenovi. Dužd sam (čija vlast trajaše 2 godine) biraše se u Velikom Vijeću, sve ostale funkcije kockom. P. Orsi tvrdi, da je otuda u Italiji postala mala lutrija. Lavisse-Rambaud, Histoire Générale, Paris, 1896. VII, 970.

bješe vrhovni glas mudrosti. Uz to zabave na sve strane, zamamljivi karnevali, igre, kafane, lože, muzike, komedije. A ipak narodi, naročito seljačke klase, bijahu prezadovoljni, jer ni u Mlecima, ni u Gjenovi, ni u Dubrovniku javni se nameti gotovo i ne poznavahu. Sva dobročinstva vojne obaveze, poreza, svakovrsnijeh nameta, inkvizicija prihoda, ne postojahu u onijem Republikama koje, megjutijem, ne priznavahu jednakost jer „pojava protivna zakonu prirode".[1]

Ali Natalićeve bilješke o Dubrovniku bijahu možda i prestroge. Ako je društvo bilo dosta iskvareno, moralnost nije stajala niže od mnogijeh decenija XV. i XVI. vijeka, osim što se oligarhični harakter vlade osjećaše u XIX. dok ne postojaše, ili dajbudi vrlo sakriveno, u ona dva vijeka. Pored svijeh zala dekadanse, vlada Republike ne zaboravljaše svoje osnovne dužnosti prema državi kojom upravljaše. Tajna prepiska Senata sa poslanicima na strani svjedoči da su vlastodršci bili svijesni težine novoga

---

[1] U tome je cijela borba izmegju staroga i novoga društva. Niti jedan od velikijeh mletačkijeh državnika, kao što bijahu Francesco Pesaro i Antonio Querini, ne priznaje osnovno demokratsko načelo koje se, po njihovu mišljenju, kvari i prelazi vazda u demagogiju i u jednu aristokraciju neznanja i novaca goru od one prve. Pjesnik Ippolito Pindemente u jednom svom pismu od god. 1797 izricaše istu misao ovako: „Priroda ne pozna jednakosti. Ona je sva uregjena na stepene. I sama se armonija nazivlje vrlo zgodno: „dissimilium concordia". Vrijeme i iskustvo pokazaće imaju li pravo doktrine sada u modi ili savjeti starijeh filozofa i prirodine upute." Lettere del Cav. Ippolito Pindemonte, Verona, 1869.

položaja stvorena na Jadranskome i Sredozemnome Moru od Mletaka do Carigrada. A z druge strane postojahu gragjanski elementi koji žarko ljubljahu otadžbinu, koje vlada mudro upotrebljavaše u inostranstvu za održanje Republičinoga pomorskoga položaja. Ovo su vremena kad se Crno More otvara dubrovačkoj zastavi, kad Republika šilje svoje poslanike u Alžir, u Tuniz, u Marok da uredi sporove sa beyma i sultanima, da osigura sebi staro mjesto u konkurenciji sa Engleskom i sa Španijom.[1]

Pitanje neutralnosti bacaše, dakako, Senat u veliku brigu, i toliko prije, što je trgovina bila ugrožena novo ustrojenom Republikom Jonskijeh Ostrva. Da je mogla da osujeti porogjaj nove trgovačke suparnice, Republika bi bila pregorjela velike izdatke u novcu. Ali toliko nije mogla da postigne. Stade nastojavati kod Porte da joj odreče povlastice koje je do onoga dana uživao sam Dubrovnik. Ali i to je teško bilo. Tà Jonska Republika bijaše upravo moralno čedo Dubrovačke! Kad se megju Silama raspravljalo o cjelishodnosti obrazovanja nove Republike, Rusija baci pogled na Dubrovnik. „Njegovo je Veličanstvo mislilo, glašaše nota ruske kancelarije od godine 1799,[2] da će stanovnici Jonskijeh Ostrva, imajući pred očima ugled Dubrovačke Republike,

[1] N. pr. Petar I. Bratić bi 14. Decembra 1794. poslat novome Marokanskome Sultanu Mulej Sulejmanu da mu čestita nastupanje na prijesto, da oslobodi dva dubrovačka broda i da uredi pitanje o godišnjem poklonu za slobodu brodarenja uzduž marokanske obale. Lett. e Comm. di Ponente, 1794—1795. D. D. A.

[2] Rodocanachi, Op. cit. 176.

od toliko vjekova sretne i mirne, dati prvenstvo onome obliku vladavine čije su koristi tako dobro poznate".[1] Taj oblik bijaše republikanski, ali pod zaštitom Visoke Porte. I zaista u rusko-turskom ugovoru od 21. Marta 1800. po kome Jonska Ostrva dobiše političku egzistenciju, bi naročito izrečeno, da će po primjeru Dubrovačke Republike (à l'instar de la République de Raguse) sačinjavati Republiku pod zaštitom Visoke Porte (čl. 1) i da će uživati one iste povlastice i ona ista prava prema Visokoj Porti koja običajno uživa Dubrovačka Republika (čl. 2). Ona će plaćati Porti svake treće godine danak od 64.000 groša koji će šiljati „kao što to običaje Dubrovačka Republika" (čl. 4) u Carigrad svečanom ambasadom. Protiv barbareskijeh Država (Alžir, Tunis i Tripolis) Visoka Porta zaštićavaće jonske brodove i trgovce onako isto kako to običaje sa brodovima i trgovcima dubrovačkim (čl. 3).

Dok trajahu pregovori izmegju Rusije i Porte, naši poslanici u Carigradu, Niko Saraka i Dživo Kaboga, nastojavahu iz petnijeh žila da osujete dajbudi preširoke povlastice koje je Rusija tražila za jonske brodove. U šifrovanoj depeši od 13. Marta, dakle samo nedjelju dana pred definitivnim rusko-turskim ugovorom, dubrovački diplomati sa potpunim poznavanjem situacije, crtahu vladi novu opasnost koja prijećaše Dubrovniku. Bez instrukcija iz prijestonice, oni sami uzeše inicijativu „kako priliči svakome

[1] I za to, produžićemo danas mi, što su tako dobro bile poznate, Aleksandar I. supotpisa njezino ukinuće !

rodoljubu, a naročito Senatorima"[1] zajedno sa Mihom Božovićem koji vogjaše upored pruske i dubrovačke poslove.

„Položaj, radinost, broj žiteljstva umnožiće brodarstvo u onome narodu, pa se bojimo da će propasti naše brodarstvo. Levantska karavana nije beskonačna. Sa ovim novim fermanima naše je brodarstvo ozbiljno ugroženo. Oni će imati mnoge koristi, pa i samu grčku vjeru koju će grčki trgovci u Levanti pretpostaviti našoj... Mi se još nadamo da će Porta dajbudi ograničiti broj jonskijeh fermana. Ali još nije ništa izvijesno". Ugovor bi zaključen, ali se opasnost ukaza manja u istini. Jonska Republika potraja u ovom obliku koliko i Dubrovačka. I jedna i druga, ona izrično, ova prećutno, biše u Tilsitskome miru predate Francuskoj.

Megjutijem i stara i mlada Republika kušahu gorčine nemoćne neutralnosti. Bonaparte, Prvi Konsuo, opet se obraćaše Dubrovniku. Pritisnut u Misiru od engleske sile, nadajući se da će i po svom odlasku održati na Nilu francusku zastavu, naredi Joakimu Muratu, glavno komandujućemu gjeneralu u Italiji, tako zvane Armée d' Observation du Midi, da zatraži od Dubrovnika džebane i zajire za Misir. Murat bijaše u Firenci, gdje 18. Marta 1801. bješe potpisao ugovor sa Napuljskim kraljem. Četvrtoga Aprila uputi dubrovačkoj vladi pismo koje imaše jedan njegov oficir da preda i koje glašaše ovako:

„Francuska Vlada, Gospodo Senatori, vazda je prijateljski voljela Dubrovačku Republiku. Prvi Konsuo

[1] D. D. A. bez signature.

naročito se interesuje za Vašu Državu: ja sam uvjeren da ćete s Vaše strane drage volje ugrabiti priliku da Francuskoj i Prvome Konsulu iskažete Vašu privrženost. Ova Vam se prilika sada nugja.

Šaljem Vam jednoga svoga oficira sa molbom da pošaljete u Misir najmanje dva broda, pa i više, ako je moguće, krcata gjuleta, pušaka, vina, rakije i drugijeh predmeta za municiju i za hranu. Gjeneralu Menou[1] je naregjeno da plati i da u zamjenu snabdije brodove granarizom, cukarom, indigom, i drugim za Evropu korisnim proizvodima.

Osim ovijeh pošiljaka na račun Republike, Vi biste mogli angažovati nekoliko pouzdanijeh i Vama odanijeh trgovaca da na svoj račun učine to isto. Plaćanje in natura, koje im ja u ime vlade obećajem, donijelo bi im velike dobiti. Sve ove ekspedicije izvršile bi se u najvećoj tajnosti i ni u čemu ne će kompromitovati Vašu neutralnost.

Ja ne sumnjam, gospodo Senatori, da će mi moj oficir donijeti zadovoljavajući odgovor. Ja Vas unaprijed uvjeravam o blagodarnosti moje vlade i moje sopstvene. Ja bih rad bio iskazati Vam djelima moju zahvalnost, ako bi me prilike približile Vašoj Republici pa da dogjem s Vama u tješnje odnose".[2] Muratovo

[1] Glavni zapovjednik u Misiru po Kleberovom ubistvu (14. Juna 1801) Kleber bješe naslijedio u komandi Bonaparta.

[2] Potpisan: G. Murat. Pismo ima Post-Scriptum: Javljam Vam sa zadovoljstvom da je mir izmegju Francuske Republike i Napuljskoga kralja potpisan ovoga 8. germinala. D. D. A. bez signature. Joachim Murat rogjen u La Bastide-Fortunière (Lot) 25. Marta 1767 ustrijeljen u Kalabriji (Castello di Pizzo) 13. Oktobra 1815, francuski maršal, najznamenitiji Napoleonov

pismo nosi datum 14 germinala godine IX. Republike (4. Aprila 1801) a pet dana docnije gjeneral Menou, potučen kod Abukira, morade se povući u Kahiru, dok najzad Juna mjeseca predade i Kahiru i Aleksandriju Englezima nakon tri godine francuske okupacije Misira. Senat se izvini Muratu tek 9. Maja kad sve u Misiru bješe svršeno.[1] Ali jedva se oslobodi nasrtljivijeh francuskijeh prohtjeva, evo Engleza sa porukom da Francuzi vrebaju na Dubrovnik i neka Republika dobro pripazi na svoju neutralnost. Admiral lord Keith zapovjedaše jednom eskadrom u Jonskome Moru. Po „autentičnim informacijama" da se francuska flota sprema da zauzme Dubrovnik kao operacijonu tačku protiv Turske Imperije, — glas koji se podržavao i na Napuljskome dvoru i koji treba možebit da se stavi u vezu sa onom čudnom Muratovom frazom — lord Keith naredi zapovjedniku fregate „The Fame" John B. Warrenu da piše s Krfa Republici[2] kako se engleski admiral oslanja „na mudrost dubrovačke vlade, da spriječi ma kakav francuski napad na turske oblasti sa strane Dubrovnika koji bi Francuzima najpodesniji bio za taj

gjeneral kavalerije, oženi se za Napoleonovu sestru Karolinu i dobi titulu „Carskoga Visočanstva" 1804, Grand-duc de Clèves et de Berg 18. Marta 1806, Napuljski Kralj od 15. Jula 1808 do 18 maja 1815. Po povratku Bourbona, ostavljen od Austrije i Evrope, bi uhvaćen i ustrijeljen. Umrije kao junak i tako okaja svoje izdajstvo prema Caru Napoleonu kad se sa koalicijom bješe udružio protiv njega.

[1] Zaključak Senata od Subote, 9. Maja 1801 Cons. Rog. D. D. A.

[2] 7. Juna 1801 D. D. A. VIII, 590.

posao". Saopštavajući ovo, gosp. Warren nadodavaše, da bi, u protivnom slučaju, lordu Keithu bila dužnost, ma koliko mu bila neprijatna, da naredi da dubrovački brodovi budu sekvestrovani od engleske flote, a blokiran grad.

Ali Francuzi se ne pojaviše u Jadransko More i tako Dubrovniku bi prištegjen zadatak da sa samom „mudrošću" spriječi oružani napad Bonapartovijeh vojnika. Gubitak Misira, nadmoćnost engleske pomorske sile, Bonapartovo zauzimanje za organizovanje Francuske, koju državnim udarom od 18 Brumaira bješe spasio od nesposobne i opasne vlade, bjehu dovoljni da odvrate Francuze od pohoda u naše more. Senat uvjeri 7. Jula engleskoga zapovjednika o neutralnosti Republike. Tri mjeseca docnije biše potpisani u Londonu preliminari mira sa Francuskom, a u Amiensu se otvori kongres za definitivno izravnanje spornijeh pitanja sa Engleskom.

I sa Turskom Bonaparte sklopi mir u Parizu, 26. Juna 1802. Prvi Konsuo povraćaše Sultanu Misir. Garantovaše mu integritet Carstva, odricaše se, u teoriji, Jonskijeh Ostrva koja su, kako vidjesmo, već sačinjavala republiku pod zaštitom Turske i Rusije. Turska je, sa svoje strane, potvrgjivala Francuskoj kapitulacije od 1740. god. i dozvoljavala je Francuskoj slobodno brodarenje po Crnome Moru,[1] što je Republika u isto vrijeme bila izradila za svoje brodove posredovanjem Miha Božovića.

---

[1] Driault, La politique orientale de Napoléon, Paris, Alcan, 1904 str. 23—24.

Ali još prije zaključenja definitivnoga mira, upravo dva dana po potpisivanju preliminara, 11. Oktobra 1801, Bonaparte naredi pukovniku Sebastianiju[1] da pogje u Carigrad i da preda Sultanu Selimu III. prijateljsko pismo. Bonaparte se sjeti Dubrovnika. Sebastiani imaše naredbu da u Carigradu posjeti konsula Republike Fridriha Kirika, da mu izjavi, da Prvome Konsulu leže na srcu sreća i napredak Republike i da će on, Sebastiani, biti i lično tumač ovijeh osjećaja Prvoga Konsula kod dubrovačke vlade, ako se na povratku uzmogne svratiti u Dubrovnik. Senat zahvali Bonapartu na tolikoj pažnji. „Hitamo da Vas uvjerimo, Gragjanine Prvi Konsule, pisaše 24. Februara 1802, da će u nama ostati vječan spomen na velika do sada iskazana nam dobročinstva, a da ćemo mi najvatrenije nastojati da budemo uvijek predmet Vaše dragocjene milosti. Ova mala Republika, rada postići ovako dobro, iskaće svaku priliku, Gragjanine Prvi Konsule, da Vas uvjeri o našem revnovanju da zadobijemo Vaše

[1] Horace François Bastien Comte Sebastiani, francuski maršal, rogjen na Korsici (La Porta) 1772. umro u Parizu 1851. Nakon diplomatske misije u Turskoj i u Misiru, bi proizveden na brigadnoga, pak na divizijskoga gjenerala i ranjen kod Austerlitza. Ambasador u Carigradu, tamo postade svemoćan i obrani Carigrad god. 1807. od engleske flote. Učini rusku kampanju i sve ostale do kraja Carstva. Pod Restauracijom bi poslanik naroda i ministar inostranijeh djela. U sjednici 16. Septembra 1831, odgovarajući na interpelaciju o Poljskoj Revoluciji izgovori nesretnu riječ: „L'ordre règne à Varsovie", zbog česa morade docnije odstupiti. Na posljetku, bi poklisar u Napulju i u Londonu (35—40).

odobrenje i saćuvstvovanje velikoga francuskoga naroda, koji je, Vašim nenadmašivim djelima, uzdignut na tako visok stepen slave, da mu se svi narodi dive, a mi ga naročito duboko poštujemo".[1] Što se moglo više reći pobjedniku kod Marenga? Dživo Natali u jednoj bilješci govori: „Bonaparte raste, a Dubrovčani ne vode računa o njemu", navodeći i to kao jednu od udesnijeh pogrješaka vlastele. Je li Natali, pišući ovo, znao za ovu izmjenu prijateljskijeh osjećaja izmegju Bonaparta i Republike? Sva je prilika da nije. Bijaše mu tada tek 27 godina, dakle tek član Velikoga Vijeća, vrlo udaljen još od Senata i Maloga Vijeća, a državni arhiv i vlasteli bješe nepristupan. Ali možda i znajući za tu prepisku, Natali bi bio primjetio, i u tome bi bio u pravu, da se Republika u suštinskoj svojoj prirodi nije bila kadra da izmiri ni sa Revolucijom, ni sa enigmatičkim genijom koji rušaše sva pravila staroga diplomatisanja i čije su prijateljske poruke imale vazda nešto od lavljega rika. Kakomudrago bilo, važno je konstatovati, a ta će se konstatacija još jače ponoviti, da su odnosi Republike sa Napoleonom sve do pred usudnim prelomom bili najusrdniji, da je Bonaparte i štedio i milovao onu malu slobodnu općinu na Jadranskome Moru, a hoćemo da vjerujemo da su izjave Prvoga Konsula, u kome se još vizija istočne imperije ne bješe prelila u tvrdokornu, gotovo bismo rekli, boležljivu idée fixe, da su njegove izjave prema Dubrovniku i iskrene bile.

---

[1] Pariski Archives Nationales, Aff. Etr. Raguse II Fol. 142. Original.

Osamnaestoga Maja 1804. Napoleona Bonaparta državni zborovi proglase u Saint-Cloudu za nasljednoga Cara Francuza (Empereur des Français).[1] Republika mu 24. Juna uputi najsmjernija čestitanja. Napoleon joj tek 10. Septembra odgovori iz Aix-la-Chapelle (Aachen) kud bješe otišao da obnovi na grobu Karla Velikoga sjaj franačkoga Carstva. Dajući nova kreditivna pisma sada vatrenome imperijalisti Bruère des Rivauxu, Car nadodavaše: „Moja je tvrda volja da ovu vlast koju mi je Provigjenje dosudilo upotrebim u održanju i jačanju našijeh uzajmičnijeh veza. Akreditujući iznovice moga otpravnika poslova kod Vas, ja sam mu naredio da Vam često ponovi ovo uvjerenje i da Vas naročito i postojano u svakoj prilici ubijedi o iskrenosti moga poštovanja i o neizmijenjenijem mojijem osjećajima".[2]

Nakon takvijeh izjava prijateljstva, Dubrovnik nije mogao da posumnja u Napoleona. Istoričar Engel negdje pri kraju svoje Dubrovačke Povijesti govori, da se Dubrovniku dogodilo ono što i njemačkim knezovima koji su neprekidno sumnjičili Austriju da im radi o glavi, a kad tamo, propast im dogje odakle su joj se najmanje nadali, od — Francuske! Nama se čini da se ova Engelova primjedba mnogo prije može primijeniti na njemačke

[1] Narodni plebiscit 6. Novembra ratifikova ovo rješenje sa 3,572.329 glasova protiv 2.569.

[2] P. A. N. A F IV Plaquettes: 809. Francuski izvornik u Dodatku pod br. II. Mjesto revolucijonarnoga: „Salut et considération" Napoleon povraća staru formulu: „Sur ce, je prie Dieu, très chers et bons amis, qu'il Vous ait en Sa Sainte garde".

knezove, nego li na jadransku republiku. Oni su dovoljno u prošlosti bili iskusili osvajačke namjere i pohode Francuske kojoj od Luja XIV. pa sve do Direktorija lebgjaše pred očima čarobna i opasna formula: les limites du Rhin. Oni se, dakle, imahu bojati Napoleonovijeh namjera i ako se nijesu bojali, znači da su bili zaboravili svoju sopstvenu prošlost. Ali daleki Dubrovnik? Kako bi on bio mogao predvidjeti onako radikalnu promjenu na svojim granicama, na skrajnoj obali Jadranskoga Mora, on, koji nakon mletačke pogibije i Campoformijskoga ugovora bješe odasvud opasan austrijskim zemljama? Postupanje gjenerala Rukavine i Bradya 1799. god. nije zaista bilo podobno da ulije u Republiku vjeru u poštovanje svoje nezavisnosti sa strane austrijske vlade! Mi ne možemo, dakle, potpisati Engelovo uporegjenje bez jake rezerve, niti možemo Republiku prekoriti, što je sa nepovjerenjem pratila kretnje moćnoga i susjednoga dvoglavoga orla. Ovaj zaista s polja iskazivaše Dubrovniku sve one pažnje koje se u megjunarodnome saobraćaju običavaju iskazivati samosvojnim državama. Poslanik Republike u Beču, graf Ayala, nije se mogao nego pohvaliti predusretljivošću i pažnjama koje mu iskazivahu ćesarski kancelar, ministri i sam Ćesar. Osim uobičajenijeh notifikacija rogjenja, vjenčanja i smrti u Carskome Domu,[1] bečki kabinet polagaše kao neki point d'hon-

[1] Posljednja notifikacija rogjenja u Carskom Domu upućena Dubrovačkoj Republici jest ona Ćesara Frana II (I) od 7. Decembra 1802. o rogjenju nadvojvode Frana Karla, oca sadašnjega Cara i Kralja. Mi je zbog svoje reg' .bi .aktuelne

neur na bezuslovno poštovanje suverenskijeh prava Republike. Kad je n. pr. god. 1803. austrijska vlada riješila bila da skicira kartu Istre, Dalmacije i Boke Kotorske, a trebala je, zbog trianguliranja i odregjenja položaja Dalmacije i Boke prema ostalijem austrijskijem zemljama, da nekoliko trokuta izmjeri na dubrovačkoj teritoriji, vice-kancelar graf Cobenzl uputi Ayali notu (24. Septembra)[1] moleći ga da zamoli svoju vladu za dozvolu da se triangulacija izvrši na dubrovačkoj teritoriji. „Gospodin graf d'Ayala, produžavaše nota, izvoljeće izvijestiti svoju vladu, da nije namjera vlade Njegova Veličanstva da skicira kartu Dubrovačke Države, da će Njegovo Veličanstvo biti veoma blagodarno vladi Republike na tom dokazu predusretljivosti i dobra susjedstva i da je moj Uzvišeni Vladalac spreman da nadoknadi sve troškove koji budu prouzrokovani ovom operacijom".

Ali uz prkos ovim iskazima prijateljstva i megjunarodnoga poštovanja, Republika nije mirovala i u Carigradu je držala budnu vladu protiv austrijskijeh tajnijeh spletkarenja. Možda je politička pogrješka Dubrovnika što je on precjenjivao moć Otomanske Imperije i formulu njezina integriteta. Možebit bi bio bolje uradio da je više njegovao Bonapartovu zaštitu, a manje računao na intervenciju Porte, čija

zanimljivosti donosimo iz B. D. A. u Dodatku pod br. III. A najpotonja je notifikacija Republici ona od god. 1807. o smrti Carice Marije Terezije, kćeri Ferdinanda I. kralja obiju Sicilija, babe Ćesara Franje Josipa.

[1] B. D. A.

je politička dekadansa bila svakome i suviše poznata. Ali Senat prožet tradicijonalizmom ne šćaše da odstupi od jedne dogme koja se u prošlim vjekovima ispoljila bila kao korisna dubrovačkoj nezavisnosti.

Protiv jednoga članka u nekome milanskome listu, u kome je pisac iznosio svoje mišljenje da će Austrija svom dalmatinskom posjedu prisajediniti i Dubrovačku Državu, porodi se u Dubrovniku prava strava. Ali mjesto da zatraži objašnjenje u Parizu i u Beču, Republika usredsredi svu svoju diplomatsku akciju u Carigrad. Poslanicima Pâlu Gozze (Gučetiću) i Vlahu Menze (Menčetiću) naredi da se objasni sa Reis Efendijom i da preko njega zatraži u Ćesarskoga Internuncija tačna izjašnjenja. Reis Efendi i sâm bješe privatnim putem doznao da se ideja o zauzeću Dubrovnika širi po Dalmaciji i da se mnogo govori u austrijskim službenim krugovima o tom prisajedinjenju. Ali Ćesarski Internuncij izjavi Porti da Bečki Dvor nije nikada imao takvu namjeru. Njegova vlada, govoraše, nemoćna da djejstvuje na Milansku gazetu, demantovaće ove glasove u bečkom službenom listu. Reis Efendi uputi poslaniku turskom u Parizu naredbu da od milanskoga poslanika isposluje demanti i kažnjavanje drskoga novinara.[1]

Dubrovačka diplomatska akcija u Carigradu po tom pitanju produži se kroz cijelu god. 1804. i 1805. ća do boja kod Austerlitza! Niko nije mogao izbit iz glave dubrovačkim vlastodršcima da je Austrija tvrdo riješena da u zgodnoj prilici zauzme

[1] Šifrovana depeša poslanikâ Gozze i Menze iz Carigrada, 13. Sept. 1804. Fo XXII, 1804, 631. D. D. A.

Dubrovnik. Zaman je Internuncij tri, četiri puta najodrješitije poricao neprijateljske namjere bečkoga dvora! Kao da nije ništa ni rekao, dubrovački se diplomati jednako povraćahu na neprijatni predmet izazivajući na neki način Austriju da i ona o toj eventualnosti razmišlja. Miho Božôvić je u toj diplomatskoj kampanji igrao glavnu ulogu.

Utješljivo je konstatovati žarki patriotizam ovoga pučanina. Zà njegove zasluge Republika ga bješe upisala u Antunine, dakle u red prvoklasnijeh gragjana, a nakon uspjelijeh pregovorâ da se Crno More otvori zastavi sv. Vlaha, bješe mu, u nedostajanju kavaljerskijeh ordena, poslala po naročitome izaslaniku, kapetanu Mihu Turčinoviću, jednu zlatnu burmuticu sa grbom Republike.

Treba čitati njegova pisma da se vidi, kako se ovaj Chargé d'Affaires kralja Fridrika Vilhelma III. ponosio svojom otadžbinom, sa kakovom je energijom u dalekom Carigradu pritiskao na svoje grudi lik ljubljenoga Grada! „Ja sam uzeo slobodu, pisaše Senatu 18. Avgusta 1801,[1] da još ranije uvjerim Vaše Preuzvišenosti, da moje patriotsko revnovanje ne treba nikakvijeh jačijeh pobuda da u svakoj prilici uzradim za dobro i za korist domovine. Sama pomisao da sam joj sin i da sam podanik Vašijeh Preuzvišenosti dovoljna je da me svom silom priveže za službu Republike". Opet 13. Oktobra 1804: „Vazda sam držao da raditi za interese domovine ima biti dužnost svakoga poštena gragjanina i rukovodeći

[1] Lettere di M. Bosgiovich da Costantinopoli, 1800—1805 D. D. A. XXII, 632.

se ovim pravilom vazda sam nastojao da se zauzmem za javne i narodne interese kod ove vlade gdje mi sadašnje političke prilike daju izvijesni neki uticaj i nijesam nigda pomislio da bi mi ovaj rad imao kod Vašijeh Preuzvišenosti biti kao nekakav razlog da me one odlikuju". „Nijesam ništa učinio za svoju otadžbinu, ni za svoj narod, piše 1. Juna 1805, da bih bio zaslužio tako blagovoljenje države prema meni. Moja intervencija kod ove vlade — koja je poslužila Vašijem Preuzvišenostima kao povod da me odlikuju — nije drugo nego dužnost neophodno nužna svakome gragjaninu i poštenome rodoljubu. Ovaj će vidljivi znak odlikovanja" — zlatna burmutica! — „ostati za sva vremena u mojoj porodici kao uspomena i bodrenje mojoj djeci da revnosno i rodoljubno zasluže vazda državno priznanje". Ovakav bijaše čovjek kome Republika bješe povjerila zastupanje svojijeh najsvetijih interesa kod Porte, i koji gotovo izlišnim činjaše diplomatski rad poslanikâ Republike kod Carigradskog Dvora.

Božović nije zadavao mira Porti zbog one vječite sumnje o austrijskim projektima na Dubrovnik. Zagrijavaše indiferentne ministre, praćaše svaki sumnjivi simptom budnim okom, zainteresovaše ostale evropske poklisare za stvar dubrovačkog integriteta, naročito svoga šefa, pruskoga poslanika gjenerala Knobelsdorfa, koji, kroz Božovića, bješe postao prijatelj i zaštitnik Dubrovniku. Stavljaše, najzad, u usta Reis Efendiji deklaracije za kojima Porta vezivaše stvar Republike za stvar integriteta Osmanske Imperije. Nesretnome Internunciju Reis

Efendi ponavljaše najsvečanije „da je Dubrovačka Republika bila vazda držana kao sastavni dio Osmanskoga Carstva, i da će ma koji atentat protiv nje dirnuti Portu na takav način, da će i najmanji glas ili projekat u javnim glasilima naperen protiv nje primorati Portu da uzme potrebne mjere zajedno sa onim Silama koje su zagarantovale integritet osmanskijeh zemalja".[1] „Internuncij, pisahu poslanici 18. Oktobra,[2] uvjeravaše Reis Efendiju da njegov vladalac nema ni najmanje pomisli protiv Dubrovačke Države i da za to neka Porta odbije od sebe svaku rgjavu misao po tom predmetu". Još samo šest mjeseca pred francuskom okupacijom Dubrovnika, Božović pisaše Senatu[3] da su dvije svečane deklaracije bečkoga kabineta sasvim zadovoljile Portu, da će ona u idućim pregovorima o miru tražiti da se integritet i nezavisnost Dubrovačke Republike naročito spomenu, da, za sada, ne može preduzeti nikakvijeh koraka u Parizu zbog prekinutijeh odnosa sa Francuskom, ali da će zatražiti prijateljsko posredovanje Pruske tek se ova izjasni prema koaliciji i, najzad, zaključivaše primjetbom kojoj pozniji dogagjaji davaju značaj melankolične ironije: „da bi se Berlinskom i Pariskom Dvoru dalo osnova da se isprijeće protiv ma kojega atentata sa strane Beča protiv naše države, trebalo bi da ona dva Dvora, privolom

[1] Šifrovana depeša M. Božovića od 24. Oktobra 1804, D. D. A. ibid.

[2] Ibid. Ove se depeše nalaze u istoj navlaci, u kojoj su i Božovićeva pisma.

[3] Carigrad, 25. Novembra 1805. Ibid. Šifrovana depeša.

Porte, uzmu formalnu garanciju u idućem ugovora mira za našu slobodu!" U tom smislu Božović tražaše odobrenje i tačne instrukcije Senata. On sâm ne vjerovaše za sada u neprijateljske namjere Austrije. U jednom pismu od god. 1804. (bez datuma)[1] davaše Senatu neke savjete i crtaše ovako položaj Republike: „Po mome slabome mišljenju, Bečki Dvor ne će sigurno ništa poduzeti protiv Dubrovačke Republike dok mu bude ugodno da miruje s Portom, ali kad bi došlo do rata s njom, a govoreći politički, položaj naše države odviše mu je zgodan, odviše zamamljiv, a da ne bude naveden u iskušenje da ugrozi naš mir, pa da mu baš drugi razlozi i ne bi diktovali tako korisno poduzeće.[2]

[1] D. D. A. ibid.

[2] U Biblioteci Male Braće u Dubrovniku (sekcija rukopisa br. 998) nalazi se zanimljiv spis pod natpisom: „Knjiga pisana jednomu prijatelju u Carigrad svrhu sadašnjih zgoda koje spadaju na Turčina 1797". Auktor je nepoznat, a i prijatelj kome je pismo upućeno. Napisano je ikavskim dijalektom, sva je prilika da je s talijanskoga prevedeno. Možda je pisac dubrovački podanik. Cijelo pismo hoće da dokaže opasnost koja prijeti Turskoj, pa i Dubrovačkoj Republici, od susjedstva austrijskog oružja u Dalmaciji i Boki. Mi vadimo iz pisma dva mjesta. Teza je ova: „Sadanje Austrijansko neprijateljsko prišastje i obsedenje od Istrije i Dalmacije, najjači ključi našega Vladanja (Guverna) i ono na što oni paze i dokle želje njihove prostiru, najveće vrh tmaste i bogate Bosne, i široki prostori Osmanskoga posidovanja, ove stvari imale bi otvoriti oči Divanu, za osvistiti se i staviti se svom brzinom na moguće, i snažno odvraćenje". Austrijsko susjedstvo, po auktoru pisma, biće Turskoj usudno, a tad je propao i Dubrovnik. Prisajedinjenje Bosne postaje pitanjem vremena. „Što će tada biti, pita pisac, od vašijeh Turaka? Držiš li ti da za dugo

Božja zaštita i mudrost V. P. otkloniće ovu opasnost, gajeći prijateljstvo Carskoga Ruskoga Dvora, čiji je uticaj ogroman u sadašnjim evropskim poslovima, kao što i Francuskoga Dvora koji u dandanašnji može sve kod Bečkoga. Ali trebaće zainteresovati jedan i drugi Dvor direktno, a ne preko posredujućijeh prijatelja, koji u našem slučaju ne mogu ni iz daleka imati onoga uspjeha što će ga imati neposredni odnosi".

Na ovaj delikatni način Božðvić osugjivaše praktiku dubrovačke vlade da preko trećijeh poruči ono, što je imala poručivati muževno i bez posrednika.

III.

Dok ovako Republika sa podozrijevanjem praćaše austrijsku politiku, Bečki se Dvor riješi na jedan korak

---

mogu uzdržati oblast u Evropi, vladati i raskašati se(?)? Carigrade, Carigrade, brzo će nad tobom gavrani kročati... Ja ne imam poznanja vojničkoga, ma za zdravo držim, da kad bude Česar posidnuo morske dalmatinske gradove, ovo dotečenje može očito prikazati da Turčinu nije stanišća u Evropi gospodovati. Vidim i priziram ja netom je Divanu došlo u uši da Česar poseo je Dalmaciju, da u oni čas misec mu se je minuo i da ne će znati kud, ni kamo glavom krenuti, jer ne samo mu se je bojati izgubiti najbolje rusage, da li još i vlastito svoje sidališće. Ove strahote imao bi imati Dvor Turski, kad još sam Česar bio bi po sebi u ratu s njime, ali imaš znati toliko je istinito ugovaranje i združenje njegovo s Moskovom, koliko je li jedan Bog na nebu; na Turčinu zakleli su se naplatiti štete koje su im prišle boj bijući s Frančezom. Protiva ovomu društvu ništa se ne može reći. Dakle njihova svrha druga ne će biti već protiva Turčinu ustati, tirati ga do Azije...".

koji u njegovoj misli imaše jedan put za vazda da raspršі svaku sumnju u njegovu dvosmislenost. Nakon prilično dugo pauze, ona vlada koja u XVII. vijeku imaše svoga Rezidenta u Dubrovniku, odluči sada da ponovno bude na dostojan način zastupana kod Republike.

Česarsko-kraljevski agent u Moldavskoj, Ivan Timoni, bi postavljen za gjeneralnoga konsula kod Dubrovačke Republike. Ministar inostranijeh djela graf Kobenzl saopšti 30. Januara 1805.[1] Senatu ovo Česarovo rješenje motivišući ga tim, što su uzajmični trgovački i brodarski odnosi pa i odnosi dobra susjedstva izmegju Austrijskog Carstva i Dubrovnika imali da postanu i tješnji i češći otkad su ovoj monarhiji prisajedinjene nekada mletačke provincije Dalmacija i Albanija. „Gospodin Timoni imaće, govoraše u istom pismu Kobenzl, ukloniti u svakoj prilici od Dubrovačkog Senata i najmanju sumnju o nepromjenljivijem osjećajima onog blagovoljenja što je Uzvišeni Dvor uvijek gajio za blagostanje i za održanje one Republike". U instrukcije koje biše redigovane još 22. Decembra 1804.[2] ministar inostranijeh djela umetnu ovo značajno mjesto: „Dobro je ovdje napomenuti gospodinu Timoniju da se je Dubrovačka Republika, opkoljena austrijskim provincijama i već nekoliko puta uznemirena glasovima

[1] Kobenzlovo pismo Republici IX, 591 sec. XIX. D. D. A.
[2] Original-Berichte des k. k. General Consuls in Ragusa. Instructions pour le Consul Général à Raguse Timoni. B. D. A. Instrukcije su redigovane na francuskom jeziku a na istome su jeziku i pisani Timonijevi izvještaji.

koje je zlomislenost širila o nekakvim namjerama okupacije dubrovačke teritorije sa strane Carskoga Dvora, bez sumnje obratila u Pariz i u Petrograd da traži za svaku eventualnost tamo potpore. G. će Timoni nastojati da članovima dubrovačke vlade ulije najviše povjerenje u velikodušnu i lojalnu namjeru Česarskoga Dvora da održi nepovrijegjenu teritoriju one Republike i da očuva neizmijenjene odnose koji, od nezapamćenijeh vremena, postoje izmegju jedne strane i druge. Poštenim, prostim i ljubaznim načinima gosp. će Timoni takogjer nastojavati da odvoji od ruskoga konsula Fontona, čija naduvenost i čiji pretjerani prohtjevi najneprijatnije vrijegjaju tamo".

19. Maja 1805. Knez — Michael Philippus Lucae de Bona — primi Timonija u privatnu audienciju. Pred Dvorom, garda, pod oružjem, iskaza poslaniku vojne počasti. U prvoj dvornici držahu se zduri,[1] u drugoj kancelari, u svečanom odijelu, rasporedani po hierarhičnom redu, a na pragu treće dvornice Knez, u poluparadnome odijelu, primi glavom poslanika. Nakon nekoliko uzajmičnijeh komplimenata, Knez zakaza austrijskome zastupniku za sutradan svečanu audienciju za predavanje kreditivnijeh pisama. Sutradan, na podne, istim ceremonijalom,[2] Timoni bi doveden pred vrata Senata, koja su, po pravilu, imala

[1] tal. Rivieri, kao dvorski huissiers. Njihova uniforma bijaše potpuno crvena. U Dubrovniku jednako se povlači stara rečenica: „crljen kako zdur".

[2] 22. Maja 1805, Original-Berichte, Fasc. 2. Conv. 13. Fol. 1—167. B. D. A.

biti zatvorena i na koja je jedan dvorski dostojanstvenik imao pokucati da se otvore. Prije Timonijeva dolaska, vrata se otvore kao za osobitu počast i austrijski predstavnik ugje u dvornicu u kojoj sjedaše Knez, imajući s desnoga boka Malovijećnike, s lijevoga Sekretare Republike, svi u crnu, u velikijem vlasuljama. Timoni, u svom izvještaju na ministra grafa Koloreda, primjećuje da je prizor bio „impozantan i žaloban" (imposant et lugubre). Timoni sjede uz Kneza koji se pokrije crnom kapom i pozove poslanika da učini to isto. Nakon toga poslanik pročita sljedeći govor: „Dobro susjedstvo, trgovina i brodarenje podanika Njegova Ćesarskog i Kraljevskog Veličanstva tražahu da se popuni odavna upražnjeno mjesto Gjeneralnoga Konsula u zemljama slavne Dubrovačke Republike kako ćete blagovoljeti vidjeti iz ovoga pisma Nj. V. Cara Frana II moga Uzvišenoga Vladaoca. Ja se veselim da je meni u dio pala čast da doprinesem utvrgjenju ne samo one stare ljubavi i starog povjerenja slavne Dubrovačke Republike prema Prejasnom Carskom Austrijskom Domu, nego i produženju blagovoljenja i zaštite o kojima je Njegovo Ć. i kr. Veličanstvo dalo uvijek osobitijeh dokaza slavnoj Republici. Ja ću pak s moje strane nastojati da zaslužim u svakoj prilici prijateljstvo i blagovoljenje Preuzvišenijeh i Presvijetlijeh predstavnikâ ove slavne Republike". Knez odgovori jednako srdačnim govorom, nakon česa mu Timoni preda Ćesarevo pismo koje Knez preda na čuvanje prvom Sekretaru. Nakon kratkoga prijateljskoga razgovora, poslanik bi ispraćen istim ceremo-

nijalom sve do njegove kuće „sred velikoga mnoštva naroda koji ispunjavaše ulice da vidi austrijskoga predstavnika".

Nepristrasna istorija treba da zabilježi, da je Timoni ispunio sva svoja obećanja izrečena u nastupnoj besjedi Knezu, sve one naredbe koje je dobio bio od bečkoga kabineta. Kroz i kroz pošten, skroman, bespristrasan, lojalan prijatelj, mudar savjetnik, Timoni je najpošteniji, najautentičniji svjedok znamemenitijih dogagjaja o kojima ćemo u ovoj knjizi da govorimo.[1] Kakvegod tajne namjere imao bečki kabinet protiv Dubrovnika, treba priznati da ih je mudro i lojalno zatomio sve do usudnijeh trinaestijeh godina ovoga istoga vijeka. Da je austrijska vlada imala u perijodi pred Austerlitzom nečistijeh planova,[2] ona ne bi bila poslala u Dubrovnik jednoga čovjeka čija su djela i odnosni izvještaji spomenici neiskvarena srca. S ove strane Dubrovnik se, dakle, bješe primirio. A kako ne bi bio spokojan i z druge?

Napoleon bješe primio nasljedno talijansko kraljevstvo na molbu cizalpinske Republike (18. Marta).

---

[1] Pisani, Op. cit. priznaje potpunu lojalnost i vjerodostojnost Timonijevu, ali na djelu se on ovim prvoklasnim izvorom vrlo malo služi i, kako ćemo na pojedinim mjestima vidjeti, uvijek tendencijozno.

[2] Podozrivo ponašanje austrijskijeh gjenerala pod kraj XVIII. vijeka, pa pozniji predlog u tjeskobu i očajanje bačene Austrije, da se Salzburg i Dubrovnik njoj prisajedine — o čemu će docnije biti govora — nijesu dovoljni dokazi da je Austrija promišljeno radila Dubrovniku o glavi. Nakon požunskoga ugovora, pak sve do god. 1813., držanje će Austrije biti sasvim korektno, kako ćemo vidjeti.

Spremaše se da stavi na glavu langobardsku željeznu krunu u Milanu. Sve se talijanske države bjehu uskomešale da se udvore Caru i Kralju. Gjenova će se već nositi mišlju da zatraži inkorporaciju Francuskoj, Lŭka prestaće da se nazove Republikom. Na čestitanja naše Republike (od 2. Februara 1805) Napoleon odgovori iz dvorca Stupinigi, u Pjemontu 28. Aprila, ovim pismom: „Predragi i dobri prijatelji, Mi smo vrlo prijatno dirnuti osjećajima koje nam posvjedočiste Vašim pismom od 2. Februara 1805. odnosno dogagjaja koji prisajediniše talijanski prijesto našoj Carskoj Kruni. Mi toliko manje sumnjamo u njihovu iskrenost, što je spokojstvo Vaše Republike naročito vezano sa održanjem i nezavisnošću Italije (Nous doutons d'autant moins de leur sincérité, que la tranquillité de Votre République est particulièrement attachée à la conservation et à l' indépendance dell' Italie)". — Timoni koji saopšti Koloredu Napoleonovo pismo,[1] karakteriše ovo mjesto sa jednom riječi: „la phrase est remarquable". — „Mi se, produžavaše Napoleon, koristimo ovom prilikom da Vam ponovimo uvjeravanja o interesu što nosimo za sreću Vaše Republike i o našem raspoloženju da joj damo dokaza naše Carske zaštite".

Istorija se katkad ponavlja. Znamenitu misao koja se nalazi u ovome pismu, biva da je mala republika na istočnoj obali Jadranskoga Mora u uzajmičnoj obrambenoj vezi sa Italijom, da Dubrovnik u tugjim rukama može da ugrozi sigurnost Poluostrva, a da je

[1] Tekst pisma u Dodatku br. IV.

Italija obrana slobodnome Dubrovniku, ovu misao Napoleon kao da je izvadio iz Vatikanskijeh kartona XVI. i XVII. vijeka. Kliment VIII. i Urban VIII. izrekoše istu misao gotovo istim riječima pišući onaj Česaru Rudolfu II, ovaj samoj Republici. Ali sada, pod perom razorioca mletačke slobode, velikoga sudije stare Evrope, ujedno i Atile i Karla Velikoga Revolucije, imalo se držati da su one riječi bile dva puta značajnije, da je Republika u njima mogla čitati obezbjegjenje svoje nezavisnosti, svoju Magnu Chartu Libertatum XIX. vijeka.

Sva ta lijepa nadanja propadoše na poljanama Moravske.

Gotovo u ono isto vrijeme kad Dubrovačkome Senatu pisaše da je Dubrovnik „vezan sa održanjem i nezavisnošću Italije", Napoleon pisaše Franu ove tajanstvene riječi: „U dan današnji ne može biti razumne borbe nego li za Carigradsko Carstvo". Francuzima obećavaše uspostavljenje Svetoga Rimskoga Carstva, osveštanoga papskom investiturom, ali u duhu Velike Revolucije, a, u istini, on težaše na jedinstvo Italije samo kako bi lakše istisnuo Engleze iz Malte, Ruse s Krfa i spremio sebi put na Istok. A kad se na tom putu nagje jedan tvrdi grad sa divnim prostranim lukama, sa dvijesti brodova i tisućuljetnom kulturom? Tada će on taj grad sekvestrovati i prisajediniti Italiji!

Austrija, ugrožena još nejasnim, ali grădonosnim Napoleonovim osnovama, gledajući sebe već osamljenu u Evropi, bješe se riješila da sklopi sa Rusijom tajni defenzivni ugovor (6. Novembra 1804). Ovo je

čas kad će da obnovi diplomatske odnose sa Dubrovnikom, operacijonom i opservacijonom tačkom prvoga reda na vratima Istoka.

Ali i Aleksandar I. bijaše nosilac velikijeh osnova na Istoku. Njegov drug od mladosti i najintimniji savjetnik, Poljak knez Adam Czartoryski,[1] svom silom primamljive argumentacije, natjeravaše ga da osnuje veliku slavensku Carevinu na Balkanima sa Carigradom kao prijestonicu. Ali za te osnove Ale-

---

[1] Rogjen u Varšavi 26. Januara 1770 iz starog litavskog dinastičkog doma. Vaspitan na Ruskom Dvoru, Aleksandrov drug. Poslanik Cara Pavla I na Sardinskom dvoru (1799). Po Pavlovoj smrti, Aleksandar ga pozva k sebi. 1802 prvi pomoćnik ministra inostranijeh djela, 28. Januara 1804 ministar. U početku ne šćaše da se primi mjesta kao nesaglasnoga sa patriotskim dužnostima prema Poljskoj, ali ga A. prinudi da se primi, ostavivši mu na volju da ostavi dužnost kad mu se svidi. O njegovu radu u kobnoj godini 1806 govorićemo opširno u ovoj knjizi. Aleksandar ga ne posluša i ne htjede uspostaviti Poljsku, nego se u Tilsitu saglasi sa Napoleonom, ali Czartoryski još u Junu (29.) 1806 dade ostavku na službu. Ostade vazda sa A. u prepisci, nadajući se slobodnoj Poljskoj. Kad A., 27. Novembra 1815, dade ovoj konstituciju, Czartoryski imaše da postane Carskim Namjesnikom, ali A. postavi jednoga gjenerala i tada Cz. ostavi Varšavu i pogje u Pariz. God. 1831 Cz. supotpisa akt detronizacije Cara Nikole i bî izabran za predsjednika revolucijone vlade. 17. Avgusta dade ostavku, jer se revolucijonoj stranci ne svigjaše Cz-ovo diplomatisanje. Car ga 6. Oktobra 1831. liši svijeh časti u Rusiji. Cz. pogje u emigraciju najprije u London, pak u Pariz, gdje definitivno ostade. U Parizu neprekidno ragjaše za uspostavljenje poljske nezavisnosti (1848, 1854, 1859) ali mu se nade izjaloviše. Cz. umrije u Montfermeil-u kod Pariza 27. Jula 1861. Cf. Cz-ovu biografiju u najnovijem Ruskom Biografičkom Slovaru 1905.

ksandar trebaše sadjejstva njemačkijeh država: Austriji nugjaše Bosnu, Vlašku, Biograd i Dubrovnik, Pruskoj teritorjalna uvećavanja u Njemačkoj. Možda i toga radi, Austrija bješe odlučila da pažljivo prati dogagjaje u Dubrovniku, koji sada definitivno postajaše kompensacijonim objektom u igri Velikijeh Sila. Javna prodaja bijaše otvorena nad gradom.

Austrija dade Napoleonu I. (baš kako god. 1856. Napoleonu III.) dobar izgovor da pred Francuzima opravda novi rat. Neprijateljstva započmu 7. Septembra 1805 sa austrijskom okupacijom Bavarske. Ali Napoleon bijaše spreman. Držeći u tajnosti svoj istočni san, na čelu velike armije od 200.000 ljudi, mogaše navijestiti svojim podanicima da je riješio da privede u djelo veliku politiku Luja XIV. s onu stranu Rajne.[1]

Vojna ne potraja ni mjesec dana. Nakon pobjeda kod Wertingena, Günzburga, Elchingena, Napoleon glavom prinudi staroga gjenerala Macka na predaju kod Ulma (17.—19. Oktobra). Virtualno, rat bješe dovršen. Austrija poražena, nemoćna, ponižena. Frano zatraži, 4. Novembra, primirje. U ovom odsudnom trenutku, Talleyrand iz Strassburga savjetovaše Cara da prekine rat, da se sporazumije sa Austrijom, da joj za Italiju, za Mletke, za Njemačku dâ odštetu na Balkanima, da je tako za vječna vremena odvoji od Rusije i od nje učini jak nasip protiv ruske osvajačke politike, prethodnicu civilizovane

[1] Cf. E. Bourgeois, 250—256.

Evrope protiv neevropske države.[1] Ali Napoleon ne htjede. On šćaše Austriju isključiti ne samo iz Njemačke, nego i iz Balkana. On težaše sa svom intenzivnošću i jednoobraznošću svoga genija na tajanstveni Istok. Jedino sa Rusijom šćaše da dijeli istočni plijen. Ali isto tako uporno Rusija o tom ne će ništa da čuje. Drugoga Decembra nugja Caru odsudan boj. Kod Austerlitza zajedničke su vojske ametice potučene. Aleksandar, sa ostatcima svoje vojske, tugaljivo se povuče u Poljsku, neizmiren sa svojim porazom. Njegov saveznik dogje 4. Decembra glavom u Napoleonov logor da izmoli mir. I opet Talleyrand savjetova Cara da poštedi Austriju, da je odšteti za ono što bješe pripravna da ustupi. „Mudar političar, pisaše mu iz Beča 5. Decembra, sklopio bi savez s njom da je ohrabri i da je podigne kao nasip protiv barbara, protiv Rusije".[2] Utaman. Za Napoleona

[1] Strassburg, 17. Oktobra 1805 (P. Bertrand, M. de Talleyrand, l'Autriche et la question d'Orient en 1805, Revue historique 1889 Tome XXXIX). Talleyrand predlagaše svome gospodaru da ustupi Austriji Vlašku, Moldavsku, Besarabiju i sjevernu Bugarsku. „Gospodarica cijeloga Dunava i jednog dijela Crnoga Mora, ona ne će više žaliti za tako bogato naplaćenim gubitcima". Talleyrand predlagaše da se uspostavi Mletačka Republika, prisajedinivši joj Trst. I evo kako zamišljaše posljedice ovoga plana: „Austrijska kuća bačena na Istok i ustoličena u provincije koje svojata Rusija postala bi joj prirodnim dušmaninom. Rusi sabijeni u svoje pustare, pronosiće k jugu Azije svoja nespokojstva. Tamo će ih tok dogagjaja suproćstaviti Englezima koji su im sada saveznici". Da je Napoleon prihvatio Talleyrandov predlog, istorija bi možda bila promijenila svoj tok.

[2] Je supplie Votre Majesté de vouloir bien relire le projet que j'eus l'honneur de Lui adresser de Strassbourg". Ibid.

Austerlitz je samo etapa, sredstvo da iznudi evropskome kontinentu neutralnost za svoje planove na Istoku. Pa dok se Aleksandar izmicaše, pripremajući odmazdu, Austrija, kojoj se i Pruska iznevjeri, morade podnijeti ne samo amputaciju i konačno poniženje u Njemačkoj, nego i zauzeće svijeh putova koji vogjahu na Balkan i na Istok.

Pregovori mira vogjahu se u Požunu. Ćesarski punomoćnici, knez Lichtenstein i gjeneral Gyulay, pristajahu odma iz početka na predaju Mletaka, na gubitak Njemačke, samo da bi zadržali Austriji Jadransko More i putove k Balkanu. 13. Decembra Talleyrand javljaše Caru da Austrijanci: 1. odriču Istru i Dalmaciju; 2. ne će Francuze u Albaniji; 3. traže Hanoveranski elektorat za jednoga nadvojvodu i najzad 4. da za velike gubitke u Njemačkoj traže kompenzaciju: Solnogradsku i — D u b r o v n i k, onaj isti Dubrovnik koji Austrija nazad dvije godine najsvečanije uvjeravaše o svojoj zaštiti i o poštovanju prema njegovoj nezavisnosti! Talleyrand zastupaše pred Napoleonom austrijske predloge. Austrijanci traže Dubrovnik! „C' était si peu de chose" pisaše Caru u Schönbrunn. Ali Car, tvrdo riješen da Austriju izbaci sa Jadranskoga Mora kako je bješe izbacio iz Njemačke, ne htjede ni da čuje za predaju Dubrovnika. „Za Napoleona, to bješe sve, suština rata, uslov mira".[1] Najzad bi potpisan u Požunu mir (26. Decembra), najteži mir koji je ikada Austrija potpisala. Osim njemačkijeh provincija, ona

[1] B o u r g e o i s, II 263; S o r e l, VII, 12.

povraćaše Napoleonu sve što bješe zadobila u Campo-Formiju: Mletke, Istru, Dalmaciju, Boku Kotorsku. Na moru nemaše više nego sam Trst. Dobivaše Salzburg, ali Dubrovnik ne ulažaše u kombinaciju. Jadransko More od Mletaka do Otranta i Kotora postade francusko jezero. Veliki Napoleonov san se ispunjavaše. „Ali taj san ne bješe, kako se reklo, definitivna, potpuna revanša nad Engleskom. A ne bješe ni vlast nad cijelom zemljom, nejasna slavohljepna misao, koju bi njegov precizni i realistični duh bio dezavuisao. U Boulogneskom logoru, u prvim kretnjama Velike Armije, kod Austerlitza, u pregovorima u Schönbrunnu i u Požunu, kad on oduševljava Francuze protiv Engleske, protiv Habsburgovaca, protiv Rusije, Car ima svoju tajnu: razvijati talijanska osvajanja sve do Jadranskoga Mora i, za sebe samoga, ne za Francuze koji za to ne mare, primaknuti se Istoku suhozemnim putem, kad mu je Engleska (Trafalgar 20. Oktobra 1805) zatvorila put na moru. Po sopstvenijem riječima, prisajedinjenjem jadranskih pokrajina on hoće protiv Rusije da brani Tursku najstarijega francuskoga saveznika".[1] Hoće da je brani, ali kako bi je osvojio. Pa ne uzmože li to sam, da je podijeli sa Rusijom.

Po čl. 24. požunskoga ugovora, ratifikacije se imahu izmijeniti u roku od 8 dana. Napoleon ih nestrpljivo iščekivaše. Najzad se i to svrši. Ratifikacije se izmijeniše 1. Januara 1806.

Sudbina Dubrovnika bješe na taj način stavljena na dnevni red. U požunskijem pregovorima, za malo —

[1] Bourgeois, II, 266.

kako vidjesmo — da se nijesu ispunila tmasta predskazivanja dubrovačkoga Senata. Sve su Republike u Italiji redom propale ili se spremaju da utone. Zar da Dubrovnik, u novom stanju stvorenim požunskijem ugovorom, sam iznese nepovrijegjenu svoju nezavisnost? To bi se bilo moglo nazvati političkim čudom!

GLAVA DRUGA.

ANTE PORTAS.

(26. Decembra 1805. — 27. Maja 1806.)

Glava druga.

I.

Da ove godine 1806. u Dubrovniku postoji jedna pojačana „francuska" stranka, o tome se ne da posumnjati. Ali, za docnije razumjevanje dogagjaja, treba shvatiti smisao i obim ove društvene pojave. Od vremena Revolucije i još ranije, od Voltairovijeh vremena, postoji u Evropi francuska struja, francuska u dvojakome smislu: književno-filozofskome, kome se i Fridrik II. i Katarina II. — autokrati jedan i drugi — bjehu poklonili, i socijalnome. Enciklopediste bjehu osvojili mnoga starovjerska utvrgjenja i tim olabavili kult malijeh konfesijonalnijeh i političkijeh ognjišta — upravo otadžbina u iskonskome smislu ove riječi — a Veliki Prevrat, posljedica onijeh doktrina, bješe rodio čežnjama za radikalnijem promjenama u socijalnijem i političkijem organizacijama XIX. vijeka. Sve je to bilo u jakoj mjeri prevladalo u Dubrovniku. Ali osim jednoga maloga dijela bezvjerske i žakobinske buržoazije, u patricijatu i u velikom broju gragjana francuske ideje nijesu bile kristalisane do misli o predaji Dubrovnika najezdi Revolucije i njezina plebiscitarnoga Imperatora. Nastojanje da se općuva najstroža neutralnost i da

se, na taj način, spasi Dubrovačka Država, postojaše kao neprikosnoven dogmat i u vijeću i u većini naroda. Dubrovnik bješe spreman da primi, možda i sa zadovoljstvom, gospodstvo francuskijeh ideja, ali odsudno odbijaše misao jedne francuske vojske u svojim bedemima, kao i ma koje druge državne sile. I ne samo dubrovački patriotizam, koji postojaše uz prkos slabostima mnogijeh dubrovačkijeh sinova, nego i najviši ekonomski interesi diktovahu oligarhičnoj vladi dužnost da odvrati od grada opasnost tugje okupacije koja bješe za njegovo bogatstvo sinonim odsudne katastrofe.

Krajem god. 1805. i početkom 1806. ovo se stanje duše izvija iz svijeh dogagjaja odigranijeh na onom skučenom teatru. Propadanje gragjanskijeh vrlina, podmitljivost, apatija su vrlo jaki faktori rastrojstva, ali mnogovjekovna politička i diplomatska praksa, ponavljanje istijeh suverenskijeh gestâ iščiljele vlastele jednako drže i grad i cijelu malu državu.

Nakom novijeh Napoleonovijeh pobjeda, ako se i vlada uzdržala da mu čestita i da mu se udvori[1] simpatija za Francuze raste. Dva francuska emisara, pukovnik Julien Bessières i pisac Charles de Poucque-

[1] Po nagovoru Klementa Menze. „Bonaparte batte gli Austriaci e si fà cedere la Dalmazia e le Bocche di Cattaro e li Ragusei non mandano complimentarlo, nemmeno come fecero i Veneziani, e per opera di Clemente Menze: egoismo suo. Ciò prova la mala intenzione de' Senatori. Si vide esservi dei traditori anche fra la nobiltà e nel senato“. Natali, Stato degli spiriti. I zaista vlada poslije Austerlitza ne ukaza se ni okretna, ni srdačna. Pismo nakon požunskoga ugovora ne mogaše nadoknaditi lično zbliženje.

ville,[1] zadržavaju se nekoliko mjeseca u Dubrovniku. Po kafanama, tovijernama, spičarijama, po privatnijem sastancima, na igri, na sijelu spremaju duhove, veličaju Napoleona i Revoluciju. Potajno uvode trobojne kokarde u Dubrovnik. Očevidno nešto spremaju, piše Timoni ministru Stadionu,[2] možda treći dra-

[1] Bessières Julien (1777—1840), učenjak i administrator, bratučed maršala Bessièresa, duc d'Istrie, bi jedan od Bonapartovijeh pomagača na Istoku. Oficijozni agent kod Ali Paše (1804) gjeneralni konsuo u Mlecima (1805) Carski Komesar na Krfu (1807). Pair de France (1837).

Poucqueville recte Pouqueville François-Charles, učenjak i putopisac, (1770—1838), član znanstvene ekspedicije u Egipat, 1805 Konsuo kod Janinskoga Ali Paše, 1812 gjeneralni konsuo u Patrasu, član Akademije des inscriptions. Napisao je, megju ostalijem, djelo pod natpisom: Voyage en Morée, à Constantinople et en Albanie, Paris, 1805 u 3 knjige. U njemu govori o Dubrovniku i o njegovu ustavu, ali površno i neinteresantno.

[2] 29. Decembra 1805. Stadion (Johann Filip Karlo graf) (1763—1824) austrijski državnik; poslanik u Stockholmu (1787) u Londonu (do 1793) u Berlinu (1800) i u Petrogradu (1803) gdje ugovori 3-u koaliciju protiv Napoleona. Ministar inostranijeh djela od 24. Decembra 1805 do 4. Oktobra 1809. Po požunskome ugovoru stade da radi oko reorganizacije države. Razbudivši patriotizam i preuredivši vojsku, povede Austriju do ponovnoga rata protiv Napoleona i do ponovnoga poraza (Wagram). Po Wagramskoj nedaći pogje u ostavku i preda portfelj Metternichu. God. 1813 pregovaraše u Goerlitzu, u ime ćesarovo, sa Aleksandrom i Fridrikom-Vilhelmom. Posveti se pri kraju života reorganizaciji austrijskijeh finansija. Stadion bijaše čovjek odličnijeh sposobnosti, ali ga austrijski, a i neki strani istorici, precijeniše. I sam Wertheimer (Geschichte Oesterreichs und Ungarns im ersten Jahrzehnt des XIX. Jahrh.) priznaje „dass er in Unglück zu schnell die Zuversicht und den Mut verlor: ein Fehler, der sich auch späterhin als verhängnissvoll erwies" i o čemu ćemo

matski prizor nakon Gjenove i Luke. Austrijski predstavnik sa bolom u duši konstatuje da su se mnogi senatori izjasnili za Francusku, dok godinu dana prije uvjeravaše Kobenzla o austrijskim simpatijama dubrovačke vlade i naroda. Na vijest o porazu ćesarevaca nijesu mogli da savladaju svoju radost; razglašivahu tajne zaključke Senata uz prkos zakletvi i širahu prećerane vijesti sa bojišta. Austrijski i Ruski predstavnici biše prinugjeni da kolektivno protestuju protiv ovake megjunarodne neobazrivosti. Senatori Miho Luka Bone i dva Kaboge, Brnja i Živo, prijateljski raspoloženi prema Austriji, klimahu glavom, ožalošćeni, nemoćni da prinude vijeće da sasluša glas razuma i strahovanja za budućnost. Prijatelju Timoniju izgovarahu se sa jednim: „Cosa si puol fare" (A što ćete da činimo!), ostavljajući bliskoj budućnosti da rastvori oči većini. „Apatija, pisaše austrijski diplomata, s ogorčenjem mlitavost i podmitljivost ljudi na vrhuncu su i ova će vlada podleći odregjenoj joj sudbini ... Polovica je senatora na strani Francuza. Ako se ne sklopi mir, ja se bojim da će Francuzi zauzeti ovu Republiku, pak da će sa trupama sakupljenim u Dubrovniku navaliti na Boku Kotorsku. Da se predupredi ovako golema nesreća (Timoni, kako se vidi, nije ni slutio obim poraza Austrije i svu prostranost njezinijeh ustupaka) ja bih predložio Vašoj Ekscelenciji da za slučaj produženja neprijateljstava

u ovom djelu iznijeti novijeh dokumentarnijeh dokaza. Obilježje u istini velikoga državnika jest upravo equanimitas u sreći i u nesreći, a nju Stadion nije imao. Sve su Timonijeve depeše upućene od sada ovome ministru.

naša vlada stavi posadu u Dubrovnik do zaključenja mira, ni u čemu se ne miješajući u državne poslove".

Senat bješe, megjutijem, pismeno čestitao Napoleonu i preporučio Republiku njegovoj zaštiti (7. Januara 1806),[1] „Neka Vaše Veličanstvo blagoizvoli, tako glašaše zaključak pisma, u velikodušnosti i dobroti srca svoga dobrostivo pogledati na ovu malu državu i produžiti joj carsku i kraljevsku zaštitu od koje se izvijesno nada bezbjednosti svoje slobode".[2] Drugo pismo bješe za Talleyranda. Predaće mu ga agent Republike u Trstu, Luigi Pezzer, sa titulom kapetana dubrovačke vojske (Capitano delle milizie). Zanimljivo je vidjeti u zaključcima Senata stare oblike, konservativne formule: „Ako se Car vratio u Francusku, glasi zaključak od 10. Januara, treba zadržati pismo i pričekati nove instrukcije; ako bi bio u Njemačkoj, Ugarskoj ili u Poljskoj, treba naći Cara i izvršiti državnu naručbinu".[3] Isto su tako glasile instrukcije poklisarima kod osvajačkijeh Sultana XVI. vijeka i kod Karla Petoga! U isto doba Senat uze najsitnije mjere neutralnosti. Gragjenje brodova mogao bi biti izgovor da se posumnja o Republici kako da ih tobož dava zaraćenijem strankama. Riješiće se da su gragjeni prije rata.[4] Dubrovački se interesi u Sredozemnome Moru ne smiju zaboraviti. Mir je definitivno utanačen sa Tripolskom i Tunizijskom vladom. Mihu Božoviću i konsulu Ki-

---

[1] Cons. Rog. Sa 18 glasova proti 8.

[2] Lettere di Levante e Ponente 1801—1808 D. D. A. VIII, 590.

[3] Cons. Rog. Sa 20 protiv 8. D. D. A.

[4] Trabaccolo Susesich 10. Januara 1806.

riku šalju se definitivne instrukcije i po tom se poslu bilježi u državni rashod 6000 turskijeh pjastrâ.[1] U oči smo Svetoga Vlaha. Po starome običaju, naregjuje se vlasteli, Antuninima i Lazarinima od 14. do 36. godine da dogju svi u onaj dan u vojničkoj nošnji (in tenuta di campagna) a puškom na ramenu na veliku smotru,[2] kad se Dubrovnik razračunavaše sa istorijom i u jednoj jedinoj apoteozi prikazivaše se svijetu kao „parva domus" koja dostajaše sama sebi.

Puče megjutijem glas, da je izmegju Napoleona i Frana sklopljen mir. Uprepasti se vlada. Još trinaestoga Januara, Senat bješe riješio:[3] da Malo Vijeće, tek što stignu vijesti o uslovima mira, ima sazvati Senat na sjednicu i da na ovu imaju doći svi članovi, ne izuzimljući sedamdesetgodišnje, pod prijetnjom globe od 100 iperpera. Timoni pisaše 15. Januara Stadionu:[4] „Vijest o sklopljenome miru uprepastila je sav Dubrovnik. Još se ništa ne zna o sadržini ugovora, a već neki strahuju da nijesu u dio pali Austrijskoj Carevini, a drugi, naročito oni koji su bez uvijanja ispoljavali simpatije za Francuze i koji su u dandanašnji najuzbugjeniji, ubjegjeni su da će ih Francuzi proždrijeti, ako ih ma kad sudbina privede u njihovo susjedstvo. U tom bi slučaju Englezi uništili trgovačku mrnaricu, koja broji 270 (dvije stotine sedamdeset) zapisanijeh brodova i koja u dandanašnji pokriva veći dio državnijeh rashoda. Trgovci,

---

[1] Cons. Rog. 20. Januara D. D. A.
[2] Ibid. 20. Januara D. D. A.
[3] Ibid. D. A.
[4] B. D. A.

kapetani, vlastela interesovani u ovoj mrnarici survali bi se jednim mahom u najcrnje siromaštvo. Osim nekoliko pojedinaca koji misle da bi se novom situacijom okoristili, niko ovdje ne želi promjene u vladi.[1] Ali kad bi usud riješio da se ima propasti, stranka razuma privoljela bi se austrijskoj vladi: eto u kakvom stanju strahovanja i nadanja svi iščekuju vijesti o uslovima mira".

Na posljetku ovi stignu i u Dubrovnik, a Republika sazna da nije više Austrija njena susjeda nego Francuska. 26. Januara, Timoni javlja Stadionu da se već iz Senjske Rijeke i iz Trsta pronose glasovi da će francuske trupe zauzeti Dubrovnik. „Svi su preneraženi. I toliko više, što se pronosi glas, da je 12 engleskijeh ratnijeh lagja stiglo u Jadransko More da blokiraju Jakin (Ankonu). Ako ova Republika izgubi svoju političku egzistenciju, ova bi engleska eskadra uništila cijelu njezinu mrnaricu". Ali to bjehu lažni ili dajbudi preuranjeni glasovi. Francuzi imaju za sada drugoga posla i ne misle još o zauzeću Dubrovnika. Engleska pomorska sila, možda za veliku nesreću, daleko je. Nju na Orijentu zamjenjuje ruska.

1. Februara, Senat piše Talleyrandu:[2] „Čujemo sa neizrecivijem veseljem da će, usljed slavnoga mira zaključenoga od Uzvišenoga Vladaoca Francuza, susjedne nama pokrajine Dalmacija i Boka Kotorska preći pod sretnu njegovu vlast. Ovaj presretni dogagjaj primićući nas najmoćnijemu od vladalaca i

[1] A l'exception de peu d'individus qui croiroient profiter, personne ne désire ici un changement de gouvernement. ..."

[2] Lett. di Lev. e Pon. D. D. A.

najmilostivijemu od našijeh zaštitnika, nameće nam novijeh dužnosti, ispunja nas radošću". Damjan Bračević predaće ovo pismo francuskom ministru inostranijeh djela. On će biti tumač veselja Senata da mu je dato, usljed neposrednoga susjedstva, uvjeriti Cara i Kralja o nepokolebimoj blagodarnosti i o poštovanju ove Republike. „Nadamo se još i tome, da ćemo u ovoj blizini jače uživati produženje one visoke zaštite sa kojom je iz daleka blagoizvolio Car zajamčiti mir i slobodu ove male Republike njemu vječno blagodarne i odane". Aluzija na Carevo pismo od 1805. jasna je, ali smotrena. Senat bi se radije bio iz daleka grijao na suncu Napoleonove slave, ali kad je Usud riješio da toga diva prošeta po svim dijelovima staroga svijeta, vladi, u kojoj se nalažaše fini i duhoviti satiričar Džono Resti, nije preostajalo drugo nego li da učini „bonne mine à mauvais jeu". Pismo ostade bez odgovora.

Dolažaše, megjutijem, na dnevni red predaja novijeh oblasti Francuskoj. Odma poslije ratifikacije požunskoga ugovora imaše se po čl. 23 pristupiti ovoj predaji kroz naročite austrijske i francuske komesare. Mletke, mletačke lagune i suhozemne posjede nekadašnje Republike sv. Marka, Austrijanci imahu predati kroz 15 dana, Istru, Mletačku, Dalmaciju, Boku Kotorsku i mletačka ostrva na Jadranskome Moru, u roku od šest nedjelja, računajući od dana izmjene ratifikacija. U ugovoru nije ništa bilo rečeno o prolazu francuskijeh trupa kroz austrijsku teritoriju. Kako bi se ta predaja drukčije bila imala da izvrši? Jedan jedini prolaz ne bješe dovoljan da

osigura Francuskoj novostečene zemlje, naročito pred opasnosti engleske i ruske blokade na Jadranskome Moru. Ali z druge strane Austrija nije mogla željeti da se proširi požunski ugovor, pa da permanentno bude izložena prolazu francuskijeh trupa sa svim onim smetnjama i tegobama koje stoje u vezi sa vršenjem tako opasnoga prava. Ali Napoleon nije bio čovjek da se zadovolji polumjerama. Talleyrand u njegovo ime zatraži od izvanrednoga austrijskoga poslanika, gjenerala barona Vincenta, stalnu vezu kroz austrijske oblasti sa Istrom i Dalmacijom. Francuski ministar navogjaše precedens Mletačke Republike koja, po njegovu tvrgjenju, bijaše dobila od Austrije pravo prelaza kroz austrijske oblasti za trupe koje redovno šiljaše u gore pomenute pokrajine. Vincent se prepade. Dozvoliti stalan prolaz trupama austerličkoga pobjeditelja bješe ravno otvoranju jedne ere postojanijeh komplikacija i nesuglasica sa strašnim susjedom. Austrijski poklisar odgovori Talleyrandu (14. Marta) da su zaista ćesarske trupe iz Tirola za Mantovu imale slobodan prolaz kroz mletačke oblasti, ali da veoma sumnja da li su to isto pravo imale mletačke trupe, toliko manje što su Mlečići imali slobodno more za prenos vojske. U ostalome, druga je stvar mletačka vojska, a druga stvar francuska! Talleyrand odgovori Vincentu da bez toga prolaza Car ne će napustiti Braunau.[1] To je toliko značilo, koliko i postojano ugrožavati srce Austrije

[1] Tvrdi grad u gornjoj Austriji na rijeci Inn, ne daleko Linza, iz kojega Napoleon prijećaše Beču i čija utvrgjenja biše, po njegovoj naredbi, porušena god. 1809.

i njezin glavni grad. Vincent ponovi samome Napoleonu u audienciji od 21. Marta razloge protiv ovog proširenja požunskoga ugovora. „Dati mi zemlju, a ne dati mi prolaz, to je zamka", od riječi do riječi odgovori Car, ako mi ga odrečete, ja ću Vam objaviti rat".[1] Ovaj govor, piše Vincent istoga dana Stadionu, čiju sam Vam sadržinu od riječi do riječi saopštio, pokazaće Vašoj Ekscelenciji visinu tona koju Car Napoleon misli da smije uzimati i prostranost žrtava na koje nas naše stanje primorava da pristanemo. Meni se čini, ako imamo da usvojimo njegove želje, da je potrebno da ovo naše snishogjenje prikažemo kao zaslugu s naše strane, što ne bi bio slučaj da, nakon izvijesnoga odugovlačenja, budemo, na posljetku, primorani da popustimo ovakvim imperativnim traženjima".

Dok se tako Austrija koprcaše pod Napoleonovom pesnicom, gjenerala Molitora[2] Car postavi

[1] „C'est un guèt-apens que de me donner le pays sans le passage; si vous me le refusiez, je Vous ferois la guerre". Pariz, 26 Marta 1806. Depeša gjenerala Vincenta ministru grafu Stadionu. B. D. A.

[2] Gabriel-Jean-Joseph Comte de Molitor, francuski maršal rogjen u Hayange (Moselle) 7. Marta 1770, umro u Parizu 28. Jula 1849. Divizijski gjeneral god. 1805, znatno doprinese pobjedi kod Austerlitza. O njegovu djejstvovanju u Dalmaciji i u Dubrovniku (1806) govorimo opširno u ovoj radnji. God. 1807 guverner švedske Pomeranske, doprinese opet god. 1809 pobjedi kod Wagrama. Guverner hanzeatskijeh gradova (1810) zapovjednik u Holandiji (1811), učini pod Macdonaldom sve posljednje kampanje Carstva. Pod Lujom XVIII. uze udio u španjolsku vojnu i bi proizveden na maršalski čin (9. Oktobra 1823) Guverner Invalida 1847, a 1848 veliki kancelar Počasne Legije.

za zapovjednika cjelokupne francuske vojske u Dalmaciji i za privremenoga guvernera novo stečene pokrajine. Gjeneral Lauriston[1] imaše, njemu o boku, kao carski komesar, primati redom zemlje koje će mu predavati austrijski komesari gjeneral Brady i talijanac gjeneral markiz Ghisilieri. Prema naregjenjima čl. 23. požunskoga ugovora bješe odregjen za predaju Mletaka dan 30. Januara, Dalmacija i Boka Kotorska imahu se predati kroz mjesec Februar i to tako da 9. Februara bude predat Zadar, a 28. Kotor. Molitor, sa tri pješadijska puka, zaputi se kroz Rijeku i Gospić put Knina, prva tačka dodira sa novoprisajedinjenom pokrajinom. Izlišno je za naš zadatak ispričati mučan Molitorov put. Sve što je on bio unaprijed odredio izjalovi se. Svakovrsne poteškoće podizahu se pred vojskom na suhozemnom putu. Put po moru bijaše nemoguć zbog krstarenja engleskijeh i ruskijeh brodova. Po projektu

[1] Jacques-Alexandre-Bernard Law, Marquis de Lauriston, francuski maršal, okupator Dubrovnika, rodio se u Pondichéryu 1. Februara 1768 umro u Parizu 12. Juna 1828. Divizijski gjeneral 1805. Po odlasku iz Dubrovnika, Decembra 1807, postade generalnim gubernatorom Mletačkoga, doprinese i on Wagramskoj pobjedi na čelu gardijske artiljerije. Ambasador u Petrogradu (1811) ne uspije u svojoj misiji da Rusija Baltičko More zatvori Englezima. Saučestvova u ruskoj vojni pa, kao zapovjednik 3-a i 11-a kora, kod Lützena, Bautzena i Warschena. Zarobljen kod Lipskoga i interniran u Berlin. Prizna vladu Luja XVIII; nakon Waterlooa bi naimenovan francuskim pairom i markizom (1817. Comte bijaše još od Erfurta, po Napoleonovoj milosti). Ministar Kraljevoga Doma (1821—24), Maršal (1823), kao zapovjednik II kora u španskoj vojni, zauze Pampelunu. I tim dovrši svoju karijeru.

etapâ koji Molitor saopšti Ghisilieru, francuska vojska imaše ući u Zadar 16. Februara, u Makarsku 18. proći kroz Dubrovnik 19. a 20. primiti u posjed Kotor. Molitor ugje u glavni grad Dalmacije tek 20. Februara! Dogjite, dogjite brzo, pisaše mu u nekoliko puta Ghisilieri, pohitajte jer su Rusi na moru, a Crnogorci i Bokelji komešaju se i prijete da ne će da dozvole predaju Boke.[1] Molitor se ne mogaše odvažiti na hitro nastupanje. Nepoznat kraj, nepristupačna Dalmacija XVIII. vijeka, mračno držanje dalmatinskoga, naročito zagorskoga puka, dalečina „onoga petoga dijela svijeta", kako Ghisilieri duhovito zvaše Boku, pasivno i gotovo neprijateljsko držanje austrijskijeh komesara, sve se sticaše da zadrži francuskoga gjenerala izmegju Makarske i Spljeta. To bi njegova prva pogrješka, neposredni uzrok svim nesretnim poznijim dogagjajima.[2]

---

[1] Pisani, 158—159.

[2] I bez podozrive kotorske afere, o kojoj ćemo odma da progovorimo, imamo jasnijeh dokaza da je austrijska vlada izdala bila tajna uputstva svojim činovnicima u Dalmaciji, da otežaju Francuzima okupaciju mjesta i tvrgjava u onoj pokrajini. Austrijski zapovjednici dobiše naročito zapovijed, da isprazne sve magazine i da Francuzima ne ostave ni municija, ni hrane. Molitor se nekoliko puta požali Princu Eugenu na tu, kako govoraše, zlomislenost austrijske vlade, koja, u istini, bijaše dužna, po naregjenjima požunskoga ugovora, da Francuzima preda tvrgjave sa svim stvarima koje se u njima nalažahu. Molitor pisaše iz Makarske Podkralju, 8. Marta: „Nekoliko dana pred moj dolazak puščani prah pregjašnje mletačke vlade bi izvezen i rasprodan; osim Zadra sva je obala predata, bez obrane, neprijateljima Francuske." Usljed toga, Molitorov marš bi znatno osporen. On je računao na municije u tvrgjavama, ali ne našavši ni hrane,

Dubrovačka vlada sazna već prvijeh dana Februara, da će Francuzi tražiti njeno odobrenje za prolaz kroz Dubrovačku Državu u namjeri da zauzmu Boku. Što je mogla da učini? Ništa. U ostalome stvar bješe prirodna, a u istoriji imaše nekoliko presedanâ. Ako je Francuska jednako bila u ratu sa Rusijom, izvršenje požunskoga ugovora nije se ove de jure ni po čemu ticalo. Nije se, dakle, moglo pošteno zahtjevati, da Dubrovačka prijateljska Republika ne dozvoli francuskoj vojsci prolaz kroz svoju oblast da zauzme jednu pokrajinu koju joj je druga jedna prijateljska država ustupila redovnim ugovorom mira. Ali ma kakve jačine bila pravna argumentacija, Republika nije ni imala načina da se opre prolazu francuskijeh trupa, osim objavivši Francuskoj rat. Apsurdnost ove rečenice je najrječitiji njen komentar.

Prije nego će da ostavi Boku, Austrija zatraži od Republike zajam. Barun Cavalcabò, ćesarski zapovjednik Boke Kotorske, zatraži 12.000 austrijskijeh fjorina na mjenicu. Senat, ma kako mu to neprijatno bilo, pristade na traženje, ali pod naročitim uslovom da se u aktu napomene da je novac uzajmljen za službu Njegova Ćesarskoga i Kraljevskoga Veličanstva. Timoni u svojim depešama o ovom zajmu ništa ne govori, dokaz da su vojne vlasti radile nezavisno od diplomatskijeh predstavnika, kako će se to žalibog najjače ispoljiti u dubrovačkim odnosima sa francuskom i ruskom vladom.

---

ni municije, nije mogao da nastupa bez velikoga traina i to sve suhozemnim putem, jer po moru krstarahu Englezi i Rusi. Mémoires et Correspondance du Prince Eugène, II, 285—286.

Senat pomisli na obranu teritorija za svaki slučaj. Razdâ Konavljanima baruta, isplati vojsku u gradu i u Stonu, naredi da se topovi na Lovrjencu poprave i povrate u pregjašnje stanje.[1] Dvije nedjelje kasnije izglasa sumu od 20.000 dukata za troškove (hrane i ost. potrebnijeh stvari) „pri prolasku francuskijeh trupa kroz našu Državu".[2] Malo Vijeće imaše da se stara o svim potrebnim mjerama u gradu i van grada kako bi se francuskoj vojsci omogućilo nastupanje „da un confine all' altro", od jedne granice do druge. Nakon toga, trebalo je da Senat riješi pitanje o poslanstvu kod gjenerala Molitora i da odluči ko će ga u ime vlade pozdraviti, a ko će ga ispratiti od Stona do Konavoske granice: i počast i mjera sigurnosti za općuvanje stroge neutralnosti i bezbjednosti dubrovačke teritorije. Ovo prosto pitanje Senat raspravi tri puna dana. Dok je suma za prolaz trupâ, koje bi bile imale o sopstvenom trošku da progju kroz tugju zemlju, izglasana u jedan mah, gotovo jednoglasno, pitanje ličnosti koje će, u ime vlade, da dogju u vezu sa francuskim gjeneralom bi u dugo i široko diskutovano, tako da nam se i nehote nameće misao da je u onijem tajanstvenijem sjednicama izbio na vidjelo, pri onom pitanju, oštri kontrast izmegju frankofilske i recimo nacionalističke stranke u Senatu. Najprije bi postavljena „terminacijon" da dva člana Senata pogju gjeneralu Molitoru da ga pozdrave. Ovaj predlog bi odbijen gotovo pari-

[1] Cons. Rog. 27. Januara, 11. Februara.

[2] Izglasano sa 33 proti 2; trojica ne glasaše. Cons. Rog. 23. Februara.

tetom glasova (19 proti 17). Dakle ne dva Senatora, nego dva člana Velikoga Vijeća! Pristupi se glasanju i predlog zadobi većinu od 4 glasa (20 pr. 16). Ali se protivna stranka ne primiri. Ona iznese predlog da se gornja „terminacijon" uništi. Predložiti ovo bješe lakše nego li izglasati. Dvadeset i četiri glasa protiv samijeh devet izjaviše se da se na stvorenom zaključku ništa ne smije mijenjati. Sutradan (24. Febr.), po objedu, bi produžena sjednica. Opet iskrsne pitanje: imaju li Velikovijećnici poći Molitoru ili Senatori? Ne samo da je ova potonja počast bila viša, nego su poslanici kao Senatori poznavali najtajnije zaključke i namisli visoke skupštine i mogli su prema prilikama da djeluju i na gjenerala i na Senat. Ako se ovim razmišljajima pridruži još i strah, da se, usljed izvještaja francuskoga diplomatskoga predstavnika u Dubrovniku, ne bi Molitor uvrijedio što mu se, kao Napoleonovome zastupniku, nijesu poslala dva Senatora, razumjeće se zašto u ovoj ponovnoj sjednici gotovo jednoglasno bi prihvaćen predlog da se ne izašlju dva prosta vlastelina, nego se jednoglasno usvoji predlog da se pošalju dva Senatora. Pri izboru dobiše većinu glasova Džīvo Tomo Jakete Baselja (17 — 15) i Marojica Dominik Zlatărić (26—7). Sutradan, u utornik 25. Februara, Senat riješi da će pomenuti Senatori poći van Dubrovačke Države sve dok ne susretnu gjenerala i najzad da imaju krenuti na put u četvrtak, 27. Glavni zadatak poslanika bješe taj, da odvrate Molitora od suhozemnoga prolaza kroz dubrovačku teritoriju, pa da od njega izrade da progje sa

trupama po moru od Stona u Cavtat, mimoišavši Dubrovnik. Tako imperativno zahtjevahu interesi neutraliteta, nepovrjedivost Dubrovačke Države na koju već vrebahu Rusi. Senatu bješe stigla vijest da se jedna eskadra ruska sakuplja pri ulazu u Boku Kotorsku i da je crnogorska skupština u Risnu, pod predsjedanjem samoga vladike Petra Petrovića Njegoša, objavila Francuzima sveti rat. Predstojaše nekakva tamna, neizvjesna, ali toliko samo crnja opasnost. Ali ne bješe dosta poslanstvo kod Molitora. Svako drugo sredstvo bijaše dobro da se odvrati od otadžbine rasap. Marku Bruèru, sinu francuskoga konsula Renè Charlesa, Senat ponudi dar od 100 mletačkijeh cekina ako izradi od gjenerala Molitora da progje po moru, a ne po suhu.[1] Ovaj zaključak bi proglašen tajnim i bi naregjeno Senatorima, pod zakletvom, ne samo da o tome nikome ništa ne kazuju, nego, šta više, da ni izmegju sebe ne govore (e neppure parlare fra di sè). Još se 10.000 dukata izglasa za troškove prolaza francuskijeh trupa, a poslanicima Baselju i Zlatariću bi naregjeno da, osim izvršenja instrukcija, isprate Molitora do skrajne granice Države.

Instrukcije poslanicima su od 26. Februara.[2] Uz miomiris antične forme, koja ostade od XIV. vijeka do svrhe Republike nepromijenjena, Senat u suštini

[1] Cons. Rog. 25. Februara. Sa 24 glasa proti 5.

[2] Commissione a Mar. Dom. di Slatarichi e Gio. Tommaso Giacomo di Bassegli che si spediscono per complimentare il Sign. Generale Molithor. D. D. A. Lettere di Levante e Ponente, bez signature.

naregjivaše poslanicima ovo: Učinite sve što Vam je moguće da sklonite gjenerala na morski put s Neretve ili s kojega drugoga mjesta u Dalmaciji do Stona i od Stona u Cavtat, mimoišavši Grad. U Stonu bi se našli potrebni brodovi za prenos vojske. Ovo se ograničenje ima razumjeti samo za vojnike. Gjeneralu i oficirima slobodno je doći u grad. Ali prisustvo francuske vojske u Dubrovniku uzelo bi se kao garnizon i bilo bi uzrok potpunoj propasti naše mrnarice koja je bila dosta korisna i Francuskoj. Spomenite gjeneralu Comeyrasov slučaj. Ovaj šćaše da krene s malom vojskom na grad, ali s ovijeh istijeh razloga odustade od naumljenoga pohoda.

II.

Senat mogaše s pravom misliti da je ovim instrukcijama ispunio sve obaveze neutralnosti. I da još bolje utvrdi svoj položaj, saopšti 3. Marta, službeno, ruskome predstavniku Fontonu glavnu sadržinu pomenutijeh uputstava.[1] Težak bijaše položaj Republike, pun tmastijeh predkazanja. Senat jednoglasno zaključi da se sutradan, 4. Marta — utornik — svečano izloži Sveti Sakramenat u Svetome Vlahu i da sam Knez, sa Malovijećnicima, prisustvuje službi božjoj koju će odslužiti arhiepiskop, pontifikalno. Ali se u taj isti dan dogodi iznenadan obrt.

---

[1] Cons. Rog. Sa 22 glasa protiv 5.

Fontonu, koji ležaše bolestan od ulogâ, banu u zoru jedan državni sekretar moleći ga da bez odlaganja dogje u dvornicu Maloga Vijeća, gdje ga članovi vlade čekaju za hitan dogovor. Fonton, onako bolestan, ustade i pogje. Svi Malovijećnici bijahu sakupljeni u dvornici. Na licima im se čitaše zabuna i uprepašćenje.[1] Najmlagji član Maloga Vijeća, vršilac dužnosti ministra inostranijeh djela, Orsat Bonda, ukaza Fontonu pismo ruskoga komesara u Boki Kotorskoj, Stevana Sankovskoga, upućeno knezu u Konavlima,[2] Sigizmundu Sorgu (Sorgočeviću) u kom javljaše dubrovačkom guverneru, da će, usljed glasa da se francuska vojska primiče onijem stranama, skoro ući u dubrovačku teritoriju jedan odred crnogorske vojske i regularne ruske trupe. Pozivaše ga, da za taj odred pripravi potrebnu ishranu. Obećavaše neprikosnovenost lica i vlaštine.[3] Članovi vlade zapitaju Fontona da li on ima saznanja o tom usudnomu projektu, da li, po toj stvari, ima uputstava i najzad u kojem li svojstvu ima Republika da prizna Sankovskoga koji se u pismu nazivaše: „persona di confidenza" (povjerljivo lice) Nj. V. Cara. Fonton o svemu tome nije znao ništa. Izjavi Malovijećnicima, da nema instrukcija, da mu ništa nije poznato o

[1] Fontonova depeša ministru knezu Czartoryskome, od 20. Marta br. 81. R. D. A. Službena prepiska Fontona sa Czartoryskim, 1806, br. 80—91.

[2] Ovdje knez (Conte) znači namjesnik, gubernator. Knezova bješe u posljednje vrijeme Republike šest: za Konavle, Ston, Šipan, Lopud, Mljet i Lastovo.

[3] Pismo je napisano talijanski, na ratnome brodu „Azija". Priloženo je Fontonovome izvještaju.

kakvom dolasku Crnogoraca i Rusa, a da je Sankovsky nasljednik gjenerala Ivelića, kome bješe povjereno Carevo zastupanje u odnosima sa Crnogorcimai sa Bokeljima. Ako je on, Sankovsky, primio nekakvijeh zasebnijeh naredaba, red bijaše da dubrovačka vlada preduzme kod samoga Sankovskoga potrebne korake po tom poslu, prema prilikama i prema državnome interesu Republike.

Fonton govoraše istinu. Dualizam bijaše u prirodi ruske politike. Ono što smo pred našim očima vidjeli u oči rusko-japanskoga rata i za samijeh vojnijeh operacija u Mandžuriji, biva da su ruski diplomati ignorisali što se radilo izmegju vlade i vojnijeh komandanata, dvorskijeh povjerljivijeh ličnosti ili opunomoćenijeh admirala, ono se isto sto godina nazad praktikovalo u zapletima koje bješe izazvala Napoleonova politika. I mi ćemo vidjeti kako redom rade na svoju ruku, a sa odobrenjem petrogradske vlade, i Admiral Senjavin i komesar Sankovsky i ruski predstavnik u Dubrovniku i Carski ambasador u Beču i crnogorski mitropolit, pa čak i pojedini zapovjednici ruskijeh ubojnijeh lagja u Jadranskome Moru. Rad će, zbog toga, biti slab, kontradiktoran, mlitav i zbog svoje nesregjenosti dva puta usudniji i ruskom kabinetu i dubrovačkoj vladi. Jedinstvenost akcije ne postoji. Te nejedinstvenosti radi, Francuzi će ući u Dubrovnik pred očima ruskijeh zapovjednika i, da tako rečemo, na porugu Ruske Imperije.

Malo Vijeće, saslušavši Fontonov odgovor, trudilo se da objasni ruskome zastupniku, što je i sam najbolje znao, da bi crnogorski upad bio tek pravi

uzrok potpune propasti Dubrovačke Države, jer bi Republika, na taj način, postala razbojištem izmegju Rusa i Francuza.

Ali prekršaj, ma i nehotični, dubrovačke neutralnosti nije bio još kadar da objasni svu bezutješnost i uprepašćenje članova dubrovačke vlade pred onim pismom. Bilo je nešto drugo i nešto više što je ulijevalo strah i trepet dubrovačkim ocima. Mi, unuci savremenikâ onijeh dogagjaja, jedva smo u stanju da zamislimo što je sve značilo za dekadentnu Atinu našega plemena glas o silaženju crnogorskijeh četa! To bješe kao glas o dolasku Atile pred vrata Vječnoga Grada. Osjećaj Dubrovčana pred ovakvom prijetnjom bijaše nalik na ono uzbugjenje pitomijeh lombardskijeh stanovnika okolo Komskoga jezera ili u Valsassini u XVII. vijeku na glas o prolazu plaćeničkijeh njemačkijeh četa, Manzonijevijeh „lanzichenecchi" na opsadu grada Casale.[1]

Simpatija koju osjećamo za vrli i hrabri crnogorski narod i za njegov postojani napredak u gragjanskome životu ne može nas i ne smije odvraćati od istorijske istine. A ta nas istina primorava da zabilježimo, da su Crnogorci pri kraju XVIII. i u početku XIX vijeka, ne bez jakijeh razloga, uživali glas pljačkarskijeh, svirepijeh, neredovnijeh četa, neke vrsti hrišćanskijeh Kabilâ. Siromašni, kao Jobova djeca, u postojanom dušmanskom, ali i srodničkom kontaktu sa Turcima i sa Arbanasima, surovi, razdijeljeni u plemena koja se megjusobno ubijahu po zakoniku srednjevjekovne osvete, ali i u bojevima surevnjivo

[1] Cf. Promessi Sposi, Gl. XXVIII i XXIX.

nastojavajući da jedni druge u pljački natkrile, Crnogorci sačinjavahu kao nekakvu strašnu gorštačku opasnost pitomoj jadranskoj civilizaciji, posljednji ostanci reg' bi varvarskijeh plemena iz onijeh mračnijeh nezapamćenijeh seoba koje rasturiše rimski mir. Auktoritet vladikâ nad ovim savezom plemena bijaše gotovo nikakav. Crnogorski prvosveštenici bijahu megjutijem i vojnici kao što biskupi Merovinškijeh vremena. Ali ni kao božji glasnici, ni kao vojskovogje ne bijahu kadri da stanu na put instinktima one šake gorštaka koji poštovahu vladike samo pod uslovom da ovi poštuju njihovu žegju za slobodnijem ratovanjem. U doba kad se sve ovo zbivaše bješe crnogorski vladika Petar, prvi ovog imena iz kuće Petrović-Njegoša. Čovjek hitar, izredne inteligencije, sujetan, slavohljepan, sa nešto malo ruske obrazovanosti, on bješe u ime Rusije i pravoslavlja, fanatizovao crnogorska plemena. Rad proslaviti se i proširiti svoju besplodnu zemljicu sa župnom i civilizovanom Bokom Kotorskom, bješe se svom dušom pridružio ruskom jadranskom pohodu, toliko više što Rusija znadijaše vješto da eksploatiše njegovu ambiciju i njegov vjerski harakter, dok nevješti Francuzi, poštujući u njemu veoma umnog ali za njih nerazumljivoga čovjeka, ne umiješe ga privezati i odvojiti od Rusije, što bi bolji diplomata od Marmonta bio možda i postigao.

Vijest da se takvi ljudi, vjekovima odvojeni od dubrovačke civilizacije, spremaju na pohod u dubrovačku zemlju, probudi u dubrovačkijem ocima ono isto strahovanje koje oblada njihovijem pretcima

god. 1462. na glas da Sultan Mehmed II radi Republici o glavi. Iz mnogijeh pisama Republike još iz XVIII. vijeka čuje se odjek strahovanja pred Crnogorcima. Za Dubrovčane, Crnogorci su divlji, razbojnički narod s kojim treba iz daleka dobro postupati da se ne bi polakomio na dubrovačko bogatstvo. A za Crnogorce, Dubrovnik bješe nešto basnovita, mjesto gdje se zlato na kantare mjeri, latinski pristan protivan praotačkoj vjeri, jedan divan, zamaman predmet pljačke na kome bi se crnogorske generacije za vazda obogatile i ne bi više trebale da napastuju divlje susjede za mizerna stada ovnova i koza.

Odvojeno mišljenje imahu, megjutijem, o vladici. Ma da ga smatrahu za varvarina, kako Atinjani Filipa Maćedonskoga, ipak ga poštovahu, jer bješe daleko odvojio od svoga plemena. Petar bješe politička glava. U vrijeme konavoske bune bješe ponudio, kako vidjesmo, svoju intervenciju Republici, ali ova ga bješe najučtivije odbila, misleći, da bi lijek bio gori od nemoći. Ali to bješe ipak vidan dokaz Petrove simpatije prema Dubrovniku i mi znamo da je vladika, nemoćan da obuzda svoje Crnogorce, proplakao pred mrzosti opušćenja nekada bogate metropole, časnoga zakloništa starijeh srpskijeh vladalaca i srpskoga blaga.

Senat se sastade, dakle, na ovakav strahoviti glas, po Fontonovoj konferenciji sa Malim Vijećem. Riješi da se ima odma odgovoriti Sankovskome i moliti ga da odvrati dolazak Crnogoraca u dubrovačku oblast. Mimoišavši pravila megjunarodnoga općenja, prema kojima on u Sankovskome nije mogao

vidjeti sebi ravnoga faktora, nego prostoga činovnika njegove vlade, knezu u Konavlima Sorgu Senat povjeri misiju da pregovara lično sa Sankovskijem. Po instrukcijama od istoga dana,[1] dubrovački je poslanik imao najprije da ište od Sankovskoga jednu lagju (un feluccone) do Vitaljine kako bi se on mogao prikrcati na rusku fregatu na kojoj se nalažaše Sankovsky. Imao je preporučno pismo za majora grafa Vojnovića, koji se nalažaše na fregati „Venere" i kome se Senat, kao zemljaku, preporučivaše. Sorgo imao je Sankovskome reći u kratko ovo: Prohod francuske vojske bi zaključen još u ono vrijeme kad je imala na mirni način da zapremi jednu pokrajinu predatu Francuskoj ugovorom mira prije nego li u nju uljegoše tugje trupe; francuska vojska ne samo nije ušla u našu Državu, nego još za dugo vremena ne će proći. Najprije bi došli komesari ovamo. Mi smo, megjutijem, poslali francuskome gjeneralu dva Senatora da ga zamole da ne ugje u našu Državu i nadamo se da će gjeneral uvažiti naše dobre razloge. Ako bi francuski zapovjednik ostao pri svom prvom zaključku, prije nedjelje dana njegove trupe ne bi došle u Konavle, pa i s ovoga razloga ulaz ruskijeh i crnogorskijeh trupa bio bi preuranjen. Kazaćete Sankovskome da mi uživamo zaštitu Cara Ruskoga, pa da bi ta najezda bila protivna samome Caru, a da i ne govorimo o tome da on nema „ni po čemu prava da prenese ratište na

[1] 4. Marta. Commissione per Sigismondo Gio. di Sorgo, Conte di Canali spedito alle Bocche di Cattaro dell'a. 1806. Drž. Arh. 8° XXII No 629 Sec. XIX.

teritoriju jedne slobodne i neutralne države". Neka promisli još i ovo, da ako je rad oprijeti se prolazu francuske vojske put Boke Kotorske, najzgodniji je zato položaj Sutorina, „mjesto nepristupno, koje može lako da se brani, a ne konavoska oblast koja je sa svijeh strana otvorena", kazaćete mu da je naša država bez hrane i da ne bi mogla ni za dva dana ishraniti njegovu vojsku. Ako bi svi ti argumenti ostali bezuspješni, vi ćete mu ponuditi „delicatamente" 4000 „pezze colonnarie" (25.000 franaka) s tim, da ćemu se isplatiti taj novac ako ne ugje sa vojskom u našu državu za vrijeme francuske okupacije Boke Kotorske.[1] Ovo je imala biti Sorgova misija. Kako se vidi, sve su eventualnosti, svi su argumenti, od političkijeh i strategijskijeh do onijeh koji zveče, nagomilani da se od Dubrovnika odvrati toliko zlo. Senat najživlje preporučivaše Sorgu da ustane oko ovog presudnog posla i da postigne željeni uspjeh. Ako ni ono posljednje sredstvo ne bi odvratilo Sankovskoga od oružanoga pohoda, Sorgov kancelar pozvaće u tajnosti sve konavoske kaznace[2] i saopštiće im vladinu naredbu, da u slučaju ulaza crnogorskijeh i redovnijeh ruskijeh trupâ u Konavle Konavljani budu sasvijem pasivni i mirni (restino passivi ed in una totale inazione) i da budu uvjereni

[1] Odgovara zasebnom zaključku Senata od 4. Marta izglasanome sa 22 glasa protiv 4.

[2] Kaznac, nekada visoko dostojanstvo u Srpskoj Državi (Cubicularius, do XV. vijeka) značio je seoski knez u Dubrovačkoj Oblasti. Jedno selo ili više njih kao dio općine pod jednijem knezom (kaznacem) zvaše se i jednako se u Konavlima zove Kaznačina.

da ona vojska ne dolazi, kako drugijeh puta, da pljačka kao lupež njihovo biće. Najmanja bi opozicija Konavljana bio znak njihova potpunoga raspa i pokolja. Ovu će istu naredbu proglasiti paroci s ôtara. Glavne Sorgove instrukcije biše saopštene Fontonu, francuskome otpremniku poslova Bruèru i Senatorima Zlatariću i Baselju. Ali ako su Konavli imali mirno podnositi upad jake oružane sile, Grad je imao po što po to da misli na svoju obranu. I zato bi naregjeno Malome Vijeću da pozove u grad nov odred vojske (una sopragionta di soldati) onoliko koliko se njemu učini zgodno, ali da iz odreda budu isključeni Konavljani. Istoga dana, kao dodatak i zaključak svojoj diplomatskoj akciji, kojoj se za jedan dekadentni patricijat ne može odreći ni vještina, ni cjelishodnost, Senat napisa vladici Petru Crnogorskome slijedeće pismo koje, izmjenom ortografije, vijerno ispisujemo iz originala. Pismo glasi:[1] „Budući u svakoj prigodi Vaše Prisvijetlo i Priuzvišeno gospodstvo ukazalo sve najsrčanije prijateljstvo i najuljudniju ljubav za nas i za našu državu i podložnike, mi smo svegj priveliku scijenu činili od biljega tako jedinijeh Vašega srca prema nami. Pouzdani dakle u Vašu dobrotu, pišemo Vam ovi prijateljski list, s kojijem Vas molimo, da biste i u naprjeda slijedili gledat nas jednako okom od pravijeh i starijeh prijatelja, navlastito u smutnjami koje su postale na našijem granicama i koje bi mogle smestit oni mir, koga smo s božjom pomoći od starina uživali. Mi ufamo da Vi s Vaše ne ćete pro-

[1] Lettere di Levante e di Ponente. D. D. A.

pustit ovu prigodu za svegj većma utvrdit naše prijateljstvo, za koju milos mi ćemo Vam svegj ukazat našu harnos i naše držanstvo".

Istovremeno Fonton uputi Sankovskome podužu depešu usljed note koju dogovorno bješe primio od ministra inostranijeh djela, Orsata Bonde. I s jedne i z druge strane bijahu iscrpljeni argumenti koji su najjače mogli djejstvovati na Sankovskoga. Fonton se činjaše advokatom Republike, njezine neutralnosti i neprikosnovenosti. „Vi treba, gospodine, da rasudite, govoraše Fonton, je li namjera našega Uzvišenoga Dvora da uskori kobnu sudbinu ove Republike kakvu Senat predvigja u mjerama koje mu Vi saopštavate".[1]

Sorgo se sastade 6. Marta sa Sankovskim u Hercegnovome. Istoga dana saopšti Senatu rezultat svojijeh pregovora, a Senat ih preko dva svoja člana istoga dana saopšti bolesnome Fontonu.[2] Ruski komesar bješe ljubazno primio dubrovačkoga vlastelina i najljubaznije mu diktovao p e t uslova pod kojim će on odustati od naumljenog ulaza sa crnogorskom i ruskom vojskom na teritoriju Republike. Sankovskove punktacije bijahu ove:

1. Republika će u roku od 48 ura saopštiti gospodinu de Bailie, zapovjedniku ruske eskadre na

[1] Bondina nota Fontonu od 4. Marta, Fontonova pisma Sankovskome i Senatu u Dodatku br. V.

[2] Sorgove izvještaje nijesmo mogli naći u Drž. Arh. Nekud su se zametli. Mi znamo, megjutijem, sve detalje njegove misije iz Fontonovijevih depeša Czartoryskome i iz pisama Senata Sorgu koji su nam se sačuvali u pomenutoj naročitoj navlaci.

fregati „Azija", broj francuske vojske u Dalmaciji i njezine položaje;

2. Zajira spravljena za Francuze imaće se poslati u Cavtat;

3. Neki Senatori imaće se od sad unaprijed uzdržavati od govora u korist Francuske;

4. Lagje spravljene za prevoz Francuza imaće se povratiti na pregjašnja mjesta;

5. Republika će se obvezati na najstrožu neutralnost.

Sankovskovi uslovi izazvaše u Senatu začugjenje i posmjeh. Fonton, kome postupanje nekojih zemljaka bješe dotužilo i koji se, bez instrukcija, bješe najsrčanije zauzeo za pravedne interese Republike, crta u depeši od 20. Marta kancelaru knezu Czartoryskome porazno djejstvo punktacija na dubrovačku vladu. S punim razlogom uvrijegjen da se pregovori vode bez saznanja jedinoga nadležnoga carskoga predstavnika u Dubrovniku, finom ironijom i odmjerenim, ali jedva pritajenijem gnjevom, brani i sebe i Republiku od svega onoga što punktacije sadržavahu pakosna i smiješna. Protestuje protiv prvog uslova kao uvrjedljivoga za njega, a neizvedivoga za Republiku. On je vazda tačno informirao baš samoga Sankovskoga o kretnjama francuske vojske, sama dubrovačka vlada crpaše od njegovijeh tajnijeh agenata po „ugarskom primorju" i po Dalmaciji podatke o brojnom stanju francuske sile. Ako je, dakle, onaj uslov diktovalo podozrenje protiv njega, Fontona, on moli kancelara da ga pozove na odgovornost i da učini najstrožu anketu protiv

njegova djejstvovanja u Dubrovniku. „Drugi i treći uslov, piše Fonton, nagnali su na smijeh vladu koja mi nije mogla zatajiti da davaju mjesta komičnoj interpretaciji. Mala količina letuštega i druge svježe hrane ove vrste namijenjena francuskijem oficirima i čiji se transport traži u Cavtat, jedva jedvice mogu da prehrane 20 Crnogoraca, a gragjani dubrovački koji su uzajmili pedeset postelja francuskome štabu u Stonu radije bi se sasvijem odrekli svojijeh postelja, nego li da ih uzajme Crnogorcima. Što se tiče razgovorâ u korist Francuza, niko ih nije nikad držao na javi i naši agenti mogahu promisliti da ja bar toliko držim do dostojanstva mjesta na kome se nalazim, da ne bih bio indiferentan promatralac takvijeh skandala da ih je ikad bilo". Četvrti je uslov posve izlišan, jer su lagje, poslije svega onoga što se dogodilo u Boki Kotorskoj,[1] postale nepotrebne Francuzima koji nijesu ni ušli u teritoriju Republike. Najzad, što se tiče petoga uslova, „vlada se zadovoljila da mi reče, da kad bi joj njezin položaj dopustio da održi silom svoju neutralnost i da primora druge da je poštuju, ona bi u prvom redu bez odlaganja nastojala da ulaz Crnogoraca spriječi na malo drukčiji način nego li je onaj kojim se sada služi po svojoj slabosti. Vlada mi je u ovoj prilici izjavila, da bi se ona doduše jadala što ima da podnese ulaz francuske ili ruske vojske u Dubrovačku Državu, ali da bi najzad to mirno podnijela. A ne bi strahovala za pustošenje i

[1] Aluzija na predaju Kotora Rusima o čemu ćemo malo docnije progovoriti.

pljačkanje kako sad, kad joj prijeti najezda Crnogoraca, glasovitijeh s njihovijeh razbojstava (n'aurait pas redouté une dévastation pareille à celle qui suit l'invasion des Monténégrins, célèbres par leurs brigandages). Strava pred neredima, kojima se obično predavaju, bacila je Dubrovčane u tako strašnu zabunu i brigu, da ih nijesu mogla primiriti ni Sankovskova uvjeravanja da će se poštovati lica i stvari."

Kako da sve to još nije bilo dosta, da bude jače zabune i da se još jasnije dokumentuje sva dubina ruske nesregjenosti, 7. Marta Senat primi pismo od majora grafa Gjorgja Vojnovića, koji se u konalu od Kalamote bješe zadržao na fregati „Veneri". U pismu mu Vojnović saopštavaše, da je dobio jednu povjerljivu misiju i pozivaše Senat da pregovara s njime! Sve to preko glave Fontonove! Novi pregovarač dogje na najsvečaniji način u Dubrovnik. Dva Senatora pogju mu u susret i dovedoše ga u grad. U Fontonovoj kući bjehu sakupljeni mnogi Rusi, megju kojima državni savjetnik Pozzo di Borgo, koji je imao poslije da igra važnu ulogu protiv svog zemljaka Bonaparta.[1] Fonton, povrijegjen i ponižen,

[1] Charles-André Comte Pozzo di Borgo glasoviti diplomata, rogjen u Alati kod Ajaccia (Korsika) 8. Marta 1764 umro u Parizu 15. Februara 1842. Posvadivši se s Bonapartom, pobježe god. 1796 u Englesku, otuda u Rusiju gdje ga Car primi u svoju službu. Državni savjetnik, gjeneral, uze živa udijela u koalicijama protiv Napoleona, god. 1814 bi član privremene vlade u Parizu, pa drugi punomoćnik na bečkome kongresu. Na posljetku pogje u Pariz kao ambasador i tamo ostade sve do god. 1835. Njegova prepiska sa Nesselrodom nedavno je publikovana. Pozzo di Borgo je, bez sumnje, jedan od najgenijalnijih diplomatskijeh glava XIX. vijeka.

*

crta sa najvećim ogorčenjem Vojnovićevu posjetu i misiju. Zlurado bilježi smiješni aparat svečane sjednice u Malom Vijeću i neraspoloženje gragjanstva protiv ovoga novoga ruskoga poslanika. U Malome Vijeću, graf Vojnović ponovi naprosto Sankovskove punktacije. Ne prihvate li se, Bokelji i Crnogorci stupiće na dubrovačku zemlju. Obeća Republici, u protivnom slučaju, Carevu zaštitu i dotakne se čak i Sultana Selima i njegovijeh odnosa sa Republikom. Malo Vijeće, osim bolesnoga Miha Bone, sasluša strpeljivo jednosatni Vojnovićev govor, pa mu, najzad, odgovori da se vode pregovori izmedju Sankovskoga i Sorga baš o onijem tačkama koje je major podnio na raspravljanje i da je izlišno da se vlada upusti u nova objašnjenja s njim. Vojnović se povrati na brod. Onog istog dana u večer primi Senat jednu Vojnovićevu notu u kojoj ponavljaše svoje deklaracije izrečene u dvornici Maloga Vijeća. Vladi ne preostade drugo nego li da ispije i ovu čašu. Senat usvoji sa 22 glasa protiv 8 Sankovskove punktacije.[1] Vojnovića primi Malo Vijeće još jednom u audienciju i preporuči mu, „kao zemljaku", interese Republike i naročito da bi se odvratila crnogorska najezda od države. Miho Bona, malovijećnik, koga bolest bješe zadržala kod kuće i koji bijaše Vojnovićev prijatelj, primi ga u kuću i ponovi mu molbe Maloga Vijeća, uvjeravajući ga unaprijed o „blagodarnosti Republike." „Vojnović, ironički piše Fonton, otputova one iste večeri put Boke Kotorske vrlo

[1] Cons. Rog. 7. Marta passim.

zadovoljan samijem sobom i dubrovačkom vladom". Opasnost bješe za sada odvraćena. Sorgu Senat 7. i 8. Marta saopšti prihvat Sankovskovijeh uslova. I toliko bješe nestrpljiv, a uzbugjen od daleke i tamne opasnosti, da svoje rješenje sprovede u tri egzemplara za komandanta Bailie jedan po suhu, drugi po moru, a treći preko Vojnovića. Sad se prosuše nagrade na Ruse i na Vladiku crnogorskoga. U izvršenju Senatskijeh zaključaka od 7. i 8. Marta, Bailie i Sankovski primiše po 1000 mletačkijeh dukata „u znak blagodarnosti", moleći Senat naročito Sankovskoga „da izda potrebne mjere da se obuzdaju Crnogorci i drugi haramije da ne bi nanijeli štete našijem konavoskijem podanicima". Vojnoviću izglasa Senat 300 cekina, Vladici 150.[1] Na pismu kojim Bailie i Sankovski odustajahu od oružane najezde i obećavahu da će svim silama braniti Republiku za slučaj da bi se Francuzi drznuli stavit nogu na teritoriju dubrovačku, Senat naredi Sorgu da najtoplije blagodari Sankovskome na obećanjima zaštite i prijateljske pomoći i naročito na nastojanju Carskoga Komesara da Crnogorci ne stupe preko dubrovačke granice."[2]

Opasnost s te strane bješe otklonjena. Republika mogaše za jedan trenutak da odahne. Bješe nade da varvarske čete ne će ugroziti blagostanje drevnoga, bogatoga grada. Fonton, ako i nemoćan pred intrigama vojnijeh kancelarovijeh izvršilaca,

[1] Povisi i njemu na 300 u sjednici od 8. Marta.

[2] Pismo Senata Sorgu: 8 Marzo, ore 20. D. D. A. ibid. S ovim pismom zatvara se Sorgov dossier.

bješe se iskreno i kavaljerski založio za Republiku. Onaj isti diplomata koji je nazad malo godina, zbog neizvršenja rusko-dubrovačkog Livornskog ugovora, bio objavio vladi Republike formalan rat i ocrnio je kod Czartoryskoga, piše sada istome knezu ministru ove znamenite riječi: „Kad je Republika, Monseigneur, imala teškijeh grjehova protiv našeg Uzvišenog Dvora, kad izgledaše da hoće svoja mišljenja i svoje predradsude da nametne interesu i dostojanstvu našemu, Vaša Preuzvišenost zna kako sam se revnosno borio protiv nje i kako sam strpeljivo podnosio sve lične neugodnosti koje sam imao usljed svoje opozicije. Ali kad je ta ista Republika promijenila svoje držanje i počela da postupa sa Rusima u Dubrovniku, može se slobodno reći, i bolje i časnije nego li sa ma kojim drugim narodima, kad je ja vidim kako iz petnijeh žila nastojava da nam ne dâ nikakva razloga nezadovoljstva, a da je, uz prkos svemu, vrijegjaju, da joj podvaljuju i nepravedno prijete najvećim nevoljama na osnovi lažnijeh izvještaja, a možda i podstrekavanja kakvijeh intriganata, moja čast i moja dužnost jednako mi zapovjedaju da ne ostanem hladan pred njezinijem nevoljama, da odam istini dužnu poštu i da sprovedem Vašoj Preuzvišenosti odjek njezinijeh nemira, njezinijeh tužaba i sliku upropašćenja ove zemlje ako bi ikada imala da postane razbojištem naroda."[1]

[1] Već citovan izvještaj br. 81. Ovaj dokumenat preko groba odgovara na napadaje i na vjetrenjaste primjedbe koje je g. Pisani prosuo na ruskoga diplomatu, samo da bi još jače uzvisio Bruèra i prikazao u prijatnoj svjetlosti francuske okupatore. Diplomatski

Dok se sve ovo zbivaše izmegju ruskijeh agenata i dubrovačke vlade, 6. Marta dogodi se nešto što je iz osnova mijenjalo položaj na našijem stranama i otvaralo nedogledne komplikacije kojima, najzad, morade podlegnuti Dubrovnik.

Onoga dana grad Kotor pade u ruke Rusima i to ne kao rezultat bojnoga okršaja, nego kao akt nepromišljenosti, a možebit i izdajstva austrijskoga komesara za predaju Dalmacije i Boke Francuzima, markiza Ghisilierija.

Rusi odavna, u tajnosti, spremahu ovaj udar. Czartoryski ga, kako ćemo vidjeti, prikazivaše Caru Aleksandru kao bezuslovno potrebnu stvar, kao mjeru sigurnosti protiv Napoleonove osvajačke politike. Ruski agenti, gjeneral Ivelić, državni savjetnik Sankovsky i Admiral Senjavin, bjehu instrumenti izabrani za to djelo toliko Austriji neprijatno. Ali se ništa nije moglo učiniti bez sadjejstva Bokelja i Crnogoraca, ni bez dogovora sa austrijskim komesarom. Jer otvoreni napad na Kotor bio bi uzeo na sebe odioznost jednog napadaja ne toliko na Francuze koliko na austrijske saveznike. Zato se, usljed dogovora izmegju Sankovskoga, Senjavina i vladike Petra, sastane u Risan opšti boleško-crnogorski zbor (27. Februara) u kome, pred nemoćnim ili indiferentnim ili saglasnim austrijskim vlastima, bi proglašen sveti rat protiv Francuza i kome se pridružiše, a to je

---

dokumenti dokazuju naprotiv, da je Fonton bio spravedljiv čovjek, razumije se vieran svojoj vladi, strog pa i čandrljiv u izvršenju dužnosti svoga poziva, ali ujedno nimalo prožet neprijateljskim osjećajima prema Dubrovniku.

dosta značajno, i sve katoličke bokeške opštine koje docnije preko Senjavina tražiše prisajedinjenje Ruskoj Imperiji. Sutradan stiže jedna ruska eskadra u Boku. Petoga Marta druga eskadra dogje u bokeške vode i Crnogorci se primakoše Kotoru. Sve bješe spravno za otpor. Duhovi uzbugjeni. Sad je još zavisilo o tome kako će shvatiti situaciju markiz Ghisilieri, koji poznavaše dobro bokeško-crnogorski pokret i koji, sluteći neprijatna iznenagjenja, bješe pisao nekoliko puta gjeneralu Molitoru da uskori pohod u Boku. Ghisilieri sazva kotorske municipalne starješine. Saopšti im, da je njegov vladalac bio primoran predati njihovu zemlju Francuskoj. Kao posljednji dokaz vjernosti zatraži da Kotorani i Bokelji saviju glavu pred ovim aktom nužde. Kotorski poglavari odgovore markizu da je njihova otadžbina pripadala Republici Mletačkoj pod izvijesnim uslovima, da su ovi uslovi zasebnim aktom ponovljeni i potvrgjeni kad se predadoše Bokelji Austriji i da je megju ovim uslovima i taj, da ih Ćesar ne smije ni ma kome predati bez naročitoga njihova pristanka. Pošto se Ćesar nije držao ovoga uslova, oni smatraju da nijesu više dužni Ćesaru vjernost i pošto ih Ćesar sam napušta, mole komesara da im preda tvrgjavu i da se sa austrijskom vojskom digne iz Boke.[1]

---

[1] Izvještaj ruskog pukovnika Pozzo di Borgo ruskom poklisaru u Beču grofu Razumovskome, od 11/23 Aprila 1806 br. 107. Prepiska Razumovskoga sa Czartoryskim, min. inostr. djela u Petrogradu. Sve je ovo ispričano po izvještaju Pozza di Borgo koji je na ruskoj eskadri prisustvovao lično predaji Kotora Rusima. U pismu na poslanike Baselja i Zlatàrića od 6. Marta, Senat priča

Ghisilieri odbi traženje. Na to kotorski poglavice prizvaše u pomoć rusku eskadru koja se pod zapovjedništvom kapetana prvoga ranga Bellija već nalažaše u kotorskijem vodama.[1] Belli (Bailie) jedva dočeka kotorski poziv. On posla odma Ghisilieriju ultimatum da za četvrt ure preda grad i tvrgjavu. Presudan je momenat za Ghisilijerijevo držanje i za pozniju austro-francusku prepisku taj, da, po samom priznanju Rusa, oni nemahu dovoljno sile da privedu u djejstvo Bellijev ultimatum. Ali Carski Komesar, kao da je čekao samo na jedan formalni akt da opravda svoje izdajstvo, uz prkos žestokoj protestaciji austrijske posade, preda Rusima Kotor. U najkraće vrijeme četa od sto pedeset ljudi s ruske eskadre zapremi grad. Istaknu se na bedeme ruska zastava. Predadoše se sve okolne tvrgjave, a austrijska posada se ukrca na nekoliko malijeh lagja koje čuvahu luku. Sutradan (7. Marta) Kotorani se izjaviše za rusko podanstvo, zakleše se u ruke carskog komesara Sankovskoga i megju ovim i kotorskim vijećem izmijeniše se srdačni govori uobičajeni u ovakijem prigodama. Ovako se izvrši ovaj znameniti dogagjaj. Pozzo di Borgo, u pomenutom izvještaju na Razumovskoga, izricaše uvjerenje da se Kotor može održati protiv Francuza sa posadom od 800 ljudi,

---

ovaj dogagjaj na isti način kao i Pozzo di Borgo. Lettere di Levante e Ponente 1806. D. D. A. br. 35. Pozzovi izvještaji u Dodatku br. VI.

[1] Ruska eskadra se sastojaše od broda „Azija“ fregate „Sv. Mihail“ i od brika „L'Expédition“. Poslije joj se pridruži fregata „Venere“.

ali da bi za kampanju protiv neprijatelja trebalo 3000 ljudi sa Bokeljima i Crnogorcima. Trebalo bi, najzad, po njegovu mišljenju, zauzeti Dubrovnik. Ali Pozzo kritikuje formu predaje Kotora. Nije joj trebalo dati obilježje rusko. Bokelji združeni sa Crnogorcima imali su sami da pred Napoleonom i pred Austrijom nose odgovornost za taj akt neprijateljstva kojim se ugrožavaše iznureni austrijski saveznik.

Dogagjaji će i suviše opravdati Pozzove mudre primjedbe.

III.

Dok se ovako u neposrednoj blizini Dubrovnika, flagrantnom povrjedom požunskoga ugovora, sve iz osnova mijenjaše, Zlatārić i Baselji jedrahu put Dalmacije noseći sa sobom, kako se mišljaše, spas ili propast otadžbine.

O praskozorju 8. Marta njihov brod otkri u blizini ostrva Brača flotilju gjenerala Molitora. U daljini od 18 morskijeh milja, dakle dva puta koliko je širok brački konô, sretoše ga dubrovačka vlastela. Gjeneral ih odma primi na svoju lagju. Poslanici mu ispričaše bokeške dogagjaje i predadoše Bruèrovo pismo u kome francuski predstavnik potanko izvještavaše gjenerala o predaji Kotora. Nakon toga, otkriše gjeneralu cilj svoje misije.[1] Ponoviše sve što njihova uputstva sadržavahu. Naglasiše naročito, da i gjeneralu prijeti opasnost ako malom voj-

[1] Pismo Zlatārića i Baselja Senatu, Makarska, 9. Marta. D. D. A. Arm. Saec. XIX. bez signature.

skom nabasa na jake i varvarske ustanike kojima je poznato zemljište i koje potpomaže jedna tugja sila.[1] Gjeneral, koga poslanici crtaju kao „ljubaznoga gospodina, puna duhovitosti i obrazovanosti, ali veoma finog i puna rezerve", odgovori, „da on ima naredbu i pozitivnu namjeru da brani i štiti nezavisnost Dubrovačke Republike veoma drage njegovu vladaocu";[2] ali da ne vjeruje da su Rusi i Crnogorci tako jaki da bi ga mogli spriječiti u svom pohodu; da on ne smije da mijenja put usljed dogagjaja koji nijesu sasvijem provjereni. Na stolu gjeneralovom nalažaše se topografska karta Dalmacije. Poslanicima pokaza turske anklave Klek i Sutorinu i zapita ih je li karta tačna. Ova dva komada zapuštene i neobragjene zemlje, reče, nemaju više prave važnosti, a, na posljetku, ne može da se nazove povrjedom teritorije prosti prijateljski prohod jedne vojske. Ove posljednje dvosmislene riječi uznemiriše naše poslanike. Oni opet navališe na gjenerala. Izgledaše im dirnut njihovijem riječima. Poče da uvigja opasnosti vojne operacije. Najzad riješi, da se iskrca u Makarsku i da tamo sačeka ponovna pisma markiza Ghisilierija. Dubrovački poslanici isprate ga kao gosti na francuskome brodu. Putem gjeneral, vijeran republikanskoj tradiciji, zatraži od Dubrovčana novaca. Ako mu Republika uzajmi 12.000 dukata (zlatnika) vice-kralj Eugen ili Milanska

[1] Pismo Senata, od 6. Marta.

[2] „Ch'egli ha ordine e positiva intenzione di proteggere e rispettare l'indipendenza della Republica di Ragusa ben accetta al suo Sovrano". Cit. pismo, passim.

državna blagajnica povratiće ih odma. Protivno je, reče, svome harakteru da traži kontribucije. Ovo što ište od Republike nije nego prost akt prijateljstva. Poslanici odgovore izvinjavajući se i tako se uhvate Makarske. Molitor uputi odma, naročitim kurirom, pismo Ghisilieriju koji se bavljaše u Dubrovniku. Žaleći se da je dalmatinske tvrgjave našao potpuno obezoružane, na što su mu austrijski zapovjednici odgovarali da su tako postupili po višoj naredbi, „moja kolona, produžavaše, bješe već stigla ne daleko granice Dubrovačke Republike, kada danas začuh, da su austrijske trupe, izbrani dio puka grafa Thurna, bez neprijateljskoga napada, bez nedostajanja hrane, bez i najmanje protivnosti stanovnika onijeh posada (koji iščekivahu Francuze raširenijeh ruku)[1] i, na posljetku, bez i jednog puščanog metka, dobile naredbu da ustupe i ustupiše, 5. ovoga mjeseca, jednome bataljonu ruskijeh trupa sve tvrdinje u Boki Kotorskoj, od kojijeh je najglavnija mogla da izdrži opsadu sa manje trupa nego li što ih u onom trenutku imaše!" Molitor pozivaše Ghisilierija da mu preda sve bokeške gradove i da izda naredbu da se vrate municije oduzete iz Šibenika, Trogira, Spljeta itd.[2]

Sutradan Molitor primi Ghisilierijevo pismo preko dubrovačkijeh poslanika. Nesretni markiz potvrgjivaše gjeneralu dubrovačke vijesti. „Gospodine Gje-

[1] Vidjeli smo koliko istine ima u ovoj Molitorovoj tvrdnji, koju će docnije svi ostali francuski gjenerali stereotipno ponavljati.

[2] Mém. Eug. II, 290.

nerale, pisaše,[1] oni isti razlozi obazrivosti koji me nagnaše da p r e t e č e m trupe pod komandom Vaše Preuzvišenosti,[2] prinudiše me da povučem trupe moga Uzvišenoga Gospodara, ne toliko da prištedim opasnosti junačkoj posadi koja ne tražaše drugo nego da se bije, koliko da očuvam od pljačke i potpunoga raspa jednu pokrajinu koja već bijaše vlaština N. V. Cara Francuza, kralja Italije".[3] Po tom Ghisilieri vješto redaše dogagjaje koji ga prinudiše na predaju Kotora: bjesnilo Crnogoraca, oduševljenje Bokelja od kojijeh su tri četvrtine grčke vjere, dolazak ruskijeh ubojnijeh lagja 23. Februara, crnogorska najezda 28. Februara, 1. i 2. Marta, dva ultimatuma osnovana na načelu da je Boka Kotorska v e ć f r a n c u s k a t e r i t o r i j a, a ne više austrijska, od dana otkada bješe minuo dvomjesečni rok za predaju. „Svojim pasivnim držanjem, produžavaše markiz, spasio sam svome Uzvišenome Gospodaru nekoliko junačkijeh vojnika, a Vama, gospodine gjenerale, Boku Kotorsku u sjajnom stanju (dans un état florissant). Ja laskam sebi da će moj postupak naići na odobrenje i Nj. V. moga Uzvišenoga Gospodara i francuske vlade što će za mene biti najslagja nagrada za svakojake patnje i l i č n e

[1] Mém. Eug. II, 291—293.

[2] Saznavši da su Crnogorci ustali, Ghisilieri, koji se bavljaše u Zadru, bješe potrčao u Kotor, ma da, kako izgleda, nemaše naredbe od svoje vlade da pogje u Boku. Šćaše mu se pridružiti francuski komesar, ali ga on odbi.

[3] Na ovome mjestu g. D u C a s s e, izdavalac prepiske Princa Eugena ironički primjećuje: „Priznaće se da je izvinjavanje zabavno i delikatnost nečuvena".

opasnosti kojima sam ovijeh dana izložen bio". Ovo izvanredno pismo iznudi francuskome istoriku usklik: „Odgovor austrijskoga komesara po našemu je mišljenju jedna od najlakrdijaškijeh šala koje je istorija ikada zabilježila!'[1] Ovoga je mišljenja bio i gjeneral Molitor, ali što je mogao da radi? Podkralj bješe mu 14. Februara, po naročitoj Carevoj zapovjedi, saopštio „da neprijateljstva nemahu da počmu s njegove strane". On se, dakle, trenutno zadovolji oštrom protestacijom.

Zlatarić i Baselji zatraže, megjutijem, audienciju, bez svjedoka. Gjeneral bijaše zbunjen. U tajanstvenom tonu (in tono misterioso) ponavljaše nekoliko puta da će Austrija imati da opravda predaju Boke Rusima, ali sada ne bješe drugoga izlaza nego da cijelom vojskom ugje u — Dubrovnik i da tamo, kao u svom glavnom kvartiru, sačeka nove naredbe svoga dvora. Sad nastade razgovor koji se u Evropi toliko puta ponovio izmegju žakobinskijeh gjenerala i predstavnika slobodnijeh općina i naroda koje oni dolažahu tobož da oslobode i usreće.

Molitorova izjava da će primoran biti da ugje u Dubrovnik bi za naše poslanike „un colpo di fulmine". Ponove i iscrpe sve argumente koji mogahu da dirnu Napoleonovoga vojnoga izaslanika: nema putova, nema vode, nema hrane. Ako je Republika pod Carevom zaštitom, zašto da joj se ugrozi život? Gjeneral se zadrži na pitanju hrane. Dà, Republika bi mogla, govorahu poslanici, da mu prehrani vojsku, ali samo odred po odred, a ne cijelu vojsku.

[1] Du Casse, Op. cit. 293.

A što ćete, uzviknu gjeneral, da učinim sa 3000 vojnika i sa još 2000 koji će docnije doći? Ne, ne. Ima još drugi način kako da Republika pripomogne prijateljskoj vojsci. Neka mu dubrovačka vlada sad odma dozvoli zajam od 300.000 franaka nešto u novcu, nešto u hrani „koju je za nas već spravila bila".

Princ Eugen dao mu je vlast da sklopi takve zajmove, pa on će i povratiti taj novac. Po instrukcijama, on bi upravo morao da ugje u našu Državu, ali n e ć e, nego će joj poštovati neutralnost, osim slučaja da bi imao toliko jaku vojsku da je može i sam odbraniti od kakve tugje sile. Ucjena je bila i suviše jasna. Po pravom žakobinskom receptu, Molitor tražaše od Dubrovnika kesu ili život!

Poslanici nikom ponikoše. To je, dakle, rekoše, samo drugi način kidisanja Republici! Dubrovnik nema toliko novaca. Gjeneral, koji do onoga časa bješe ljubezan kao Francuz Staroga Režima, uozbilji se, i hladno odgovori da on apsolutno treba onu sumu: polovicu odma, a polovicu malo kasnije, bez roka. Ako je državna blagajnica prazna, novac bi se mogao priložiti iz cijelog naroda. — Ali mi ćemo se kompromitovati pred inostranstvom — uskliknuše vlastela. — Republika — odgovori Molitor hladnim posmjehom[1] — odviše je fina i prožeta političkim duhom a da ne bi znala kako da ovo sakrije od inostranstva. — Trebate li i novaca i hrane? — Zadovoljiću se novcem, odvrati Molitor. Konferencija se primicaše kraju. Gjeneral prije rastanka, izjavi, da, zbog naročitijeh nekijeh razloga,

[1] „Freddamente e con sorriso". Ibid.

on ne može da javno i jasno izjavi da ne će ući u dubrovačku oblast, ali da Republika može da bude spokojna, da on to ne će učiniti.

Sutradan se markiz Ghisilieri iskrca u Makarsku. Francuski bi gjeneral bio imao pravo da uapsi talijanskoga markiza uz prkos stanju mira izmegju njihovijeh gospodara. Sve protivno. Dubrovački poslanici izvještavaju Senat, da ga je Molitor primio kako gosta, da mu je Ghisilieri potanko sve ispričao i da je Dubrovčanima, po konferenciji, rekao „da je gjenerala našao raspoložena da n e ugje u našu državu, tako da nam je još jače utvrdio nadanje da naša teritorija ne će biti kompromitovana".

Gjeneral pisaše istoga dana Princu Eugenu:[1] „U ovaj isti čas dolazi mi iz Kotora markiz Ghisilieri, austrijski opunomoćeni komesar, i predaje mi jednu deklaraciju. Ona ni u čemu ne mijenja moj pregjašnji izvještaj. Ghisilieri protestuje da su ga prinudile okolnosti i da on ni najmanje nije sporazuman bio sa Rusima. Uz prkos poštovanju kojim bijah prožet prema značaju ovoga izaslanika, i uz prkos saopštenim povjerljivim spisima, ja ne mogu da se izjasnim o ovoj stvari; ali je ovo izvijesno, da je gjeneralu Bradyu, jednome Ircu, dalmatinskome guverneru, sam Austrijski Car, na njegova navaljivanja, naredio d a s e n e b r a n i o d R u s a; da je ta naredba ovima saopštena bila; da je gjeneral Brady upravo strasno nastojavao da sve dalmatinske tvrdinje obezoruža i da je za bokeške tvrgjave to isto htio da učini. Austrijski agenti govore, da je

[1] Mém. Eug. II, 294—295.

njihov kabinet u svemu ovome radio od čistoga straha pred Rusijom. Ali zar je trebalo izazivati francuske trupe na marš, a ništa im ne reći o razoružanju tvrdinja i o naredbama da se ne brane? Zar je trebalo saopštiti te naredbe Rusima i predati naše trupe do sada nečuvenome vjerolomstvu?"

Ghisilieri, u istini, nije mogao da se brani. U ovoj nesretnoj aferi sve je tamno, pa i stepen njegove i vladine odgovornosti. Ali ono što se moglo vidjeti i što je sam Ghisilieri kazivao, otežavaše njegov položaj. Iz Stadionovoga izvještaja Česaru[1] saznajemo da je on, Ghisilieri, predao Boku „protiv jasnijeh naregjenja Njegova Veličanstva", da ga je na to djelo nagnala mržnja koja ga još iz Italije praćaše protiv Francuza, da je, protiv izrične naredbe da popusti samo oružanoj sili, kapitulirao bez te neodoljive sile, da je, po tome, otežao svoju krivnju pišući, ne znamo kome, da je imao naredbu da se ne opre Rusima, pisma, koja padoše u ruke Francuzima! Česar, svojeručnim pismom upućenim Stadionu, (23. Aprila) naredi, da se Ghisilieri uapsi i da se pokrene svestrani izvigjaj ovoga dogagjaja „koji ni iz daleka još nije objašnjen".[2] Je li se taj izvigjaj učinio? Ne znamo. Austrijski istorici o njemu ćute, samo uporno tvrde da je bečki kabinet čist, da je sve protiv njegove volje učinjeno.[3]

[1] Vortrag 8. Mai 1806 u Wertheimera, II, 113 sqq.

[2] „Um diesem bei weitem nicht hinlänglich aufgeklärten Ereignisse auf den Grund zu sehen". Ibid.

[3] Beer (Zehn Jahre österr. Politik 1801—1810, Leipzig, 1877) piše: „Die Annahme ist eine unbegründete, dass das Wiener

U nedostajanju akata izvigjaja, i mnogijeh dokumenata (kao što su Ghisilierijeva pisma) koji su možebit uništeni, teško je stvoriti definitivni sud o stepenu Ghisilierijeve odgovornosti, koji, megjutijem, po cijelom spoljašnjem izgledu, bješe počinio teški državni i vojni prekršaj protiv svoga vladaoca.[1]

Filip markiz Ghisilieri bi otpušten iz austrijskoga zatvora, ali pade u zatvor francuski. Dvije godine poslije kotorske afere, Napoleon, koji jednako ne zaboravljaše neprijatne časove ovoga drugoga sukoba sa Austrijom, naredi princu Eugenu da Ghisilierija uapsi i da ga baci u tamnicu u Mantovi. Tamo ga posjeti prefekt i ispita o kotorskoj aferi. Ghisilierijev odgovor princ Eugen sprovede Napoleonu 15. Aprila

---

Cabinet dem General Ghiselieri sein Verhalten vorgeschrieben oder dasselbe gebilligt habe. Tief empfand man den unangenehmen Vorfall...“ 218. a Wertheimer: Es kann heute keinem Zweifel mehr unterliegen, dass die Uebergabe Cattaro's an russische Truppen gegen den Willen des Wiener Cabinets erfolgte“. 113.

[1] Vrlo čudno objašnjenje dade sam Stadion o Ghisilierijevoj predaji nekome visokome dostojanstveniku: „Il a été de son chef jusqu'à Cattaro, s'est aventuré seul à Castel-Nuovo au delà de la baye, a eu peur pour sa personne sur le vaisseau russe, oú il s'était encore aventuré, et a livré Cattaro pour sauver sa chère personne pour laquelle il craignait“. (Tagebuch eines Ungenannten, 18 juni 1806 u Wertheimera, passim). Austrijski istorik navodi ove riječi bez komentara. One bi ga naprotiv uvelike trebale! „S'est aventuré de son chef jusqu'à Cattaro“ to bi jedino imalo značiti, da on nije ni imao naredbu da preda Kotor Francuzima! Ghisilieri se opet „aventuré“ u Novome na lagju rusku! Zašto? Čemu? I, na posljetku, kako je mogao bit ugrožen njegov život na ruskoj lagji?! Stadion, dakle, sam komplikuje ovu zagonetku.

1808. Markiz izjavi ovo:[1] „Ma da je vezan zakletvom prema svome prirodnome suverenu — a to bijaše Austrijski Car od vremena kad gornja Italija bijaše austrijska — on će ipak svome novome vladaocu iznijeti razloge koji su ga rukovodili pri predaji Kotora. I po tome će se vidjeti, da izmegju Bečkoga Dvora i Rusije nije bilo tajnoga sporazuma. Ghisilieri je olakšao bio marš francuske vojske kroz Hrvatsku; izradio joj je bio zajam od 5000 cekina na svoju garanciju, što dokazuje da je želio da Francuzi što prije zapreme Boku. U Zadru, Ghisilieri se dade nagovoriti od gjenerala Molitora i Dumasa da pogje u Kotor, jer im gjeneral Brady bješe rekao da će Ghisilieri, lično poznat od Vladike, svojim uticajem utoliti crnogorski pokret. On zaista krene u Boku, pošto mu Molitor obeća da će bez odlaganja stići tamo sa svojim trupama. Stigavši u Kotor, Ghisilieri posla Vladici povjerljivoga agenta da ga odvrati od pohoda u Boku, a gjeneralu Molitoru poruči da pohita da bi pretekao Ruse. Uvjeravaše ga da mu on garantuje da će do Molitorovoga dolaska zadržati Crnogorce. Ova pisma ostadoše bez odgovora.

Prvoga i drugoga Marta ruska flota stigne u Porto-Rose[2] nepažnjom austrijskoga artiljerijskoga zapovjednika koji bješe obezoružao luku! Opet Ghisilieri posla kurira Molitoru, ali s porukom da dogje sa velikom silom, drukčije da se zadrži kod dubrovačke granice. Molitor ne bijaše više na vrijeme

[1] Mém. Eug. IV, 17—22.

[2] Luka u Boki Kotorskoj na desnoj strani, gotovo suproć Hercegnovome.

da mu odgovori. 5. i 6. Marta ruski zapovjednik uputi Ghisilieriju ultimatum. Ovaj zatraži dozvolu da pogje na admiralski brod da bi tako zadobio vremena. Megjutijem Crnogorci bjehu stigli do Novoga. Tada Ghisilieri uzevši u prizrenje: da nema vijesti od francuske vojske, da 700 austrijskijeh vojnika ne mogu da odole dvojakom broju Crnogoraca (1200) i ruskoj eskadri od 5 brodova, da je posljednji rok (terme péremptoire) odregjen na 28. Februara minuo, počem su Rusi tvrdili da teritorija nije više austrijska, da mu je gjeneral Molitor više puta izjavio bio da on ne smije upotrebiti silu da zauzme Kotor, usljed česa francuska vojska ne bi bila ni pritekla u pomoć austrijskoj, i, na posljetku, pročitavši Ghisilieri uputstva gjenerala Bradya carskom delegatu u Kotoru da se ona provincija ima održati što se uzmože duže i da se ima napustiti samo ako Rusi dogju nadmoćnom silom (en forces) protestujući, megjutijem, na svaki način kako ne bi Francuzi pomislili da je Bečki Dvor u dogovoru sa Rusijom, uočivši cijelu tu situaciju, Ghisilieri odgovori ruskom ultimatumu predajom Kotora. Markiz izjavi još i to da su uputstva gjenerala Bradya bila poznata Molitoru i ponovno se potrudi da obrani bečki kabinet od optužbe dvoličnosti. Sve što je Austrija radila, reče, ima se pripisati strahu njezinome da ne ugje u otvoren sukob sa Rusijom. U ostalome, svi se dokumenti nalaze u državnoj kancelariji u Beču, a da sam ja nevin utvrgjuje fakt da me Bečki Dvor riješio zatvora, bez procesa i bez osude i dao mi pasaport za Italiju.

Rješava li ovaj iskaz Ghisilierija i njegovu vladu svake odgovornosti? Utvrgjuje li čistoću pobuda bečkoga kabineta? Ovaj zaista se uprepasti, kako ćemo vidjeti, od strašnijeh posljedica neinteligentno vogjene afere, ali tek onda kada bì kadar da u cijelom obimu promjeri i svoju opasnost i rusku savršenu neumješnost. Za sada, u ovijem nedjeljama mjeseca Marta, sve se ne mogaše pregledati i proći će još ne koliko vremena dok se prozre izlišnost ove provokacije sa strane Rusije, ali i neprijatni položaj Bečkoga Dvora pred neveledušnim prijekorima svoga saveznika.

A drugo lice u ovoj aferi, gjeneral Molitor, bješe li zar on čist u ovome poslu? Nimalo. On se i suviše bješe putem zadržao, uz prkos poteškoćama koje sretaše na svakom koraku u Dalmaciji. Drugi, odrješitiji gjeneral, bio bi, kad već bješe došao do granice dubrovačke, uskorio marš put Boke i, ne mareći za dubrovačke protestacije, bio bi brzinom zbunio neprijatelja koji na suhu bješe i suviše slab i nespreman da mu se uspješno isprijeći. Zauzevši Kotor, bio bi možda spasio Dubrovnik i Napoleon ne bi bio trebao da, pod izgovorom povrijegjene neutralnosti, ukine staru državicu koja se nalažaše izvan domašaja neprijateljskijeh pohoda.

Misija našijeh poslanika bješe, megjutijem, dovršena u glavnome sa povoljnim uspjehom. Ali more bijaše uzburkano. Dubrovački brod nije mogao bez opasnosti da krene k jugu. Zadržaše se, dakle, u Makarskoj još i 11. Marta.[1] Gjeneral ih ponovno uvjeri da ne će proći kroz Dubrovnik, što mu je bilo tim

[1] Pismo Senatu istoga dana. D. D. A.

lakše da obeća pred izmijenjenom situacijom u Boki Kotorskoj. Ali — reče — kad bi i samo jedan Rus ili Crnogorac ušao u vašu Državu, ja bih s mojom vojskom poletio put Dubrovnika, ubijegjen da bih neprijatelja bacio s onu stranu Boke, jer imam dovoljno vojske sa sobom.

Poslanici držahu da nije više potrebno da saopšte Molitoru uslove koje Sankovsky bješe diktovao Republici a ova ih usvojila. „Nadamo se — pišu Senatu — da je onaj akt sklopljen sa takvom obazrivošću, da nam ni u kojem vremenu njegova publikacija ne može da naudi". U ostalome ih vlada, za čudo, nije ni sakrivala. U depeši od 7. (ili 8.) Marta, koja se razminu sa depešom poslanika od 11., vlada izvještavaše detaljno poslanike o pregovorima sa Sankovskim i sa Vojnovićem, o prihvatu onijeh pet uslova ad evitanda mala majora, koji su, u ostalome, govoraše, izlišni, i nadodavaše: „Ovo je naša bolna situacija. Vi ćete je predstaviti gjeneralu Molitoru na najpatetičniji način. Reći ćete mu i to, da bi ulaz i jednoga samoga francuskoga komesara u našu Državu, bio razlog, da gospodin kavaljer Bailie (Belli) posumnja o našoj neutralnosti i o n e i z v r š i v a n j u o b e ć a n i j e h u s l o v a i tada bi on naredio trupama da ugju u našu teritoriju: ali u tom slučaju ne bi se radilo o regularnome maršu redovne vojske, nego li o najezdi ogromne sile Crnogoraca, varvarskoga, svirepoga, nedišiplinovanoga naroda, koji jedva čeka najmanji izgovor da se svali na našu Državu, da je opljačka i uništi, tako da bismo mi imali da ostavimo našu Državu i naš Grad i da se razmilimo po

drugijem zemljama prosjačeći".[1] Mi ne znamo jesu li poslanici uz prkos ovim uputstvima, ostali pri ćutanju odnosno onijeh pet uslova, ali sumnjamo mnogo da Molitor nije ništa znao o Sankovskovome ultimatumu! Vjerovatnije nam se čini, da je u opštim crtama znao za dogovor Republike sa Sankovskim, ali da nije smatrao za potrebno da se njim protiv Republike posluži. Za sada bijaše glavno da Dubrovnik plati Francuzima ishranu vojske. Žakobinska politika imaše reda i sisteme. Gjeneral izjavi da će sutradan uzmaknuti put gornje Dalmacije, a da će pukovnika Testu opunomoćiti da pregovara s poslanicima o zajmu i o ostalijem stvarima. I da još jače ubijedi dubrovačke opunomoćnike o svojim prijateljskim osjećajima, zatraži autentični prijepis dubrovačkoga ugovora sa Francuskom, od 2. Aprila 1776, kako bi mu poslužio za pravilo u ocjenjivanju povlastica i odnosa Republike prema njegovoj Državi.[2]

---

[1] Lett. di Levante e Ponente 1806. bez datuma, ali po vezi dogagjaja nesumnjivo 7. ili 8. Marta. D. D. A.

[2] Ugovorom izmegju Francuske i Dubrovnika od 2. Aprila 1776, sklopljenim nastojanjem Rugjera Boškovića i Comte de Vergennesa, ministra inostranijeh djela Luja XVI, biše regulisani svi trgovački odnosi izmegju dvije države, i povraćeno prijateljstvo, koje mnogim incidentima bješe pomućeno pod vladavinom Luja XV. Republika davaše Francuskoj klauzulu najvišega povlašćenja (la clause de la Nation la plus favorisée), Francuska priznavaše Dubrovnik ne više kao Echelle du Levant, nego, u carinskom pogledu, kao ravnu talijanskim državama. Ograničavaše se vlast konsula francuskijeh u Dubrovniku, francuski se podanici potčinjavahu u svakom pogledu dubrovačkijem zakonima i dubrovačkoj jurizdikciji. Ugovor ima 11 članaka. Kralj ga ratifikova 3. Juna iste godine. Cf. Martens, Recueil des Traités, 1817. Tome II.

Poslanici odustaše od naumljenoga povratka u Dubrovnik i riješiše da će sa Molitorovom vojskom i oni krenuti put sjevera i da pregovaraju sa Testom i da pripaze na kretnje francuske vojske.

Senat savi glavu. U sjednici od 13. Marta, sa 23 glasa protiv 3, dozvoli gjeneralu Molitoru zajam u iznosu od 300.000 franaka i izglasa u sjednici od 14. uputstva poslanicima,[1] koja biše opširno sastavljena 17. i sutradan poslata Baselju i Zlatariću zasebnim kurirom Gjurom Petrovićem. Isti je kurir, sa francuskim pasaportima, imao da produži put za Beč sa pismima Republike banci Schuller et Comp. i svom diplomatskom agentu, Ayalovome nasljedniku, Ivanu Krst. Puthonu, kome se stavljalo u dužnost da izvijesti bečki kabinet o pravom stanju stvari, jer se bješe već pronio glas da su francuske trupe stupile na dubrovačku teritoriju.

U uputstvima od 17. Marta, Senat na dugo i široko i sistematski diktovaše poslanicima put i pregovore sa Molitorom.[2]

[1] Cons. Rog. 13 — 14 Marta. D. D. A.

[2] Pisani Op. cit. 168-169 tendencijozno je izdvojio dva, tri mjesta iz ovoga opširnoga akta kako bi ocrnio dubrovačku vladu i obijedio je s neiskrenosti. On uopće u cijelom djelu, tendencijoznim iznošenjem dokumentarnijeh ulomaka, brani žakobinsku tezu da se narodi ne smiju braniti protiv francuskijeh pljačkanja, zajmova, rekvizicija itd. Ova se teza osugjuje ex se i ne treba je pobijati, ali je žalosno da francuski pisac tako neupućeno i pristrasno govori o borbi Republike za svoju nezavisnost! „Un homme prévenu, rekao je veliki jedan njegov zemljak, est indigne d'écrire l'histoire".

Uputstva Senata od 17. Marta, nakon svestranijeh istraživanja i kad već očajavasmo da ćemo ih naći, nagjosmo na sasvim drugome mjestu, u navlaci Fontonove prepiske sa vladom!

U dugom predgovoru, Senat se naročito zadržava na opasnosti pregovora sa pukovnikom Testom zbog njegova „tvrdoga i nepristupnoga haraktera". Poslanici će nastojati da ne pregovaraju s njim nego sa Molitorom. Ako to nikako ne bi bilo moguće, neka stupe u pregovore sa Testom, ali kod prve prilike ili kad iskrsne najmanja poteškoća, neka produže sa Molitorom. Senat je preneražen traženjem zajma od 300.000 franaka i naročito zbog dva razloga: 1-o jer nema u državnoj kasi tolike sume, 2-o jer da se razglasi da smo mi toliku sumu isplatili, Rusi bi nas napali i uništili, jer bi nas sa puno razloga obijedili da smo prekršili svečano obećanu neutralnost.[1] Ma da ste vi već iznijeli sve dobre razloge gjeneralu protiv pomenutoga zajma, ponovićete ih i reći ćete mu još i ovo: državna je kasa prazna. God. 1798 dozvolio se zajam Comeyrasu, jer se još moglo, a sad se, uz najbolju volju, ne može; kontribucija je stanovništva nemoguća, jer bi imala da bude j a v n a. Vlasi, koji nastavaju u našemu gradu, prokazali bi sve Rusima i tad bi ušli Crnogorci „con totale esterminio nostro"; pa da je i moguća ovaka kontribucija, prenos bi tolikoga novca bio nemoguć, jer bi ga sekvestrovale lagje ruske. Ako se svi ovi razlozi učine Molitoru neosnovani, vi ćete mu reći, da je u početku tražio samo 12.000 zlatnika, a nakon malo ura da je povisio zahtjev na 300.000 franaka. Neka pristane, dakle, opet na 12.000 cekina ili na

[1] „Che con ragione ci accuserebbero di violazione di neutralità pochi giorni fà solennemente promessa".

najnižu sumu ispod 300.000 franaka. Utvrdivši tako količinu, izradićete da pristane na nekoliko rokova, što udaljenijih jedan od drugoga. Pa kad i na to bude pristao, izmolite da primi izvijesni broj mjenica na banku G. G. Schuller et Comp. jer gotova novca nema. Na mjenicu neka pristane da primi cijelu sumu od 300.000 franaka ako nikako ne bi htio da popusti. Kad se budete tako saglasili: o sumi zajma, o rokovima isplate i o načinu isplate (mjenice) tada ćete pozvati trgovca Balda Trojani da na svoje ime izda odnosne mjenice. „Mi hoćemo da izbjegnemo pominjanje ime Republike u ovome poslu i za to smo izabrali ono časno lice. Zaklinjaćete gjenerala da nas pomogne i da nam sa svoje strane zajamči duboku tajnost kako bi odvratio rasap od ove Države". Na posljetku, Senat mudro naregjivaše poslanicima da Sankovskove uslove, poznate Bruèru, slobodno saopšte gjeneralu „toliko više, što ne vidimo zašto bi nam bile od štete. Mi smo ih usvojili u kritičnim prilikama u kojima se u onom trenutku nalažasmo".[1]

Poslanici krenuše za Zadar i počeše da pregovaraju sa Testom. Ma da su nam mnogi dokumenti izgubljeni, izgleda da se Molitor zadovoljio uslovima Senata, koji u Beču pridigne ne veliku sumu novaca, i da prema Republici uze prijateljsko držanje. U Zadru se poslanici upoznaše sa gjeneralom Lauristonom. U njegovu prisustvu rekoše Molitoru: „Mi znamo da nijesmo u stanju da spriječimo Vaš

[1] Poslije ovoga, poslanici ne mogahu više da ne izvrše vladinu naredbu. Senat im šiljaše prijepis ugovora od god. 1776 i formulare mjenica za gjenerala.

ulazak. Ali nam Rusi i Crnogorci poručiše, da kad Francuzi stave nogu na našu teritoriju, onoga će istoga trenutka oni sve popaliti i uništiti u našoj zemlji. Ako, dakle, hoćete svakako da ugjete, dogjite jakom silom da nas obranite". Lauriston se docnije, zatvoren u Dubrovniku, živo sjećaše ovoga predskazanja dubrovačkijeh Gospara koji mišljahu mudrije od Napoleonovijeh gjenerala. I ponavljajući njihove riječi pisaše Princu Eugenu: „Ja bijah svjedok njihova govora, a sada sam svjedok njihove nesreće".[1]

Za mnogo se dana Senatori ne javiše vladi. Oko polovice Aprila vratiše se u Dubrovnik,[2] zadovoljni da su od Republike odvratili buru sa sjevera, kako vlada bješe odbila onu sa juga. Iz blagodarnosti što mišljahu da je opasnost definitivno udaljena sa dubrovačke granice, pa iz tjeskobe pred ovom ponovnom navalom na finansije bijene Republike, Senat se opet uteče javnijem molitvama.[3] Mogu prazni skeptici da se nasmiješe tako čestim molitvama dubrovačke vlade, ali će ozbiljne duše osjetiti miris tamjana u Svetomu Vlahu i gledaće lik domaće Državne Glave na pozlaćenom tronu, kao viziju prolazne sreće na pragu crnijeh dogagjaja, obezglavljenja jednoga maloga slobodnoga svijeta.

---

[1] Mém. Eug. II, 332.

[2] 10. Aprila Senat im naregjuje da, kad stignu u Ston mali, predadu pisma zasebnome kuriru da ih ne bi sekvestrovali Rusi; 23. Aprila poslanici su već u Dubrovniku, jer Senat toga dana izglasa isplatu nekijeh troškova M. D. Zlatàriću.

[3] Cons. Rog. 13. Marta, D. D. A.

Fonton saopšti 21. Marta Czartoryskome povoljni rezultat dubrovačke misije kod Molitora,[1] a Senat uputi Caru Aleksandru pismo (20. Marta)[2] u kome jasno obilježavaše svoje korektno držanje prema Rusiji u pitanju izvršenja požunskoga ugovora, čim nije mogao ni zamisliti da vrijegja ma čija prava, a najmanje da budi gnjev u Njegovu Carskom Veličanstvu. Senat još jednom toplo moljaše Cara da bi dao stroge naredbe zapovjednicima ruske morske i suhozemne sile da poštuju neutralnu i Rusiji odanu Republiku. Naročito obraćaše Caru pažnju na crnogorsku najezdu koja bi bila za Dubrovačku Državu sinonim raspa i opušćenja.

I tako bura bješe minula Dubrovnik. Još bijaše nade da će nepovrijegjeno ostati od sukoba velikijeh sila posljednje pristanište slobode na Jadranskome Moru. Još bi se i to čudo vidjelo: Dubrovnik poštegjen, a Venecija francuska prefektura! Ono što nije bio kadar da učini ni Turčin na zenitu svoje slave, ni trešnja god. 1667, ni Mlečić, da ne učini ni siloviti Korzikanac! Krajem Marta i prvijeh dana Aprila god. 1806 mogahu politički proroci tako i misliti. Nastade zatišje kao obično u prirodi pred velikim prolomom neba. I mi ćemo upotrebiti ovo zatišje da se povratimo na „Kotorsku aferu", da je dosada neizdanim diplomatskim ispravama tačnije prikažemo našim čitaocima, jer je u njoj pravi, neposredni uzrok propasti naše Države.

---

[1] Izvještaj br. 82, R. D. A.

[2] Lett. e Comm. di Ponente 1806. D. D. A.

IV.[1]

Po trocarskoj bitci kod Austerlitza, Austrija se možebit i suviše prizna ametice potučena i savršeno izmirena, a Rusija, kako već vidjesmo,[2] uzmaknuvši, sa svojim gustim i žilavim bataljonima, produži rat, nadajući se kad tad revanši za poraz u Moravskoj. „Austerlitz — govorahu Rusi — jeste vojno nesporazumljenje, istorijska zabluda! (une erreur historique). Rusija će sve to ispraviti". „Bonaparte — govoraše neki visoki Rus — ne može da bude savremenik ma kojega zakonitoga kralja; ili će ih on ubiti, ili će ovi ubiti njega".[3] Ovo bijaše opšte raspoloženje u Rusiji poslije one usudne i epične borbe. Rusija priznavaše Austriji pravo, da se stara za svoju egzistenciju i da zaustavi Napoleonov hod; ali onaj isti požunski ugovor, kojim Austrija bješe tako sjajno dokumentovala svoju nemoć, stavi Rusiju u vanredno neprijatan položaj. S jedne strane, osjećaše da joj je

[1] Alb. Sorel, u VII. tomu svoga djela „L'Europe et la Révolution Française", bavi se samo u tri stranice (36—40) kotorskom aferom; Wertheimer, u II. tomu svoje „Geschichte Oesterr. und Ungarns" posvećuje ovoj aferi cijelu polovicu glave: „Cattaro und die Auflösung des deutschen Reiches" ne pominjući ni sa jednom riječi okupaciju Dubrovnika i odnosne dogagjaje!! Ni jedau, ni drugi ne poznaju prepiske Razumovskoga sa Czartoryskim, kao ni prepisku Stadiona sa Vincentom i Metternichom. Mi ćemo, u zbijenijem crtama, na osnovu ovijeh dokumenata ispričati presudnu epizodu, bez koje nije moguće dobro razumjeti dubrovačku katastrofu, a ni jednu stranicu Napoleonove istočne politike.

[2] V. ovo djelo str.

[3] Sorel, VII, 37.

dužnost da poštedi Austriju, vjernu joj saveznicu iznurenu od gigantične borbe. Ali z druge strane, ona nije mogla dozvoljeti Francuskoj da kroz Jadransko More zauzme presudnu ulogu na Balkanskom Poluostrvu i da na neki način preda na milost i nemilost Napoleonu Tursku Imperiju i sam Carigrad. Rusija onoga vremena bješe tako različna od sadašnje Rusije, koliko su naše ideje ilirske i jugoslavenske za vremena Louis-Philippa različne od sadašnje opore plemenske egoistične borbe. Aleksandar I. smatraše sebe izvršiocem Katarininijeh velikijeh osnova. U ono doba riječi Slaven i Slavensko Carstvo ne bijahu anakronizam. Intimni Aleksandrov prijatelj, ministar knez Adam Czartoryski, podržavaše Aleksandra u mislima o oslobogjenju i grupaciji balkanskijeh naroda oko pravoslavne Rusije. Susretaše se u tome „sa opštim stanjem duhova u ilirskom trokutu", a naročito sa mislima vladike crnogorskoga Petra I. čije osnove ne bijahu bez izvijesne genijalnosti i veličine.

Odma na nekoliko dana po saznanju sadržine požunskoga ugovora, Januara 1806, sastade se, pod Aleksandrovijem predsjedanjem, Veliko Državno Vijeće da vijeća o položaju Rusije stvorenom austrijskom kapitulacijom. Knezovi Czartoryski, Lopuhin, Kurjakin, grafovi Stroganof, Zavadovsky, Vasiljef i Nikola Rumjancof izjaviše jednoglasno u zapisnik: da je Francuska, prisajedinjenjem Dalmacije, zadobila način da izmijeni prirodu odnosa koji postoje izmegju Rusije i Osmanskoga Carstva i da oživotvori svoje namjere u pogledu ove potonje države;

da, za odstranjenje rgjavijeh posljedica, treba podržavati tijesnu vezu sa Engleskom, nastojavati s jedne strane da se zadobije povjerenje Divana, a z druge da se ugje u korisna sporazumljenja sa slavenskim i grčkim narodima u Turskoj.[1] U dvije note na Cara, Czartoryski razvi sa osobitom smjelosti i širinom pogleda politiku koju bi, po njegovu mišljenju, Rusija imala da inauguriše na hrišćanskom istoku. Nota od 23. Januara[2] osobito je znamenita. Czartoryski potanko crta Caru sve koristi koje bi Rusija imala od primanja Crne Gore pod svoju zaštitu, od upotrebe koja bi se imala učiniti od Vladičinijeh naročitijeh simpatija za ruski dvor. Učinivši tako od Crne Gore polaznom tačkom za operacije protiv Francuza, kancelar Aleksandrov savjetuje da ujedinjena rusko-engleska flota zauzme Kotor ili ma koje drugo utvrgjeno mjesto na skrajnoj obali Dalmacije. „Mogli bi se, produžava Czartoryski, vrlo dobro upotrebiti stanovnici Istre, Dalmacije i Kotorske Oblasti koji su takogjer pravoslavne vjere i koji isto tako mrze Francuze. Mi do sada ne znamo hoće li se francuska okupacija onijeh zemalja izvršiti mirno, ili će se oni stanovnici koristiti svojim položajem i lakoćom kojom mogu da ponovno zadobiju staru nezavisnost, na koju Kotorska Oblast

[1] Rapprochement des opinions énoncées dans le conseil tenu par S. M. Impériale le... janvier 1806. Diplomatski odnosi Rusije sa Francuskom u doba Napoleona I, Petrograd, 1892. Izdanje Imperatorskoga Ruskoga Istoričeskoga Obštestva, III, 240—241. Ovaj ćemo zbornik citovati od sad unaprijeda sa: Tračevski, jer ga je istorik Tračevski izdao.

[2] Tračevski, 265—275.

ima naročito prava, jer se ona podložila bivšoj Mletačkoj Republici samo pod uslovom da je ova brani od njezinijeh neprijatelja. Po propasti one Republike, Kotorani se šćahu prisajediniti Crnoj Gori, ali intrige Bečkoga Dvora spriječiše to prisajedinjenje. Upotrebivši dakle mržnju onijeh stanovnika protiv Francuza, najzad poteškoće koje će ovi imati da savladaju pri zauzeću one zemlje protiv volje njezinijeh stanovnika, trebalo bi, ako je još na vrijeme, sokoliti stanovnike Kotorske Oblasti da se brane od Francuza i da se udruže sa Crnogorcima. Poručilo bi im se da će u tom slučaju i oni uživati nezavisnost kao Crnogorci i da će imati dijela u novom ustavu koji će im se dati. Ova unija Kotora sa Crnom Gorom od najpresudnije je važnosti (de la plus haute importance), naročito zbog direktne i udobne veze koju će ona zemlja dobiti s morem. Toga radi treba sva moguća sredstva upotrebiti da se postigne taj cilj". Sankovsky, Fonton u Dubrovniku, Vladika i Arhimandrit Simeon Ivković, bili bi, po mišljenju Czartoryskoga, najzgodniji posrednici za tu veliku akciju koja, po njegovu mišljenju, ima biti kao prvi akt udruženju Hercegovine, Crne Gore, Dalmacije i Boke Kotorske u jednu jedinu državu „intermédiaire" (posrednu), državu čija bi politička egzistencija bila od prilike nalik na onu Dubrovnika i Jonskijeh Ostrva. Jasno je da bi Turska tom državom dobila jak nasip s one strane protiv Francuza. Czartoryski računa puno na Portu. Ovaj sistem državâ, koje bi od nje nominalno zavisile i koje bi učinile kao vijenac marakâ protiv Napoleona, a možda i protiv Austrije, Czar-

toryskome je tako mio, tako se u njemu uživio, da ga je za sve vrijeme svoga ministarstva pratio i da je s njim i pao. Pa i sam njegov nasljednik Budberg podržavao je Czartoryskovu misao koju je još, i za posljednji put, kako ćemo vidjeti, Aleksandar I. god. 1813 postavljao svojim saradnicima kao zadatak Rusije na Balkanu i na Jadranu. „Ako se Porta, govoraše ministar Caru — a taj mudri savjet zvoni kao prijekor nepolitičkim nekim pokretima našega vremena — ako se Porta saglasi sa ovim arrangementom, objasnili bismo Crnogorcima i drugim slavenskim narodima da oni ne smiju raditi protiv interesa Porte nego na protiv da imaju spolja pokazati kao da priznavaju njezino suverenstvo; ali ih u isto vrijeme uvjeravati da će im se zajamčiti sretna, pravilna, nezavisna egzistencija. Najzad — a ovaj će elemenat imati presudnu važnost u poznijim dogagjajima — Rusija treba da već sada zauzme u onijem stranama jednu tačku, kako bi imala u ruci predmet kompenzacije i omekšala Bonaparta u njegovijem zahtjevima".

U ovoj se Czartoryskovoj „zapisci" tačno ogleda i politika Rusije odma po požunskome ugovoru i njezin položaj prema jadranskome pitanju, a crtaju se unaprijed dogagjaji koji će se odigrati u Martu ove iste godine. Kako je Czartoryski predvigjao tako se i dogodilo, blagodareći, dakako, čudnoj nespremnosti i neorientaciji koju je Car Francuzâ pokazao u cijelom procesu zauzeća Dalmacije, Boke Kotorske, a poslije i samoga Dubrovnika. Ruska je vlada smatrala djelo predaje Kotora kao vrlo visoko zamišljeno. Ona

nije računala ni s uprepašćenjem i sa tvrdom voljom Austrije da utvrdi tek potpisani mir s Bonapartom, ni sa željeznom energijom i sa neiscrpnim sredstvima kojima Napoleon raspolagaše.

Javnost tražaše dobar izgovor za onako drsko djelo i dade joj se. Rusija — izjaviše njezini poslanici u inostranstvu — iz naročitoga prizrenja prema Austriji, počekala je da progje rok do kojega je ova, po ugovoru, imala predati Kotor Francuskoj. Pošto je taj rok minuo, Rusija, ma koji razlozi rukovodili Austriju pri tom odlaganju, nije bila više dužna da poštuje zemlju bez gospodara koju svojatahu Francuzi, pa je, u produženju neprijateljstava, zauzela Boku, kao dušmansku teritoriju. Sofizam bijaše i suviše providan, ako je, formalistički, Rusija i mogla imati pravo.

Pred austrijskom zabunom, Rusija se junačila. Razumovsky pisaše Czartoryskome 9. Marta,[1] da se nema hitati predajom Kotora, pa kad bi Rusija i prinugjena bila da ga preda Francuskoj, da treba organizovati Crnogorce i Srbijance na suhu, a rusku flotu na moru protiv njih, pa da za to Senjavin ima da odloži svoj povratak u Crno More. Ali Austrija malo vjerovaše u ofenzivnu moć Rusije. Ona mišljaše da je za nju došao sudnji dan, i da će ovaj dogagjaj, koji izgledaše sa njezine strane kao prijevara, izazvati njezinu konačnu propast.

Stadion izvijesti 19. Marta gjenerala baruna Vincenta, ćesarskoga izvanrednoga poslanika u Parizu, o

[1] Correspondance du Prince Czartoryski et du baron Budberg avec le Comte Razoumovsky 1806—1807 R. D. A. br. 152.

predaji Kotora Rusima, dogagjaj „koji nas baca u najtežu brigu". Dok se Austrija nadaše da joj Rusija ne će učiniti neprijatnosti, niti umnožiti broj njenijeh neprilika, nekoliko ruskijeh brodova, na poziv ruskoga konsula u Crnoj Gori, Sankovskoga, otvoriše neprijateljstva protiv našijeh vlasti i osvojiše Austrijsku Albaniju. Ghisilieri imao je naredbu da popusti samo prijekoj sili. Ali je on rgjavo protumačio instrukcije i bez sumnje se nije poslužio svijem onijem sredstvima koja su mu stajala na raspoloženju da sačuva Boku, dajbudi do dolaska Francuza. Česar hoće da Francuskoj dâ zadovoljštinu, da joj dokaže svu svoju lojalnost. Stadion je, usljed toga, po njegovoj naredbi saopštio francuskome glavnome komesaru, gjeneralu Andréossyu, da ne samo Austrija ne će više da se usprotivi prelazu francuske vojske kroz njezine nasljedne zemlje, nego, šta više, da će Česar dati naredbu zapovjednicima da olakšaju Francuzima taj put. „Ne izostavite ništa — zaključivaše Stadion — da uvjerite Tuilerijski kabinet o čistoći našega postupanja u ovoj prilici i o našoj iskrenoj želji da vidimo što prije Francusku u posjedu svijeh onijeh zemalja koje su joj predate u posljednjem ugovoru mira".[1]

Stadionu ovu depešu diktovaše strah. Vidjećemo docnije kako je Austrija u tajnosti mislila i o predaji zemalja i o trajnosti požunskoga ugovora.[2]

[1] Stadion Vincentu, Beč, 19. Marta 1806 B. D. A. Cf. originalni tekst ove depeše u Dodatku br. VII.

[2] Andréossy javlja „incident" predaje Talleyrandu iz Beča 22. Marta. Komesar se ne ljuti. Njegova depeša ima ton obična

Napoleon primi hladnokrvno prvi glas o kotorskoj aferi. Vincent posjeti 28. Marta Talleyranda. Ovaj mu o Kotoru progovori „mirno i bez gorčine" (avec calme et sans aigreur). „Car — reče mu — vjeruje uvjeravanjima koja mu dadoste jučer, ali treba da se vi zauzmete kod Rusije da se ispravi ovaj posao". Vincent, prijatno iznenagjen Talleyrandovim držanjem, poče bacati svu krivnju na Vladiku Crnogorskoga. „Kroz sve vrijeme što držasmo Albaniju — reče Napoleonovome ministru — nemirni harakter njenoga pučanstva i Crnogoraca, intrige Crnogorskoga Vladike baciše nas često u najveću nepriliku. Ne treba se, dakle, čuditi ako se to dogodilo baš u trenutku kad je promjena u vladi izazvala zamršene interese partijske i vjerske".[1] Napoleon afektovaše zagrijavati Austriju za savez protiv Rusa. U iščekivanju izvještaja La Rochefoucaulda iz Beča, on nastojavaše osvojiti Vincentove simpatije za jednu veliku evropsku kooperaciju protiv „azijatske" slavenske Imperije. Rusija ne smije vršiti presudan upliv u Carigradu, Porta ne smije biti vasal Petrogradskoga Dvora. „Pošto je vaša vlada digla ruku s nje — govoraše Vincentu — trebalo je da se ja umiješam u posao. Porta počimlje tek sada da oživljava i da zadobija malo energije otkad sam joj saopštio požunski ugovor i otkad zna da sam gospodar Dalmacije. Zato me odma i priznala za Cara Fran-

posla. On se nada da će Austrija dozvoliti da kroz njezine zemlje progje vojeni put iz Palma Nove u Dalmaciju. Arch. Aff. Etrangères, Mémoires et Documents Autriche, Raguse. 57.

[1] Vincent Stadionu, 28. Marta. B. D. A.

cuza". U istoj audijenciji zapita iznenada Vincenta dali je istina da Rusija prijeti Austriji u Poljskoj. „Ja vam za taj slučaj nugjam odma 180.000 ljudi i to iz prostoga E u r o p e a n i z m a. Tatari, divljaci, varvari ne smiju se miješati u naše poslove".[1] Ne puna četiri mjeseca poslije Austerlitza ovaki Napoleonovi razgovori s Austrijskim poslanikom poticahu na razmišljanje. Vincent je jasno vidio da Napoleon hoće da zavadi austriju s Rusijom. Postupaše oprezno ne znajući gdje leži sakriti ponor za Austriju. Ali o jednoj stvari nije moglo biti sumnje: Rusija sa svojim dvosmislenim postupanjem bacaše Austriju u ponovni, strahoviti konflikt sa Francuskom. Kako u toliko drugijem prilikama Rusija ni ovaj put, uz prkos upornijem savjetima Czartoryskoga ne umije htjeti. I ono što hoće izvodi neiskreno, rada spasiti nesaglašive situacije, a u istini ne spasavajući ništa, nego kompromitujući sve i svakoga. Hoće da zadrži Kotor, ali Car Aleksandar ne će da se lično ispolji kao onaj koji bi bio počinio vratolomni taj preokret. Rada bi bila zadovoljiti Austriju i spasiti je od sloma, a radi tako, da izgleda kao da joj je jedini cilj izazivati Napoleona i primorati ga da se posluži najodsudnijim rješenjima.[2] Razumovski mogao je sam vrlo

---

[1] ... „dans ce cas je Vous offre, et fais marcher 80.000 hommes en votre faveur et cela par E u r o p é a n i s m e; il ne faut pas que des Tartares, des sauvages et des barbares se mêlent de nos affaires et s'ingèrent dans nos intérêts". Vincent Stadionu 26. Marta, br. 4. B. D. A.

[2] „Die nunmehrige Politik Russlands, govori B e e r (Op. cit. 222), war noch nicht festgestellt. Die mannichfaltigsten

jasno da vidi upečatak što kotorska afera bješe učinila na Frana i na Stadiona. I gospodar i njegov ministar zbunjeni su, uprepašćeni. Iščekuju povratak francuskoga poslanika, La Rochefoucaulda. Što će da mu reku? Razumovski savjetuje Stadiona da reče Francuzu kako Car Aleksandar ni u koliko nema udijela u ovoj stvari (que S. M. l'Empereur n'y était pour rien dans cette affaire)[1] i da će najcjelishodnije biti ako se sačekaju rješenja petrogradskoga kabineta i da on, Stadion, misli da će ta rješenja biti saglasna sa željama francuske vlade. Sutradan Razumovski hita da Czartoryskoga ubijedi da taj savjet ni u čemu ne tangira ruske interese i da mu je jedini smisao: dobiti vremena. Car je doduše bio dao svojim zapovjednicima naredbu da ništa ne preduzmu u Dalmaciji protiv Francuza osim ako bi ovi prešli u ofenzivu. Možebit, mnije Razumovski, da su naši zapovjednici zauzeli Kotor prije nego li im je stigla ova carska zapovjed, ali sad je ta predaja fait accompli i za nas je od presudne važnosti da u Kotoru ostanemo.

Pa kad je u Kotoru, a zašto Rusija ne bi bila i u Dubrovniku? „Ako se pristavi Kotoru Dubrovnik sa njegovom oblasti, piše Razumovski, ona bi pozicija na Jadranskome Moru mogla odoljeti svim silama koje bi neprijatelj upotrijebio da nas istisne". Toga radi Razumovski nije htio da pristane na

Richtungen wogten bunt durcheinander und machten einander die Herrschaft streitig; der russische Hof bot den Anblick eines chaotischen gärenden Wirrwarrs".

[1] Razumovski Czartoryskome, 23. Marta. R. D. A.

molbu La Rochefoucauldovu izrečenu Stadionu, da piše da ruski zapovjednici nijesu radili u saglasju sa carskim dvorom. Plan, dakle, postoji u ruskijem glavama da se poslije Kotora zauzme Dubrovnik. O ovoj činjenici ne može da bude sumnje. Još krajem god. 1805 francuski chargé d'affaires u Dubrovniku obraćaše svojoj vladi pažnju na opasnost ruske okupacije grada Sv. Vlaha. Njegov španski kolega, Conte Luigi Angeli Radovani, bješe mu u tajnosti povjerio da mu je njegov šura graf Vojnović,[1] posjednik u Boki Kotorskoj, ali u ruskoj službi, javio, znanja radi i za sve potrebne mjere obazrivosti, da vojska ruska ima uskoro da zauzme Dubrovnik i da prisvoji gragjansku i vojnu upravu grada.[2] Glasoviti putnik i francuski konsuo u Janjini, Charles de Pouqueville, na prolasku kroz Dubrovnik, bilježi takogjer glas o predaji Boke Kotorske i Dubrovnika Rusiji.[3] Sada pod perom samoga Razumovskoga, a malo prije u izvještaju Pozza di Borga imamo jasnu viziju ruskijeh osnova koje Napoleon sa običnom njegovom brzinom zateče u tromom i nesregjenom izvogjenju. U Carevim kartonima bješe zasebna navlaka: „Dubrovnik". Svi glasovi, od Beča do Kotora, o manevri Rusâ da zauzmu neutralnu Republiku izlijevahu se tamo. Rusija odista nije htjela

[1] Graf Gjuro Vojnović bješe se god. 1800 u Jakinu vjenčao sa njegovom sestrom Kasandrom, čija je direktna loza izumrla. To su pradjed i prababa pisca ovijeh stranica.

[2] Bruèrova depeša Talleyrandu od 22 Frimaira god. XIV (13 dekembra 1805). Cf. Исписи из парискијех архива, прикупио Др. Мих. Гавриловић, Београд, 1904. Dokum. br. 27.

[3] Gavrilović, op. cit. Dok. br. 29.

da pregje idealnu granicu koja je odvajaše od jedne slabahne slobode. Bojaše se komplikacija i prijekora da muti željeni mir. Ali pokazivajući da bi joj milo i potrebno bilo da baci onu ogradu, izazva Napoleonov trijes.

Czartoryski osjeti potrebu da Portu udruži sa planovima Rusije i da je učini osjetljivom za dogagjaje na Jadranskome Moru. Za to poslaniku Italinskome objašnjavaše 18. Aprila[1] „crnogorsko zauzeće" Kotora pomoću dva ruska ratna broda i šćaše da Italinski izjavi Reis Efendiji: 1. da Car nije naredio ovo uzeće u posjed, nego da se to dogodilo spontanim pokretom Crnogoraca i Bokelja, 2. da, ne vodeći za sada računa o rješenju koje će Car poznije uzeti, treba smatrati ovaj incidenat kao prilog obrani osmanskijeh zemalja na onoj strani i podignuću jakoga nasipa protiv Francuza. „Svaki nam dan — pisaše Czartoryski — donosi novijeh dokaza o pohotljivijem pogledima Bonaparta na Tursku. Car će samo sa zadovoljstvom uzeti k znanju sve ono što može da doprinese jačanju one Carevine". U ovom je smislu Italinsky imao da sokoli Portu i slaboga Sultana Selima koji će do skora, kao i svi ostali vladaoci, pasti u Napolenovo vasalstvo.

Mi ćemo malo anticipovati hronološki red diplomatskijeh akata. Na to nas primorava sama priroda dogagjaja, pa i potreba čitalaca da, u skučenome crtežu, vide tajne pobude i vezu planova i nadanja u onom istorijskom času, ispunjenje kojijeh dovede

[1] Corr. du Prince Czartoryski avec Mr. Italinsky. Arch. min. aff. étr. de Petersbourg, Constantinople. 1806.

Republiku do propasti i sasu ubojnu vatru na srednjevjekovne bedeme Grada.

U dva izvještaja na Cara[1] Czartoryski iznosi sa najvećom jasnoćom svoj program i svoje misli povodom zauzeća Kotora. Czartoryski spominje Caru izvještaj januarski, o kome je ovdje bilo već govora,[2] priznaje da je Sankovskome naredio, sa Carevim pristankom, da Kotorane navede da se ispriječe protiv Francuza i udruže sa Crnogorcima „kako su oni to još od prije željeli". Ali ministar sad uzimlje da se ono sjedinjenje izvelo iz sopstvene pobude (par un mouvement spontané) i samo pita, je li u interesu Rusije da bokeško-crnogorsku zajednicu podrži, ili da, ne odobrivši odluku koju su stvorili, odreče njima pomoć. Czartoryski bez oklijevanja odgovara: „Ovaj potonji pogled na onaj dogagjaj ne smije nikako da se uzme u razmatranje. Vaši činovnici, Sire, u Sredozemnome Moru dali su realnijeh dokaza vještine i revnosti odvaživši se na ono poduzeće, pa hotimice odreći Crnogorcima našu pomoć bilo bi tako nepolitičko i prijekorno postupanje da je o tome izlišno i govoriti".[3]

[1] Tračevski III, 344—352. „Записке" kancelarove nose datum 9/21 Aprila 1806.

[2] str. 123—124

[3] Pozzo di Borgo pisaše 17. Marta Czartoryskome: „Ce poste" (Boka Kotorska) „est de la plus grande importance. Si les Français s'y établissent ils assureront leur influence sur toute la côte jusq'en Grèce. Les Montenegrins, qui sont à présent pour nous, changeroient infailliblement du moment qu'ils auront les Français dans leur voisinage et ils se laisseroient séduire comme tous les peuples sauvages et avides qui ne cèdent jamais qu'aux impressions journalières". Corr. Razoumovsky R. D. A. br. 107. Kad je Cz. gornje Caru pisao imao je pred sobom izvještaj Pozza di Borga Cf. Dodatak br. VI.

Zaista, produžava Czartoryski, položaj Austrije pred ovim incidentom vrlo je kritičan. Za to mi moramo o njoj naročito da vodimo brigu, a ne o tome što će Rusija trpjeti. Ali Czartoryski misli da se mir Austrije može dovesti u saglasnost sa ostalim vrlo važnim razmatranjima. Francuska se u ovom poslu vlada umjereno. To bi imalo da znači, da nije u njezinom interesu da silom osvoji Kotor. Opasnost, dakle, nije predstojeća. Bečki Dvor ne može htjeti da se odma preda Kotor. Zašto bi on to želio? Da udobrovolji Francusku ili jer prećerava opasnosti koje joj prijete. Ali Austrija, ako je rukovode njeni pravi interesi, ne može nego željeti da onaj položaj ostane u rukama Rusije.

Czartoryski toga radi zaklinje Cara (je supplie Votre Majesté) da odgodi naredbe za konačnu evakuaciju Kotora. Sve govori za Kotor i geografski položaj grada i ljepota luke i raspoloženje stanovnika i lakoća obrane od neprijatelja i nepristupačnost sa suhozemne strane. Ako se Kotor preda Austrijancima, Bonaparte će objasniti ovu stvar kao akt slabosti Vašega Veličanstva. I to će ga još više zagrijavati u prostranim i ambicijoznim osnovama. Crnogorci, predati Bonapartu, predati će biti njegovoj mržnji, njegovu progonstvu. Stara privrženost onijeh naroda za Rusiju iščeznuće za vazda.[1] Odugovlačiti, otezati, vući stvar koliko je više moguće, to se čini ministru za sada najpotrebnija stvar.

Ako Czartoryski sa takom vatrom moli Cara da ne popusti, znak je da je Car uzdrman i da mu

[1] Czartoryski je ovdje prorok.

je sve to neprijatno. Tjeskoba njegova bečkoga saveznika djejstvuje na njegov duh vrlo jako. Utvara novog Austerlitza lebdi pred Aleksandrovim očima pa sluša i ne sluša ministrovu argumentaciju. Toga radi u jednom dodatku zapisci, Czartoryski je osjetio potrebu da reasumira Caru najjače argumente protiv napuštanja Kotora. „Kotor se ima držati i ne smijemo ga ni za što predati (Cattaro doit être gardé, et l'on ne doit pas le rendre sous aucune condition quelconque). Kotor je za sada najjača naša pozicija. Da smo 100.000 ljudi ma kud bacili, ne bismo bili mogli više prestraviti neprijatelje Rusije. Sa garnizonom od 5000 ljudi Kotor ne može niko da zauzme. Ako zadržimo Kotor, Turska će zavisiti od nas. Ona ne će više smjeti intrigirati protiv Rusije. Turska je u jednoj kampanji ruska provincija. Ako zadržimo Kotor, sve Bonapartove osnove u Levanti padaju u vodu. K o t o r b i b i o a n t e m u r a l e R u s k e i D u b r o v a č k e R e p u b l i k e. Ako povratimo Kotor, izgubićemo mnogo kod Grka i Talijanaca, a Porta će biti ubjegjena da smo ga povratili od straha pred Francuza. Bonaparte zna dobro važnost Kotora i za to će upotrebiti sva sredstva da ga zadobije. I Czartoryski pri kraju uzvikuje: „Si l'on cède Cattaro, que de torrents de maux que Bonaparte va causer encore!" „Kotor, govori francuski istoričar, postaće u nastajnoj borbi izmegju Francuske i Rusije za prvenstvo na Jadranskome Moru i na Istoku ono isto što je Malta u francusko-engleskoj borbi za hegemoniju u Sredozemnom Moru, ključ, vladajući položaj, simbol suparništva".[1]

[1] A. S o r e l, Op. cit. str. 40.

Dok tako Rusija spremaše vrlo široku diverziju protiv Napoleona, nadajući se i poslije Austerlitza da će mu sapeti let u opskurnom uglu Jadranskoga Mora, Car Napoleon, poput Marka Aurelija na povratku sa gigantičnijeh razmaknuća granica, 5. Marta — dakle u trenutku kad Ghisilieri predavaše Kotor Rusima — podnošaše Zakonodavnome Tijelu exposé o stanju Carevine: „Italija, govoraše Cezar, bješe pobjeda nad Engleskom. Prisajedinjenje Pjemonta imaše za posljedicu prisajedinjenje Gjenove kao njegove prirodne luke[1]... Holandija, sto i deset francuskijeh departemenata, kraljevina Italija, Mleci, Dalmacija, Istra, Napulj jesu od sada unaprijed pod zaštitom carskoga orla".[2] Nova Pax Romana silažaše sa prijestola na Seini da kruži nad pobjegjenijem zemaljskijem šarom. Kako bi neznatna kotorska tvrdinja, na skrajnom zatonu Jadranskoga Mora, mogla mutiti ovu harmoniju imperijalističke misli? Moglo se s razlogom držati da će se incident sleći. Požunski ugovor biće doslovce proveden, uz prkos sanjarijama Adama Czartoryskoga. Ali dvosmislenost Rusije i Napoleonova nasilna priroda zaoštriće pitanje. Uskoriće dogagjaje miru Evrope usudne. A od ovoga je mira zavisilo i spokojstvo dubrovačke otadžbine.

---

[1] Evo sa jednom riječi izrečena presuda Republici Sv. Gjorgja. Sa istom argumentacijom biće izbrisana i Republika sv. Vlaha.

[2] A. Sorel, Op. cit. 36.

V.

Dok se ovako nad Gradom sakupljahu tmaste oblačine, dok neprijatnost i uzbugjenje rastijahu u onoj istoj mjeri u kojoj Republika sve to manje razumijevaše odakle će da dogje opasnost za svoju nezavisnost, Napoleonovo držanje prema Dubrovniku moglo je jednako ulijevati u republikansku vladu nad, da će je Careve kombinacije mimoići.

Nezadovoljan sa starim Bruèrom koji od god. 1772, kroz najrazličitije peripetije bješe zastupao sve francuske vlade u Dubrovniku, od vlade gospogje Pompadour do one gragjanina Dantona i Cara Bonaparta, Napoleon potpisa 14. Marta dekret kojim se sekretar francuskoga poslanstva u Stuttgardu, Raymond, postavljaše za novog otpravnika poslova (chargé d'affaires) kod Dubrovačke Republike. Bruère imao je da do Raymondova dolaska upravlja poslanstvom, a, po njegovu dolasku, da ostane u Dubrovniku kao gjeneralni konsuo, ili, kako se u ono vrijeme konsuli u Francuskoj zvahu, kao Commissaire général des affaires commerciales.[1]

Ovo naimenovanje nije moglo u Dubrovniku nego podržavati povoljno mišljenje o Carevom raspo-

[1] Dekret Napoleonov glasi: „Napoléon, Empereur des Français, Roi d'Italie avons décrété et décrétons ce qui suit: Le Sieur Raimond, secrétaire de légation à Stuttgard, est nommé notre chargé d'affaires près la République de Raguse. Notre Ministre des Relations Extérieures est chargé de l'exécution du présent décret. Signé: Napoléon". Dekretom od 20. Marta Raymondu je, na predlog Talleyrandov, odregjena godišnja plata od 15.000 franaka. Archives des Affaires Etrangères. Paris. A. F. IV plaq. 1266 & 1269.

loženju. Z druge strane Molitor mirovaše, a rusko krstarenje po dubrovačkijem vodama, ma koliko pomorstvu neprijatno, nemaše značaj direktnoga ugrožavanja Dubrovačke Države.

Dvadeset osmoga Marta, Talleyrand uputi novo postavljenome poslaniku u Dubrovniku sljedeće instrukcije:[1] „Gospodine, Njegovo Veličanstvo nije imalo da toliko misli o trgovini Dubrovnika, o njegovoj politici, o pravcu što se i jednoj i drugoj može dati, o mjerama obazrivosti koje sami dogagjaji diktuju u onome dijelu Evrope, sve dok Njegovo Veličanstvo nije zadobilo nekoliko zemalja na Jadranskome Moru. Ali se položaj Dubrovnika sada izmijenuo. Ona je zemlja postala anklavom (enclave)[2] zemalja Njegova Veličanstva. Hvata se Srbije[3] u kojoj bijesni gragjanski rat. Rusi su se namjestili u susjedstvo i reg' bi da su bacili pogled na Dubrovnik, a bacili su ga i na otomanske zemlje duž Jadranskoga Mora, nastojavaju da bune sve Grke, a kroz Dubrovnik podržavaju veze sa srpskim buntovnicima. — Ovaj Vam kratki pregled pokazuje, gospodine, da Njegovo Veličanstvo obraća u dandanašnji mnogo više pažnje nego li do sada na zemlju u koju Vi idete da ga zastupate. Dubrovnik, suviše slab da se održi svojim sopstvenim silama, uvijek je tražio tugju zaštitu; on je imao za politički sistem da se savije pred voljom jačega i da prebrodi političke dogagjaje

[1] Instructions à Mr. Raymond, chargé d'affaires de S. M. l'Empereur des Français, Roi d'Italie à Raguse. Gavrilović, 41.

[2] T. j. zemlja okružena drugom tugjom zemljom.

[3] Eklatantan dokaz francuskoga nepoznavanja geografije.

ne uzimljući ni ma kakva udijela u iste. Danas u Dubrovniku svaki drugi uticaj treba da bude zamijenjen uticajem francuskim, jer je jedina Francuska kadra da onoj zemlji dâ sigurnost sa spokojstvom francuskijeh i otomanskijeh posjeda koji je odasvud pašu".

Odredivši na taj način sasvim jasno novi odnos Dubrovnika prema Francuskoj, Talleyrand pristupa opširnom izlaganju Raymondove misije. Glavni je zadatak novog diplomatskog predstavnika da pazi na kretnje Rusâ. Francuska ne može dozvoliti da se Rusija ustoliči na jug. Ona ima Crno More i neka se tim zadovolji. Preko granica Pontusa naći će Francusku, udruženu sa Turskom, da joj se ispredpriječi i zato će naročitu pažnju obratiti francuski poslanik na Rusijine kretnje i planove oko Dubrovnika i Boke Kotorske. Jedan će od glavnijeh Raymondovijeh zadataka biti da promatra kako se Englezi i Rusi služe dubrovačkom neutralnom zastavom. Dubrovnik je na moru u osobito zgodnom položaju. Njegova se pomorska i komisijonska trgovina raskrilila po cijelom Sredozemnom Moru i po svoj Levanti. Pa kako je njegova zastava neutralna, kako je zaštićen naročitijem Sultanovijem fermanom, kako je u najboljim odnosima sa afričkim gusarskim državama, tako se zaraćene stranke vole služiti njegovom zastavom osobito kad imaju da se boje afričkoga nasilja. Tako će se isto izvijestiti novi poslanik o prirodi Republičinijeh odnosâ sa Napuljskim Dvorom i o postanju njegovijeh odnosa sa Mlecima i sa Ugarskom. Odnosi su sa Francuskom regulisani ugovorom

od god. 1776 i Raymondu se šalje prepis ugovora da po njemu postupa. Ali sve što se odnosi na dubrovačko pomorstvo, interesuje u najvišoj mjeri vladu Njegova Veličanstva jer „Dubrovnik slab i besplodan — govori ministar — ne živi nego od svoga pomorstva. Pa ko je jedan put samo razmotrio cijeli obim njegova brodarstva u isti je mah i vidio cijelu njegovu silu.

„Vi vidite, gospodine — produžava Talleyrand — da ja pridajem mnogo važnosti svim ovim podatcima; treba predusresti sva pitanja ove vrste koja bi moglo postavljati Njegovo Veličanstvo. Nijedna mu sitnica o Dubrovniku nije ravnodušna, a neki mu podatci naročito mogu biti potrebni za poznija njegova rješenja".

Do sada se instrukcije novome poslaniku udaljavahu malo od onijeh koje se svakome ministru davaju kad ide na jedno novo opredjeljenje. Prva je i najglavnija dužnost svakoga diplomatskoga predstavnika, da tačno izvještava svoju vladu o zemlji u kojoj je zastupa, naročito o državno-pravnim i megjunarodnim njenim odnosima i da se njima koristi za svoju otadžbinu. Ali sada Talleyrand počimlje tajanstveno i dvosmisleno da govori. Kakva su ta „poznija rješenja Njegova Veličanstva"? Ministar inostranijeh djela ne će da ih tačnije odredi, ali govori toliko koliko je dovoljno da novi chargé d'affaires shvati i drugo lice svoga položaja u Dubrovniku. On je sada poslat kao diplomatski prestavnik kod jedne nezavisne države, ali bi se moglo dogoditi da bude i samo preteča — ukinuća te neza-

visnosti. Moglo bi se dati, da Raymond primi naredbe ne direktno od Njegova Veličanstva, nego od glavno komandujućega gjenerala francuske armije u Albaniji. I tada će gospodin Raymond poslušati gjeneralova naregjenja i izvijestiti ministra samo o rezultatu koraka koji će mu biti diktovani u ime Njegova Veličanstva. U sadašnjim prilikama trudno je naznačiti u svakoj potankosti kakvo ima da bude poslanikovo ponašanje. „Vaše će se instrukcije — piše ministar — mijenjati sa dogagjajima i sa odlukama koje će Njegovo Veličanstvo stvoriti o svemu onome što Vas okružuje. Suviše se interesâ ukrštavaju, suviše se partija bore oko Dubrovnika, a da se ne bi imalo predpostavljati, da će Njegovo Veličanstvo biti prinugjeno da uzme mjere potrebne za utvrgjenje spokojstva u Evropi.

„U tom stanju stvari, Njegovo Veličanstvo, šiljajući Vas u Dubrovnik, dalo Vam je osobiti dokaz povjerenja. Ono računa na Vašu veliku revnost, na tačnost obavještenja koja ćete mu poslati, na Vašu obazrivost ili na Vašu energiju kako kad budu prilike zahtijevale . . .

„Kada dogjete na Vaše novo opredjeljenje, nastojte da zadobijete prijateljstvo Vijećâ i Senata i da utvrdite, sa ubjegjivanjem i sa razlozima, upliv koji treba da uživate. Koliko je Dubrovnik slabiji, toliko je manja potreba prisilnijeh mjera. Ona država ima prirodno da se trudi da zadobije blagovoljenje Njegova Veličanstva. Samo pod Njegovom zaštitom može ona još da cvjeta, a sam je njezin

interės vazda bio da podrži tijesne veze sa gospodarima Jadranskoga Mora.

„Ma da se šef dubrovačke vlade često mijenja, duh Viječâ i Senata ostaje vazda isti, jer se oni biraju iz istijeh domova. Toga radi, uticaj što zadobijete, moći ćete lako i podržavati. Vi ćete me izvoljeti izvijestiti o sadašnjemu njihovu raspoloženju, o stepenu auktoriteta što uživaju pred javnim mišljenjem, o oblicima uprave, o novčanim izvorima Republike o njenim rashodima, o svemu što se odnosi na njezin unutrašnji režim, o njenom novčanom sistemu, o brodarini i o carini što Republika sakuplja i koji reg' bi sačinjavaju njezin glavni prihod. Lako će te pak razabrati, gospodine, koji li su predmeti o kojima će trebati da uzmete tajne podatke".[1]

Važnost koju ministar daje Raymondovoj misiji, izlaganje diplomatskijeh interesa koji se ukrštavaju u Dubrovniku, harakter stabilnosti koji provijava kroz dvije trećine državnoga akta, otkrivahu možda Napoleonovu misao da novi francuski predstavnik bude u Dubrovniku ništa drugo nego li agent one „skladne", moderne okupacije koju diplomatski jezik licemjerno, ali precizno, nazivlje: „pénétration pacifique". I mi možemo vjerovati da je ta eventualnost lebdila pred očima Cara Francuza. Ali završetak Talleyrandovijeh instrukcija obasjava takom

[1] Čitaoce upućujemo na cijeli tekst dugačkijeh uputstava u Gavrilovićevomu zborniku. Mi smo se imali zadovoljiti sintetičnom analizom Talleyrandovoga akta.

svjetlosti Napoleonovu zadnju misao, da od nje datum instrukcijâ uzlazi na stepen usudnoga datuma kad se rješava sudbina jednoga naroda. 28. Marta Napoleon je nesumnjivo r i j e š i o zauzeće Dubrovnika. Ono mjesto: „da će Njegovo Veličanstvo biti primorano da uzme mjere potrebne za utvrgjenje spokojstva u Evropi" — i suviše je jasno, a još će jasnije biti kad za jedan čas promislimo na psihičke pobude koje Cara rukovode da diktuje Talleyrandu onako i jasnu i tmastu aluziju, onako protivurječna naregjenja u trenutku u kom šalje novog poslanika da ga zastupa u Dubrovniku.

Treba odma reći, da Napoleon poslije Austerlitza nije više onaj koji bješe prije usudne vojne. Svesilni autokrator prvom je prinugjen da vodi ozbiljna računa o raspoloženju duhova u Francuskoj. Narod počinje da se žali na ratovanje. Narod hoće mir i časan i velik, ali mir svakojako. Car to zna. Ravnoteža je poremećena. Dizarmonija počinje da se diže izmegju Carevijeh zavojevačkijeh osnova i naroda izmorenog i zasićenog slave. Toga radi, Napoleon ne govori više iskreno. U onom istom trenutku u kom sprema nove osvajačke pohode, on Francuskoj, kroz usta ministra Champagnya (5. Marta) govori: „C a r n e m i s l i v i š e n a o s v a j a n j a. Iscrpao je vojnu slavu. Ne gramzi za krvavim lovor-vijencima koje je on, primoravan, do sada brao. Usavršivanje administracije da narodu bude od trajne sreće, blagoslov i sadašnjeg i budućeg pokoljenja, to je sva slava za kojom hlepi".

*

I zaista, god. 1806 Napoleon nije želio rat, ali, govori jedan duhoviti tumač njegove politike,[1] „za to što Car Francuzâ nije tražio rat, to nije bio dokaz da se odrekao osvajanja. Njegove deklaracije u tom pogledu nijesu bile iskrene. U onom istom trenutku u kom ih on izriče, sam ih pobija zakraljevanjem brata Jozefa u Napulju, Luja u Holandiji, zauzećem Dubrovnika i proklamacijom Rajnske konfederacije. Napoleon snovaše god. 1806 nova osvajanja koja sakrivaše od Francuske od straha da ga Francuska ne bi dezavuisala. Miroljubiv njegov govor, u protivurječju sa njegovijem aktima, objavljivaše strah da mu možebit ne će biti moguće da Francuze udruži sa svojim planovima ako ih on njima objavi ... Ma koliko bio Gospodar, javno mišljenje, protivno njegovijem tajnijem osnovama, primoravaše Cara da pogje stranputicama u kojima póčimaše i sâm da se gubi".

Mnogobrojnijem dokazima za ovaj sud o Napoleonovom duševnom stanju god. 1806, pridružuju se i Talleyrandove instrukcije novo postavljenom francuskom zastupniku u Dubrovniku. Napoleon, opojen istočnom vizijom, njoj podregjuje sve ostalo. Za to traži saveznike kod Prusije i kod Austrije protiv Rusije i protiv Engleske, pa kad ne može, ni poslije pobjedâ kod Auerstädta i kod Jene, da ih nagje, u jednom gigantičnom megdanu primoraće ipak Rusiju da se s njim ravna na Istoku. Jer njemu treba Carigrad, treba Misir, trebaju levantska ostrva.

---

[1] Bourgeois, Op. cit. str. 278 i slijed.

On krije od Francuza ovu posljednju riječ svoga genija. Zauzeće Dubrovnika biće, jedna etapa, ako i mala, na putu k realizaciji osnove o diobi Turskoga Carstva u kojoj on hoće da dobije lavovski dio. „Spokojstvo Evrope" u istini je spokojstvo njegova zadovoljenoga, primirenoga osvajačkoga duha. Njemu žrtvuje, mimo tolikijeh veličina, mimo Španije i Rima, i mali Dubrovnik, kome toliko pridaje prestiža i koji nije ništa drugo nego li „obječuh" u lancu njegova nastupanja na Carigrad, na gospodstvo svijeta.

Ali kako je ukidanje života uvijek ozbiljna stvar, kako je mali, drhtavi Dubrovnik bio ipak jedna misao i jedan princip, tako je trebalo da se sve zbude u pravnim formama, trebalo je izreći presudu, koja se bez razloga ne da ni zamisliti. Talleyrand 28. Marta počeo je da crta smrtnu presudu Dubrovnika. U ovome je istorijski značaj onijeh instrukcija.

Raymond ne ide na svoje novo opredjeljenje. On ostaje u Parizu i čeka — nova uputstva. Dogagjaji se, megjutijem, razvijaju tako, da sve to više otežavaju njegovu misiju, a rješavaju Napoleona još i posljednjijeh razloga dvoumljenju o tom što li da uradi sa neutralnom Republikom. Rusija, u nesretnoj kotorskoj aferi, vrši ulogu „picadora" koji u španskim koridama pred bikom maše crljenu maramu. Inicijalnu umjerenost Napoleonovu ona zloupotrebljuje da se jače ustoliči u Kotor, da prkosi i Napoleonu i Austriji izjavljujući čas da će ga predati, čas da ga ni pod koju cijenu ne će dati za da predajom onoga tvrdoga položaja oblakša omraženome Korzikancu put u srce Balkanâ.

Communiqué u listu „Moniteur Universel" od 21. Aprila što ga gjeneral Vincent saopšti Stadionu[1] bješe, po Carevoj naredbi, tako redigovan, da pomogne Austriji da se izvadi iz teškoga položaja i da popravi povrjedu požunskoga ugovora, a ujedno da omalovaži rusku akciju na Jadranskome Moru. Napoleon ne šćaše da uskori rješenje prisilnijem mjerama. Velike diverzije koje imaše u glavi, diplomatska vojna sa Engleskom i Rusijom, interes da poraženu i poniženu Austriju ne dovede sasvijem do očajanja, najzad trenutna iznurenost francuske armije"[2] sve se bješe udružilo da mu diktuje politiku iščekivanja. „Da Francuska — govoraše communiqué — nije riješena da traži ispunjavanje ugovora, biva da joj Austrija sama preda Boku Kotorsku[3] Rusi bi bili već proćerani, Crnogorci umudreni i spokojstvo povraćeno; ali onu oblast Francuzima imaju da predaju Austrijanci i Francuzi je

[1] „à cause", govori Vincent, „de son extrême importance" (zbog njegove prevelike važnosti). Depeša Vincenta Stadionu od 22. Aprila. B. D. A.

[2] Koju on sam priznade bavarskom ministru Montgelasu. Cf. Fournier, II, 115—116.

[3] „Les Bouches du Cattaro", dok docnije ispraviše grješku i napisaše de Cattaro. Thiers usljed pogrješke u Acte finalu bečkoga kongresa, zadrža pogrešnu formu du, po kojoj bi se moglo misliti da je Kotor rijeka (Bouches du Rhône, du Danube itd.). Moderni istorici Sorel, Vandal i dr. pišu ispravno de. Ali treba priznati da Francuzi, majstori u logici, nijesu bili na krivom putu govoreći du mjesto de, jer oni nijesu mogli zamisliti da će se jednom zalijevu dati ime: ušće. A Francuska riječ: „Bouches" drugo i ne znači.

ni od koga drugoga ne će da prime. U ostalome, Boka Kotorska razdvojena je od Dalmacije Dubrovačkom Državom t. j. teritorijom u dužini od 30 legâ. Držanje Kotora nema, dakle, ništa zajedničkoga sa držanjem Dalmacije. U ovoj Francuzi imaju 30.000 ljudi, a Rusi u cijeloj Boki 1500, ni jednoga vojnika više.“ Communiqué bacaše svu odgovornost na Bradya i Ghisilierija koje nazivaše izdajnicima njihova Gospodara. „G. Ghisilieri i oni koji su mu dali one naredbe prodali su svoga gospodara i svoju otadžbinu kako je i prije predadoše drugoj koaliciji. Bilo bi skrajno vrijeme da se izvrše ugovori, da se povrati mir, da se ne traže u kukavnijem sitnicama novi razlozi svagji. Mi ne sumnjamo, zaglavljaše Moniteur, da će vojno ministarstvo u Beču kazniti ljude koji su tako gadno i zlomisleno postupali”.

Sve je, dakle, padalo na Austriju. Francuska ne šćaše ništa da čuje o Rusiji. Refrain bijaše uvijek ovaj: Po ugovoru Kotor ima da nam preda Austrija i mi ga samo od Austrije tražimo. Što je preostajalo nesretnome, nedoraslome Stadionu i njegovu Gospodaru nego li da prinude Ruse da po što po to napuste Kotor, a njima da povrate mir i obezbjegjenje Carevine? Ali kako? U toj strašnoj dvoumici iskotura se mjesec April, dok se megjutijem pred bedemima Dubrovnika, kao vidljive prijetnje, šetahu ruske lagje i zadržavahu dubrovačke brodove, a njeni zapovjednici, preko Fontona, koji najbolje poznavaše pravo stanje stvari, od svake izmišljene povrjede neutralnosti činjahu casus belli. U istini Rusi obilažahu oko grada, radi

možebit zauzeti ga, ali ne primajući od Carskoga Dvora ni najmanjega znaka da bi Aleksandru bila ugodna okupacija Dubrovnika. Rusija se uzdržavala, ne hoteći proširivati kotorsku aferu, ni komplikovati drhtavi položaj Bečkoga Dvora sa novom i jačom povredom megjunarodnoga prava.

24. Aprila, Admiral Senjavin[1] progje mimo Dubrovnika. Republikanska vlada ga pozdravi preko Senatora Vlagja (Vladislava) Sorga. Na poslanikov pozdrav, ruski zapovjednik otpozdravi Senat na

[1] Dimitrije Nikolajević Senjavin (ili Sinjavin) gjeneral-adjutant, admiral i senator, rodio se 6. Avgusta 1763 u Komlevi (Kaluška gubernija). 1788 Flag-kapitan i adjutant admirala grafa Marka Vojnovića, krstari od Sinope do Kafe, uništivši 12 turskijeh brodova; 1800—1803 zapovjednik Hersonskoga porta; 1803—1804 zapovjednik Sebastopolskoga porta; 1804 kontradmiral i flotski načalnik u Revelu; 1805 zapovjednik suhozemnijeh i pomorskijeh sila kod Jonskijeh Ostrva, 1806—1807 zapovjednik ruske flote u Jadranskome Moru i vice-admiral i kao takav zapremi Kotor i bombardova Dubrovnik; 1807 pregje u Arhipelag, razbi kod Imbrosa tursku eskadru, a nakon Tilsitskoga mira definitivno ostavi Sredozemno More (5. Oktobra 1807). U Lisabonu mlitavo podrža gjenerala Junota, po čijoj kapitulaciji, a po naredbi svoje vlade, preda brodove Engleskoj do zaključenja mira. Do god. 1809 ostade u Portsmouthu. Na povratku u Rusiju bi mu, na Napoloenov zahtjev, zabranjeno da dolazi u Dvor. 1811 komandant Revelskoga Porta, 1813 u ostavci. Za Nikole I opet se vrati u službu, bi proizveden u čin gjeneral-adjutanta, a 1826 bi naznačen za Senatora. Umrije u Petrogradu 5. Aprila 1831. Ovo je curriculum vitae admirala Senjavina, čije je ime nerazdvojno od dubrovačke katastrofe. O njegovim političkim pogledima i o njegovu radu u Jadranskome Moru opširno govorimo u ovome djelu. Cf. Ruski Biografičeski Slovar, Peterburg, 1904—1906.

ruskom jeziku,[1] uvjeravajući ga o svojoj simpatiji i zaštiti o kojoj će mu on dati i dokaza.[2] Ali malo dana po tome, eto sukoba sa istim Senjavinom. Neki francuski gusari, zaplijenivši ruski brod, dovedoše ga krišom u Dubrovnik. Ruski admiral naredi da se odma sekvestruju svi dubrovački brodovi, zaprijeti Republici bombardovanjem ako ne izdjejstvuje povratak broda. Ali kako se brzo bješe podigla bura, tako se i primiri posredovanjem Fontonovijem.[3] Tako Dubrovnik gledaše svaki dan svoju propast. Sad i Molitor dade znaka od sebe. Zatraži od vlade veliku topografsku kartu Države Dubrovačke. U zapisnicima Senata čita se jasno zabuna i nerješiteljnost Visokoga Vijeća. 23. Aprila, Senat zabaci tri predloga: da se Molitoru pošalje karta Dalmacije i Bosne i originalna karta naše Države; da se predadu Bruèru obe dvije karte; da se preda Bruèru prva, a druga da će se poslati u prijepisu. Najzad, jednom modifikacijom, Senat usvoji sa 20 glasova protiv 6, predlog da se pozove u grad kartograf Jozo Nardelli, pa da ga Malo Vijeće zapita bi li mogao i do kada iscrtati kartu Dubrovačke Države, pa da Bruèru Malo Vijeće saopšti Nardellijev odgovor

[1] Senjavin bijaše nevješt francuskome jeziku. Svi pregovori sa Lauristonom vogjeni su preko tumača.

[2] Pismo Senjavina Senatu, 24. Aprila. D. D. A.

[3] Pisma Fontonova Republici od 28. Aprila i 20. Maja. Prepiska sa Fontonom. D. D. A. U Senatu bješe se iznio predlog da se Fontonu odredi dar od 500 mletačkijeh dukata ako se povoljno riješi spor sa Senjavinom. Senat zabaci redom sve predloge po tom pitanju sa 20 glasova protiv 6, odnosno sa 19 protiv 7. Cons. Rog. 1806. D. D. A.

Senatu. Ali dva dana nakon toga, sa 24 protiv 3 glasa, Senat odluči: da Malo Vijeće preda Bruèru geografsku kartu Dalmacije i Bosne koja se nalazi u Sekretarijatu, a da mu objasni razloge zbog kojijeh Senat ne može da mu dâ topografsku kartu naše Države.[1]

Osvajač i bez nje će naći put k vratima od Grada!

VI.

Mjeseca Maja situacija postaje tmastija. Napoleon počinje da gubi strpljenje. Austrija sa užasom gleda svoju propast ne primora li bez odlaganja Rusiju da odstupi ili da sama na ma koji način preda Boku Francuskoj. Ova traži od Austrije, preko poklisara Larochefoucaulda, da zatvori svoje luke Rusima i Englezima. Stadion piše 1. Maja Vincentu[2] da izjavi Napoleonu u ime Česara da će on zatvoriti luke najdalje do 10. Maja ako Car Aleksandar ne preda do onoga dana Boku ili mu ništa ne odgovori na ponovna pisma. Pak se povraća na kotorsku aferu. Okrivljuje Ghisilierija, ali i gjenerala Molitora. Kako! Molitor ima, po Napoleonovoj naredbi, u što kraćem vremenu da zauzme Dalmaciju i Boku, a maršira od Zadra do Spljeta punijeh — sedamnaest dana! On se izvinjava da nije imao hrane, ni obuće.

---

[1] „La prima parte è che l'Eccmo Minor Consiglio consegni a Bruère la Carta geografica della Dalmazia e della Bosnia esistente in segretariato e che gli esponga gli ostacoli che si frappongono per dargli la Carta topografica dello Stato Nostro". 24—3.

[2] Dvije depeše istoga dana. B. D. A.

Lijepog li izgovora, piše Stadion, za onako iskusnoga gjenerala! Baš zbog hrane imao je da uskori svoj marš da se uhvati dubrovačke teritorije gdje bi je bio našao, a za obuću, Stadion ironički primjećava da za jednoga Molitora ovakav razlog ništa ne vrijedi. Kakomudrago bilo, Austrija hoće da uvede Francusku u posjed Boke, ali na koji način? Suhozemnim putem je nemoguće; put uzduž mora kroz dubrovačku teritoriju nije za ljude, osim ako bi jedan po jedan hodio, šta više nije ni za konje nego samo za one što nose ular; drugi je put kroz Hercegovinu, bolji, ali kako prolazi kroz tursku teritoriju i kroz oblast Crnogoraca, ovi bi ometali nastupanje naše vojske. Ne preostaje nam, dakle, drugo, nego da našu vojsku prevezemo morem i tad bismo mogli uspjeti, ali u tom slučaju Francuska ima da nam stavi svoje brodove na raspoloženje, ako joj je stalo, kako je nama, da zapremi onu oblast.[1]

Iz ovoga se jasno vidi, da je Stadion bezuslovno računao na dozvolu za prolaz austrijskijeh trupa kroz teritoriju Republike, ali da su vojni auktoriteti u Beču smatrali da je dubrovački put teži i od samoga hercegovačkoga za nastupanje jedne vojne sile. Rusi su isto tako mislili i zato su polagali na pomorsku blokadu osobitu, presudnu važnost. Ćesar, izjavljivaše Stadion, gaji najtopliju želju da utvrdi prijateljske odnose sa Francuskom, kako bi se na ovaj način uskorio opšti mir. Ćesar misli da je to nastojanje i u interesu samoga Napoleona.

[1] Stadion Vincentu 1. Maja ibid. passim.

„Kakvi smo sada, ne možemo biti opasni njegovoj moći, dok naprotiv jedno još veće slabljenje našijeh sila ne bi imao ni on da želi, a moglo bi se okrenuti protiv njegovijeh sopstvenijeh interesa, našijem gubitcima suviše uveličavajući države koje je on stvorio oko svoje carevine!"[1]

Stadionovo strahovanje imaše osnova. Vincent javljaše ministru 7. Maja, da se više ni o čemu ne govori nego li o nesretnoj kotorskoj aferi (on ne parle plus que de cette malheureuse affaire). Od presudne je važnosti da baš Austrija i niko drugi predà Francuzima Kotor, jer ako im ga preda Rusija ili ga oni oružjem u ruci zauzmu, oni će reći da ga nijesu primili od nas, da nijesmo, dakle, ispunili sve obaveze požunskoga ugovora i, usljed toga, mogli bi na nas stavljati nove zahtjeve. Dva dana docnije, Vincent-u pada u dio sreća da se porazgovori sa Talleyrandom.[2] Ovaj mu hladno izjavljuje: „Car je naredio da se zauzmu Trst i Rijeka dok nam vi ne predate Kotor, a zauzeće cijelo vaše primorje ako ova afera ne bude svršena do mjesec dana".

[1] ... qu'enfin tels que nous sommes, nous ne pouvons devenir dangereux à sa puissance, tandis qu'une diminution ultérieure de nos forces n'étoit pas désirable pour lui-même, et pourroit tourner contre ses propres intérêts, en augmentant trop de nos pertes les nouveaux États qu'il a créés autours de son Empire... Stadion Vincentu ibid.

[2] Da je prava sreća bila sresti se sa Napoleonovijem ministrom, Vincent sam izvještava Stadiona u jednoj depeši od 3. Aprila: „pristup u kabinet M. de Talleyranda gotovo je nemoguć; jedna sama riječ pažnje izrečena za jedan trenutak, u slučajnom susretaju, sretan je dogagjaj; a najmanja se predusretljivost u društvu primjećava i smatra kao milost". B. D. A.

Austrija je, dakle, imala da plati za Rusiju, a ova kroz Czartoryskoga, čineći se nevješta tjeskobi saveznika, udaraše uporno na neodložnu potrebu da se Kotor zadrži kao kompenzacija u idućim pregovorima sa Francuskom. Ruski kancelar u dva izvještaja na Cara (2. i 8. Maja),[1] priznavajući potrebu da se u Francusku izašlje jedan opunomoćnik da, zajedno sa engleskim, uzradi oko mira, savjetuje Cara da se u pitanju predaje Kotora Razumovskome naredi da izda naredbu za evakuaciju samo kad bi „la cour de Vienne" bila „effectivement et fortement menacée par la France". Jer, tako umovaše Czartoryski, u oči pregovaranja sa Francuskom treba udesiti Rusijin hod tako da se u Bonapartu porodi želja da Rusiji ponudi dobre uslove mira. A da se to postigne, treba pojačati rusku silu u Albaniji, treba Senjavinu narediti da zauzme svoj stari položaj u Jonskom i Jadranskom Moru. Svaki će izgovor biti Czartoryskome dobar da utvrdi Aleksandra u ovoj opasnoj igri. Austrija nije mogla više da odbije stari Napoleonov zahtjev da smije proći vojskom kroz njezine zemlje. Jer da je sada odrekla Francuskoj ovaku stvar, ona bi se bila pred Napoleonom solidarisala sa Rusijom. I zaista, sazna se u Petrogradu da je 16. Aprila sklopljen ugovor izmegju Austrije i Francuske po kome je ova dobivala pravo prolaza bez ograničenja vremena, ni broja vojske. „Car je neprijatno iznenagjen pisaše Czartoryski Razumovskome 15. Maja[2], austro-francuskom kon-

[1] Tračevski, III, 354 i 360.
[2] R. D. A. br. 43.

vencijom... On ne će predati Boke dok se ne ograniči vrijeme i broj vojske... Bez ove restrikcije, Austrija bi sama dala oružje Bonapartu da zagospoduje nad Osmanskim Carstvom što bi bilo očito protivno interesima i Bečkoga Dvora i našega." Lako je to bilo reći, ali ne Rusija nego je Austrija bila prva na udarcu. Za to se Czartoryski izvinjava i Razumovskoga upućuje da reče Stadionu (depeša od 25. Maja) kako je Car saznao „avec une peine infinie" (sa neizmjernom tugom) Bonapartova nasilja i sve što je Austrija pri nugjena bila da učini odnosno Kotora. Car, govoraše ministar, misli da je učinio sve što je mogao da prištedi Austrijskom vladaocu ovu novu neprijatnost (ce surcroît de désagrément), ali ako dogagjaji nijesu odgovorili njegovoj želji, tome su krive ogromna udaljenost, nedostajanje komunikacija i nasilni i despotski harakter Bonaparta. Ali z druge strane, mjere koje je Austrija preduzela odnosno Kotora protiv Rusa „začudile su i ojadile" Cara. Svak je, dakle, Czartoryskome bio kriv, samo ne onaj koji, u najnepovoljnije vrijeme za Austriju, bješe jednim neočekivanim udarom ugrozio njezinu sigurnost i omeo ispunjenje jednoga svečanoga ugovora

Megjutijem, koliko se god petrogradski kabinet žalio na bečki zbog mjera koje je ovaj preduzimao da odvrati Napoleonov gnjev, on nije mogao ostati duže ravnodušan prema sukobu Austrije sa Carem Francuza. Uz prkos lijepijem Czartoryskovijem projektima brutalna realnost prinugjavaše ruski kabinet na postepeno, ako i suviše sporo, uzmicanje. Izdaje,

dakle, naredbu za evakuaciju, ali bez hitanja. Ako je u pitanju spas Austrije, izvršiće se. Ali samo u ovom slučaju, pa zato treba saznati je li to zaista j e d i n i oblak izmegju Austrije i Napoleona. To je smisao izvještaja Razumovskoga Czartoryskome od 30. i 31. Maja.[1] Razumovski priznavaše svu težinu položaja Bečkoga Dvora i imperativne razloge koji bi savjetovali neodložnu evakuaciju Kotora, toliko više što je francuska vlada izjavila da po ovoj stvari ne će ni s kim da pregovara osim sa Bečkim Dvorom. Ali uz prkos tome on, Razumovski, misli da se nema napustiti Kotor nego pod uslovom, da će se francuske trupe udaljiti s austrijskijeh granica, pa da će se tako s jedne i z druge strane izvršiti požunski ugovor. Na pitanje La Rochefoucauldovo, kad će da se pošlju kategorične naredbe za predaju Boke, Razumovski odgovaraše da je Sankovski primio tek provizorne naredbe, a da bi moglo proći i nekoliko nedjelja dok primi pozitivnijeh naregjenja.

Evo što je ruski ambasador 26. Maja[2] u glavnome isporučivao carskome guverneru Boke Kotorske: „... Odričući se Kotora i rješavajući da ga povrati Bečkome Dvoru, Vi ćete, gospodine, primjetiti da se Car, naš Uzvišeni Gospodar, rukovodio ubjegjenjem o k r i t i č n o m p o l o ž a j u u k o j e m s e n a l a z i A u s t r i j s k i C a r s k i D o m, k a o š t o o n e o p h o d n o j p o t r e b i d a s e o d s t r a n i m a k a k a v i z g o v o r k o j i b i m u

[1] R. D. A. br. 162.

[2] Prepiska Razumovski, R. D. A. ad br. 162.

mogao navući nov rat sa Francuskom.[1] Usljed toga Njegovo Carsko Veličanstvo smatralo je, da je potrebno da udovolji željama Njegova Uzvišenoga Saveznika Njemačkoga Česara, naredivši da ruske trupe koje se nalaze u Kotoru imaju da napuste taj grad... Vi ćete, gospodine, naći u jednoj depeši kneza Czartoryskoga još i ovo mjesto: „Ako bi ta mjera (napuštanje Kotora) izgledala apsolutno potrebna za podržavanje mira izmegju one dvije sile". Naša vlada nije onadar ni mogla zamisliti svu veličinu krize u kojoj se nalazi Austrijski Dom. Francuske su armije na njezinijem granicama u Njemačkoj i u Italiji, pa svaki čas prijete da će ući u njegove zemlje, što mogu da učine bez i najmanje poteškoće. Po najnovijim izvještajima iz Trsta i Rijeke, ne može se posumnjati da je francuska vojska već zauzela ta dva grada, a već javljaju da će još dublje ući u južne provincije austrijske ako se do mjesec dana ne isprazni Kotor. Ko bi ih mogao zadržati ili ko bi mogao predvidjeti gdje će se zaustaviti njihovo prodiranje? Vi i sami osjećate, gospodine, da ovakav položaj Bečkoga Dvora, udružen sa principom koji je vazda rukovodio velikodušne intencije Našega Uzvišenoga Vladaoca, ne dopuštaju alternative u Vašem postupanju odnosno Kotora i njegove oblasti. Trebaće, dakle, da efektivno pripremite napuštanje Kotora (Il faudra donc Vous préparer d' une manière positive à en effectuer l'éva-

[1] Ovo mjesto, i druga dva za ovijem, podcrtana su u originalu.

cuation). Pridržavam megjutijem sebi da Vam malo docnije objasnim način kojim će se imati konačno izvršiti ova mjera".

Malo dana docnije Razumovski, po Czartoryskovoj naredbi, uputi Stadionu notu, u kojoj tražaše da mu austrijski ministar bistro i jasno izjavi gledište austrijske vlade u kotorskom pitanju. „Ako se Car, govoraše ruski ambasador,[1] odriče prava i povlastica u jednoj zemlji koja mišljaše da po njezinoj prirodi može da primi zaštitu Rusije, ovo se postupanje ragja iz želje da se Evropi prištede novi potresi, ali naročito da se Austrija stavi u takav položaj, da uzmogne uživati jedno stanje mira što je ona otkupila tolikim i tako teškim žrtvama". Razumovski nakon toga traži objašnjenja od Stadiona. On moli austrijsku vladu da mu saopšti „da li je sasvijem izvijesno da je ruska okupacija Boke Kotorske jedina zaprijeka integralnome izvršenju požunskoga ugovora sa strane Francuske". Ako joj bečki kabinet da po toj tački jednu formalnu deklaraciju, „Carska vlada ne će oklijevati (ne balancera pas) da uputi na ruske činovnike u Boki Kotorskoj naredbu da je preda austrijskim trupama koje bi bile poslate da je prime". Stadion uputi 2. Juna Razumovskome odgovor[2] koji, u pogledu jasnoće, mogaše zadovoljiti svakoga. „Usljed formalne deklaracije gospodina La Rochefoucaulda — pisaše

---

[1] Nota Stadionu od 30. Maja, Prepiska Razumovski R. A. I. D. k br. 162.

[2] Ibid. br. 164.

austrijski ministar — čast mi je saopštiti gospodinu grafu Razumovskome, da je ruska vojna okupacija Boke Kotorske zaista jedina zaprijeka potpunom izvršenju požunskoga ugovora sa strane Francuske. Česarska i kraljevska vlada traži što prije da se odrede detaljna naregjenja za efektivnu predaju Boke Kotorske". Istoga dana Stadion pozove Razumovskoga k sebi da ga ponovno najtoplije zamoli da, bez odlaganja, uputi Sankovskome zapovijest da evakuira Kotor. Jadni Stadion[1] bješe izgubio glavu. „Ja nemam riječi, moj kneže, piše Razumovski kancelaru,[2] da Vam predstavim skrajnu zabunu u kojoj nagjoh ministra inostranijeh djela. Po njegovu strahu bilo bi se reklo, da su Francuzi već na vratima Beča... Zaman sam ga primirivao, graf Stadion uporno ponavljaše da je najveća opasnost u najmanjem odlaganju i da su oni izgubljeni i upropašćeni bez milosti ako Austrijanci u najkraćem roku ne zauzmu Kotor". Razumovskome nije drugo preostajalo nego da popusti Stadionu. Austrijski ministar saopšti mu da je gjeneral graf Bellegarde odregjen da vodi vojsku za okupaciju Kotora i da mu je dodijeljen pukovnik de l' Epine. O svemu tome Razumovski 4. Juna izvijesti Sankovskoga[3] naredbom

---

[1] „J'ai vu le Comte Stadion — pisaše ruski punomoćnik d'Oubril Czartoryskome, 5. Juna — dont je n'ai pas été très satisfait. Il m'a semblé que ce ministre étoit sous bien de rapports au-dessous de sa place et des circonstances malheureuses, oú se trouve la monarchie autrichienne". Tračevski, III, 373.

[2] 2.—4. Juna, Ibid. br. 164.

[3] Ibid. k br. 164.

da preda Kotor Austrijancima kad tamo dogju. Rusija, preko Razumovskoga, šiljaše u isto vrijeme Bokeljima svoj pozdrav. „Vi ste, govoraše ambasadorovo pismo Sankovskome, i suviše stekli uticaja na jedan narod koji se dobrovoljno stavio bio pod zaštitu ruskoga žezla i koji za spasenje prijateljskog i savezničkog naroda ima sada da primi novoga gospodara, a da ne ostavite onome narodu impresiju živog interesa što će za nj vazda imati vladalac kome je on htio da iskaže svoju odanost. Njegov posluh u sadanjem času biće nov način da se ukaže Caru prijatan".

Dvorski savjetnik Harlamov pohita sa jednim austrijskim oficirom put Boke Kotorske sa Razumovskovim pismom. Ali dok se Harlamov lomljaše na putu iz Beča k Trstu, ruski ambasador primi od admirala Senjavina, koji se bavljaše u ovom potonjem gradu, pisma Sankovskoga i Fontona o neočekivanom dogagjaju koji poremećivaše sve diplomatske kombinacije i svaljivaše na Napoleona odgovornost za produženje sukoba sa Rusijom i za odlaganje evropskoga mira. Bješe to jedan od onijeh gromovnijeh udaraca, jedna od onijeh flagrantnijeh povrjeda megjunarodnoga i javnoga prava kojima Napoleon po Austerlitzu sve to više uprepašćavaše svijet.

VII.

Za knezovanja Nikše Mata Gradi,[1] dok se vogjahu mučni pregovori izmegju tri carska dvora o izvršivanju požunskoga ugovora predajom Kotora, a vlada mišljaše da je otadžbinu minula ako ne svaka, dajbudi najjača opasnost samoga gubitka nezavisnosti, Senat sazna od povjerljive ličnosti da je u Parizu riješena njegova sudbina. Petoga Maja uputi svome konsulu u Carigradu, Federiku Kiriku, patetično pismo. Vezujući svoju egzistenciju za neprikosnovenost Osmanskoga Carstva, Senat opisivaše Kiriku svoju skrajnu zabunu.[2] Naregjivaše mu da, bez odlaganja, pogje u Reis Efendije i da mu obrazloži njegov položaj na najpatetičniji i energičniji način. „Puni povjerenja u viševjekovnu zaštitu Porte, vi ćete moliti Reis Efendiju da izloži Sultanu opasne posljedice pregovora koje bi Francuska bila uputila za prisajedinjenje ove Republike bivšim mletačkim zemljama. I neka Sultan spriječi naše poništenje da se ne bi reklo da je Dubrovačka Republika nekada bila, ali da je nije više, i da je sama velika osmanska moć bila nemoćna da je spasi". Ako ta vijest pak nije istinita, Kiriko će preporučiti Reis Efendiji da spriječi propast Republike kad bi se god o tome radilo. Sve to ima ostati u tajnosti,

[1] Izbran za kneza za mjesec Maj u sjednici Velikoga Vijeća 29. Aprila, sa 26 glasova protiv 16. Njegovi konkurenti Šiško Mata Gradi i Orsat Sâba Ranjine dobiše prvi 22 glasa, drugi samo 11. Prisutno bješe 43 Velikovijećnika.

[2] Senat Kiriku, 5. Maja. Lett. di Levante e di Ponente cit. D. D. A.

zajedno sa Mihom Božòvićem, kome Senat takogjer piše, jer kad bi se štogogj po ovoj stvari iznijelo u javnost „našu bi Državu odma zauzeli Rusi, čije su suhozemne i pomorske sile na vratima našega grada". Senat moljaše ujedno, preko Kirika, ruskoga ambasadora Italinskoga da najtoplije preporuči blagovoljenju ruskijeh zapovjednika našu Republiku.[1] Republika se, dakle, još najviše bojala Rusâ! A sutradan, 6. Maja, kada se pronošaše glas o Carevom putovanju u Dalmaciju,[2] Napoleon iz Saint-Clouda upućivaše svome pastorku, talijanskome podkralju Princu Eugenu de Beauharnais, naredbu da gjeneral Lauriston zauzme Dubrovnik.[3]

„Sine moj,[4] — glasila je Carska zapovijed — namjeravajući zauzeti svu teritoriju Dubrovačke Re-

---

[1] Pri kraju pisma: „Staremo ansiosissimi delle vostre risposte. E state sano".

[2] Dnevnik austrijskoga chargé d' affaires-a Floreta (6. Maja) Fournier, II, 390.

[3] Corr. Napoléon, XII, br. 10.197.

[4] Napoleon poče nazivati sinom svoga pastorka tek 8. Januara 1806 t. j. u oči Eugenijevog vjenčanja sa princesom Augustom Bavarskom, kad ga Car formalno i posini. Princ Eugen, najodaniji Napoleonov saradnik i najsavjesniji izvršilac carevijeh naredaba, bi postavljen za talijanskoga podkralja nakon Napoleonova krunisanja u Milanu, 7. Junija 1805, i ostade na tom teškom i odgovornom položaju sve do Napoleonovoga pada. Kako su sve operacije u Dalmaciji, u Dubrovniku i u Boki Kotorskoj zavisile u vojnom pogledu od talijanske kraljevine (Le Royaume d'Italie) kojoj su docnije i politički pridružene, tako sve naredbe odnosno Dubrovnika Napoleon upućuje Princu Eugenu, osim

publike, Ti ćeš izvoljeti narediti gjeneralu Lauristonu, da se krene sa 15-im i 25-im pješadijskim linijskim pukom, sa po jednom četom francuske i talijanske artiljerije i sa tolikom količinom artiljerije što Lauristonu možemo dati, pa da zauzme grad Dubrovnik i njegovu teritoriju. On će moći ostaviti vladu koja postoji, razoružavši stanovnike i preduzimajući sve potrebne mjere sigurnosti. Ja imam dokaza koji ubjegjuju kako se prema našim neprijateljima držala ova Republika, koju zbog povrjede neutralnosti od sada moramo i mi smatrati kao u ratnom stanju. Gjeneral Lauriston moći će raspolagati onim dijelom artiljerije koji se nalazi u Zadru, a od artiljerije iz ostalijeh mjesta u Dalmaciji koliko mu bude potrebno. On će udariti kontribuciju za ishranu i naoružanje moje vojske i održavati je u najboljem stanju. Na posljetku, ja prenosim na njega svu moju vlast. On će svakojako objaviti da je moja namjera priznati nezavisnost i neutralnost Republike Dubrovačke, čim ruska vojska izigje iz Albanije i sa Krfskijeh Ostrva, a ruska eskadra napusti dalmatinsku

---

vanrednijeh slučajeva, kad direktno piše gjeneralima Lauristonu i Marmontu ili vojnome ministru gjeneralu Clarkeu. Naredba za okupaciju Dubrovnika priložena je ovom drugom kratkom pismu istoga dana: „Sine moj, ovdje ćeš naći priloženu moju naredbu za dubrovačku ekspediciju. Ti ćeš je s mjesta poslati preko dva adgjutanta u duplikatu: jedan će ići po moru, drugi po suhu. Preporučićeš dobro i jednome i drugome da unište depeše ako bi ih neprijatelj uapsio. Utvrdi šifru sa gjeneralom Molitorom. Pošlji gjeneralu Lauristonu prepis pisma što ti pišem za pohod na Dubrovnik, sa priloženom depešom. Napoleon". — Corr. de Napoléon, XII, br. 10.198.

obalu.[1] Ne treba da Te uvjeravam, da uspjeh ovoga pohoda zavisi od tajnosti; da je potrebno da se moje trupe krenu iz Makarske i iz Spljeta sa najvećom brzinom i da zauzmu ostrvo Pelješac (sic !)[2] prije no što bi neprijatelj ma šta doznao. Ti ćeš pod komandu gjenerala Lauristona staviti brigadne gjenerale Delegorguea i Guilleta; Ti ćeš mu poslati na službu više gjeneralštabskijeh oficira s pogledom na mogućnost da on nema za to agjutanta. Poslaćeš mu takogjer jednoga pomoćnika komandanta. Lauriston će uzeti u Dalmaciji jednog bataljonskog komandanta i dva inžinjerska kapetana, jednoga pukovnika ili komandanta artiljerijskoga bataljona i tri artiljerijska oficira. Uzeće jednog ratnog komesara u Dalmaciji, a Ti ćeš mu drugoga poslati. Ti ćeš preporučiti gjeneralu Lauristonu da se krene na marš te da bude pod zidinama Dubrovnika dok se bude pregovaralo. Neka izgleda kao da on maršuje na Boku Kotorsku; ali će on ući u Dubrovnik, izdaće svoj proglas i zauzeće cijelu oblast Republike. Ja se u ostalome oslanjam na Tvoju revnost da preduzmeš sve docnije mjere koje ne bi bile predvidjene u ovoj instrukciji". — Potpisan: „Napoléon".

[1] „Il déclarera toutefois que, dès l'instant que les troupes russes évacueront l'Albanie, les îles de Corfou, et que l'escadre russe laissera libres les côtes de la Dalmatie, mon intention est de reconnaître l'indépendance et la neutralité de la République de Raguse". Lauristonova proklamacija u Dodatku br. VIII.

[2] L'île de Sabioncello" iz česa se jasno vidi da Car nije tačno poznavao mjesta koja je htio da zauzme. U pismu na Princa Eugena od 3. Junija Car već tačno govori o Stonjskom poluostrvu (la presqu île de Sabioncello).

Šest dana nakon pisma Eugenu, Napoleon primi austrijskoga poslanika baruna Vincenta u audienciju. U toku konverzacije Car primjeti da on posjed Dalmacije smatra kao dodirnu tačku sa Turskom koja će njemu poslužiti za obranu integriteta onoga Carstva. Dotaknu se, bez žestine, kotorske afere. „Pa dobro, — reče Car — budite uvjereni, da ja ne ću pohitati, da ću postupati mirno i obazrivo. Ja ću vam ostaviti vremena da privedete kraju kotorsku aferu, ali ako mi vi po izmaku toga vremena ne predate onu oblast, ja ću produžiti okupaciju Braunaua i zauzeću Trst i Rijeku; tek mi vi predate Kotor, ja ću isprazniti sva mjesta gdje se nalaze moje trupe i sva će raspra izmegju nas biti dovršena".[1] Pri rastanku Car nadoda: „Ja žalim Vašu sadašnju nevolju. Ja Vas uvjeravam da Vas ja ne bih uznemirivao za onaj kukavni posjed da ste dozvoljeli oficirima puka grafa Thurna, koji su u onoj prilici pokazali haraktera, da ispale dvadeset hitaca na Crnogorce; vjerovatno je da su i moji gjenerali sporo maršovali, ali sada je u pitanju moja čast i vaša da ja dogjem u posjed one oblasti. U

[1] Vincent Stadionu, Pariz 12. Maja, B. D. A. Princu Eugenu piše Car 17. Maja, a bratu Jozefu, Napuljskome Kralju, 27. Maja da ne će napustiti Braunau u Austriji i Frankonske zemlje dok Rusija ne napusti Kotor i ne preda cijelu Boku. Corr. Nap.

Još ranije, 1. Aprila, Napoleon pisaše Talleyrandu: „Vous ne manquerez pas de faire sentir à ce général (Vincent) que son silence et ses hésitations feront que je n'évacuerai pas Braunau; que cela est très malheureux pour l'Autriche et pour moi; qu'il me faut les Bouches de Cattaro, et qu'il ait enfin à traiter quelque chose". Fournier, II, Beilagen, 361 br. 71.

ostalome, — zaključi Napoleon audienciju — ja za izvijesno držim da je stvar svršena ako je Austrijski Car pisao u Petrograd onako kako mi preko Vas poručuje". O Dubrovniku, o ovom drugom „pitanju časti" koje se Austrije ne tiče, ni riječi. Ali se za to tiče Turske, pa već 16. Maja Talleyrand saopštava Carevu odluku otpremniku poslova Ruffin-u[1] u opširnoj depeši,[2] iz koje odvajamo ovo mjesto: „Vojska će Njegova Veličanstva u skoro zauzeti Dubrovnik, ali će ta mjera ostati u tajnosti dok gjeneral Lauriston ne stigne tamo. Prisustvo Rusâ i njihove osnove protiv Dubrovnika diktovale su ovu odluku Njegovu Veličanstvu. Prošlog Januara saznaše u Dubrovniku da će Rusi da osvoje grad Dubrovnik i njegove luke. Dolazak francuske vojske u Dalmaciju izjalovi taj plan i Rusi osvojiše Boku Kotorsku, ali se ne odrekoše za to one prve osnove: okupacija Dubrovnika imala je olakšati njihove veze sa Crnogorcima i sa Srbijancima, pa je izvijesno da bi oni, u slučaju da smo ih prinudili da ostave Boku, bili osvojili Dubrovnik, gdje bi primali pomoći s mora i odakle bi ih vrlo teško bilo rašćerati."

Ova teza bješe očevidno slaba i pod perom jednoga Talleyranda. Jer je Porta mogla odgovoriti da je vrlo čudno postupanje prema njenoj štićenici

[1] Pierre-Jean-Marie Ruffin, rogjen 1742 u Solunu, umro 1824 u Carigradu. Odlični orientalista, profesor (1784) turskoga i persijskoga jezika. Za Revolucije i nakon Abukirske bitke, Turci ga zatvore u Sedam Kula i tamo ostade 3 godine zarobljen. 1803 izvanredni komesar kod Porte, 1805 otpravnik poslova u Carigradu.

[2] Gavrilović, Ispisi, br. 51.

zapremiti je zbog jedne daleke zebnje da je ko drugi ne zapremi! Tako se učini i Talleyrandu, pa za to je trebalo po što po to naći samoj Republici take krivice, zbog kojijeh je ona imala da bude kažnjavana, a da u toj kapitalnoj egzekuciji Porta nagje Napoleonovu brigu za njezinu neprikosnovenost. „Ali je Njegovo Veličanstvo, — produži Talleyrand — imalo još jačijeh razloga da se žali na dubrovačku vladu: mjeseca Avgusta lanjske godine, jedan engleski agent dogje u Dubrovnik na engleskoj lagji. Senat mu dade sredstva da pogje u Bosnu da tamo buni onaj narod, a engleski se brod popuni dubrovačkijem mrnarima. Ovo narušenje neutralnosti, zbog kojega se i Francuska i Porta imaju pravo da žale, prethodilo je drugim direktnim uvrjedama Njegova Veličanstva: Dubrovčani su sklopili ugovor sa Rusijom, i na taj su način izvršili neprijateljski akt protiv Francuske... Njegovo je Veličanstvo imalo da zaustavi napredak Rusâ u Jadranskome Moru za svoju obranu i za interese Visoke Porte".

Sada imamo, dakle, prvom iznesene na vidjelo one „dokaze", o kojima Napoleon pričaše Eugenu i koji, po Carevijem riječima, ubjegjivahu „kako se prema našim neprijateljima držala ova Republika". Ma koliko slabi i upravo ništavni bili, oni su vješto izneseni pred Visoku Portu. Oni ciljaju na dva velika neprijatelja Francuske koji imaju biti i nerazdvojni neprijatelji Sultanovi. Izmišljena je agitacija engleskoga emisara u Bosni saznanjem dubrovačkoga Senata i tim je na Republiku bačena ništa manje nego sumnja nelojalnosti u onom istom trenutku

kad se uticaše Porti za zaštitu. Z druge strane Napoleon predstavlja Republiku kao tajnu saveznicu drugoga turskoga dušmanina, Rusije! Izlišno je naglasiti da je taj „ugovor" dostojan pendant onome emisaru od god. 1805. Mi znamo i znadijaše Napoleonov gjeneral u Dalmaciji na što se Republika bješe obvezala prema Rusiji. Primorana da potpiše ono pet Sankovskijevijeh tačaka u Martu, Republika bješe odvratila rusku okupaciju, a tim se uprav održala neutralna u sporu Rusije sa Francuskom.

Ali se u ono doba pronosilo nešto više: da je Republika sklopila sa zapovjednikom ruske pomorske sile u Jadranskome Moru tajni ugovor i da se Rusi spremahu da uzmu Dubrovnik i da stave u nj posadu saizvoljenjem Republike. Ruski istorik Makušev[1] tvrdi, na osnovu Milakovićeve Crnogorske Istorije, da je Senat poslao Senjavinu deputaciju u Boku sa molbom, da primi pod svoju zaštitu Republiku. Senjavin bi se, po Milakoviću, bio 18. Maja, na prolazu s Korčule u Novi, iskrcao u Dubrovnik i sklopio sa Senatom sljedeći aranžman: „Tek se sazna za ulaz francuskijeh trupa u dubrovačku teritoriju, Dubrovnik će primiti rusku posadu i vlada će naoružati sve svoje stanovnike da obrane Republiku od Francuza zajedno sa Rusima". Sve je ovo iz osnova izmišljeno. Niti jednoga dokumenta nemamo u obranu ove tvrdnje, a sve što pozitivna znamo, govori protiv ovoga apsurdnoga ugovora kojim bi Republika bila laka srca izazvala

[1] Materijali za istoriju diplomatskijeh odnosa Rusije sa Dubrovačkom Republikom, Moskva, 1865. (rus.).

na sebe svu žestinu Napoleonova gnjeva. Činjenice koje obaraju ovu optužbu jesu ove: Vidjeli smo da je Senat 6. Maja izaslao Sorga Senjavinu, koji brogjaše mimo Dubrovnika put Kotora, da ga pozdravi u ime Republike. Senjavin zahvali na pažnji i onoga istoga dana uputi Senatu pismo u kome govori o protekciji uopće, biva da ne će Republiku uznemirivati dok bude neutralna. 18. Maja on ostavi Kotor, progje opet dubrovačkijem vodama, onoga istoga dana vidješe ga pred Korčulom i admiral produži put za Trst gdje i ostade i gdje ga zateče vijest o Lauristonovom ulazu u Dubrovnik. U konalu od Kalamote zadrža se jedan sam brod ruski „Sveti Mihail" pod zapovjedništvom kapetana Snaksareva, čije je potpuno pasivno držanje 27. Maja još jače dokazalo da nije bilo sa Senatom nikakva sporazuma. Pisma Republike Caru Aleksandru i Czartoryskome nemaju značaj koji im pripisuje Makušev, nevješt kancelarijskome govoru Republike u kojem je svaka druga riječ: zaštita. Naprotiv, vidjeli smo oštri sukob izmegju Senjavina i Republike usljed incidenta sa francuskim gusarom. To se bješe dogodilo 28. Aprila, Senjavinovo pomirljivo pismo je od 20. Maja! Pisani, koji ni najmanju sitnicu ne zaboravlja kad može da ocrni Republiku i da je obijedi kao „nelojalnu" prema Francuzima, ne pominje ni jednom riječi taj fantastični ugovor. I može li se, pitamo mi, zamisliti da bi Senat, u kome sjedaše dobra polovica frankofilskijeh članova — koji, dakako, ne predvigjahu poznije strahote francuske okupacije — da bi takav Senat bio potpisao ugovor

sa Rusima i otvorio vrata ruskome garnizonu? Ne. Istina je ova: Senjavin ponudi dubrovačkoj vladi uopće da će je braniti protiv Francuza i eventualnom posadom u gradu, ali Senat, bez diskusije, odbi ovu ponudu.[1] Da je ruska ponuda bila dobromislena, mi smo radi vjerovati, ali i to će se lako razumjeti, da je Senat predlog odbio a limine, nadajući se da će ga Francuzi i bez toga i upravo toga radi poštediti. 3. Maja dogodi se mali incident, koji je mogao da megju Francuzima žakobincima izazove podozrijevanje na Republiku. Nekoliko ruskijeh oficira ratne mrnarice, 9—10 na broju, iz Gruža dogju u Dubrovnik da kupe neke potrebne stvari i htješe da vide unutrašnjost tvrgjave Lovrjenca, toga ključa zapadne i južne obrane Dubrovnika. Po zakonu niko nije smio u tvrgjavu, niti vlastela, osim izbranijeh zapovjednika; zakon koji nije trpio izuzetaka. Onoga dana vojnici Mlječani stražahu u tvrgjavi i pred njom. Zapovjednik ne dozvoli Rusima posjetu Lovrjenca i naredi da se zatvore vrata tvrgjave. Ruski oficiri se odma povukoše.[2] Nije isključena mogućnost, da je francuski zastupnik u Dubrovniku uveličao ovaj sasvim običan dogagjaj i da je megju ostalijem i taj slučaj probudio u Parizu sumnju da Rusi vrebaju

[1] Natali, u pomenutom nacrtu, to izrično govori; njemu možemo vjerovati: „I Russi che occuparono le Bocche vollero presidiare le fortezze di Ragusa, ma i Ragusei pregarono desistere; desistono, ma predicono che le occuperanno i Francesi e denunziano l'altra guerra accerrima" (to su junski dogagjaji).

[2] Anonimni pisac, Dubrovčanin, očevidno dobro informisan. Makušev je prvi publikovao njegovu „Relazione" o zauzeću Dubrovnika god. 1806. O njoj govorimo u gl. III.

na Dubrovnik, šta više, da je Senat u kakvom tajnom sporazumu sa Rusima. Ali je dosta da uporedimo datume, pa da se ubijedimo da ni onaj lažni glas zabilježen od Milakovića, ni ovaj beznačajni dogagjaj kod Lovrjenca, nijesu mogli imati ni najmanjeg djejstva na Napoleona, ni na njegova ministra. Napoleonovo pismo princu Eugenu od 6. je Maja, incident kod Lovrjenca od 3., Talleyrandovo je pismo Ruffinu od 16. Maja, a tobožnji tajni ugovor sa Senjavinom bio bi od 18. Ni u prvom, ni u drugom slučaju ne mogahu te vijesti blagovremeno stići u Pariz, pa da utiču na rješavanje o sudbini Republike.

Raymond, koji se stalno bavljaše u Parizu, primi sada nove, značajne istrukcije.[1] „Od dana, gospodine — pisaše ministar inostranijeh djela — kad sam imao čast da Vam uputim prve instrukcije, Njegovo je Veličanstvo riješilo sudbinu Dubrovnika". Nakon toga ministar reda sve one razloge koje je raspreo u depeši na Ruffina, pa produžava: „Namjera je Njegova Veličanstva da predusretne Ruse i da zauzme Dubrovnik. Ova stvar ima ostati u tajnosti dok gjeneral Lauriston ne zauzme onaj grad, a kako nije tačno odregjeno to vrijeme, moglo bi se lako dogoditi da Vi još nagjete u Dubrovniku sadašnju vladu". Za taj slučaj, pak za onaj drugi dá je okupacija već izvršena, Talleyrand daje detaljne naputke tome poslaniku sui generis koji je pod ministrovim perom, kako onaj gragjanin u Molijerovoj komediji, čas pravi poslanik, čas Lauristonov agenat, čas opet carski komesar.

[1] 23. Maja, Gavrilović, Ispisi, br. 53.

„Prije ovijeh posljednjijeh informacija, produžava Talleyrand, Njegovo je Veličanstvo bilo u dvoumici bi li zapremilo Dubrovnik, ma koliko imalo prava da tim osigura svoje zemlje i pomogne jednoj slaboj državi (!) da odbije rusku navalu. Ali videći da je Dubrovnik s njima (sc. sa Rusima) u sporazumu, Njegovo je Veličanstvo imalo da osveti uvrjedu njemu nanešenu.

„Dubrovnik je, pregovarajući sa Rusima, sam dokazao da on sebe ne smatra vezanim ni s kojom vezom vasalnosti ili čak prostoga prizrenja prema Osmanskoj Porti. Pitanje odnosa izmegju te dvije države, o kome sam Vam govorio u pregjašnjim naručbama, riješeno je. Nezavisni je Dubrovnik imao da nosi odgovornost za svoja djela ; on je sam riješio svoju sudbinu i na sebe privukao oružje Njegova Veličanstva.

„Dubrovnik je imao hiljadu godina života. Tako duga istorija može mu ostaviti uspomenâ, ali mu vladanje Njegova Veličanstva ima uliti više sigurnosti i više nadanja. Stanje se Evrope izmijenulo. Veći je dio slabijeh država propao. Dubrovnik, osamljen sred Velikijeh Sila, ne bi više mogao da nagje nekadašnje koristi za održanje svoje teritorije i svoje trgovine".

Nakon sto godina ove riječi kneza Talleyranda jednako zvuče ne samo kao mrtvačko zvono Dubrovniku, nego i kao samrtna pjesma svim malim narodima. Brutalnije i hladnije se nije mogao porušiti kult maloga domaćega ognjišta, niti izreći teorija Imperializma kako je to učinio bivši Autunski

vladika. Što je mogao, da je za to znao, da odgovori Dubrovnik, osam godina nakon propasti Venecije? Ovaka teza, pod perom Napoleonova ministra, nije se mogla osporavati. Izlišno je, po tome, mučiti se da razvidimo osnovanost formalističnijeh razloga smrtne presude.

23. Maja, onoga istoga dana kad je Raymond primao od Talleyranda već pomenuta uputstva, gjeneral Lauriston krene se sa petnaest stotina ljudi iz Makarske za Dubrovnik. Dok se on u najvećoj tajnosti spremaše na usudni pohod, Senat, ništa ne sluteći, zamoli Ruse da ne iskrcaju bolesne i ranjene vojnike s Korčule na Pelješac,[1] jednako se nadajući da će njegova skrupulozna neutralnost još jednom odvratiti od Grada i Države mač „neumitnoga udesa".

VIII.[2]

Dvadeset šestoga Maja hiljadu osam sto šeste godine svetkovaše se praznik „Rusaljâ" (Duhovi). Knez, u najvišoj državnoj pompi, sa Malim Vijećem i Senatom prisustvova, po uobičajenom ceremonijalu, službi božjoj koju pontifikalno odsluži u „Gospi" arhiepiskop Nikola Bane.

[1] 17. Maja, Cons. Rog. passim.

[2] Za ovaj VIII razdio Glave II naši su glavni izvori, osim pomenutijeh, još ovi: Izvještaj gen. konsula Fontona knezu Czartoryskome, od 15. Juna 1806 R. A. br. 85. Izvještaj gen. konsula Timonija grafu Stadionu, od 28. Maja 1806 B. D. A. Druge ćemo izvore citovati u toku pričanja. Pisanijevo pričanje o ulazu Francuza u Dubrovnik (op. cit. 170—172) možebit je najlošije, najmršavije i najtendencioznije mjesto u čitavoj knjizi. O tome će se čitalac lako uvjeriti prostim uporegjenjem činjenica.

Na pô ure po podne[1] (alle ore 16) stiže Gospodi glasnik koga bješe izaslao kancelar Republike u Slanome. Poruka je kancelarova glasila, da su tamo stigli odredi francuske vojske sa jednim gjeneralom, da ta vojska hita put Dubrovnika, ali ne putem primorskijem nego brdskijem, kojim se mišljaše da jedna regularna vojska ne može da maršuje. I Malo Vijeće i Senat sastadoše se bez odlaganja. Prizvatom Fontonu bi odma saopštena kancelarova poruka. Na pitanje ruskoga predstavnika o mjerama koje Senat misli da uzme, odgovore mu da vijest nije provjerena i da vlada čeka drugoga glasnika koga je naročito onamo poslala. Vlada toliko više sumnjaše u istinitost vijesti, što vlastelin zapovjednik Stona, gdje govorahu da su se Francuzi iskrcali, ne bješe ništa javio o njihovu dolasku. Nedostajanje, dakle, Stonjskijeh vijesti, a ponovno uvjeravanje Francuza da će poštovati neutralnost Republike, bijahu dosta jaki razlozi da Senat posumnja u ispravnost onijeh prvijeh glasova o dolasku Francuza. Fonton, ma koliko uvjeren o dobromislenosti vlade, ne mogaše se primiriti. Na njegovo zahtjevanje, ministar inostranijeh djela, senator Bonda, preda mu originalno saopštenje kancelara u Slanome. Fonton bez odlaganja uputi, po naročitom glasniku, dva pisma u

[1] Ovaj je sahat tačno zabilježen i od paroka na Orašcu, dum Miha Radilovića, u njegovoj „Memoria delle cose successe nel 1806“ koju je izdao prof. Aleksandrov u Kazanu god. 1895 i u bilješkama anonimnoga pisca, koji je nesumnjivo bio očevidac ispričanijeh dogagjaja, nagjenijem megju spisima pok. Fra Inoćenca Ćulica, a publikovanijem od Makuševa u Moskvi god. 1865.

Boku Kotorsku, jedno ruskom gjeneralu Musin-Puškinu, a drugo Sankovskome za admirala Sinjavina. Ovo je potonje glasilo:[1] „Dubrovnik, 26. Maja. Čast mi je saopštiti Vašemu Prevoshodstvu da je vlada ove Republike primila u ovaj čas vijest, da su francuske trupe sa jednim gjeneralom stigle suhozemnim putem noćas u Slano, mjesto na konalu od Kalamote, udaljeno deset milja od ovoga grada. Kancelar Republike u Slanome nadodaje da su ove trupe krenule put Dubrovnika. Ja sam poručio sve ovo gospodinu Snaksarevu u konô, kako bi on preduzeo potrebne mjere koje bi u njegovoj vlasti bile, da spriječi zauzeće ovoga grada francuskom vojskom".

Senat viječaše, megjutijem, već nekoliko sahata, i ne bijaše kadar da dovijeća. Vlastela i puk, jednako uprepašćeni, iščekivahu po ulicama odluke vlade. „Vladina nemoć, piše Fonton Czartoryskome, bješe taka, da joj drugo ne preostajaše nego da se savije pred zakonom nužde i da izdjejstvuje najpovoljnije uslove od prvoga koji će da zauzme njezinu otadžbinu". Svi se članovi Senata izjasniše za obazrivo postupanje. Jedan je dalmatinski savremeni istoričar zabilježio iz te znamenite sjednice glas, da je senator Džive Kaboga predložio emigraciju en masse, pa da Dubrovčani, ukrcavši svoje najdragocjenije stvari, otplove u Egejsko more da od Sultana izmole jedno ostrvo za Republiku. Izgleda da je i po velikoj trešnji od god. 1667 donesen bio sličan predlog u vijeće, pa opet trećom god. 1678 kad Kara Mustafa

[1] Prepiska Razumovski, R. D. A. br. 284 bis.

zaprijeti Dubrovniku raspom. Mi ne znamo koliko istine ima u ovom predanju, ali možda je zaista donesen taj predlog, jer je nesumnjivo da je Republika za Kara Mustafe promislila bila, za jedan čas, prenijeti svoju mučenu slobodu pod zakrilje Španskoga Kralja.[1] Ljubav k Dubrovniku, moćni ekonomski interesi koji još ne bijahu ugroženi kako će biti mjesec docnije, odvratiše Senat od radikalnijeh mjera. Praktično rješenje bi ovo: da se pošlju dva senatora ruskom zapovjedniku ratne lagje „Sv. Mihail" Snaksarevu, koji bijaše usidren izmegju Dakse i Kalamote, a dva senatora francuskom gjeneralu. I jednoj misiji i drugoj bi naregjeno, da predstave Rusu i Francuzu kritični položaj Republike, čija propast ne bi bila ni od kakve koristi ni Rusima ni Francuzima, pa da izdjejstvuju respektovanje neutralnosti Države. Snaksarevov odgovor bi prijateljski. Ali presudno bješe ono što će odgovoriti francuski gjeneral Senatorima Tomu Baselju i Karlu Natali.

Poslanici Republike bijahu dvije originalne ličnosti, dva savršena tipa one dubrovačke vlastele koji počinjahu nalaziti da je „parva domus Ragusa" pozornica suviše tijesna u univerzalnoj Napoleonovoj tvorevini. Baselji,[2] potomak sada istraženoga dubrovačkoga doma koji se spominje kao vlasteoski još u ispravama XIII. vijeka, bješe se vaspitao u Ženevi, tadanjem središtu svijeh eksperimenata poznijega Velikoga Prevrata. Oženio se bio u inostranstvu sa kćerom

[1] Dokumentarne tvrgje za ovaj fakt iznijećemo u drugoj jednoj našoj radnji.

[2] Bassegli, de Basileis.

*

njemačkoga astronoma baruna Borna, stvar zazorna dubrovačkoj vlasteli gdje se od vremena Frana Gundulića, pjesnikovoga sina, ne bješe vidio brak sa tugjinkom.[1] Žena se docnije razvede, jer joj jednolični život dubrovačke aristokracije bijaše dosadan. Baselji ostade u Dubrovniku zabavljajući se filozofijom i lijepom knjigom. Njegova biblioteka bijaše na glasu van granica Dubrovnika. Jednom predloži u Senatu da se zabrani zakopavanje mrtvijeh u crkvama. Tomov predlog, odbijen a limine, bi uporegjen sa zločinom uvrjede veličanstva. Njegov drug Karlo Natali,[2] brat Dživa Natali[3], vaspitan i on u francuskoj knjizi, bješe se manje otugjio dubrovačkome svijetu. On će do posljednjijeh godina služiti republikanskoj misli i proputovaće, kao posljednji dubrovački diplomata, Balkansko Poluostrvo sa misijom k sultanu Mustafi IV.

Senat bješe izabrao članove podesne za tešku misiju. Poznavanje francuskoga jezika i društva imahu da olakšaju Senatorima pregovore sa Lauristonom. Njihov kozmopolitski značaj bi možebit jedan od razloga da se u ono vrijeme, po padu Republike, stvori apsurdna legenda, da su se izaslanici Senata sa Lauristonom dogovorili za predaju Dubrovnika Francuzima.

---

[1] Frano Gondola oženi se god. 1667 sa milanskom grafinjom Strozzi, dvorskom damom Carice Eleonore.

[2] Dom Natali bi pridružen redu vlastele tek god. 1667 po velikoj trešnji. Presretan dogagjaj, jer su Natali do kraja republikanske istorije predstavljali najgorljiviji patriotizam kako ćemo opširno vidjeti u ovome djelu.

[3] Cf. glavu III. druge knjige ovoga djela.

U četiri sahata i pô popodne, Baselji i Natali stigoše u Gruž i odma uputiše Senatu sljedeće pismo:[1] „U ovaj smo čas stigli u Gruž na Krst.[2] Našli smo Balda Trojani,[3] koji nam reče da je neki mladičić, po imenu Nikola Tomušić, iz Vitaljine, stigao ovamo iz Stona gdje su stigli Francuzi na deset „trabakula"[4] Mi Vam ga odma šaljemo tamo sa našim glasnikom. Ne ćemo da oduljimo, jer ćete sve saznati od samoga Tomušića".[5]

Senatori produžiše put i stigoše na Orašac u 8 sahata i pô (alle 24),[6] ali ne nagjoše nikoga i poslaše ljude da izvide kojim li su putem krenuli Francuzi. Saznavši da je Lauriston stigao u okolinu Ljubačku, uzjašu konje i po noći stignu neprijatelja — tako ga zaista smijemo nazvati — na Osojniku. U tom brdskom seocu, poviše gospodskijeh zaselaka Trstenoga i Orašca, u noći izmegju 26. i 27.

---

[1] Gravosa, S. Croce, 26 Maggio, ore 20. Original pisma u arhivu općine dubrovačke. Tamo je zabasao, po velikom slomu, iz navlakâ Državnoga Arhiva. Mi smo ga lani sasvijem slučajno našli u jednom sanduku krcatom državnijeh spisa koji bi se imali predati Državnome Arhivu.

[2] Tako se zovu crkva i dominikanski manastir u Gružu (S. Croce) po kojima se do kraja XVIII. vijeka gruška luka zvala talijanski: „Porto di S. Croce".

[3] Bogati gragjanin i trgovac kojim se Republika često služila za finansijske tranzakcije. Bi poslije francuski pristaša i član francuskoga municipalnoga vijeća.

[4] Dakle neometani od Rusa ! !

[5] Žalibog nemamo zapisnika koji se nesumnjivo sastavio sa Tomušićem. Ali nije isključeno da se i taj nagje, kako, po sretnom slučaju, nagjosmo gornje pismo.

[6] Radilović, Memoria, passim.

Maja, rasprede se razgovor izmegju predstavnika municipalnoga Staroga Režima u Evropi i gjenerala u službi prevratnog imperijalizma. Lauriston, neprijatno iznenagjen da su ga Senatori na samom djelu uhvatili, vidjevši da je osujećena tajnost koju mu je Car tako toplo preporučio bio, primi brutalno dubrovačku vlastelu. Zapita ih osorno (brusquement)[1] kako li su oni saznali da se on tamo nalazi sa vojskom i pokaza se otvoreno ozlojegjen da nijesu uspjele mjere koje bješe u Slanome preduzeo da sakrije svoj pohod.[2] Najzad, prinudi senatore da pješice prate njegovu vojsku da bi mu pomogli prevesti se preko Rijeke, a da im ujedno onemogući povratak u Dubrovnik da jave Senatu što su čuli i vidjeli. Putem Lauriston zadrža Karla Natali, a Baselja zamoli da pogje hitno u Rijeku i da sve pripravi za prelaz vojnika. Očevidno je Lauriston, u tačnom izvršenju Napoleonovijeh naredaba, Senatorima rekao ono što je docnije ponovio pred vratima od Grada: da on maršuje put Boke Kotorske protiv Rusa i da traži dozvolu od Senata da „progje" sa svojom vojskom, kao prijatelj i zaštitnik.

Dvadeset sedmoga Maja, u 7 sahata i pô u jutro, Tomo Baselji uputi Senatu iz Sustjepana[3] ovo pismo :[4]

---

[1] Fonton Czartoryskome, passim.

[2] „et il témoigna tout son dépit de ce que les mesures qu'il avait prises pour cacher sa marche n'avaient point eu leur effet à Slano", Fonton.

[3] Sustjepan (S. Stefano) prvo selo Dubrovačke Rijeke na desnoj obali za onoga koji ide uz Rijeku.

[4] Izvornik talijanski nalazi se u arhivu dubrovačke općine. S. Stefano, ore 11 (bez druge oznake, ali nesumnjivo 27. Maja).

„Vaše Ekscelencije, Francuzi dolaze domalo tamo. Mi smo ih sreli na Osojniku sa gjeneralima Lauristonom i Testom. Upitali su me, sa nestrpljenjem, koliko lagja ima u Gružu i u Rijeci, pa da ih, bez odlaganja, pošljemo ovamo na prijevoz (al traghetto) u Rijeku. Izvještavam o tome Vaše Ekscelencije da ih odma pošaljete. Gospar Karlo Natali ostao je s njima na onoj drugoj strani, a mene su poslali ovamo da im pošljem sve lagje koje se nagju ovdje. Ja sam u Sustjepanu i čekam Vaše naredbe".

Pomoći, savjeta ni od kud. Ruski brod pred Zatonom ćutaše. Zaćutaše i oci Dubrovnika.

Stiže, megjutijem, u grad i glasnik koga bjehu poslali u Ston. On ispriča Gosparima, da je francuski gjeneral bio 25. stigao u Ston, da je zauzeo bio Ston Veliki i Mali, sve putove po suhu i po moru, da je gubernatoru Republike zaprijetio bio smrću ako li saopšti svojoj vladi dolazak francuske vojske — što ovaj zaista bješe i prećutao — i da je, najzad, bio naredio da se uapse dvije ruske uhode koje Sankovsky držaše puna dva mjeseca u Stonu, a koji ga ovom prilikom, kako, sa malo zloradosti, uvjeravaše Fonton svoju vladu, vrlo rgjavo poslužiše.[1]

[1] Ovaj se izvještaj potpuno saglašava sa francuskim izvorima koje je upotrebio g. Du Casse u Memoarima Princa Eugena. (II, 298.) Prve Lauristonove čete 23. pješadijskoga puka pod gjeneralom Delgorgueom stigoše u Ston 25. Maja u 4 sahata u jutro; Delgorgue — ne Lauriston — uapsi ruske uhode i presiječe veze Stona sa Dubrovnikom. On tamo i ostade u početku, sa 450 ljudi i 10 tobdžija. U Stonu nagje nekoliko bronzanijeh topova koje odma upotrebi. Lauriston krene iz Stona onoga istoga dana u 6 sahata u veče sa 1000 momaka. On se nadaše da će do Dubrovnika

U 9 sahata i pô,[1] Lauriston se preveze kraj Mokošice[2] u Sustjepan pak sa prvim odredom vojske, od prilike 800 veterana talijanskijeh ratova, pope se uz Konô na Posat i ugleda Minčetu i bedeme Dubrovnika. S Posata sagje na Pile. Bijaše podne. Vrata od Grada bijahu zatvorena.

(40 milja) stići u 34 sahata, dakle 27. Maja u 5 s. u jutro, ali se prevari. Putovi bijahu užasni. Prva njegova kolona stigne u Slano tek 26. u 2 s. iz jutra i tamo morade ostati do podneva kad i ostale trupe pristigoše. Uz prkos mjerama obazrivosti, glasnik Slanskoga kancelara provuče se i pohrli u Dubrovnik sa pomenutom porukom. U noći od 27. Lauriston krene iz Slanoga i kod Ljupča sastade dubrovačke izaslanike. Malo poslije stigne mu hitna Bruèrova poruka, da uskori marš, jer su Gospari saznali iz Slanoga njegov dolazak, Fonton da je, usljed toga, predao arhiv konsulata ruskom zapovjedniku Snaksarevu na čuvanje i svaki se čas, govoraše, iščekuje ulaz Rusa! (Mém. Eug. ib. 300).

[1] Alle ore tredici, anonimni pisac.

[2] Seoce suproć Sustjepanu.

GLAVA TREĆA.

MARSILJEZA.

(27. Maja — 6. Jula 1806.)

Glava treća.

I.

Velika vrata bijahu zatvorena, ali se otvore mala.[1] Spusti se most, a dva Senatora pogju u susret gjeneralu. U istoriji se prvom zbivaše, da članovi republikanske vlade sretnu pred gradskim vratima glavnokomandujućega gjenerala jedne osvajačke vojske. U onaj majski dan, koji već naginjaše k zapadu, Ideja sretaše Silu, bez oružja, u obliku dva stara gospara koji, na savijenijem legjima, nošahu hiljadu godina slobode. Svak osjećaše tragičnost onoga časa. Mi joj čujemo odjek u izvještajima diplomatskijeh predstavnika Velikijeh Sila koji, nemoćni, prisustvovahu jednom od tolikijeh Napoleonovijeh pogubljenja.

Gjeneral Lauriston izjavi Senatorima da im ne može ništa da reče, nego lično samoj vladi. Zatraži samo dozvolu da se njegove trupe okrijepe u gradu, pa da produže marš za Boku Kotorsku.[2] Izaslanici

---

[1] Anonimni pisac zove ih „fenestrelle" i zaista prema vratima igraju ulogu prozorâ. Kako vrata tako i „fenestrelle" zatvarahu se još za našega djetinjstva, ove za uru docnije od onijeh. Sad se više ne zatvaraju. Mosta za podizanje (pont-levis, ponte levatojo) nestade pod razornom rukom ženijske vlasti. Sad se još samo mogu vidjeti lanci i gvozdene sprave sa kojima se most spuštaše i podizaše. Most od kamena, produženje ovoga, jednako postoji. Sagradio ga je Giovanni da Siena u XIV. vijeku.

[2] Anonimni pisac govori, da je Lauriston zaiskao od kneza 500 boca vina i da je tim stratagemom francuska vojska ušla u grad. Ovo je iskanje u ovakom obliku izmišljeno docnije. Sam

Republike pozvaše ga u grad. Praćen Senatorima i otpravnikom poslova Bruèrom, gjeneral stupi preko praga Dubrovnika. Vojska ostade postrojena na drugoj strani mosta. Knez, sa Malim Vijećem, primi Lauristona u audienciju u Dvoru.[1] Tamo Lauriston zbaci obrazinu. On izjavi, da je dobio od Cara Napoleona naredbu da zauzme sva utvrgjenja Dubrovačke Države, što ni po čemu ne će dirati u neprikosnovenost i slobodu Republike. To je, reče, mjera obazrivosti. Sada što su sve jadranske luke

Lauriston (Pisani op. cit. 171) tvrdi, da je tražio okrjepe u opće Precizirao nije ništa. U ostalome, vlada je znala da Lauriston ima da „progje" i nije trebalo stratagema da gjeneral ugje u grad.

[1] Ovdje imamo da ispravimo dvije istorijske zablude. Jedan dubrovački pisac spominje predanje, da je Knez glavom dočekao Lauristona pred vratima od grada, pod nebom (baldakinom), sa svim atributima vrhovne vlasti. Ovo se predanje, ma koliko izgledao slikovit takav prizor, ne može nikako vjerovati. Prvo i prvo, u izvještajima stranijeh diplomatskijeh zastupnika o tako izuzetnom dogagjaju nema ni spomena. A drugo, i bez tijeh direktnijeh izvora, ne može se vjerovati da je Knez učinio tako veliki izuzetak državnome ustavu i ceremonijalu, po kojima on ne mogaše izaći iz Dvora nego samo u odregjenijem danima. U koliko je nama poznato, tri su izuzetka ovome pravilu učinjena u dubrovačkoj istoriji za tri vladaoca: za Cara Dušana, (1349) za Cara Sigizmunda (396) i kad je imao u Dubrovnik da dogje Papa Pio II (1464). Sva tri puta Senat je naročitim zaključkom dozvolio Knezu da izagje iz Dvora.

Druga se pogrješka nalazi u Memoarima Princa Eugena. Tamo g. Du Casse govori, da je Lauriston poslao u grad sa Bruèrom artiljerijskoga pukovnika Triquenota, da pregovara sa vladom o ulazu trupa (Op. cit. 300). Ni to ne stoji. Lauristonov pomenuti izvještaj Caru Napoleonu naročito pominje da je on, glavom, otišao u Dvor.

zatvorene engleskim i ruskim brodovima, Dubrovnik ne može da ostane jedino pristanište otvoreno lagjama Francuskoj neprijateljskijeh država.[1] Što je mogao Knez da odgovori? Sila bješe na vratima, zaista vrlo mala, ali, u potpunom izolovanju Dubrovnika, za Republiku i suviše velika. Partija u Senatu, sklona sporazumljenju sa Francuzima, bješe unaprijed dala pravac odgovoru Republičinoga predsjednika. Lauristonu se predadoše ključi tvrgjava. Pukovnik Testa[2] ugje sa četama u grad, u bojnom redu. Dobro poznati doboši francuskijeh pješaka, pratiše vojsku koja u najkraće vrijeme zapremi „korap od gvardije", arsenô, tvrgjave, luku, manastire, crkve. Na ôtarima ležaše oružje ispremiješano sa svjetionicima od srebra i sa prašnim telećacima vojnika. Stave se straže na Lovrjenac, ali se ne dirnu u zastavu Svetoga Vlaha. Tek osam dana docnije istaknu se na tvrgjavi francuska mimo, ali ispod nje. Za nekoliko ura nikoga ne propuste iz grada. Novi francuski mali odredi jednako prilažahu. Ruski brod „Sv. Mihail" bješe učinio djetinju demonstraciju u Gružu, izaslavši nekoliko lagja da iz njih pucaju na francuske pješake. Broj osvajačke vojske naraste na 1500 ljudi. Sve najbolje kuće, svi manastiri, provrgoše se u kvartire za oficire i za vojnike. Lauriston

[1] Ovu Lauristonovu deklaraciju sam državni ministar, Senator Orsat Bonda, saopšti gjeneralnom konsulu Timoniju. Ona se nalazi u Lauristonovom izvještaju ovako isto zabilježena.

[2] Ne gjeneral kako ga zovu Fonton, Timoni i poslanici Zlatarić i Baselji. Testa bi proizveden na gjeneralski čin tek nekoliko nedjelja poslije.

zatraži odma 2000 obroka za vojsku. Ona se noć, od 27. na 28. Maja, spusti na Dubrovnik, osvojen bez boja, bez slave. Sav se grad bješe pretvorio u jedan veliki noćni logor.

Sutradan na gradskijem zidovima osvanu proklamacija koju Napoleon bješe diktovao Lauristonu kao glavni gjeneralov akt. Štampana, preko noći, u Dubrovčanina štampara Antuna Martecchinija u tri jezika: francuski, talijanski i ilirski, ova je proklamacija polazna tačka nove istorije Dubrovnika i mi je donosimo ovdje u „ilirskom“ tekstu:[1]

Napoleon Prvi

Car Franceski i kralj od Italije.

S mnozijem dopuštanjem prignuta k neprijateljom od Franče, bijaše se stavila Republika Dubrovačka u jednom biću od neprijateljstva toliko veće naudno, koliko skroveno bijaše pod nadvornjom prikazom od prijateljstva i od mirovanja.

Došastvo Vojske Franceske u Dalmaciji, mješte da bi ustegnulo tako djelovanje, samo bî jedna nova prigoda našijem neprijateljom za sve to veće njihovu oblast prostirati po Dubrovačkoj Državi: i kojigod bili jesu uzroci od prignuća vladaocâ od Dubrovnika, Car Franceski nije mogao toga ne stavit se. Trijeba bî da svrhu stavi zapletu toga djelovanja toliko suprotivnu zakonima od mirovanja.

[1] Priložena Timonijevoj depeši od 30. Maja. Izmijenili smo samo fantastičnu ortografiju koja se u dandanašnji ne može više čitati.

Ziča toga, u ime i po zapovijedi Cara Franceskoga, Kralja od Italije vlast uzimjem Grada i Države Dubrovačke.

Ništa ne manje, dajem na znanje da hotjenje Svijetle Njegove Krune jest spoznati slobodu i mirovanje ove Države, potom Moskovi uzbudu ostavili Arbaniju njegdar mletačku, Krf i ostale otoke njegdar mletačke, i posli da bojna drijeva moskovska slobodnu i mirnu ostavile budu dalmatinsku Krajinu.

Ja obećujem pomoć i obranu svijem Dubrovčanom; ja ću činiti da se slidi obsluživati prijašnje zakone i običaje, i svakomu svoje branit i uzdržat.[1] Na svrhu, po načinu kijem se budu podnositi Dubrovčani, činiti ću da se uzimabudu samo faliti od došastva vojske franceske u njihovu mjestu.

Prijašno je vladanje u biće ostavljeno; iste će poslove opravljat; imati će istu oblast; isto će, kô i do sad, općiti s kraljevinam koje su u miru i prijateljstvu s Frančom.

Gospar Bruère, do sad komisar od trgovačkijeh posala, bit će odsle, kod Dubrovačke Gospode, Carski komisar.

U Dubrovniku, na 28 Svibnja 1806.

General od Divizijoni, Ajutanat od Kampa Cara Franceskoga Kralja od Italije, Vojevoda Vojske Franceske u Državi Dubrovačkoj

Alexandro Lauriston.

---

[1] Evo primjera ortografije teksta: „Ja obechjujem pomoch i obranu sviem Dubrovcjanom; jachju ciniti da se slidi obsluxivati prijascne sakone i obicjaje i svakkomu svoje branit i usdaerxat“. Francuski tekst proklamacije u Dodatku br. VIII.

Ova prava napoleonska proklamacija naviještaše Dubrovniku primjenu jednolične praktike koju Car bješe generalisao, naročito poslije Austerlitza, po cijeloj Evropi. On će sličnim proklamacijama zazueti i Dancig, i Rim, i Njemačku i Italiju. On je usavršio formulu koju je gotovu primio od Revolucije. Riječ koja će od sad unaprijed svaki čas doći pod njegovo pero jest: okupacija, prvi akt potpunom ukinuću slobode zapremljene teritorije. „Faites occuper ce pays, d'abord comme occupation militaire"[1] piše one iste godine svome bratu Napuljskome Kralju o Beneventu i Ponte-Corvu koji pripadahu Papi.[2] Lauristonova proklamacija nije nego parafraza ove kratke formule.

Po Lauristonovom ulazu u grad, turski konsuo uputi gjeneralu protestaciju u ime Porte. Grad Dubrovnik i njegova država, govoraše turski zastupnik, isto su kao grad i država turska. Ulaz francuskijeh trupa u Dubrovnik povrjeda je neprikosnovenosti Turske Imperije. Lauriston odgovori okolišno i nejasno. Neka radije pripazi, reče mu, da Crnogorci ne ugju u Dubrovačku Državu, jer su Francuzi u miru sa Portom. Ovaj odgovor bijaše i poruga i izazivanje. Konsuo, sretan da je ispunio jednu formalnost, nemajući uputstava i želeći se, u istini, pokazati prijatelj Francuza, obeća Lauristonu da će nastojati

---

[1] „Naredi da se zauzme ta zemlja, najprije načinom vojne okupacije".

[2] Saint-Cloud, 26. Juna 1806. Corr. Nap. XII, 10.314.

da spriječi ulaz Crnogoraca, nominalnijeh turskijeh podanika. Kako? To nije znao ni taj pošteni Turčin![1]

Onog istog dana francuski gjeneral demantova sva svoja obećanja. Poštovanje nezavisnosti, zakona, običaja zbog kojega će se Dubrovčani „samo faliti od došastva vojske franceske u njihovu mjestu" prometnu se odvratnom pljačkom. Kako bješe došao u potpunom nedostajanju stvari, on će živjeti od zauzete zemlje po tradiciji po prevashodstvu revolucijonarnoj još od Dumouriezovijeh vremena, pomlagjenoj od Luja XIV. i tridesetgodišnjega rata. Poslušan Carevoj naredbi, Lauriston bez odlaganja traži „kontribuciju" — ne više „zajam" — od jednog milijuna franaka. Istu je sumu tražio sto pedeset godina nazad Veliki Vezir Kara Mustafa. Zbog nje, na dalekom močvarnom rukavu Dunava, bješe ispustio svoju veliku dušu Nikolica Bona, ali Dubrovnik ostade nepovrijegjen. Sada, god. 1806 onu sumu traži, u samom gradu, drugi dušmanin, naoružan. Treba platiti, ali Republika nema. To je saglasno mišljenje i ruskog i austrijskog predstavnika. „Biće nemoguće, piše Fonton Czartoryskome[2], da se nagje u dandanašnji toliko gotova novca u Dubrovniku, pa će se bez sumnje uzeti srebro iz crkava". A Timoni 27. septembra piše Stadionu:[3] „Kontribucija koju Lauriston traži mrtvačko je zvono za Dubrovčane".

[1] Appendini, 9—10. O Appendinijevom dnevniku cf. odio IV ove glave.

[2] 15. Juna ibid.

[3] B. D. A.

Lauriston bješe došao u Dubrovnik misleći da će naći kule zlata. Svi Francuzi, govori Timoni, bijahu uvjereni da će naći jedan mali Pariz. Raymond, nesugjeni poslanik kod Republike, razuvjerivši se, priznavaše docnije da je, dolazeći u Dubrovnik, mislio da dolazi u zemlju krcatu zlata. To su vjerovanje zlomisleno podržavali francuski trgovci Devoulx,[1] zakleti dušmani republikanske vlade, i Bruèrov sin, Marko, bijesni žakobinac, tek docnije po srcu Dubrovčanin. A to mišljenje bješe nerazdvojno od riječi: „Dubrovnik", magično ime koje bješe privuklo Comeyrasa, Murata, Molitora, koje za vrijeme republikanske francuske vlade u Jakinu, na suprotnoj jadranskoj obali, bješe sinonim mnogovjekovnoga, tajanstvenoga gomilanja blaga, neke vrste malog evropskog Meksika. Ogromna djelatnost Dubrovčana, prostrane njihove trgovinske i pomorske veze sa cijelim starim poznatim svijetom, podizahu k Dubrovniku kolektivno poštovanje kao k jednoj finansijskoj sili. To mišljenje zadade Dubrovniku osjetljivijeh udaraca sa strane Turaka; ekonomska jačina ovoga grada nesrazmjerna s njegovom obrambenom silom odvede Republiku na Alžir i Tunis, dovede Francuze, a za njima Ruse i Crnogorce. Dubrovnik i bi zaista na mahove bogat u svojoj dugoj istoriji. Na osvitku XIX. vijeka njegova trgovačka marina bijaše još jedna od najznatnijih u Sredozemnome Moru, ali u posljednje dvije godine neprekidne po-

[1] Zbog ove trgovačke kuće Republika je imala nekoliko sukoba sa francuskim dvorom i njima se ima pripisati francuska vojna demonstracija u Gružu god. 1766.

morske blokade i nepoštovanje neutralnijeh zastava bjehu znatno smanjile republičine prihode. Kad ga Timoni prvom posjeti, Lauriston mu reče: „Dubrovčani su se trgovinom znatno obogatili", na što mu austrijski predstavnik dobaci: „ali su mnogo i potrošili, a dobar su dio uložili u brodove i u pomorske operacije (cambio marittimo); ako ima pojedinaca u Dubrovniku sa 2000 piastrâ u kasi, oni trebaju taj novac u ovim presudnim trenutcima kad ruska flota može da im uništi cijelu marinu". Gjeneral slegne ramenima i odgovori Austrijancu: „Ja se nadam da to ne će dugo trajati!"[1] Republika neka megjutijem plati čast okupacije!

Istoga se dana sastade Senat. Njegovi zaključci rječito utvrgjuju uprepašćenje Visokoga Zbora; a posteriori dokazuju neosnovanost žakobinskog, pa i ruskog, predanja da je Republika tajno pozvala Francuze u Grad.[2] Senat izabra tri svoja člana da sa Lauristonom povedu pregovore o traženoj kontribuciji. Petar Sorgo, Dživo Kaboga i Marojica Zamanja prime odma, jednoglasne, instrukcije: 1. da izdjejstvuju od gjenerala što manju kontribuciju, 2. da u najgorem slučaju pristane da se polovica sume isplati u policama deponovanijem u Beču, Rimu i Napulju, a za drugu polovicu dà im dozvoli što duži rok, kako bi Senat mogao narediti jednu opštu kontribuciju; 3. da Senatori budu opunomoćeni, u slu-

[1] Timoni Stadionu, 27. Septembra.

[2] Cons. Rog. 1806 passim D. D. A. U. Pisanijevom djelu zaman će čitaoci tražiti ove za Francuze porazne dogagjaje. G. Pisani ih je na prosto prećutao.

*

čaju skrajne potrebe, da ponude Lauristonu 50.000 dukata u gotovu novcu u roku od 24 ure, a da mu ujedno izjave da po isplati gornje sume Republika ne će moći više ništa da potroši za rekvizicije i potrebe vojske. Najzad se jednoglasno naredi državnim kovničarima da popišu sve srebro po crkvama i manastirima Dubrovačke Države kao što i ono što se nalazi u udruženju Jevreja (Scuola degli Ebrei). Malome Vijeću bi data punomoć da stavi na raspoloženje francuskoj vojsci dom popova manastira Sv. Klare i svijeh onijeh crkava u kojijem se ne bi nalazio Sveti Sakramenat. Postelje, drva, bakreno posugje iz manastira Sv. Klare da se stavi na raspoloženje države. U pomenutim anonimnim bilješkama zabilježeno je, da se izvijesna težina srebra uzela u manastiru i crkvi Sv. Klare, u crkvi Sv. Frana, u crkvi Sv. Dominika i u onoj dumana Sv. Marije.[1] Sve se to srebro rastopilo i pretvorilo u dubrovačke dukate za francuski „zajam". Iz Blagoga Djela uze se velika suma o kojoj ćemo docnije govoriti. Dućani papučara i crevljara isprazniše se da se vojska snabdije obućama. Prvijeh dana glavna komanda zatraži po 4000 komada papuča (para) košulja i gaća; sve je to imala vlada da preda u što kraćem roku, a bez ikakve odštete. Domovi vlastele biše isto tako nepoštegjeni kao što i domovi pučana. Već 31. Maja Senat naredi Malome Vijeću[2] da francuske oficire namjesti i u kuće vlastele „osim kuće pokojnoga

[1] Šifru je pisac ostavio neispunjenu.

[2] Sa 17 protiv 13 glasova, Cons. Rog. 1806 D. D. A.

Nikše Ghetaldi jer u njoj nema muškijeh glava". Ovo bijahu prvi akordi Marsiljeze!

Ali Lauriston ne bješe došao samo bez novaca i bez obuće za vojnike. On nemaše ni ratne municije. Jedan sretan slučaj, u kome bi neki mogli nazreti i prst Usuda, riješi francuskoga gjenerala i ove nevolje, utvrdivši ga još jače u zauzetom gradu.

U samoj gradskoj luci nalažaše se veliki turski brod krcat municije za bosanskoga vezira; 500 kvintala praha, 300 kvintala mitralje.[1] Naročiti turski komesar danomice iščekivaše naregjenje iz Bosne da se municija suhozemnim putem prenese u vilajet. Ali pašina naredba, kao prava naredba turska, ne stizaše nikad. Fonton, znajući za tu municiju, i predvigjajući da će je Francuzi sekvestrovati jer nemahu pušćanog praha, obrati pažnju turskom eminu[2] na vjerovatnu sekvestraciju broda sa strane Francuza, čim bi Porta i nehote dala neprijatelju Rusije načina i oružja da se odbrani od ruskijeh ratnijeh lagja. Fonton bijaše ubjegjen da bi, uz prkos artiljeriji nagjenoj u samom Dubrovniku, Francuzi bili poraženi zbog nedostajanja praha. Emin ne samo ne posluša Fontonov savjet da udalji iz Dubrovnika turski brod, nego još izjavi ruskome zastupniku, da je Porta, kao prijateljica Rusa i Francuza, ubjegjena da će i jedna i druga ratujuća Sila poštediti municije koju ona pod svojom zastavom šiljaše u svoje provincije. Sutradan (30.)

[1] Izvještaj ruskoga poslanika Italinskoga u Carigradu knezu Czartoryskome, R. D. A.

[2] Tako se zvaše turski konsuo u Dubrovniku, koji, zbog carinske kontrole, nastavaše na Pločama.

Lauriston, ne mareći za neutralnost Porte, sekvestrova, dogovorno sa eminom, cijelu municiju! Paši poruči da će mu vojna uprava u Dalmaciji povratiti sve što mu je uzeo, a samom Senatu naredi da objasni bosanskom carskom namjesniku kako je primoran bio, saglasno sa eminom, da municiju sakrije od — Rusa![1] Evo kako je Lauriston mogao prkositi do posljednjeg trenutka rusko-crnogorskoj vojsci i sačekati Molitorovu pomoć![2]

Zabuna je u Dubrovniku, naročito prvijeh dana ogromna, kao pred posljedicama jedne velike trêšnje. Senat je pao do posljednjega stepena servilnosti, nemoćan da se razabere pred brutalnijem faktom jednoga gospodara u državi u kojoj od nezapamćenijeh vremena vladaše sama impersonalna kolektivnost. Nema ništa sugestivnijega od prepiske Lauristona sa Senatom kroz godine 1806 i 1807 koja se nalazi u Državnom Arhivu Republike i koju je i onaj jedini francuski istoričar te se naročito zabavio ovom epizodom Napoleonove najezde sasvijem i ne bez razloga

[1] Pismo Lauristona Senatu od 11. Juna. Corr. generali francesi D. D. A. XVIII. 600.

[2] Lauriston Princu Eugenu, 3. Juna: „Ja vidim da V. C. V. misli da ima praha u Dubrovniku. Nema ni jednoga zrna. Bih prinugjen da uzmem turski prah, a sada čujem da ga bosanski paša ište, što me stavlja u vrlo neprijatan položaj“. Mém. Eug. 308. Napoleon naredi Princu Eugenu 27. Juna da piše Molitoru za taj prah. Car stavljaše Paši na raspoloženje veliku količinu praha u Spljetu, jer „on a été obligé de se servir de la poudre du Grand-Seigneur qui était à Raguse, parceque la nôtre n'était pas arrivée“. Iz Spljeta, piše Car, biće mu lakše prenijeti prah u Bosnu nego li iz Dubrovnika. Ib. 470.

prećutao.[1] Ove naredbe koje padaju kako grȁd na Kneževski Dvor, izmjenice i ozbiljne i smiješne, najbolji su komentar „mrzosti opušćenja" koja se uhvati nad dubrovačkom zemljom.

Sutradan po ulazu francuskijeh trupa (28.) Lauriston uputi vladi tri pisma sasvijem različite sadržine. U prvom saopštava Knezu i Malom Vijeću da je pukovnik Triquemaux postavljen za komandanta artiljerije cijele vojske. „Ja Vas pozivljem, piše franački vojevoda, da svim njegovim pitanjima koja se budu odnosila na naoružanje mjesta zadovoljite i bez mojeg potpisa."

„Saznao sam, Gospodo, piše u drugom pismu „da je večeras u ovu luku stigao brod krcat bakaljara (de Stockfisch). Poručite da se odma kupi kako bi se sutra u jutro razdao trupama." Da ironija bude potpunija, Lauriston se potpisuje : „Vaš prepokorni i najposlušniji sluga" (J'ai l'honneur d'être votre très-humble et très-obéissant serviteur). Ali će i te galantne formule za čas nestati i zamjeniće se sa : „J'ai l'honneur de Vous saluer" ! Istoga dana, gjeneral pozivlje vladu da naredi da se odma iskrca žito iz svijeh brodova koji se u Dubrovniku nalaze, a naročito iz broda kapetana Paska Politike. „Vi ćete sabrati to žito u magazin i tražićete od zapovjednika mjesta ljude potrebne za taj rad." Ovo, dakle,

[1] Lauristonova su pisma u D. D. A. pod već pomenutom signaturom. Ima ih u sve 72 od kojijeh 28 otpadaju na god. 1806, 39 na god. 1807, a 5 je pisama bez datuma. Odnosni odgovori Senata, u koliko su se nezgodom vremena sačuvali, nalaze se u već pomenutijem Lettere di Levante e di Ponente.

u praktici znači, da je „prijašnje vladanje ostavljeno" da će „iste poslove obavljat" i da će „imati istu oblast". Vlast naregjenja je u rukama francuskoga generala, dubrovačka je vlada izvršilac. Podanici dubrovački primaju od narodne vlade zapovijesti, pak što se traži više? Po čijem impulsu ta vlada naregjuje, to se, po napoleonskoj logici, naroda ne tiče. Dvadeset devetoga Maja, Lauriston sprovodi vladi spisak stvari potrebnijeh za novoustanovljenu vojnu bônicu. Kako bi se suviše potrošilo novaca i vremena da se gradi novo zdanje, francuski je gjeneral zauzeo najljepšu i najprostraniju kuću, jezuvitski Collegium Ragusinum. Potreba je predvidjena za 150 bolesnika, ali kako ih sada nema nego 30, vlada će se najprije postarati za ove, pa malo po malo za one ostale. Lauriston ide još dalje. On se čak upliće u državnu organizaciju Republike koja bi, po opštim pravilima odregjenijem u proklamaciji, imala stajati van područja okupacione vlasti. „U sadašnjim konavoskijem prilikama, piše 31. Maja, treba knezu u Konavlima pristaviti jednoga pomoćnika koji će mu olakšati prepisku sa francuskim zapovjednikom. Molim Vas da ga bez odlaganja naimenujete i da ga meni uputite prije njegova polaska u Konavle." Prvoga juna gjeneral traži dubrovačke valute za mletački novac, 750 librâ odregjenijeh za platu vojnicima, ogromna suma koja se velikodušno plaća iz francuske kase! „Ja Vas, gospodo, pozivljem, piše 3. Juna, da mi pošaljete spisak svijeh porodicâ pravoslavnijeh (grecques) koje nastavaju u gradu ili u predgragjima. U sadašnjim prilikama treba vršiti nad njima naročit

nadzor. Konavljane koji su, sa svojim porodicama, došli u grad i koji se po ulicama šetaju i trče amo tamo treba poslati u okolna sela." Izgleda da su Konavljani gjeneralu zadavali veliku brigu i da ih je smatrao za neprijatelje od kojijeh se treba braniti. Jer u pismu od istoga dana, nemiran zbog množine Konavljana naoružanijeh u gradu, nemoćan da nasilno izvede razoružanje naroda, upućuje Senatu „molbu", da Župljane, koji simpatišu s Francuzima, pozove na oružje protiv onijeh „hajduka" (brigands) ! „Hajduci" će sedam godina docnije opravdati Lauristonove zabrinutosti !

Lauriston se nikako nije mogao sprijateljiti sa komplikovanim, drevnim dubrovačkim ustavom. Njegova francuska logika tražaše da se uprosti rad državne mašine u korist okupacije. Od presudna mu je interesa da vidi pred svojim očima dva, tri lica koja će njemu biti odgovorna, a ne impersonalne zaključke državnijeh vijeća. Toga je radi odma po ulazu nametnuo vladi, dogovorno sa ratnim komesarom, izbor 4 sekcije biva : za opštu ishranu vojske, za bônice, za saobraćajna suhozemna i pomorska sredstva i najzad za javne i privatne gragjevine i za čistoću grada. A finansije? One mogu ostati u rukama Maloga Vijeća, koji će vršiti tačniju kontrolu i naći podesnija sredstva da se zasiti osvajač. U sjednici od 31. Maja biše izabrana četiri senatora : Marojica O. Giorgi, Mato N. Sorgo, Antun Karlo P. Natali i Rafo G. Gozze da predsjedaju pomenutijem sekcijama. Tako bi zavedeno radikalno ograničenje u djelokrug Senata, ma da je opšte politička, megjunarodna i

finansijska vlast ostala jednako u rukama njegovijem. Na trideset i dva člana prisutna sjednici dvanaest bjehu glasala protiv Lauristonove naredbe.

Mi ćemo se još docnije povratiti na Lauristonove odnose sa vladom Republike. Red nam je sada pomenuti prekinuće diplomatskijeh odnosa sa Rusijom usljed francuske okupacije.

Vidjevši sva nasilja prvoga dana i faktičnu eklipsu vlade, Fonton pohita da, na svoju odgovornost, prekine odnose sa Republikom dok mu ne bi stigle nove instrukcije iz Petrograda. U tom ga rješenju podržavaše i fakt, da je zapovjednik ruske eskadre u dubrovačko-kotorskijem vodama, Henrik Belli, proglasio naročitom proklamacijom u stanju neprijateljstva i blokusa sva ona mjesta na Jadranskome Moru u kojima se nalažahu francuske trupe. Dvadeset osmoga Maja u jutro Fonton uputi Senatu sljedeće pismo:[1] „Dohod jedne francuske vojske u ovaj glavni grad, okupacija svijeh utvrgjenja Republike i različiti akti samodržavnosti koji se zbiše kroz jučerašnji dan, ne dozvoljavajući više potpisniku da u sadašnjem položaju dubrovačkoga Senata prizna nezavisnost i slobodu vlade kod koje ga je Nj. Veličanstvo Car sviju Rusija blagovolio akreditovati, potpisnik smatra kao svoju dužnost da prekine u ovom trenutku svoje funkcije do nove naredbe svoga Dvora. On ne može nego da duboko žali Republiku u dandanašnji izloženu bolnim posljedicama tako očevidne povrjede one neutralnosti na kojoj ona osnivaše sva

[1] Fo XXIII br. 647. D. D. A.

svoja nadanja i čija je dobročinstva ona i uživala sa strane zapovjednikâ Nj. V. Cara u ovijem stranama. Potpisnik nosi, megjutijem, u sebi zadovoljstvo da se u svim teškim trenutcima svoga rada rukovodio isključivo prijateljskim osjećajima kojima je njegov Uzvišeni Gospodar bio prožet prama ovoj Republici i svojom ličnom željom da doprinese, u granicama svojijeh sila, dobrostanju ne samo vlade kod koje bješe akreditovan, nego i njezinijeh podanika.

Potpisnik moli vladu da mu blagoizvoli saopštiti je li on sa svojom porodicom u sigurnosti za kratko vrijeme što je prinugjen da ostane još u ovom gradu. On ima čast da postavi to isto pitanje i za sve ruske podanike koji se nalaze u Dubrovniku i koristi se ovom prilikom da ponovi gospodinu Senatoru Bondi, najmlagjemu članu Maloga Vijeća Republike, uvjerenje o svom najdubljem poštovanju."

Bonda odma odgovori Fontonu[1] sprovodeći mu proklamaciju gjenerala Lauristona iz koje će „gospodin gjeneralni konsuo vidjeti u kojem se stanju nalazi ova Republika. Ali je — piše Bonda — gjeneral učinio nešto više. On je vladu pozvao, da gospodinu Fontonu saopšti, da za 24 sahata on, njegova porodica i personal Carskoga Konsulata imaju da izagju iz Dubrovačke Države, a da će im vlada Republike dati potrebne pasaporte koje će gjeneral legalizovati, a koje će Francuzi poštovati.

„Gospodin Konsuo, produžava ministar, može lako zamisliti bol što potpisnik osjeća saopštavajući mu

[1] Dalla Segreteria di Stato, ore 18 (2 ure i pô po podne) D. D. A.

gornje. On ga uvjerava da će ostaviti u Dubrovniku živu uspomenu njegovijeh odličnijeh osjećaja i skladnog načina kojim je umio saglasiti dobrohotne naredbe Njegova Uzvišenog Vladaoca sa napretkom ove Republike za mudroga vršenja njegovijeh funkcija."

„Senat, piše Fonton knezu Czartoryskome, bješe osjetio svu okrutnost naredbe u stanju u kome se nalažah, kaošto i nemogućnost da krenem u tako kratkom vremenu sa cijelom porodicom i sa jednim djetetom na prsima koje nije moglo bez opasnosti da putuje po moru. Saznadoh docnije, da je Senat najtoplije zamolio bio francuskoga gjenerala da bi ga mimoišla neprijatnost onoga saopštenja. Naveo je bio precedens u Krfu gdje okupaciona ruska armija bješe dozvolila francuskome konsulu da ostane na ostrvu. Ali mu gospodin Lauriston odgovori, da ne može dozvoljeti da u Dubrovniku ostane jedan ruski agent jer Republika ne smije da podrži diplomatske veze nego sa Silama ili prijateljskim Francuskoj ili neutralnim." Senat se savi pred neumoljivom silom. Jedan sekretar dogje još i lično Fontonu da mu izjavi žaljenje Senata što je primoran bio da ispuni volju francuskoga gjenerala. Fonton zatraži kod Lauristona audijenciju. Razgovor izmegju ove dvojice bî korektan. Fonton zatraži ne kao ruski činovnik, nego kao „nesretan otac" da mu se produži rok. Lauriston, žaleći da je primoran da postupa ovako, izjavi Fontonu da ne će gledati na 24 ure više, ali pod uslovom, da mu časnom riječi obeća da kroz ta dva dana ne će imati prepiske sa ruskim zapovjednicima u Boki Kotorskoj.

Tridesetoga Maja, Fonton, sa porodicom i sa sekretarom poslanstva Palladoclisom, ostavi Dubrovnik na jednom austrijskom brodu,[1] pošto dva dana prije bješe potanko izvijestio Sankovskoga i gjenerala Musin-Puškina o brojnom stanju francuske vojske, koja, po Fontonovom računu, brojaše 30. Maja 3000 ljudi. Putem stiže ga oluja koja mu gotovo raznese brod. Na drugom brodu, pod papskom zastavom, Fonton stigne na Senjsku Rijeku i tamo i ostade kao gjeneralni konsuo za Rijeku i za cijelo „ugarsko" primorje. Iz Rijeke, vrlo zgodnoj opservacionoj tački, posla knezu Czartoryskome svoj više puta pomenuti izvještaj o dubrovačkim dogagjajima, pa tako i produži, izvještavajući ruskoga ministra o nezgodama Republike Svetoga Vlaha. Sa ovim poštenim čovjekom Republika izgubi mudroga i bespristrasnoga savjetnika. Ona je sada mogla s puno razloga žaliti što je u nekoliko prilika naročito god. 1804 vodila otvoren rat protiv Fontona i to samo zato što je ovaj savijesni diplomata tražio od Senata tačno izvršenje Livornske konvencije sklopljene izmegju Alexisa Orlova i Frana Ranjine za gragjenje pravoslavne kapele u Dubrovniku. One godine Czartoryski već bijaše ministar. Izaslaniku Republike, grafu Alvisini, on izjavi svoje najveće nezadovoljstvo o Republičinom držanju prema Rusiji. Senat šćaše na Fontona da baci svu odgovornost za spor kome on sam bješe pokretač. Fonton ostade na svome mjestu i u teškim momen-

[1] Ostade, Lauristonovom dozvolom, u Dubrovniku nastanjeni penzionisani ruski gjeneralni konsuo, osamdesetgodišnji starac graf Ghica.

tima ukaza Republici neinteresovano prijateljstvo, ne sjećajući se da je Senat protiv njega radio i u Petrogradu i u Carigradu. Czartoryski ostade ministar, pa ni on, ni njegovi nasljednici ne zaboraviše spor sa Dubrovnikom u kom Jezuviti imaše znatna dijela. Republika će vjersku intoleranciju ispaštati na bečkom kongresu[1].

II.

27. Maja godine 1806 tako je znamenit i presudan dan u našoj istoriji, da smo se dužni na njemu još malo zadržati prije nego li produžimo naše zaista neveselo pričanje. U prvom redu imamo da odgovorimo na pitanje koje se van sumnje nametnulo čitaocima u toku ispričanijeh dogagjaja 26. i 27. Maja. Kako se to moglo dogoditi, da jedna šaka vojnika, iznurenijeh dugim i mučnim maršom, bez topova, a gotovo i bez municija, zauzme bez boja jedno tako

[1] Pisani je naročito okomio svoje strijele na Fontona, samo kako bi staroga Bruèra uzvisio. Istina je naprotiv ova, da je Bruère bio neprijatelj Republike, intrigant prvoga reda i, sa sinom Markom, jedan od glavnijeh inspiratora dubrovačke okupacije. To dokazuje sve njegovo ponašanje, o kome ćemo još imati prilike da govorimo, to eklatantno dokazuju njegova otrovna pisma upućena Direktoriju (Ispisana iz Pariskijeh Arhiva od g. I. K. Švrljuge u Starinama Jug. Akad. XIV). Fonton je možda bio osorljiv u načinima, naročito jer mu Republika u god. 1803-05 nije prištedila bila ni jednu jedinu neprijatnost. Ali on nije intrigirao protiv Republike, šta više, često joj je u pomoć priskočio. Fontonovu blagorodnost najbolje dokumentuje obrana Republike o kojoj niže govorimo i koju je Czartoryskome uputio kad on više nije imao vezâ sa Dubrovnikom i kad se mogao lako osvetiti Senatu da je htio.

utvrgjeno mjesto kakav bješe Dubrovnik? Kako se dogodilo, te se spustio most na Pilama i kroz otvorena vrata propustio franačke čete? I sve to bez opozicije, a, u početku, i bez protestacije? Napoleon bijaše zaista izdao naredbu svom gjeneralu da s i m u l i r a marš na Kotor i da p r e g o v a r a j u ć i dogje do gradskijeh vrata. Ali je ipak republikanska vlada znala jedan cijeli dan prije za marš Francuza, a još od 5. Maja ona je sasvijem jasno bila čula o nastajnoj najezdi Napoleonove vojske. Zašto se, dakle, nije spravila da odvrati pohod? Zašto nije općuvala silom svoju neutralnost, spasivši se tako i od opasnosti sukoba sa Rusijom? Ali zapitajmo najprije : da li je mogla da se brani? U jednom odregjenom smislu, jeste. Dubrovnik je mogao da vodi očajnu, defenzivnu borbu. Na nju ga upućivahu gorostasni bedemi i utvrgjenja koji su se za ono vrijeme, a za relativno male neprijateljske sile, mogli nazvati nesavladljivim. Dubrovnik imaše jaku i mnogobrojnu artiljeriju, ako i zapuštenu a dijelom i u arsenalima zaboravljenu[1].

---

[1] Po Appendiniju (Dnevnik, 7—8) Francuzi nagjoše u Divoni 15.000 topovskijeh metaka različitijeh kalibara, nekoliko hiljada bombâ, 133 bronzanijeh topova od 8, od 12, od 18, od 24 i od 36. U Minčeti nagjoše veliki jedan top od 60 kome nadjenuše ime: „la belle femme". Nagjoše suviše 500 sanduka ubojnijeh metaka biva 40.000 libara olova. U magazinima bijaše mnogo slankamena i sumpora. Gotova praha ne nagjoše. Ali bijaše ga po kućama, a mogaše ga se i poručiti iz Italije vrlo lako. Appendini govori, da je veći dio ovijeh municija poslao bio Španski Kralj Karlo II (ne I, kako on govori, jer je p r v i Španski Karlo bio Car Karlo, u Njemačkoj p e t i) Republici da je obrani od naumljenoga Kara Mustafinoga pohoda. Appen-

Osim odreda regularne vojske u samom gradu, 400 vojnika od prilike, mogahu se latiti oružja i gragjani, pa učiniti ono što će god. 1813 tako slavno započeti. Uz prkos neospornoj defenzivnoj moći, Dubrovnik se nije suprotio osvajaču. Zašto? Zato što je prvo i prvo u vojnom pogledu Dubrovnik bio, od gotovo nezapamćenijeh vremena, izgubio smisao i ideju rata zamjenivši ih sa diplomatisanjem bez sankcije sile. Kako u velikom stilu Mleci, tako i mali Dubrovnik bješe u istini bez oružja, naročito u potonje vrijeme kad su u neutralnost i jedna i druga država bile položile sva nadanja i sam spas slobode. Ali u vojnom pogledu, Dubrovnik se nalažaše na stepenu ogromne inferijornosti prema Mlecima. Usnula velika Republika imaše na svijem stranama utvrgjenja : Verona, Vicenza, Peschiera, Padova, Mestre, Udine sve to bijahu etape koje m o g a h u zadržati neprijatelja i bile bi ga zadržale da je mletački patricijat imao još u svojijem žilama malo krvi Angjela Ema. Ali Dubrovnik? Osim tvrgjave Stonjske, izolovane od glavnoga grada, njegova teritorija bijaše otvorena svakom oružanom pohodu. Takijeh je u istoriji Dubrovnika bilo mnogo. Zauzećem teritorije obrana grada bješe samo jedna duža ili kraća opsada koja nemaše izgleda

---

dini govori istinu. Ali je Republika primila bila municija i od drugijeh vladalaca: iz Napulja, iz Pjemonta itd. Po Du Casseu (Mém. Eug. II, 300) Lauriston bi bio našao nekoliko topova, ali bez lafeta, 7 bačava praha i oko 8000 topovskijeh zrna različitijeh kalibara. Appendini je, bez sumnje, tačnije izviješten. O njegovoj preciznosti i savjesnosti govorićemo na drugome mjestu.

na uspjeh. „Hoćemo da odgovorite Njegovoj Svetosti, pisaše dubrovački Senat još u doba Svete Lige svome poslaniku u Rimu,[1] da se mi nalazimo u jakome gradu, vrlo dobro utvrgjenom i ljudima i artiljerijom i svim onim municijama koje su potrebne za njegovu obranu i ne bojimo se od ma kojega vladaoca, jer se nadamo da ćemo pomoću božjom, našim radom i dobrim stražama sačuvati glavni naš grad, ali se bojimo da Mlečići ne navale na našu teritoriju, jer bi tada Turci odveli u ropstvo naše podanike, a nama bi ostala jedina obrana grada puna suzâ i gorčine." Ova poruka iz XVI. vijeka mogaše se riječ po riječ primijeniti i na Dubrovnik XIX. vijeka. Upad Francuza u dubrovačku oblast bio bi prvi akt. Upad Rusa drugi. Pridolaženjem novijeh sila propast Dubrovnika bila bi samo odgogjena, ali neizbježiva. Napoleon kažnjavaše svaku obranu samostalnosti kao zločinstvo. A suzna i gorka obrana Grada izgledaše atavističkim utilitarcima na malom dubrovačkom prijestolu kao stvar izlišna, šta više, daleko opasnija od bezuslovne predaje.

Ali da je do toga stanja duše bio Dubrovnik spao na osvitku XIX. vijeka ko bi imao prava da se čudi? On se predao kao Mleci, kao Gjenova, kao Rim, predao se kako kraljevsko dostojanstvo i cijeli Stari Režim koji nemaše više vjere u svoju defenzivnu moć, ni u svoju misiju.[1] Ali neka razlika ipak postoji.

[1] Senat Franu Gondoli poslaniku kod Pija V, 1. Jula 1570. Lett. e Comm. di Ponente 1566—1570. c. 224 D. D. A.

[2] Konstatujemo naknadno sa zadovoljstvom, da je istorik Adalbert Wahl u svom članku „Über die Ursachen der Franzö-

Jer dok Dubrovnik, po onoj prvoj abdikaciji, ćutljivo podnošaše zakon naoružanoga osvajača, on se politički nikada sam ne eklipsova, poput svojijeh drugova u Italiji, nego je trebalo upotrebiti brutalnu silu da se jedna šaka više manje iščiljenijeh aristokrata skine sa prijestola.[1]

Tako je, usljed jedne prećutne trenutne abdikacije vlastele i puka, posljednja država Staroga Režima u Evropi primila bez opozicije pješake Revolucije

---

sischen Revolution" (Historische Zeitschrift, 1908, 101 Band) slavodobitno pobivši stereotipna tvrgjenja o apsolutizmu, o nesnosljivom stanju puka, o nepravdama, o nedostajanju reforama za posljednjijeh godina francuske monarhije, izdvojio kao presudni uzrok Velikom Prevratu neko osobito raspoloženje duhova u smislu prekomjerna individualizma i slabljenja ideje o istorijskom razvijanju društva — djelo književne propagande — i sljedstvenu bezgraničnu slabost vlastodržaca kojima nedostajahu energija i promišljenost. Ovi su isti uzroci kumovali propasti Venecije i Dubrovnika čiji su narodi neiskazano sretniji bili pod Starim Režimom nego li pod vladama koje im nametnuše Revolucija i poznija Reakcija.

[1] Treba u savremenim pismima čitati samoubistvo Mletaka, pa da se vidi potpuni moralni slom jedne nekada slavne Velike evropske Sile! Vlastelin Paolo Querini piše bratu Alvizu u inostranstvo, Maja 1797: „Ti koji živiš daleko od otadžbine, nijesi sam te ne razumiješ što se ovdje zbiva; ni mi sami ne razumijemo ništa! I zaista, kako da objasnimo da se vlada predala u ropstvo Francuzima imajući 500 topova od kojijeh se niti jedan nije ispalio?... Mi smo utonuli u stravu i ne vidim pred nama nego li strašnu tamu." A drugi savremenik, Giuseppe Gennari, bilježi u svoj dnevnik: „Potomstvo ne će vjerovati da je jedna Država, na glasu zbog veličine svojijeh poduzeća i zbog dugoga svoga života, u malo dana izgubila slobodu i nezavisnost!" Kovalevsky, Op. cit. 259—260.

koji — i oni sami Cezarovi sluge — nastupahu da zarobe Dubrovnik uz akorde jedne slobodnjačke pjesme!

Reklo se, da je Lauriston uljegao u grad na osnovu tajnoga sporazuma sa Senatom. Ustvrdilo se, da je u noći od 26. na 27., na Ljupču, kod Osojnika, dubrovačka misija imala dogovor sa gjeneralom, pa da su Natali i Baselji s njim uglavili ceremonijal ulaženja francuskijeh trupa koje bi se, po tome, bilo svelo na odvratnu komediju, na izdajničku predaju Grada. Jedan francuski pisac iznio je ovu podvalu na osnovu nekijeh dokumenata koje nigdje ne navodi.[1] Ovako teško optuživanje ne bi smjelo izaći iz pera jednoga istorika, a da ga ne utvrdi ne opštom frazom, nego tačnim navogjenjem i savijesnom analizom izvora. Ko je prisustvovao toj konferenciji, ko je zapisao što se izmegju izaslanika Republike i Lauristona govorilo? Nije dosta reći, kako g. Pisani, da u toj konferenciji, čiji smo tok mi po Fontonovom potankom izvještaju ispričali, „avait dû être arrêté le programme de l'entrée des Français à Raguse" nego treba moći, na temelju neospornijeh svjedočanstava, ustvrditi da taj program „fut arrêté". Takvijeh svjedočanstava nema i ne može ih ni biti.[2] U

[1] Pisani, Op. cit. 171.

[2] Gosp. Pisani veli, na citovanome mjestu, da se kod Dubrovčanina kapetana Antuna Kaznačića nalaze neki dokumenti, iz kojijeh izlazi (résulte) da su Senatori imali u Ljupču konferenciju sa gjeneralom Lauristonom, pa nadodaje: „c'est là qu'avait dû être arrêté le programme de l'entrée des Français à Raguse". Da primirimo našu „istorijsku" savijest, pisasmo prijatelju kapetanu Kaznačiću i zamolismo ga za objašnjenje onoga mjesta u

izvijesnijem krugovima kružio je zaista glas da su Dubrovčani z v a l i Francuze u grad. Fonton sâm bješe čuo za tu podvalu i mi od njega saznajemo da je ona došla iz Boke Kotorske i rasprostrla se do Rijeke i Trsta. Fonton, saopštavajući ovo knezu Czartoryskome,[1] piše ministru da su ovaki izvještaji plod „izvijesnijeh privatnijeh spekulacija i neprijateljskijeh osjećaja" pa produžuje ovako: „Ovo je mišljenje, Monseigneur, i lažno i nepravedno. Da bi ono moglo imati i najmanja osnova, trebalo bi predpostaviti da su Dubrovčani htjeli laka srca predati sve što imaju našoj pomorskoj sili i tako sebe upropastiti, da bi pozvali Francuze od kojijeh nijesu imali da se nadaju nikakvoj koristi. I zaista je poznato da u Dubrovačkoj Državi nema ni industrije, ni trgovine; da je jedina njezina ishrana pomorstvo, a kako je gospodin zapovjednik de Bailie u pregjašnjem svom manifestu proglasio za neprijateljska sva jadranska mjesta gdje se nagju francuske trupe, iz toga je slijedilo, da brodovi dubrovački, koji do onoga časa plovljahu spokojni i sa dobiti pod zaštitom neutralne zastave Republike, imahu od sad unaprijed izgubiti tako vanrednu korist i postati plijenom našijeh fre-

Pisanijevom djelu. Gosp. Kaznačić imao je dobrotu da nam odgovori, da nema ništa osim prijepisa bilježaka paroka na Orašcu dum Miha Radilovića u kojima je, kako vidjesmo, zabilježeno samo to, da su Baselji i Natali imali na Ljupču poznati sastanak sa Lauristonom. To je, po riječima samoga gosp. Kaznačića „il documento al quale allude il Dottor Pisani". Svaki bi komentar ovome bio izlišan. Evo kako je i u kojem je duhu gosp. Pisani opisao posljednje dneve Republike!

[1] Senjska Rijeka, 30. Juna br. 86. R. D. A.

gata i našijeh gusara od onog časa kad Francuzi stupiše na dubrovačku teritoriju. Dozivljući Francuze, koja li je perspektiva mogla skloniti Dubrovčane na postupak tako protivan njihovijem najmilijem interesima, na ugrožavanje i gubitak njihova imanja i njihova brodarstva? Meni se čini da je sama ta refleksija više nego dovoljna da utvrdi apsurdnost onoga čim se Dubrovčani krive. U ostalome, Francuzi ušavši u Dubrovnik, nijesu nimalo s njima postupali kao s prijateljima, ni kad su im nametnuli kontribuciju, ni kad su ih nasiljem primorali da im prehrane vojsku. Ja sam ostavio vladu i stanovnike Dubrovnika u tjeskobi i očajanju, i priznajem da pred jednim stanjem stvari koji sam ja tako blizu promatrao ne bih nikad bio mogao ni zamisliti da bi se nesretni Dubrovčani mogli okriviti da su bili u sporazumu s Francuzima da im predadu svoju zemlju. Ja se šta više usugjujem izjaviti Vašem Prevashodstvu da bi Dubrovčani bili predusreli Françuze i da bi bili tražili od nas garnizonu ne sastavljenu od Crnogoraca, nego od Rusa, da su samo mogli predvidjeti prave osnove Francuza, uz prkos često ponovljenijem obećanjima o protivnome, jer to bješe jedini način kako oni mogahu spasiti za jedan čas svoje brodove koji sačinjavaju sve njihovo bogatstvo".[1]

Ovoj refutaciji tako bespristranoga svjedoka kakav bijaše Fonton pridružuje se i Timoni. „Prijetnje Rusa službeno saopštene Malome Vijeću, piše ministru Stadionu 13. Jula, da će poplaviti Državu ako bi

[1] Zbog važnosti ove Fontonove depeše, mi joj iznosimo originalni tekst u Dodatku br. IX.

Francuzi stavili nogu na dubrovačku teritoriju, i slom koji po tome nastade, što Malo Vijeće predvigjaše sa cijelim narodom, dovoljan su dokaz (une preuve suffisante) da obrane Republiku od optužbe da je zvala francuske trupe."[1] Sa ova dva značajna svjedočanstva, može se, preko neopravdanijeh insinuacija, preći na jednu drugu pojavu koja je i još čudnija od trenutne slabosti i abdikacije Dubrovnika, a to je potpuni nerad Rusâ.

Nakon svijeh onijeh deklamacija ruskijeh vojnijeh i diplomatskijeh krugova, nakon zauzeća Kotora i cijele Boke, sa uhodama na svijem stranama, sa pomorskom silom u dubrovačkijem i kotorskijem vodama, vice-admiral Senjavin, ništa ne sluteći, sjedi spokojno u — Trstu, ruski se gjenerali u Boki ne čuju ni da su živi, a gospodin Snaksarev stoji u konalu od Kalamote sa linijskom fregatom „Sveti Mihail" i ne pokušava ništa ni prije ni poslije Lauristonovoga marša da Dubrovniku priskoči u pomoć. Oni koji docnije krive Dubrovnik da je prekršio neutralnost, podnose se kao da se njih sve ovo ništa ne tiče, kako da su se oni obvezali prema Dubrovčanima i Francu-

[1] Corr. Timoni, B. D. A. U pregjašnjoj depeši od 9. Jula, Timoni piše Stadionu, da je Senjavin onaj te je okrivio Republiku s tajnoga dogovora sa Francuzima. Senat ne htjede da ta podvala ostane bez protestacije. 27. Septembra uputi Marmontu izaslanstvo moleći ga da mu dozvoli da piše Senjavinu da poštedi u budućnosti grad i teritoriju dubrovačku demantujući glas da je Senat pozvao Francuze u grad (che, attesa la voce, che i Russi incolpino la nobiltà di Ragusa dell'ingresso dei Francesi nello Stato nostro, noi desideraressimo di disimpressionarlo di ciò). Cons. Rog. 1806. D. D. A.

zima na najstrožu neutralnost. Rusi propustiše najpodesniji trenutak da Francuze proćeraju iz Dubrovnika, što bi bilo imalo nedoglednijeh posljedica. Lauriston, kako pomenusmo, bješe došao u nedostajanju najpotrebnijih uslova za jednu vojnu operaciju. Nemaše ni municije, ni hrane, ni artiljerije uz prkos tačnim instrukcijama Napoleona. Na osnovu pogrješnijeh izvještaja francuske kolonije u Dubrovniku, on se, zaista, kako ćemo vidjeti, protiv svoje volje, nakani na vratoloman marš. Savlada put uspjehom, ali samo za to, što je, po sretnom slučaju, našao put slobodan. Lauristonov pohod nije, dakle, kako su neki ustvrdili „jedna od najljepšijeh stranica vojne francuske istorije" (Pisani) nego je naprosto sretno uspjeli r a i d. Potpuna pasivnost Rusâ, koji su odista umjeli blokirati Dubrovnik još prije dolaska Francuza i plijeniti Republičine lagje, ali se nijesu znali poslužiti vanredno povoljnim prilikama u dnevima od 25.—27. Maja, provrže Lauristonov marš u bezopasnu vojničku šetnju. Lauriston to sam priznavaše docnije Timoniu. „Da je gospodin Snaksarev, piše Stadionu 13. Jula, na prvu poruku Maloga Vijeća i svoga konsula, zauzeo tvrgju Lovrjenac sa samo 300 ljudi i sa dvije topovnjače u Rijeci spriječio Francuzima jedini prelaz po moru što imahu, gjeneral Lauriston sam priznaje da bi ga ta operacija bila prinudila na velik obilazak i tim bi dao bio Rusima iz Kotora vremena da priskoče u pomoć Dubrovniku."[1] Isto su tako Rusi znali za tursku municiju u dubrovačkoj luci. Ali Snaksarev i tome se učini nevješt, zbog čega

[1] Ibid.

imaše, govori Timoni, puno razloga da se kaje. Austrijski diplomata nadodaje da se Lauriston ne bi bio mogao nikako održati u Dubrovniku „sans cet article de première nécessité ou si les navires russes, qui en avoient conoissance, s'en fussent saisis". Timonijeve riječi potvrgjuje sam francuski gjeneral. „Ja Vam priznajem, Monseigneur, — pisaše Eugenu 8. Juna — da jednako strepim na pomisao da sam bio na rubu da izgubim svoju čast. Da nijesam, po najčudnovatijemu slučaju, našao turski brod krcat municijom, mi bismo već odavna bili zatvoreni u tvrdinji i primali topovske i pušćane metke, nemoćni da im odgovaramo."[1] I u istom se pismu povraća na predmet : „Samo nebo, govori, poslalo mi je onaj turski brod !"[2] Ne, nije nebo, nego ruska apatija i neumješnost.

Način kako Rusi pustiše Lauristona u Dubrovnik, naliči na jednu primitivnu zamku. Poznija opsada i bombardovanje Dubrovnika dok s jedne strane — ma koliko mlitavo i nejedinstveno vogjeni bili — utvrgjuju da bi Lauriston 27. Maja bio proćeran iz Dubrovnika onakom istom lakoćom kojom bješe ušao, dokazuje z druge strane i to, da su junski napadaji bili u stvari više namjenjeni Dubrovniku nego li Francuzima i da su neke tmaste sile rade bile više osvetiti se Republici i predati je pljački i raspu, nego li nanijeti francuskim gjeneralima usudan udarac.

I tako se sve zavjeri da Dubrovnik, koji bješe sretno prebrodio tolike mučne trenutke sred naj-

[1] Mém. Eug. II, 322.
[2] Ibid. 326.

potresnijih dogagjaja modernoga svijeta, koji bješe preturio preko svojijeh starijeh bedema i Revoluciju i propast Venecije i pohote Direktorija i prve pobjede Bonaparta, da taj mali i sretni politički organizam padne u šake nezasitnoga vojskovogje koji se jednako lakomljaše i na Vječni Grad i na njegove najmanje moralne kolonije.

Nad Dubrovnikom se nadvi plač i neopisiva tjeskoba. Sam je francuski pisac[1] prinugjen da prizna konsternaciju Dubrovčana, on koji će nam poslije htjeti prikazati nekakav Dubrovnik blažen da se otresao narodne vlade.

„Gragjani su, piše Fonton Czartoryskome,[2] prosto u očajanju, gledajući svu hrpu nesrećâ koje ih iščekivaju usljed potpune propasti svijeh brodova, jedinog izvora njihova blagostanja... Grad bješe slika bola i beskonačne žalosti."

„Konsternacija naroda prevazilazi svaku granicu, poručuje Timoni Stadionu,[3] ... sve su tri klase, vlastela, pučani i pomorski kapetani, osim maloga broja posjednika zemalja, potpuno upropašćeni." Manifest ruskoga zapovjednika „nije mogao da umnoži bol Dubrovčana... i veliki i mali suzama u očima nalik su, bez pretjerivanja, na žive lješine (grands et petits les larmes aux yeux ont, sans exagération, la figure de cadavres ambulants).[4] Tako se isto izražavaju dubrovački anonimni pisci. Gjeneral Lauriston,

[1] g. Pisani.

[2] Depeša 15. Juna cit.

[3] Depeša 28. Maja cit.

[4] Depeša 30. Maja ibid.

koji ne bijaše čovjek bez srca, u tajnoj prepisci sa princom Eugenom drukčije ne zove dubrovački narod nego li : „malheureux" (nesrećan). Pošto vidje kobne posljedice svoga ulaza, sa otežavajućom okolnosti maloga broja, priznade i on da je narod „dostojan sažaljenja". „Vadim iz njega što mogu, pisaše podkralju 3. Juna, ali njegova je trgovina uništena, ništa mu više ne dolazi, sve mu oduzimlju ruske krstarice." A 8.: „Nesretni su stanovnici bezutješni. Trgovina im je uništena, imanja opustošena, osjećaju duboko, ali nam ništa ne predbacuju".[1]

Osim nekoliko požakobinčenijeh Dubrovčana,[2] koji u srcu bjehu zamijenuli ljubav k Dubrovniku sa ljubavi k revolucijonarnoj frazi, manjine koja je, kroz braću Stulli, sa demagoškim bjesnilom obojila i falsifikovala istoriju onoga vremena, ogromna većina dubrovačkoga naroda bijaše u dnu duše nesretna. Savršen tip narodnoga mišljenja nijesu ono pedeset pristaša francuske centralistične birokracije, nego oni pomorci, čija ćemo dirljiva pisma iznijeti na drugo mjesto, koji se ne šćahu razdvojiti od zastave Sv. Vlaha i u tugjini podržavahu na sijelima nadanje u povratak stare vlade.[3] I još ona žena iz puka, Luce Sambrailo, koja javno obruži neku vlastelu pomirenu s Francuzima i kad je kazniše i zabraniše joj da ih grdi, klanjaše im se govoreći : „Vi znate što to hoće

[1] Mém. Eug. II, 309, 320. Toliko je malo psihologije u ovijeh gjenerala Revolucije! Cf. o Španiji što govori Sorel, VII, na više mjesta.

[2] Od prilike 80 o kojima će docnije biti govora.

[3] Cf. knj. II gl. I—IV.

rijet." Ovim se svjedočanstvima pridružuje glas samoga Dubrovačkoga Hercega, koji nije u svojim memoarima mogao da prećuti priznanje, da su Francuzi onome „sretnome narodu" oduzeli „mir i blagostanje".[1]

III.

„Gospodine gjenerale Lauristone, pisaše Car tri nedjelje nakon onijeh dogagjaja, saznao sam sa zadovoljstvom Vaš ulazak u Dubrovnik"[2], pa pri kraju — baš u trenutku zauzeća peterovjekovne štićenice Porte — nadodaje: „Održavajte najbolji sporazum sa Turcima i preporučite to Vašim vojnicima. Ja sam u najboljoj slozi sa Sultanom i hoću da živim u dobrim odnosima s njim". I zaista u ime toga velikoga prijateljstva trebalo je da dâ nekakva objašnjenja slabome Selimu. Otpravnik poslova Ruffin, u očekivanju poslanika gjenerala Sebastianija, saopšti Porti 17. Juna okupaciju Dubrovnika.

Ruffin je imao da naglasi „provizorni" značaj te okupacije. Otpravniku poslova u Dubrovniku Talleyrand poručivaše da je Lauristonov ulazak filozofski zaglavak preživjeloga sistema „malijeh država", a pred otpravnikom poslova u Carigradu, da

[1] C'est cette heureuse population à laquelle nous sommes venus enlever brusquement la paix et la prospérité. Mémoires du Maréchal Marmont, Duc de Raguse, III, knj. XI, 72.

[2] „Monsieur le général Lauriston, j'ai appris avec plaisir votre entrée à Raguse". Iz Saint-Clouda, 20. Juna 1806 Corr. Nap. XII, 10.387. Talleyrand čestita sutradan Princu Eugenu. Gavrilović, Ispisi br. 61.

se ne bi odma ustalasalo javno mišljenje na Bosforu, pravda vojnu okupaciju trenutnim potrebama carske politike.

„Potpisani Otpravnik Poslova Njegova Veličanstva Cara Francuza i kralja Italije kod Visoke Porte hita da saopšti Njegovoj Ekscelenciji Reis Efendiji jedno pismo primljeno iz Dubrovnika 29. Maja od Njegove Ekscelencije Aleksandra Lauristona gjenerala, zapovjednika francuske vojske u Dubrovačkoj Državi.

Njegova će Ekscelencija vidjeti, da je pomenuti gjeneral, po naregjenju Njegova Veličanstva Cara Francuzâ i kralja Italije, zapremio Dubrovnik i njegovu teritoriju, da je izdao proklamaciju na francuskom, talijanskom i ilirskom jeziku čiji jedan prijepis u prvom od ta tri jezika ima potpisnik čast da priloži ovome pismu; da je namjera Njegova Veličanstva da odnosi Dubrovnika sa Visokom Portom ne stradaju nimalo kroz tu okupaciju, izazvanu načinom postupanja one Republike i sjegurnošću francuske vojske u Dalmaciji, i koja se ima smatrati trenutnom.[1]

Jedno pismo francuskoga otpravnika poslova u Dubrovniku od istoga dana saopštava, da je Senat zadržao svoje zakone, svoju formu i svoju administraciju ; da će se povratiti u pregjašnju vlast čim budu Rusi napustili Boku Kotorsku i Jonska Ostrva, a njihova eskadra ostavila dalmatinsku obalu ; da ovaj dogagjaj može da bude štetan dubrovačkom pomorstvu, ali da su Rusi namjeravali da zauzmu Du-

---

[1] „Ce qui ne doit être considéré que comme momentané".

brovnik, da ih je trebalo predusresti, jer bi Dubrovačka Država bila propala bez pomoći (!) pod ruskim vladanjem."

Ruffinov interim primicaše se kraju. Gjeneral Sebastiani, koji je za Bonapartovoga konsulata bio ispunio odličnim uspjehom jednu misiju u Carigradu i uspostavio vjekovne veze sa Portom, imao je sada kao ambasador da zastupa Carevu politiku na Istoku. Njegove instrukcije su zamašan dokumenat u kom je nacrtana sva istočna Careva politika.[1] Ali, razumije se, samo ona koju je on mogao povjeriti pismu, dok je naprotiv Talleyrand, depozitar Carevijeh tajna, znao što one u istini znače. „Cijelj moje politike je trojni savez izmegju mene, Porte i Persije, taj savez indirektno ide protiv Rusije[2] . . . Moj će poklisar postojano podržavati nepovjerenje protiv Rusije . . . On ima nastojati da Bosfor ostane Rusima zatvoren . . . Ja ne ću diobu Osmanskoga Carstva, pa ni onda kad bi mi nugjali tri četvrtine one države . . ."[3] Ali u stvari ovo veliko prijateljstvo imaše da bude predhodnica diobe Turske po njegovu receptu, u njegovu duhu. Napoleonu je puno stalo do toga, da

---

[1] Driault, Op. cit. 591. Ulomci tog znamenitog spisa koji se odnose na Balkanske poslove i na Dubrovnik ispisao je Gavrilović, br. 55. Ali datum je pogrješan. Talleyrandova redakcija je od 21. Juna. Cf. Driault, 60.

[2] U Januaru, pruski poslanik javljaše iz Pariza svojoj vladi da Napoleon snuje nekakav tajni dogovor sa Portom, Dubrovnikom i Persijom i da sprema pohod u Tursku. Fournier, II, 165—166. U Maju, Caru se podesnije učini da od ta tri ugovornika najmanjega sekvestruje!

[3] Cf. Sorel, VII, 54.

Sebastiani objasni Selimu III značaj okupacije Dubrovnika i trenutnost one mjere. Ali u isto vrijeme naregjuje svome poklisaru, da se prvenstveno zadrži na dokazivanju potpune beznačajnosti suzerenskijeh odnosa Porte prema Dubrovniku. Ovo je mjesto u Carevom spisu najzanimljivije. On osjeća potrebu da rivendicira Dubrovniku potpunu nezavisnost i samoopredjeljenje kako bi jače opravdao svoju nasilnu mjeru. Okupacija Dubrovnika kao države Porti vasalne mogla bi izazvati protestacije, šta više, diplomatsku intervenciju Turske. Okupacija tog istog Dubrovnika megjunarodno nezavisnoga ne tiče se više Porte ništa. To je posao izmegju Cara i Republike. I tako će sloboda Dubrovnika biti oružje protiv njega, olakšaće i uskoriće robovanje!

„Prošlost dokazuje, piše Talleyrand Sebastianiju, da je dubrovački danak bio plata za izvijesne usluge i da je obavezan bio samo u koliko su te usluge bile potrebne. Od istoga je vremena protekcija Gusarskijeh Država i odnosna novčana pomoć koja im se davaše. Ako je Porta u firmanima Dubrovčane nazivala rajom, to je prosto s razloga, što su svi oni kojima se davaju firmani uobraženo smatrani kao podanici, ma da se iz toga nije izvijalo ni ma kakvo podložništvo.[1]

Vi se možete, Gospodine, pozvati na ova razmatranja i dodati još i ovo, da Dubrovnik ne bi bio uvrijedio Njegovo Veličanstvo bez saznanja svoga su-

[1] I tako je Talleyrand još god. 1806 sasvim ispravno odgovorio zlomislenoj Ljubićevoj tezi! Cf. naše djelo: „Дубровник и Османско Царство“, I, gl. II.

zerena da je zaista bio zavisan od Porte. I vi ćete se naročito zadržati na provizornom karakteru okupacije Dubrovnika, potrebne za sjegurnost francuskijeh i turskijeh zemalja sve dok Rusi ostanu tamo u susjedstvu."

U ovoj zaglavnoj primjetbi sadržana je sva Napoleonova misao. Ako je s jedne strane toliko udarao na nezavisan karakter Republike, on je tako govorio ne samo da opravda okupaciju pred Portom nego da i udalji od sebe svaku sumnju o jednoj manje prijateljskoj namjeri prema Sultanu. Ako je pak z druge strane htio da još bolje sakrije svoje planove i jače priveže za svoj brod Tursku, trebalo je da se Porta uvjeri da je okupacija Dubrovnika korisna obrani Carstva. Tim je trasirano i držanje Rusije. Ne samo njezini vojni i gragjanski zapovjednici u Boki, nego sam petrogradski kabinet postavlja sebi diametralno protivan zadatak. Rusija ima da ubijedi Sultana, da je okupacija Dubrovnika izazivanje Porte, mjera njoj neprijateljska koja je ugrožavaše u životnim interesima. Znamenita je potpuna saglasnost izmegju ruske i dubrovačke diplomacije u toj akciji u Carigradu, peremptorni dokaz da je Republika bez prekida mislila na rivendikaciju svoje nezavisnosti.

Radnja Rusije izvija se iz depeša poslanika Italinskoga knezu Czartoryskome.[1] Knez Dimitrije Morusi, Portin dragoman, Grk odan Rusiji, saopšti Italinskome sadržinu povjerljivog razgovora izmegju

---

[1] Correspondance du Prince Czartoryski avec Mr. Italinsky Arch. Min. Aff. Etrangères. Constantinople, 1806.

Reis Efendije i Ruffina.[1] Francuski otpravnik poslova promuči se da dokaže turskom državnom sekretaru Wassif Efendiji da je okupacija Dubrovnika mjera koju je Francuska uzela u korist Porte, a na štetu Carskoga Ruskoga Dvora. Gomilajući argumente na argumente, Ruffin nastojavaše da Turčina uvjeri kako postoji ogromna razlika izmegju vojne okupacije (occupation militaire) i uzimanja u posjed (prise de possession), na što je Wassif Efendija sa zadovoljstvom prihvatio ovu pravnu distinkciju i odobrio razloge koji su rukovodili Francuze da osvoje Dubrovnik. Konferenciji prisustvovaše i sekretar Ahmeči Efendija. Zgagjen Reis Efendijinom snishodljivošću Ahmeči ne šćaše da njegove deklaracije zabilježi u zapisnik, ali ga ministar primora da ih „najtačnije" zabilježi. Ruffin, osokoljen Reis Efendijom, pogje dalje. Dotaknu se eventualne okupacije Crne Gore. Reis Efendi mu odvrati da ta okupacija nije potrebna, da će Porta umjeti sama svojim silama spriječiti ruske planove protiv one zemlje. Ruffin će na to ministru, da mu on o tome nije govorio da izradi pristanak Portin, nego samo da mu saopšti da će se ta mjera preduzeti. Evo kako bješe nisko pala Selimova vlada i kako se Francuzi osjećahu gospodari!

Da pravo rečemo, Italinsky se ne predavaše iluzijama. „Ja sam, piše Czartoryskome istoga dana, od nekoliko mjeseca i suviše upoznao raspoloženje Porte, a da bih se još mogao nadati da će moji savjeti moći da je odvrate od prećeranoga straha od Francuza

[1] Italinsky Czartoryskome 14 jula, br. 207 ibid.

ili od njoj omiljene ideje, da će u njima lako naći jednu potporu ili čak sredstvo da potisne naš upliv. Uz prkos ovoj neprijatnoj situaciji koja se, kako vidim i kako mi je dužnost da Vam izjavim, danomice pogoršava, ja hoću i moram istrajati do svršetka i upotrebiti sva sredstva da otvorim oči otomanskijem ministrima, da ih podsjetim na prave njihove interese u sadašnjoj krizi."

Rukovogjen ovakim pobudama, Italinsky se povrati Ćehaji Begu da mu obrati pažnju na okupaciju Dubrovnika i na vrlo teške posljedice koje bi snašle Portu ne samo u slučaju pristanka, nego i kad bi se pokazala prosto ravnodušna prema onome dogagjaju, ma kakvi bili varavi razlozi sa kojima Francuzi bez sumnje tražahu da je opravdaju. U razgovoru sa Portinim ministrom, Italinsky ga zapita da li on može ozbiljno da vjeruje Francuzima kad govore da su zauzeli jednu njezinu vasalnu Republiku pod izgovorom da su je htjeli Rusi da zauzmu! Ne vidi li da sa ovakim i sličnim izgovorima, a naročito sa smiješnom i vrlo opasnom distinkcijom izmegju jedne vojne okupacije i uzeća u posjed (kako on, Italinsky, „sumnjaše" da je Ruffin imao naredbu da utvrdi) Francuzi namjeravaju da redom zauzmu sve otomanske posjede koji im pod ruku dogju, a naročito Hercegovinu i Crnu Goru? Usljed Czartoryskove ponovne depeše, Italinsky se povrati na napadaj. Ali Ćehaja Beg, uvjeravajući ga da Porta nije nimalo indiferentna prema jednoj okupaciji koja zaista izgledaše da će brzo da se prometne u zaposjednuće i uvjeravajući Italinskoga da je on Ruffinu izjavio

Portino nezadovoljstvo zbog okupacije jedne vasalne države, ne bez ironije podsjećavaše Italinskoga, da Francuzi pravdaju okupaciju Dubrovnika sa ruskom okupacijom Kotora. Ćehaja Beg pokazivaše se ruskome poslaniku kao zbunjen maglovitim Ruffinovim odgovorima. Na svako Ćehajino pitanje da li će Francuska evakuirati Dubrovnik nakon evakuacije Kotora, Francuz odgovaraše : ja mislim, ja se nadam i da nema ni naredaba, ni instrukcija. Najzad se Ćehaja gordo ispravljaše izjavljujući Italinskome, da je Porta tvrdo riješena ne trpjeti ni najmanju uzurpaciju svoje teritorije ako bi se Francuzi na to odvažili !

Nakon toga izlišno je bilo produžiti razgovor sa Portom. Ali petrogradski kabinet držaše da mu je dužnost raspršiti i najmanju sumnju o svojim lojalnim i nesebičnim namjerama u pogledu integriteta Dubrovačke Republike. Ne kao da se Aleksandar ne lakomljaše na turske provincije i na sam Carigrad. Dioba Turske stajaće na prvenstvenom mjestu njegova programa, toga će radi inaugurisati alijansu sa Napoleonom u Tilsitu. Ali nemajući trajnijeh interesa na Jadranskome Moru, dobro mu bješe došlo dubrovačko pitanje da dokaže Porti da će u Petrogradu naći potpore protiv nasrtljive i nezasitne politike Cara Francuza. Za Aleksandra dioba Turske bijaše preuranjena stvar i on mogaše, sa dovoljnom dozom iskrenosti, ustati na obranu integriteta Otomanske Imperije. Toga radi, Czartoryskov nasljednik gjeneral Budberg uputiće Italinskoga da u ime Cara Aleksandra najsvečanije izjavi otomanskoj vladi, da će „sva na-

stojanja Njegova Carskog Veličanstva na jadranskim stranama težiti na to da udalji od osmanskijeh zemalja opasnosti koje im prijete usljed susjedstva Francuza. Da će trupe Njegova Carskog Veličanstva ostati samo trenutno u Dubrovniku ako ih bojna sreća posluži da ga zauzmu, da će ruske trupe izaći iz Dubrovnika, povrativši sve u pregjašnje stanje, tek dušmanin dâ dovoljno garancija da ne će više ugrožavati sjegurnost i integritet one vasalne Portine Republike."[1]

S istoga gledišta promatraše dubrovačku okupaciju Austrija, ali sa koliko manje junaštva! Ona je, nakon Austerlitza, kao u porogjajnijem mukama. Plače, dršće. Stadion gubi glavu. Moli i kumi Vincenta da sa najvećom obazrivosti govori sa strašnim Imperatorom. Ako Napoleon nije odma odgovorio Franu na pismo, umaljuje se, piše Vincentu da ne izgubi hladnokrvnost, da ne traži reciprocitet, ali da će Francuska razumjeti lojalnost Austrijinog postupanja. „Naša je trenutna situacija tako kritična („Notre situation momentanée est si critique") piše ministar Vincentu,[2] da nam ne može biti žao da se izmire zaraćene sile". Ali ta nesretna okupacija Dubrovnika — o kojoj će, megjutijem, Vincent bolje učiniti Caru da ne govori — sve je isprikovratila, sve je dovela opet u pitanje. Čemu je Lauriston pohitao da za-

[1] Budberg Italinskome, 22. Jula br. 63 R. D. A. Budberg, pišući gornje retke, nije znao da je čitavijeh 16 dana prije Molitor oslobodio Lauristona i natjerao Ruse u bijeg! On poznavaše samo prve uspjehe ruskog oružja.

[2] 21. Juna B. D. A.

*

uzme Dubrovnik? Da usplahiri ugrijane glave (pour enflammer les têtes exaltées) ruskijeh agenata i Grkâ u onijem krajevima?[1] Ako se predaja Boke opet zadocnila, jedini je tome uzrok ulaz gjenerala Lauristona u Dubrovnik, njegova proklamacija, postupanje Francuskoga Dvora. „Mi bismo imali pravo da se poslužimo ovim dogagjajem koji nam nameće na pravdi Božjoj (très-gratuitement) nove i teške žrtve. Ali ćete Vi, gospodine Barune, najbolje rasuditi smijete li to reći u sadanjem času i u ovom našem položaju."[2]

Austriji u tom trenutku nije bio ni na kraj pameti integritet Otomanske Carevine. Ona je okupaciju Dubrovnika smatrala isključno sa gledišta svoje sopstvene bezbjednosti. I ne možemo je za to kriviti. Na prvi glas o zauzeću Dubrovnika Rusi se u Boki bjehu uskomešali. Sprovodeći Fontonovu depešu, Sankovsky, vrlo zbijeno i znajući da će ugoditi tajnim osnovama svoga kabineta, poruči Senjavinu u Trst: „Situacija je izmijenjena. Treba se biti sa Francuzima i proćerati ih. Vaše je prisustvo ovdje neodložno potrebito".[3] Razumovsky 7. Juna uputi Sankovskome tajnu depešu da odloži predaju Boke.[4] U isto vrijeme ruski poslanik izjavi bečkome kabinetu začugjenje svoje vlade da se Česar riješio na zatvaranje austrijskijeh luka ruskoj i engleskoj zastavi i na zauzeće Kotora

---

[1] 13. Juna ibid.

[2] 14. Jula ibid.

[3] Iz Hercegnovoga, 27. Maja, prilog Senjavinovoj depeši Razumovskome ad br. 284 pis. R. D. A.

[4] Je n'ai pas besoin de Vous recommander un secret impénétrable sur ce que je Vous écris aujourd'hui."

silom. „Naš uzvišeni Gospodar, piše Budberg zamjenik Czartoryskoga, 4. Juna, sjeća se, da je Njemački Česar odma po požunskome miru žalio što nije imao vremena da saopšti ruskim gjeneralima u Sredozemnome Moru naregjenja ugovora odnosno Boke Kotorske u cijelji da bi pretekli Francuze, ma i u vidu izgonjenja austrijskijeh trupa.[1] Sjećajući se ove okolnosti, Njegovo je Carsko Veličanstvo još jače ražalošćeno, gledajući kako se Bečki Dvor rješava na korak koji jasno utvrgjuje, da on ne pozna drugog načina kako da se obrani od Bonapartovoga despotizma nego li postupajući neprijateljski s nama." Udarac bijaše osjetljiv. Rusija otkrivaše jednu tajnu koja bacaše čudnu svjetlost na Bečki Dvor i koja, da se u Parizu mogla saznati, bješe kadra da raspali Napoleona do novoga rata. Austrija bješe uhićena in flagranti u potpunoj neiskrenosti. Rusija je vezivaše za svoj brod. Stadion prećuta ćušku.[2]

[1] ... En se rappelant (sc. l'Empereur de Russie) les regrets de l'Empereur d'Allemagne immédiatement après la conclusion du traité de Pressbourg de n'avoir pas eu le temps de donner avis aux généraux russes dans la Méditerranée de la stipulation relative aux Bouches de Cattaro, afin qu'ils aient pu y prévenir les Français, quand c'eût été même avec l'apparence d'en chasser les troupes autrichiennes... Budberg Razumovskome, 4. Juna br. 46. R. D. A.

[2] Budbergova depeša utvrgjuje nas u mišljenju da u kotorskoj aferi bečki kabinet nije tako čist kako ga prikazivahu Ghisilieri i Stadion i kako se moderni austrijski istorici trude da ga predstave.

Vidjeli smo kako su Rusija i Austrija posmatrale dubrovačku vojnu okupaciju i u kojem se vidu Francuska trudila da je predoči Porti. A Engleska? U nedostajanju službenijeh prepisaka ministara Velike Britanije, mi imamo jasno izrečeno mišljenje i vlade i naroda engleskoga u Timesovom članku od 24. Juna 1806. „Gjeneral Lauriston, pisaše taj magnum organum londonske City, zauzeo je 27. Maja grad Dubrovnik i Dubrovačku Republiku. Proklamacija koju je tom prilikom izdao, izvanredan je dokumenat. Jedini razlog koji se u njemu navodi za uništenje nezavisnosti one male Države jeste tamna insinuacija da su neprijatelji Francuza imali tamo suviše uticaja. Proklamacija ne pominje u kojem li se pogledu taj uticaj ukazao štetonosnim za Francusku, pa i ako izgleda da je Buonapartovo[1] dostojanstvo tražilo da se tome stavi kraj. Gospodin Lauriston bio bi mnogo bolje učinio, da je prezreo svako objašnjenje, da je ostavio stvar na njenoj bezosnovnoj podlozi državne nužde i prava jačega. Proklamacija otkriva, megjutijem, vrlo važan fakt. Predaja Kotora izgleda ne će zadovoljiti Cara Francuza. On iščekuje evakuaciju Krfa, i svijeh Sedam Ostrva, kao što i odstup Ruske eskadre iz Jadranskoga Mora. Dok se sve to ne izvrši, on će ostati

[1] Englezi nijesu drukčije zvali Napoleona nego „Buonaparte" t. j. oblikom kojim se od starine pisala njegova kuća, a ne „Bonaparte" kako se on za rana bio počeo da piše. Onaj veliki narod uživaše u ovoj sitnici. I ministri ga zvahu tako. Poznato je da Engleska nije nikada priznala Napoleona za Cara. Fox ga nazivaše „šefom francuskoga naroda". Na „Bellerofonu" koji ga odvede na Sv. Elenu, davahu mu titulu gjeneralsku ! !

u Dubrovniku. Ali ima li koga da vjeruje, da bi on uspostavio onu Republiku u svoju pregjašnju nezavisnost da nema ruskoga flaga ili stacije u Albaniji ili na Jadranu?"[1]

Dok se tako diplomacija i javno mišljenje trugjahu da utvrde najnovije odgovornosti za produženje Austerličkoga „mrtvoga mora", puče glas da je Lauriston zatvoren u Dubrovniku, da su Rusi i Crnogorci otvorili neprijateljstva na grad nad kojim se sa Srgja vigjaše lepršanje francuske trobojnice. Riječ sada imahu prah i olovo.

IV.[2]

Lauriston skupo plaćaše svoj drski raid. Stupajući preko mosta od Pilâ sa malom vojskom koja, sa šefom zajedno, mišljaše da Napoleonovo ime može

---

[1] Originalni „Times"-ov članak u Dodatku br. X.

[2] Izvori kojima smo se poslužili u pričanju nastajnijeh dogagjaja jesu u glavnome ovi: 1. Appendinijev dnevnik dogagjaja god. 1806—07 publikovan od gg. Kolendića i Nagya (Dubrovnik, Gracić, 1906) dokumenat prvoga reda koji zbog svoje iskrenosti, tačnosti informacija, bespristrasnosti i množine opservacija, obasjava sasvijem novom svjetlošti istoriju opsade, bombardovanja i poznijih dogagjaja u Dubrovniku i van njega i baca definitivno u zaborav i onako pristrasni i suhoparni Stullijev žurnal i sve ostale do Appendinijevoga dnevnika nagjene dubrovačke memoare; 2. Rukopisne bilješke Dživa Natali o kojima govorasmo u glavi prvoj; 3. Izvještaji vice-admirala Dimitrija Senjavina Caru Aleksandru I, ispisani iz arhiva c. ruskoga ministarstva inostranijeh djela, dokumenti isto tako presudna značaja i koji zgodno kontrolišu Appendinijev žurnal,

nadoknaditi nedostajanje i broja i municije i hrane, francuski vojvoda nije slutio da će se nakon malo dana onaj isti most opet podići, vrata od grada zatvoriti i da će on odsječen, izolovan, poražen, naći u Dubrovniku grob svojoj vojnoj reputaciji. Lako je bilo omamuti i nadjačati stare Gospare u naprahanijem parukama. Teže bješe braniti se sa dvanaest stotina vojnika od neprijatelja salećelijeh sa sjevera i sa juga. Na toj skrajnoj jadranskoj obali Francuze sačekaše srpski gorštaci udruženi sa ruskim lovcima i mrnarima. Otvori se usudna borba kojoj podlegoše sjaj i bogatstvo Dubrovnika, a od koje se francuski gjenerali riješiše blagodareći samo skrajnoj neumješnosti njihovijeh nadmoćnijeh protivnika. Onim poznatim pismom Princu Eugenu Napoleon bješe dao samo ideju i direktivu. Ali on počimaše nositi breme svoje gigantične tvorevine Grand Empira,

---

potvrgjuju ga, a gdje gdje ga ispravljaju; 4. Depeše gjeneralnoga konsula Timonija ministru grafu Stadionu (B. D. A.); 5. Dokumenti iz francuskoga ministarstva inostranijeh djela i najzad 6. Mémoires et Correspondance du Prince Eugène de Beauharnais, Vice-Roi d'Italie. Na Pisanijevo djelo osvrnuli smo se samo u koliko navodi one originalne depeše gjeneralâ Lauristona i Molitora kojijeh nema u prepisci Princa Eugena, koje, megjutijem, gosp. Pisani ni iz daleka nije savijesno iscrpao. Francuski pomenuti pisac mnogo fali Timonijeve depeše, ali gotovo vazda izbjegava da ih iznese u pričanju dogagjaja. On ih je samo letimice prelistao, pa ih je i konsekventno prećutao, kako će se vidjeti, kad je god Timoni, o kome i sam govori da je „un homme calme et loyal", žigosao Lauristonove pogrješke ili žakobinsku tiraniju.

nemoćan, na posljetku, da kontroliše naredbe koje šiljaše na četiri kraja Evrope. „Beskonačnost Carevine udružena sa manijom za sitnice, piše njegov najnoviji istoričar,[1] prinugjavaše Napoleona da se razaspe. Njegov duh izgledaše hitriji no ikada ; ali nije imao više vremena da kontroliše, jedva jedvice imaše vremena da sluša : tačnost u sitnicama bješe u njega zamijenila kontrolu ; od sad unaprijeda varaće ga svijet sa preciznošću." Lauristonova dubrovačka ekspedicija ide u kategoriju ovijeh carevijeh razasutijeh naredaba koje se, dalečinom i osobitim prilikama, otimahu Carevoj kontroli. Za to će do Marmontovog dolaska sve ići traljavo, bez reda ni plana, kao što će i poslije dolaska budućega Dubrovačkoga Hercega ostati vazda nekoliko zagonetaka i nešto tmine u djelovanju Napoleonove centralističke moći na našemu primorju.[2] Francuzi, odma po dolasku u Du-

---

Ne pišući nego o dogagjajima te se neposredno odnose na pad Dubrovnika, mi smo o bokeškijem dogagjajima ispričali samo koliko bješe potrebno za razumijevanje dubrovačke katastrofe. Upućujemo čitaoce na odnosne glave u Pisanijevom djelu koje je dobro, gdje se god ne potiče o Dubrovnik! U ostalome, jednako leži neobragjen ogroman materijal u ministarstvu inostranijeh djela u Petrogradu, naročito prepiska ruskoga guvernera Boke Kotorske Stefana Sankovskoga (1314 listova) i prepiska Vladike sa Sankovskim i sa konsulom Mazurevskim. Prepiska grafa Gjorgja Vojnovića, ruskoga majora, sa Sankovskim nalazi se kod pisca.

[1] A. Sorel, Op. cit. VII, 191.

[2] Lauriston se docnije, kad ga zatvoriše Rusi i Crnogorci u grad, žaljaše Princu Eugenu na Molitora da ga je ovaj naveo da krene na Dubrovnik bez dovoljne brojne sile. Princu Eugenu, 6. Juna. Odnosno municija koje bješe sekvestrovao kod Turaka,

brovnik, zauzeše sve pozicije od Cavtata do Gruža i Lapada nesrazmjerno slabim odredima. U tom istom trenutku, rusko-crnogorske sile sa suha i s mora, koje prećutno i zlomisleno bjehu dopustile Lauristonu da bez boja zauzme Dubrovnik, pojave se kao iz zasjede, sve naokolo. Na čelu im stajaše Vladika Petar I Petrović Njegoš, koji u odsustvu vice-admirala Senjavina od prvog dana uze da rukovodi krstašku vojnu protiv žakobina. Nakon tri mjeseca, prijetnje Sankovskoga doslovce se ispunjavahu. Sva diplomacija Republike ne bi kadra da odvrati od svoje teritorije najezdu kojoj možemo naći nešto slična samo u upadima njemačkijeh plaćeničkijeh četa u pitomu Italiju.

Da su Ruse pri napadu na Lauristona i na grad, zauzet francuskom vojskom, rukovodile u svojijem i suviše zbunjenijem operacijama želja da se produži rat i kotorska okupacija, to se lako može razumjeti i opravdati. U ostalome, naredba zapovjednika mrske ruske eskadre od 15. Marta bješe sasvijem jasna. U čl. 1 on izjavljivaše u ime svoje vlade da će sve luke na desnoj i na lijevoj obali Jadranskoga Mora te pripadaju Francuzima ili neutralnim državama, a u koje bi se po nesreći Francuzi uvukli, biti podložene najstrožoj i najjačoj blokadi, dakle biće držane kao neprijateljske. Rusija u svom postupanju imaše logiku na svojoj strani. Ali zašto je

Lauriston piše Eugenu 8. Juna : „Pomisao da nijesam pri dolasku imao praha jednako me muči (me chiffonne toujours) ; ja sam gjeneralu Molitoru predskazao svoj sadašnji položaj". Mém. Eug. II, 314, 326.

ona prizvala u pomoć Crnogorce i što je ove nagnalo da se pridruže vojni koja ih se ni po čemu nije ticala? Njihov napad na Dubrovnik ima da se svede nešto na religijozni momenat, ali mnogo na neodoljivu i urogjenu potrebu pljačke, na nagon patrijarhalnoga, gorskoga naroda da prigje malo bliže moru, gospodstvu i bogatstvu. Svi savremeni dokumenti saglasno konstatuju ova dva momenta. Vanredno je, u tom pogledu, značajna jedna Appendinijeva bilješka. „Ovaj rat, piše taj pronicavi prijatelj Dubrovnika, bi od Grka objavljen kao vjerski rat. Za to se slegoše Morlaci iz Hercegovine i Bosne, a govori se čak iz Zagreba i svak sobom ponese na konju svoju hranu, jer je imao u ratu svak da misli na sama sebe"[1]. Na drugome mjestu,[2] pominje zanimljiva nastojavanja da se predobiju Crnogorci i nevoljne incidente o pravoslavnoj kapeli u Dubrovniku koji se, naduveni ad usum lakovjernijeh onijeh naroda, pronošahu kao izazivanje Republike protiv Rusije i pravoslavlja. „Nadimanje i prkos sa kojima Grk pritrča na opsadu Dubrovnika, zbog religijoznijeh više nego li zbog ostalijehra zloga, upravo su nevjerovatni". Ostali su razlozi ipak bili jači. Od davnijeh vremena bješe duboko zasagjeno u srcu okolnijeh plemena neraspoloženje prema jednoj vladi koja pisaše njima srpski, a mišljaše dubrovački, to jest latinski, koja bez oružja bješe podigla na obroncima njihovijeh gorâ neprohodnu barijeru izmegju sebe i tursko-vizantinskoga slovinstva,

[1] Op. cit. 8.
[2] ibid. 34—35.

koja ga zaista šćaše i opjevati i tješiti, ali ga ujedno brižljivo udaljavaše od svojijeh granica. Toj se zavisti pridruži strast pljačkanja, ogromna neka j a c q u e r i e prosjačkijeh plemena, strasna Vladičina žudnja da zauzme poetski, vladičanstveni, bogati Grad prema kome imaše onu smjesu obožavanja i osvajačkoga bjesnila što ga imahu germanske poglavice ili španski pješaci Karla Petoga prema Rimu. Pa sa svijeh strana druge prašine naroda oblijetahu oko bogate trpeze kojom Car Pravoslavni nugjaše svoje vjernike! I tako se ponovi od prilike ona ista situacija kojoj Dubrovnik gotovo podleže god. 1667. Kako onog udesnog Aprila, po Velikoj Trêšnji, Mlečići, Turci, Hercegovci, turske i hrišćanske haramije iz bliza i iz daleka navrvješe na rascareni Grad, tako sada, Juna 1806, Rusi, Francuzi, Crnogorci, Bokelji, turske i hrišćanske haramije okupiše se oko Grada da raznesu ono što pokoljenja po trêšnji bjehu pomorskom radnjom nagomilale i ponovile u sjaju raskošnoga Setećenta.

A žalibog se ne može ni o tome posumnjati, da su se mnogi podanici Republike pridružili bijesnim pljačkama o kojima ćemo da progovorimo. O tome imamo nesumnjivijeh svjedočanstava od savremenika onijeh dogagjaja. Ona su sva potvrgjena i sintetizovana od Appendinija u teškoj optužbi koju mirno i lojalno iznosi u svom dnevniku. Mi ćemo se na tu žalosnu pojavu povratiti. Ona tragički zaokružuje sudbinu Dubrovnika i mrkim plamenom obasjava svu pitomu obalu od manastira Sv. Jakova do Krstovoga manastira u Gružu.

Nikada se ne će tačno saznati broj opsadne, regularne i neregularne, vojske. Ni same Lauristonove trupe nijesu tačno zabilježene. O tome faktu imamo nesumnjive tvrgje u nesaglasnim podacima samijeh francuskijeh gjenerala. Marmont, u Memoarima, govori, očevidno da Lauristonu odreče svaku vojnu sposobnost, da je defenzivna vojska brojila 4—5000 ljudi. U vojnom arhivu u Parizu ima jedno Molitorovo pismo od 23. Maja,[1] iz kojega se saznaje da Lauriston raspolagaše sa jedanaest stotina ljudi, docnije sa sedamnaest stotina. Sam Lauriston u raportu od 14. Jula govori da je imao devetnaest stotina ljudi. Lauristonu bismo imali vjerovati, jer je teško zamisliti da glavno komandujući gjeneral nije znao tačan broj trupa pod svojom komandom. Imamo, dakle, držati, da je Lauriston dobio izmegju 27. i 29. Maja postepena pojačanja i da je tako inicijalni broj od 800—1200 narastao na 1900, maximum sile kojom je raspolagao i koja, razumije se, nije nikad mogla da bude koncentrisana protiv neprijatelja na ogromnoj defenzivnoj liniji do onoga dana kad se, usljed poraza na Brgatu, Lauriston povukao u grad.[2]

[1] Pisani, Op. cit. 173.

[2] 3 Juna Lauriston piše Eugenu da je došao u Dubrovnik sa 1800 ljudi, ali da u gradu nema više od 1400, jer je jedan dio male vojske imao da ostavi u Stonu. Mém. Eug. II, 306 : Po pregledu francuske vojne sile u Dubrovniku i Albaniji publikovanome od baruna Du Cassea u Mém. Eug. ib. 280—283 Lauristonova divizija u te dvije oblasti iznošaše u prvoj polovici Juna 5700 ljudi. Krajem Juna, po naročitim Napoleonovim naredbama, druga divizija (Raguse) kojom zapovjedaše Lauriston, sa brigadnim gjeneralima Borbonom, Delgorgueom (po-

Protiv ova dva bataljona na ratnoj nozi — jer toliko iznošahu 1900 ljudi — Laŭriston imaše Ruse, Crnogorce i Bokelje.

Prvijeh, po priznanju samoga admirala Senjavina, bješe u vatri na visovima oko Dubrovnika 2300.[1] Toliko se bješe iskrcalo na suho da potkrijepe crnogorsko-bokeški napad. Na eskadri koja bješe pod zapovjedništvom vice-admirala Senjavina, kao glavno komandujućega, pa kontradmirala Sorokina i komodora Bellia, kao zapovjednika divizijâ, ostade znatno veći dio ruske vojske zbog neobjašnjive Senjavinove odluke da Dubrovnik zauzme blokadom, a ne napadom.[2]

ginuo na Brgatu 17. Juna) i Delzonsom, brojaše 6000 ljudi i to: 9 bataljona 2 talijanskog pješadijskog, 5 i 23 pješadijskog puka, Chasseurs d'Orient, 24 pješadijski lovački puk, Chasseurs brescians (grada i oblasti Brescie), talijanski pioniri, 2 čete talijanske, a 2 čete francuske artiljerije. Od ove sile najmanji je dio bio u Dubrovniku i u njegovoj okolici.

[1] Senjavin Aleksandru I, iz Boke Kotorske, na admiralskom brodu „Salafail"-u, 20. Jula (po st.) R. D. A. Napoleon je, sa dovoljnom preciznošću, poznavao brojnu silu Rusa, šta više, on ispravlja Eugenove podatke koji su evidentno nadahnuti malodušnošću njegovijeh gjenerala. „Primio sam Vaše pismo od 27. Maja, piše Eugenu 6. Juna iz St. Clouda, nije istina da Rusi imaju u Boki Kotorskoj 6000 ljudi; nemaju ni 3000". Mém. Eug, II, 426.

[2] Eskadra ruska brojaše sedam linijskijeh brodova, jedanaest fregata, goleta i topovnjača. Pet linijskijeh brodova nalažahu se u konalu od Kalamote, a dva izmegju Lokruma i grada. Tako je bilo krajem Juna. Timoni u svojoj depeši od 9. Jula govori, da je Senjavin stigao u dubrovačke vode sa šest linijskijeh brodova, sa dvije fregate, sa jednom „goletom" i tri topovnjače. Docnije se ruska eskadra umnoži na 18 brodova.

Broj crnogorskijeh i bokeškijeh neregularnijeh trupa ne može se utvrditi. Svi se do sada poznati podaci osnivaju na usmenom predanju, a poznato je, da Crnogorci, u pričanju vojnijeh operacija, prećeravaju, po prirodnoj navici ratobornijeh, gorskijeh plemena. Mudri Appendini pominje cifru od 6000 ljudi u kojoj se evidentno imaju razumjeti Bokelji i dobrovoljci iz okolnijeh zemalja pod turskom upravom. Prema ovome je najvjerovatnije da je pod Vladikom crnogorska vojska postepeno narasla na 4—5000 ljudi, i suviše visoka cifra ako se uporedi sa trupama koje je Crna Gora izvela god. 1875—6 protiv Turske.[1]

Nadmoćnost je, dakle, rusko-crnogorske vojske bila svakako ogromna. Ali u neprijateljskom logoru vladaše nesaglasnost, rascjepkanost, a na crnogorskoj strani i potpuna nesposobnost za regularno ratovanje. Oni se, i bez toga, bjehu u posljednjem času vrlo teško riješili na kampanju na koju ih Sankovsky, odličan agent u fanatizovanju pravoslavnijeh masa,

[1] Sâm Lauriston piše Eugenu 3. Juna, da bokeško-crnogorska neregularna vojska iznosi 3—4000 ljudi. Pet dana docnije konstatuje, da su se „Grci-Turci" t. j. Hercegovci i Bošnjaci pridružili Crnogorcima, ali im ne pominje broja. „Il ne nous manquerait plus, nadodaje očajnom ironijom, que d'avoir à batailler avec Czerny Georges". (Još nam samo nedostaje da se ogledamo sa Crnim Gjorgjem, Karagjorgjem). II, 326. Nakon boja kod Brgata, pod uticajem one neočekivane pogibije, Lauriston piše Eugenu, 21. Juna: „Crnogorski vladika stupa za ruskom vojskom; on sa sobom ima Crnogoraca, Bokelja, Grka, turskijeh podanika; računaju da ih ima od 7 do 8000 hiljada; ali broj im jednako raste..." Ibid. 337. Ova je potonja cifra očevidno prećerana. Crnogorci sa saveznim plemenima ni u kom slučaju ne nadmašiše broj od 5000 ljudi.

bješe pozvao. U svom izvještaju od 9. Jula, Timoni pisaše Stadionu, da je ruska vlada u Kotoru teškom mukom zagrijala Crnogorce da ugju u dubrovačku teritoriju. Vladika stavljaše Sankovskome precizne uslove. Pravoslavno oduševljenje ustupi mjesto praktičnijim pogledima. Tek na obećanje da će se Crnogorcima dozvoljeti pljačkanje Dubrovačke Država, koje će se u ostalome dijeliti sa Rusima, riješi se crnogorska vojska na ofenzivu.[1]

Moralno jedinstvo komande, ako i u slabijim rukama, bješe na francuskoj strani, kao što i sam utvrgjeni grad. Ali malobrojnost i vratolomnost Lauristonovog pohoda imahu da se osvete i njemu i nesretnome gradu. „Njihov je rad bio dobar" piše oraški parok dum Miho Radilović koji je, u prostoti svoje duše, izrekao zgodnu riječ : „ali mali broj njihovijeh vojnika donese našoj Državi potpun rasap".[2]

V.

Prva čarkanja započeše odma po Lauristonovom ulasku u Grad. Sukobi izvidnica u okolini Cavtata u kojima Francuzi prvom upoznaše Crnogorce i njihov način ratovanja. Kod Zvekovice (30. Maja) sto Francuza boriše se pet ura sa tri stotine Crnogoraca, Rišnjana i Bokelja izmjeničnom srećom. Kod

---

[1] „Le gouvernement russe de Cattaro n'a réussi à les faire marcher, à ce qu'on m'a assuré, qu à la promesse expresse du pillage de l'Etat de Raguse, qui se partage cependant avec les troupes russes". Stadionu, 9. Jula B. D. A.

[2] Op. cit. 10.

Rijeke se Francuzi sukobiše sa odredom od 160 Rusa, iskrcanijeh sa divizije kojom zapovjedaše komodor Snaksarev, i Rusi gotovo svi izginuše. Ali 3. Juna crnogorske se čete bjehu pojačale. Slabi francuski odredi napuste Cavtat. Stanovnici odniješe iz kuća veći dio pokućstva. Što ne mogoše ponijeti uništiše. Ali kad ugjoše Crnogorci u taj drevni grad, kome kao da sugjeno bješe od nezapamćenijeh vremena da trpi od najezde slovenskijeh plemena, „oni, po azijatskome običaju, pretresoše preostale domove, opustošiše kuće u gradu i okolini, od čega ih, piše Senjavin Caru Aleksandru, nijesmo mogli uzdržati".[1]

Stari vojnici, koji bijahu gledali smrt u oči u krvavijem bojevima kod Caldiera (29.—31. Oktobra 1805) protiv Austrijanaca nadvojvode Karla, bijahu sada kao izgubljeni pred ovim čudnim vojnicima u žutkastijem gunjevima koji guturalnim glasovima navaljivahu jataganima, ili za hridima čas pognuti kao risovi, čas skačući s kamena na kamen kao divokoze, ne praštahu nikome, ne činjahu zarobljenike, sijecahu glave i nosove. Ovaj narod i njegov način ratovanja učiniše, piše Timoni, dvojaki upečatak na francuske vojnike: jedni postadoše smjeliji u obrani, drugi strašljiviji.[2] Ali pred bujicom morahu

---

[1] Iz Cavtata, na brodu „Salafail" 16/28 Juna, B. D. A. Lauriston piše Eugenu, 3. Juna: „Position insoutenable". II, 306.

[2] Stadionu, ibid. U depeši od 10 Jula 1805 upućenoj grafu Colloredu Timoni ovako crtaše Crnogorce: „Harakter je crnogorskoga naroda pretvoran, pa zato se ne može računati na njegovu riječ; pred neprijateljem na otvorenom polju su strašljivi i samo su junaci za liticama i najzad su pohlepni za darovima,

postepeno napuštavati pozicije. Korak za korakom, neprekidnim čarkanjima, Francuzi ispraznišе svu cavtatsku okolinu, sve Konavle, Rijeku, Gruž. U noći izmegju 5. i 6. Juna uzmakoše do visova Župe i utvrdiše se u jednoj jedinoj defenzivnoj liniji koja se protezaše od Mlinâ i Srebrnoga do Brgata. Bješe i skrajno vrijeme da se Lauriston prikupi oko Dubrovnika. Osmoga Juna gros crnogorske vojske u tri kolone, preko Stravče, poplavi Konavle i dônju Župu, dok osam ruskijeh topovnjača iskrcavahu morsku pješadiju kod rta Pellegrino na zapadnoj strani Väle od Župe, južno od Kupara. Dva dni docnije Senjavin, koji, na glas o zauzeću Dubrovnika, bješe otplovio iz Trsta ostavivši u luci linijski brod „Moskva" fregatu „Venus" i korvetu „Aftrol", baci sidro sa svojom eskadrom[1] pred Cavtat. U njemu se već nahogjaše crnogorski Vladika. Ta dva čovjeka se dogovore o nastajnim operacijama. Vladika izvijesti Senjavina o svijem dogagjajima od vremena dolaska Francuza u Dubrovnik do njihova

za parama i za ratnim municijama koje su im potrebne za najezde u susjedne zemlje". Isti diplomata crtaše malo vremena po svom dolasku u Dubrovnik (12. Juna 1805) Vladiku Petra u tri riječi: „nepovjerljiv je, slavohljepan je i žedan nezavisnosti". B. D. A. Napoleon piše 28. Juna 1806 Princu Eugenu: „Duh Crnogoraca nalik je na onaj svijeh varvarskijeh naroda; mir je s njima nemoguć, ako ih čovjek nije strogo pokorio i ako im nije stravu ulio u dušu. Treba im opustošiti zemlju, izgorjeti domove. Ovi će strašni primjeri proizvesti u njima spasonosni teror. To je potrebno da bi se od njih riješili". Mém. Eug. II, 476. Ovakav je upečatak crnogorskijeh plemena na Austrijance i na Francuze!

[1] 4 linijska broda, 2 fregate, 1 goleta i 3 topovnjače.

odstupa na liniju Župa-Brgat. Ma da je Senjavin, kao zastupnik Carev i kao glavno-komandujući njegove pomorske sile u Jadranskome Moru, bio neosporni šef i rukovodilac cijele kampanje, on preda Vladici zapovjedništvo nad suhozemnim silama i ruskim i crnogorsko - bokeškim. Dualizam opasan, a u stvari neizvediv. Jer ruski gjenerali na suhu ne priznavahu Vladičin auktoritet i zaista primahu od Senjavina sve naredbe. Tako se ukrštavahu tri zapovjedi: diplomatska i opšta operaciona bješe u rukama admiralovijem, čovjeka plemenite i lojalne prirode, slijepog izvršivaoca Careve volje, Rusa od glave do pete, ali nesposobnog za preduzimanje jedne rješiteljne, genijalne akcije. Nalik mnogo na jednog savremenog ruskog vojskovogju, odličnoga u sitnicama, nedorasloga velikim situacijama. Crnogorcima i Bokeljima zapovjedaše Vladika, bez spreme za regularni rat bez pravog, vojnog auktoriteta. Plemenska organizacija Crnogoraca, veoma nalik na organizaciju burskoga naroda, ne dozvoljavaše Vladici jedinstvenost u komandi. Toga radi, upotrebljavaše ovaj više duhovno oružje, prijetnje i anateme koje ne bijahu potkrijepljene bezuslovnim shvatanjem zapta sa strane njegovijeh suplemenika. Najzad ruski zapovjednici, megju kojima odvajaše gjeneral knez Vjazemski, proželi prezirom za način ratovanja jednog primitivnog naroda, riješeni da se ne saviju pred episkopom-vojnikom koga ne uvažavahu kao vojskovogju, kočeni u svojijem kretnjama, primorani da se dogovaraju čas sa Vladikom na suhu, čas sa Admiralom na moru.

*

U Cavtatu bi ugovoren najprije opšti napad na francusku liniju, pak, ne uspije li ovaj, stroga suhozemna i morska blokada i bombardovanje grada.

Dvanaestoga Juna Crnogorci, sa jednim ruskim odredom, pokušaše da prodru kroz francusku liniju, ali biše primugjeni na uzmak sa teškim gubitcima. Osvetiše se, postavivši vatru na mnoge kuće u Župi. Prvi pokušaj se bješe izjalovio. Nove trupe ruske pridolažahu, megjutijem, iz Krfa i Kotora. Pritaje se tri dni, očevidno spremajući opšti napad. Kroz to vrijeme, upravo 8. Juna, Lauriston uputi Senjavinu sa jednim parlamenterom sljedeće pismo:[1] „Gospodine gjenerale, Vi ne možete ne znati za varvarski način ratovanja Vašijeh vojnika i onijeh te ratuju pod ruskim zastavama; u ratu je taj način do sada megju uglagjenim narodima bio nepoznat. Ja ne govorim samo o pljački i o požarima koji se u ovo potonjijeh osam dana svališe na nesretne stanovnike neodgovorne za ovaj rat. Evropa će izreći svoj sud o njima. Ali ima nešto drugo, gospodine gjenerale, na što mi je red tražiti od Vas odgovora.

U nekoliko bojeva od ovijeh posljednjijeh dana, ja sam vidio šest francuskijeh vojnika, odsječenijeh i na najužasniji način nagrgjenijeh glava. Ja sam o tom izvjestio Nj. V. Cara Francuza, kralja Italije. Vi znate da u Francuskoj ima 18.000 ruskijeh zarobljenika i da su tamo s njima postupali na najčovječniji način. Ja sam rad vjerovati, gospodine gjenerale, da ćete podsjetiti Vaše trupe i one te se

[1] 8. Juna, Eugenu. Mém. Eug. II, 317—318.

biju pod Vašim zastavama na prava načela rata". Senjavin odgovori Lauristonu da u koliko se to Rusa tiče, oni se biju po naregjenjima ratnog megjunarodnog prava. A što se tiče Crnogoraca, i on žali ona svirepstva i stenje nad njima. Nastojaće da ih uspregne, ali on mnogo ne može, jer su Crnogorci u ratu nezavisna sila. Francuski gjeneral odgovori ruskome oficiru da je on svojim očima vidio ruske vojnike kako pale kuće po Župi, a Crnogorci kao ruski saveznici da su i oni primorani pridržavati se megjunarodnijeh zakona. Nakon četvrti ure razgovora, Lauriston ozlojegjen, otpusti ruskoga oficira.[1]

Boj na Brgatu, od sedamnaestoga Juna, riješi prvu fazu borbe povoljno za napadače.

Lauriston bješe koncentrovao na gornji Brgat gotovo dvije trećine cjelokupne svoje sile pod zapovjedništvom gjenerala Delgorgua i Teste. On sam bješe ostao u gradu. Delgorgue se ušanči sa jakom artiljerijom tako, da je na lijevom krilu imao hrbat Srgja, na desnom jednu zapuštenu tvrgjavicu tursku. Pred njim mali plateau. Paralelno sa njegovom li-

---

[1] Timoni Stadionu, ibid. Appendini, Dnevnik, 8—9. Senjavin Aleksandru, ibid. I tu se Appendinijeve bilješke tačno saglašavaju sa službenim ispravama. Lauriston dva dana prije pisaše Eugenu: „Rusi su obeščašćeni crnogorskim savezom i strahotama koje im dozvoljavaju da čine. Oni se s njima nahode i ravnodušno gledaju kako gore domovi i polja Konavljana. Svaki dan mi gledamo kuće u plamenu u udaljenijem mjestima koja su zapremili. Ne raspolažući sa 23. pješadijskim pukom, ne mogu da rasturim svoje trupe pa da kaznim one strahote". Mém. Eug. II, 311.

nijom prema istoku otvaraše se dô i put k Ivanici. U tako utvrgjenom položaju najpametnije bijaše sačekati neprijateljev napad. Ali čarkanja i nevidljivo crnogorsko puškaranje bjehu onog jutra enervirali Delgorgua.[1] On naredi trupama da pregju u napad. Zapovijest bî data oko 3 ure popodne. Boj se razvi oko brežuljka koji zaštićavaše šančeve. Dva puta ga zauzeše Rusi i dva puta ga moradoše napustiti. Ovaj djelomični uspjeh osokoli Delgorgua koji, vidjevši da mu je uspjelo potisnuti savezničke trupe, naredi ataku na bajonetu. U taj čas crnogorska rezerva, pritajena za kôsom koja silazi k Trebinju i koja se nalazi na turskoj teritoriji,[2] obagje i potisnu Delgorgua izmegju dvije vatre. Razvi se žestok

[1] Osim Španske i, mnogo godina docnije, ledenijeh poljana Poljske i Rusije, ništa nije enerviralo i zamorilo Napoleonove vojnike kao što naše kamenito primorje i gverilski rat sa Rusima i sa Crnogorcima po onijem hridima. Lauriston piše Eugenu 8. Juna: „Ovaj rat ubija vojnika; jučer bih prinugjen narediti da maršuje jedno odjeljenje 23 pješadijskoga puka još umornoga od puta. Dužina puta spriječila nas je da okružimo neprijatelja kako bijah zamislio. Ovi su vojnici iznureni od marša. Vaše Carsko Visočanstvo ne može ni zamisliti kako su ova brda i ovi putovi užasni za saobraćaj. Neprijatelj sa svojim brodovima ide kud hoće. Njegove se trupe ne umaraju; mi ga svuda odbijamo, ali ne tako da izgubi želju da se vrati". Op. cit. II, 320. Pa na drugome mjestu: „Broj bolesnijeh i ranjenijeh iznosi danas 300. Ako se produže napadaji, ovaj će broj rasti. Broj neprijateljskijeh brodova je toliki, da sve putove zatvara kojim bih mogao proći". Ibid.

[2] Bosanski je Paša docnije tražio od Senjavina zadovoljštinu za povrjedu neutralnosti, ali ga ruski admiral ušutka francuskim primjerom protiv koga Turska ne protestova. Cf. Timoni Stadionu, 9. Jula B. D. A.

boj. „Crnogorci i Bokelji, videći neustrašivost ruskijeh trupa pri jurišanju na baterije, počeše da se ne plaše topova i uz Ruse napadoše baterije".[1] Pred nadmoćnom silom Delgorgue naredi odstupanje, ali dockan. Testa se, sa nekoliko četa, provuče niz zapadni obronak Srgja put Bosanke i ne zadrža se u bijegu nego poviše Minčete. Delgorgue, opkoljen sa svijeh strana, vičući: „Naprijed, djeco!" bi smrtno ranjen kod jedne baterije. Crnogorci mu odrubiše glavu.[2] Trinaest topova padoše saveznicima u ruke. Francuza ostade na bojnom polju što mrtvijeh što ranjenijeh 450 (Senjavin). Oko 6 ura poraz bješe definitivno utvrgjen. Crnogorci natakoše Delgorgueovu glavu na kolac i obagju sa krstašima i sa onom glavom tri puta kapelicu na Srgju kao u znak da ga uzimlju u posjed. Nove ruske čete utoliko pridogju iz Gruža. U malo vremena rusko-crnogorska vojska zauze sve visove oko grada od Žarkovice do Gruža, potisnuvši još i male francuske odrede s Kantafika, Lozice i Sumartina u Lapadu. Lauriston, nemoćan, gledaše sa cijelim gragjanstvom okupaciju Srgja i okolnijeh visova. Oko 5 ura naredi da se zatvori grad, da se isprazne Pile, da se organizuje obrana dubrovačke tvrdinje. Nastade strašno komešanje na gradskijem

[1] Senjavin Caru Aleksandru, 16/28 Juna B. D. A.

[2] Pod upečatkom ovoga dogagjaja, Lauriston pisaše 25. Juna princu Eugenu: „Vaše je Carsko Visočanstvo bez sumnje izviješteno o varvarstvu neprijatelja prema našim zarobljenicima i ranjenicima: šefovi ovijeh varvara plaćaju po cekin za svaku odsječenu i njima donesenu glavu i eto s kakvim se razbojnicima udružuju Rusi! Kakve li pouke civilizovanoj Evropi! Mém. Eug. II, 341.

vratima. Žene, djeca nahrupiše na most, padoše u rov, mnogi slomiše noge, mnogi ostadoše smečeni ili zadušeni. Panika bješe opšta. Dva puta deputacija Senata predloži Lauristonu kapitulaciju. On odbi predlog, kao nečasan. Uporno održavajući harakter neutralne Sile, Senat zamoli gjenerala za dozvolu da izašlje deputaciju zapovjedniku ruske flote da bi prekinuo napadom i učestanim paljenjem domova. Lauriston ne dade odgovora. U noći od 17. na 18. saveznici presjekoše konô na Šumetu. Dok Dubrovnik ostajaše bez vode, ruski brodovi plijenjahu sve dubrovačke lagje u Gružu. Senjavin, gospodar situacije, mogaše pisati Aleksandru: „Boj od 5./17. Juna dokazao je Francuzima da za Vaše trupe nema nepristupnijeh mjesta." Crnogorcima pripisivaše veliki dio uspjeha: „Iz svega se vidjelo da Crnogorci proizvode veliki užas na Francuze, jer su ovi odma prelazili u bjegstvo, što se najviše pripisuje i njihovoj vještini u gagjanju i neobičnoj lakoći kretanja na najstrmijim liticama".

S razlogom se mogaše držati, da je izgon Francuza iz Dubrovnika pitanje od nekoliko dana, možebit od nekoliko ura. Ali ruski glavno-komandujući gjeneral ne pohita da upotrebi francusku paniku i očajno stanje zbunjenoga grada. Sutradan pokuša izlišan napad na Lokrum, ali bî prinugjen na uzmak pred slabijom silom. Brgatska pobjeda bi uspjeh bez trajnijeh posljedica. Rusi se riješe na blokadu i na bombardovanje, dok Crnogorci, opojeni zadovoljstvom da su naćerali u bijeg Napoleonove vojnike, započeše pljačku u velikome stilu. Praćeni nekim Konavlja-

nima, opljačkaše i popališe mnoge domove na Konalu i na Pločama, megju kojima kuće Ghetaldićâ, Kobovićâ, Gromovićâ, Natalićâ i dr. Bijaše kao neki varvarski pristup ulazu u Grad koji grozničavo iščekivahu. Na Srgju, pa sve do drevnoga manastira Sv. Jakova, čija skupocjena biblioteka bi potpuno uništena, gorska plemena istakoše svoje zastave, dvadeset na broju. Vladika Petar premjesti svoj glavni kvartir s Cavtata na Bosanku, na pogled Grada. Pruže mu slamnicu, razapnu mu nad glavom suncobran. Čete ga pozdrave velikom vikom. Čujahu se glasovi: „Gubavci Francuzi" (Appendini). U taj se isti čas sa dubrovačkijeh tvrgjava spusti bijeli flag Svetoga Vlaha koji se vijaše do onoga dana na Lovrjencu, na Minčeti i na Revelinu nad francuskom zastavom.[1] Glavna komanda šćaše ovim aktom da prkosi saveznicima, da utvrdi pravo nad Gradom, čija drhtava vlada jednako u Dvoru produžavaše da vijeća, predavajući se nadanju u konačnu pobjedu svoje neutralnosti.

Opsada, megjutijem, poznavaše samo tvrdi vojni zakon. Po Gradu se množahu Lauristonove proklamacije : svaka će porodica podnijeti spisak namirnica kojima raspolaže ; izlišni stanovnici, pa oni koji ne će da ustraju i oni kojima nedostaju sredstva, neka odma izagju iz tvrdinje ali im ne će biti više dozvoljen povratak; u 8 sahata u večer svak ima u svoj dom da se zatvori, voda će se razdavati po izvijesnoj mjeri[2] iz „gustijerna" kojima obilovaše grad.

[1] Timoni, passim.

[2] Po jednu pintu t. j. 0.931 litre.

Rusi počeše, megjutijem, iznositi na Srgj[1] artiljeriju s eskadre. Od 20. do 24. namjeste, sa velikim naporom, sedam topova od kojijeh jedan započe bombardovanje 20. Juna, poslije podne, pogodivši dom Antuna hercega Sorga gdje nastavaše sam Lauriston.[2] Ispunjavahu se dnevi Dubrovnika. Prije nego li će da iščezne sa svjetskoga teatra, imaše, kako bi ironija istorije bila savršenija, da osjeti od hrišćanske države sve strahote topovske paljbe, kojom ga poštede najsilniji osvajački Sultani pa i flote Dorijâ, Kolonâ i Morosinijâ.

Predstavnik one nekada strašne imperije, zbačene s ranga Velike Sile, ispuni sutradan dužnost koju sama vlada slaboga Selima III ne bješe više kadra da ispuni. Dubrovčani vidješe u zoru Jemina na konju, u saruku, sa zelenom prorokovom zastavom. Turski se predstavnik uputi Senjavinu, da mu izjavi da je Država Dubrovačka „vasalna i saveznička država Visoke Porte”, da su Turci prijatelji Rusa i da je neophodno potrebno da se prekine bombardovanje i da se požari zatome. Ako je njegov stan na Pločama, na koje već padahu topovski metci, nesiguran, on će ostaviti Dubrovnik i o svemu će izvijestiti svoju vladu. Senjavin odgovori, da on zapovjeda samo na moru, a Vladika na suhu, da on ne ratuje ni s Turcima svojijem prijateljima, ni s neutralnim Dubrovčanima, nego samo sa Francuzima gdje se god oni nalazili. Ako Francuzi napuste grad, Rusi će se poravnati sa Dubrovčanima kojima ne želi zla. Dok se

[1] 412 m. nad morskom površinom.

[2] Današnja residencija dubrovačkijeh biskupa.

ovako admiral izvinjavaše na svom brodu, u gradu Lauriston držaše vijeću. On bješe odma prvoga dana po porazu na Brgatu poslao vanrednoga ulaka gjeneralu Molitoru u Dalmaciju moleći ga za hitnu pomoć, opisujući svoje stanje kao očajno. Ratno vijeće odbi i svaku pomisao o kapitulaciji. Pojačanja, mišljaše, ne mogu zadocniti. Iz Sinja, iz Knina, kroz tursku teritoriju koju Francuzi smatrahu kao svoju, stignuće željena pomoć. Senatu, koji uporno tražaše, kao neutralna sila, da pregovara direktno sa Senjavinom, Lauriston odreče molbu. Ako pogju, odgovori, pokazaće Rusima da nijesu saglasni sa Francuzima (!) pak će neprijatelj otežati uslove; osim toga, bio bi to znak slabosti posade i opet bi Rusi postavljali teže uslove kapitulaciji; najzad, grad može da podnese dužu opsadu. Lauriston izjavi da će do potrebe kapitulirati, ali samo u skrajnom slučaju i da će u uslovima predaje Dubrovčane uzeti prvenstveno u prizrenje. Sutradan gjeneral ponovi ova uvjeravanja izaslanicima Maloga Vijeća Brnji Kabogi i Pijerku Sorgu. Lauriston ih sokoljaše. Obećavaše im u Carevo ime naknadu za sve štete koje će Dubrovnik pretrpjeti. Dozvoli im, na posljetku, da istaknu opet dubrovačku zastavu sred Place u nadi da Rusi ne će pucati na neutralnu zastavu. „Ali, piše Timoni Stadionu, ovo ništa ne pomože. Ja izvjesih sutradan na krov moje kuće austrijsku zastavu, kako bih se odbranio od taneta i bombâ".[1] Lauriston, sa svoje strane, u pismu na talijanskoga podkralja (21. juna) crtaše

[1] Depeša 9. Jula, passim.

položaj ovako: „Tvrgjave i bedemi naoružani su artiljerijom koja broji 41 top; imam žita i vode za dva mjeseca; ali je grad u tolikoj mjeri podložen brdu, da se bojim da će ga neprijatelj sasuti bombama: na tom jedinom brdu neprijatelj je sabrao sve svoje sile; s jedne strane more gdje su njegovi brodovi, a z druge riječki zaton (lę val d'Ombla) koji se ne može preći bez mnogo lagja... Treba se postaviti na moje mjesto, pa da se vidi što ja trpim. Ne mogu napasti neprijatelja koji je koncentrisan na visu odakle će se zadovoljiti da smrvi grad. Sve je popaljeno i opljačkano u okolini. Imam 400 bolesnika".[1]

U toliko, bombardovanje sve to većom žestinom vrijegjaše Grad. Rusi 22. iz jutra, pogodiše Sv. Mariju, jezuvitski kolegij, provrgnut u vojnu bônicu, polače na Poljani, Bozdarev dom, a poslije podne do 4, preko 50 topovskijeh zrna padoše u grad, otkriše mnoge krovove i raniše mnogo čeljadi.[2] Započeše dosadni i monotoni dani, zajednički svakome bombardovanju. Appendini bilježi: 23. Juna. Od 10 prije podne do 1 popodne[3] bombardovanje. Minčeta, zgodnim metkom, ušutka dva neprijateljska topa. 500 Rusa iskrcaše se kod Sv. Jakoba. Konô opljačkan. Na Srgju se vide Crnogorci kako skaču po ukragjenijem kanapama. Čuje se kako dovikuju da se gospogje ne će više onako raskošno odijevati kad oni dogju u grad! 24. Juna: Produžava se paljba sa metcima od 30 funata i sa

[1] Mém. Eug. II, 338.
[2] Appendini, 10.
[3] Ure talijanske provrgosmo u naše po sadašnjemu brojenju.

jednim od 60. Baterija na Srgju umnožila se na 6 topova ; 25.: bijesno bombardovanje ; 26.: bombardovanje sa znatnim štetama gradu ; 27: produžava se sve jače i jače.

Kao kod svakoga bombardovanja, tako i kod ovoga, dok se gjuleta šiljahu s jedne i z druge strane, vogjahu se pregovori izmegju dvije strane. Francuzi započeše. S njima, jedini predstavnik neutralne Velike Sile koja je nehote bila izazvala taj nesrećni zaplet.

22. Juna, za najjačega bombardovanja, sekretar francuske ambasade u Beču, La Grânge, koji, sa ruskim savjetnikom Kaznakovom, bješe poslat da saopšti riješenje Ruskoga Dvora da preda Boku, pogje sa Timonijem na ruski admiralski brod i preda Senjavinu jedno Lauristonovo pismo. Lauriston saopštavaše Senjavinu, da je Car Aleksandar riješio da se preda Boka Austrijancima i tražaše za La Grangea dozvolu da izagje iz tvrdinje. Senjavin ovo potonje odreče. „Dubrovnik bijaše u tijesnoj blokadi, te nijesam mislio da imam prava uvažiti molbu gjeneralovu" piše admiral Caru Aleksandru. U poslu predaje Boke, rasprede se dug razgovor izmegju La Grangea, Timonija i Senjavina. Ovaj odma odvoji pitanje Dubrovnika od pitanja Boke. Jedno ne mogaše biti kompenzacija za drugo. Dubrovnik nije mogao biti cijena za Boku, ni ova za Dubrovnik. Francuska vojska imaše, po admiralovom mišljenju, evakuirati Dubrovnik bez kompenzacije. Što se tiče Boke, Senjavin priznade Timoniju da je primio jedno Bellegardovo pismo, ali, reče, Bellegarde ne može njemu izdavati naredbe.

Razumije se, odgovori Timoni, pa to nije bilo ništa drugo nego jedno prosto saopštenje o dogovoru izmegju dva carska Dvora! Timoni se zadrža na pričanju dubrovačkijeh jada, nastojavajući da dirne admiralovo dobro srce.[1] Senjavin, sa bolom u duši, priznade ogromnu nesreću koja se bješe svalila na Dubrovačku Državu. On se, reče, nada, da će se naći način kako bi se spasila jedina njezina prijestonica. Timoni uhvati ove riječi kao prećutnu pripravnost na pregovore. Kao predstavnik neutralne Sile predloži Senjavinu primirje. Senjavin odvrati da je spreman da uzme u prizrenje Lauristonove predloge, ali, kad mu Timoni dobaci, da Lauriston raspolaže moćnim defenzivnim sredstvima koji mu ne dozvoljavaju da predloži kapitulaciju, La Grange „kao čovjek mira" reče admiralu da će njegove predloge uzeti ad referendum, neka se, dakle, izjasni. Senjavin predloži tada predaju Dubrovnika. Garnizon, kao ratni zarobljenik, prevešće morem u Italiju. La Grange se prestravi. Nekoliko puta zatraži od admirala posljednje njegove predloge, ali Senjavin ostade pri onom prvom i nadoda značajnu izjavu: „Neka Dubrovčani dadu nešto Crnogorcima da ih se oproste i da im ne pale domove. Ali, ako Lauriston ne pohita da svrši ovaj posao što prije, on, admiral, ostaviće dubrovačke vode, predavši grad Crnogorcima na milost i nemilost." Konverzacija bi prekinuta. Senjavin još predloži izmjenu zarobljenika i poruči preko La Grangea Lauristonu da je pronagjeno mrtvo tijelo gjenerala Del-

[1] „Le vice-amiral paroît avoir le coeur bien placé". Timoni Stadionu, 9. Jula.

gorgua i da je po njegovoj naredbi zakopano svim vojnim počastima.

Prvi se pregovori bjehu izjalovili, Timoni, saopštavajući sve ovo austrijskome ministru, ne može a da ne primjeti, da je admiralova prijetnja da će predati Dubrovnik Crnogorcima „un faux pas" (pogrješka). Mogao je nadodati : i fanfaronada. I zaista sam Timoni primjećuje Stadionu, da se iz one izjave moglo razumjeti da će Senjavin, po evakuaciji Boke, dobiti naredbu da se vrati u Krf, a „Crnogorci sami, bez ruske artiljerije, ne mogahu plašiti nikoga".

Mi, megjutijem, znamo kakve je tajne instrukcije imao Senjavin i zašto je postavljao onako nepomirljive uslove. Znamo[1] za naredbu Razumovskoga Sankovskome od 7. Juna koju je Kaznakov predao bio, secretissime, ovome u Kotoru. „Ja, dakle, mislim, u kratko ponavljaše Razumovski, da, pokazivajući pritvornu dobru volju da čak i ispraznite tvrgjave, Vi uznastojite sa različitim izgovorima da zadržite ruske trupe i nakon dolaska austrijskijeh. Sporazumite se u ovoj stvari sa admiralom Senjavinom. Ne odrecite predaju, ali sprječavajte je i ometajte je tako da je odugovlačite koliko uzmožete više".[2] Ovo Timoni nije mogao znati, ali je s razlogom posumnjao bio u Senjavinove deklaracije i tražio je druge pobude u admiralovoj poruci Lauristonu.

Razumovski bješe, megju ostalijem, rekao Sankovskome : „Zadržite ruske trupe i ako dogju Austri-

[1] Glava II, razd. IV, 251.

[2] Razumovski Sankovskome, 7. Juna, br. 175 ibid.

janci". Pregovori, dakle, i sa ovima imahu biti za galeriju.[1] Kod ponovnijeh pregovora 27. Juna, izbi na vidjelo dvoje : ubjegjenje Rusa da će naskoro zauzeti Dubrovnik, kako i sam Budberg javljaše Italinskome nakon boja na Brgatu, i rješenje da se izgovorima odgodi predaja Kotora. Dan prije, austrijski drugi komesar, graf de L'Epine, stigne u Gruž na jednom briku. On imaše da sazna Senjavinove namjere o predaji Boke. „Predpostavljajući, piše Senjavin Caru, da nasilno zauzimanje Dubrovačke Države sa strane Francuza Vaše Veličanstvo ne će nikako odobriti, niti može odgovarati Vašim namjerama, stavih sebi u dužnost da sastavim prema tome i odgovor pukovniku de L'Epinu." Sutradan, na konferenciji kod Senjavina, sastadoše se de L'Epine a u Lauristonovo ime komornik Thiard, šef eskadrona.[2] Bombardovanje se dogovorno prekine od podneva do 6 ura popodne, ali, na energičnu Thiardovu reklamaciju, admiral produži primirje do 9½ u večer.

Dubrovnik se probudi kao iz jedne môre. Malo i veliko izmilje iz rupa, iz magazina, iz manastirskijeh ćelija na Placu, na Lužu, pred Dvor. Činjaše se, piše klasički svjedok onijeh dogagjaja, da je dan vaskrsa iz mrtvijeh ! Svi se veseljahu, otirahu suze, matere, koje djecu dojahu u stravi i u oskudici, smijahu se porodu, mišljahu svi da je to užasno vrijeme

[1] Cf. izvode iz prepiske grafa Razumovskoga u Dodatku br. XI.

[2] Senjavin Aleksandru ibid. Timoni Stadionu ib. i Appendini koji se, osim u nekoliko sitnica, potpuno saglašava sa izvještajima prve dvojice, okolnost koja pridaje presudnu važnost njegovu dnevniku.

prošlo, da će se Rusi i Francuzi sporazumjeti da kakomudrago riješe Grad i Republiku od nezasluženoga raspa.

Na admiralskom brodu „Salafailu" rješavaše se odgovor na ovaj kolektivni vapaj dubrovačkoga naroda. Senjavin započe izjavljujući Thiardu, da pred francuskim postupkom u zauzimanju neutralne Dubrovačke Oblasti, u doba kad se vogjahu pregovori o predaji Boke, on ne mogaše izvršiti Imperatorovu volju u pogledu predaje Austrijancima sve dotle dok Francuzi d o b r o v o l j n o n e n a p u s t e D u b r o v n i k i n j e g o v u o b l a s t. „Videći, piše Senjavin Caru Aleksandru, da francuski činovnik pokazuje želju da sazna pod kakvim uslovima tražim napuštanje Dubrovnika, ja sam mu ovo odgovorio : 1. da francuske trupe sasvim napuste Dubrovnik i oblast i da se na brodovima vrate u Dalmaciju, a dozvoljavam da izagju sa vojnim počastima ; 2. da će naše trupe zauzeti Dubrovnik, koji će, do konačnijeh opredjeljenja o sigurnosti i neutralnosti Dubrovačke Republike, služiti kao jamstvo da Francuzi ne će ponova stupiti u ovu oblast."

Thiard, usvajajući u načelu misao o predaji, stavi protupredlog koji mu se činjaše časniji za francusko oružje. Neka Dubrovnik privremeno zauzmu austrijske trupe i neka u Dubrovniku ostanu do zaključenja opštega mira. Rusi i Francuzi bi se uzajmično obvezali da poštuju njegovu neutralnost. Propozicija bijaše i mudra i časna za jednu i drugu Silu. Ali Senjavin, jednako opojen Vladičinijem izvještajima nakon boja na Brgatu i ubjegjen u uspjeh bom-

bardovanja, odbi je, uz prkos pesimističkim izvještajima kneza Vjazemskoga. On ponovi deklaraciju da hoće glavom da ugje u Dubrovnik, jer će se i onako tvrdinja morati predati. Thiard izmoli za dozvolu da admiralove uslove dostavi gjeneralu Lauristonu. Obeća da će do 6 ura popodne donijeti odsudan odgovor. Ali gjeneral ponovi Thiardov predlog i gordo zatraži od Senjavina odgovor bez odlaganja. „Kad je čovjek najviše slab, primjećuje Appendini na ovome mjestu, i kad ima najmanje da izgubi, tada podigne najviše glas i počne da prijeti." Lauriston uputi u isto vrijeme de l' Epinu pismo u gornjem smislu. Senjavin ne šćaše ni da čuje o drugim uslovima. Nego „zaključujući da je gjeneral namjeran razvlačiti posao o Dubrovniku praznom prepiskom, ja sam naredio da dostave Lauristonu „da po posljednjem njegovu pismu, ne nalazim uzroka da mijenjam moje prvo rješenje".[1]

Pregovori tako propadoše. Na 10 i pô bombardovanje iznovice započe i potraja do 2 sahata iz jutra. Ulice opustješe. Povraćaj sumornoj realnosti baci gragjane u očajanje. Sutradan bombardovanje potraja u najžešćoj mjeri od 6 do 10 i od 5 do 9 u veče. Ali dok Rusi sipahu vatru na grad, u savezničkom logoru izbijahu jake nesuglasice koje ometoše i osporiše tok operacija.

Vladika, zadržan na Srgju, nije mogao da prisustvuje pregovorima za kapitulaciju. Pa da se i nalazio na admiralskom brodu, njemu bi se bili sakrili mučni trenutci kroz koje prolažaše Ruski Dvor. Jer poslije one prve naredbe da se odloži predaja i to

[1] Aleksandru, 28. Juna ibid.

tako, da se Austrijanci i Francuzi podjednako izigraju, bješe stigla od Razumovskoga druga hitna depeša Sankovskome, da uskori predaju, jer nema nade da bi se mogao zadržati Kotor kao kompenzacija i jer se Austrija nalažaše u neopisivoj tjeskobi. Ovo se više ne mogaše kriti od Vladike kome dogovori grafa L' Epina, La Grangea i Thiarda sa Senjavinom bijahu sumnjivi, naročito nakon nekoga maglovitoga razgovora sa francuskim komesarom u kome mu ovaj bješe otkrio mogućnost skoroga preokreta. „Dok se ovo (predaja Boke) moglo držati u tajnosti, trupe crnogorske i primorske složno i hrabro saradovaše s našim regularnim trupama, što je mnogo pomoglo da 5./17. Juna održimo slavnu pobjedu. Ali kad je Sankovski počeo da sprema ugovor za predaju, onda više nije moglo biti tajne, i od tada Crnogorci i primorske trupe budući u potpunom neraspoloženju, nijesu više pokazivale toliko hrabrosti. Uobražavajući da moraju biti austrijski podanici, a na još veću nesreću da budu i porobljeni od Francuza, to im sasvim ubi duh i od tada izgube svu svoju bodrost protiv Francuza. U takome stanju, uzdajući se samo u regularne trupe, ništa se nije moglo preduzeti za jurišanje Dubrovnika, dosta jake tvrdinje koja ima odlični garnizon, računajući same Francuze, osim prevelikoga stanovništva, dobro naoružanijeh i riješenijeh da se brane do iscrpljenja sila. Po sili okolnosti moradosmo se samo zanimati opsadom u očekivanju predaje neprijateljske, ako iscrpe svoja sredstva ili zbog oskudice vode." Tako Senjavin izvještavaše Cara u poznijem raportu od 1. Avgusta o promjeni koja se bješe

*

izvršila u saveznicima. Ali je on, u početku, imao još i drugijeh razloga da se ne riješi na juriš. Poručivaše Caru kako zna da su u Dubrovniku u nuždi zbog hrane i vode, kako on hoće da izbjegne krvoproliću, kako je juriš gotovo nemoguć zbog maloga broja njegovijeh trupa. „Ja ću ga i dalje držati u najtješnjoj blokadi i a k o Francuzi ne dobiju silna pojačanja, nadam se da će se morati predati na milost." Inteligentni i upućeni svjedok onijeh dogagjaja, nije zaboravio da zabilježi ono crnogorsko raspoloženje. Appendini ga ne samo naročito spominje, nego, šta više, iznosi mišljenje, svoje lično ili svojijeh savremenika ne bismo umjeli reći, da je Vladika pomislio da ga Senjavin i Carsko Namjesništvo u Boci varaju i izdavaju, spremajući, uz prkos tolikim svečanim i religijoznim zakletvama, predaju Boke i mir sa Francuzima. On je toliko više imao pravo da tako misli, što mu Thiard bješe rekao „da će prije oli poslije postati francuski susjed, pa neka blagovremeno misli na sebe i na svoje posle".[1] Ova tmasta predskazivanja, pak danomične svagje sa Rusima oko ratnoga plijena i, najzad, ubjegjenje da će on biti žrtva okajnica prinesena rusko-francuskom sporazumu, djelovahu na osjetljivoga crnogorskoga poglavicu takom silom, da naš Appendini posumpja, da je odstupanje Crnogoraca, poslije julskijeh dogagjaja, bilo Vladičino promišljeno djelo! Tom istom prilikom naš Skolop, sa atavističkom finoćom svoje rase, najoštrije kori Lauristona i optužuje ga političkim neznalaštvom. Fran-

[1] Appendini, 31.

cuski gjeneral imaše na dlanu jedinstvenu priliku da razdvoji saveznike. On nesumnjivo znadijaše da će Boka pripasti Francuzima. Imaše, dakle, govori Appendini, manifestom na Bokelje razdvojiti interese, imaše reći da je Rusija prinugjena na predaju, da su, dakle, Vladika i Bokelji prevareni od Rusa i ruskijeh zapovjednika i neka oni razmisle o sopstvenijem interesima. Mjesto toga, Lauriston se zatvori u polaču Sorgo, iščekivajući onu blaženu pomoć, jednako nestalan i u vojnim i u diplomatskijem operacijama. Bi li bio on uspio da sa hitrinom riješi Dubrovnik opsade, a ne da, zatvoren, sačeka iznenadno oslobogjenje, mi u ovoj udaljenosti od dogagjaja ne možemo da utvrdimo.

Saveznici produžiše, dakle, blokadu i bombardovanje, ali izmegju vrhovne komande i suhozemnijeh sila ne bijaše više ni jedinstva, ni oduševljenja. A ipak Vladika nepravo sumnjičaše Senjavina. Ovaj bješe iskreno zauzet za program Czartoryskoga i okretnog Sankovskoga. U Senjavinu ne bijaše elemenata ni dubokog diplomate, ni genijalnog vojskovogje. Tvrdoglav, do skrajnosti samostalan i nezavisan u svojim pogledima, bijaše gorljiv vaspitanik Katarinine škole, pravoslavni ruski kavaljer koji sa zadovoljstvom ragjaše za ostvarenje rusko-slavenskog projekta na obalama Jadranskoga Mora. Uz prkos nesuglasicama i sa samijem Vladikom, on prema Vladici imaše simpatije pomješane sa poštovanjem prema svešteničkom činu. Vladika bijaše „blagočastivi pastir", iskreno privržen Caru pravoslavnome, a to za njega bješe dosta. A da je sa bolom

u duši predvigjao konačnu propast ruskijeh osnova u Boci i na jadranskoj obali, svjedoči njegov raport upućen Caru 28. Juna u kojem podnosi prijestolu jednoglasni plebiscit bokeškijeh općina kojim moljahu da ih Car ne preda Rimskome Česaru, da ih ne ostavi, nego da ih uzme pod svoju moćnu zaštitu.[1]

Ali se neko nalažaše u opsadnoj vojsci koji u jednakoj mjeri bijaše nezadovoljan i sa Senjavinom i sa Vladikom, koji oštroumnije prosugjivaše opštu situaciju i sa kritičnim svojim nezadovoljnim duhom indirektno slabljaše operacije. Taj novi elemenat u latentnom crnogorsko-ruskom nesporazumu bješe glavom zapovjednik ruske suhozemne sile, gjeneral-major knez Vjazemski.

Precizan i kritičan vojni duh, Vjazemski naslućivaše i primjećavaše ono što Senjavin ne bijaše, na admiralskom brodu, kadar ni da nasluti ni da primjeti. Prinugjen da vodi operacije sa antipatičnim saveznicima, sa čovjekom koga ni u koliko ne uvažavaše, Vjazemski dodijavaše Senjavinu vrlo čestim raportima i predstavkama: i da vojnika ima premalo, i da se, nemajući šatora, ni prave hrane, mogu svi brzo razboljeti, i da se na Crnogorce i na Primorce ne treba uzdati i, najzad, da će uskoro pristići jaka pomoć Francuzima i tako trupe pasti u skrajnu opasnost. Sve te argumente izvogjaše na jednu stvar:

[1] Protestaciju sprovedenu Aleksandru I. potpisaše pravoslavne općine: Kotor, Hercegnovi, Paštrovići, Zupci, Pobori, Maini, Braići, Risan i Vrapča i katoličke općine: Škaljari, Luštica, Lepetane, Tivat, Dobrota, Perast, Stolivo i Budva. Raport Senjavina br. 271 ibid. R. D. A.

da svakojako i bez odlaganja ruska vojska odstupi od Dubrovnika.[1] To bijaše baš ono što Senjavin ne mišljaše da učini. On, sa svoje strane, uvjeravaše Cara, da „čast oružja zahtjeva da bez nužde ne napusti blokadu" da opasnosti ozbiljne nema, da je Vjazemski čandrljivi nezadovoljnik koji njemu, admiralu, zadaje nepotrebna posla i koji, bez razloga, vrijegja Vladiku gdje i kadgod može. Ali Vjazemski, uz prkos Senjavinijevim žalbama, ne odstupaše od svoje uloge, da bude nasrtljivi savjetnik glavno-komandujućega admirala.

24. Juna, on uputi Senjavinu raport „sa logora na visovima nad Dubrovnikom"[2] koji se može smatrati kao sinteza i najpotpunija ilustracija pravoga stanja savezničkijeh trupa nakon boja od 17. Juna. Vjazemski iznošaše Senjavinu u pet tačaka stanje opsadne vojske i svoje slutnje ovako : Cijeli položaj, i ako visok, neobično je velik. Iznosi najmanje 5 vrsta.[3] Ako gjeneral skrati defenzivnu (odbranbenu) liniju, bokove će mu neprijatelj lako napasti ili ga s legja obići. Gjeneral nema povjerenja u crnogorske trupe. One su sasvijem nepouzdane, osim samoga časa boja u kome su, zaista, hrabre ; ali su za blokadu sasvijem nesposobne. Njihov broj ni danas nije poznat. Ali da ih i više ima, oni su rastureni po pljački po cijeloj Dubrovačkoj Republici. Prevelik je njihov

---

[1] Senjavin Aleksandru 20. Jula (1. Avgusta) iz Boke Kotorske. R. D A.

[2] Br. 280 priložen Senjavinovom izvještaju Caru Aleksandru br. 274.

[3] 5.330 kilom.

dio u rashodu, jer pljačkano odnose u Crnu Goru; a i zbog opljačkane stoke mnogi odlaze, pa i oni koji su blizu logora, ne udaljuju se od pljačke i zanimaju se pašom stoke, koju u većijem partijama docnije šalju domovima. Ono malo što ih ostane nije ni u kakvoj poziciji, na što ih ničim gjeneral ne može primuditi, jer svak hita da se obogati. Odnosno njihove poslušnosti Vladici, ta je poslušnost jedno uobraženje. U stvari nikakve poslušnosti nema, o čemu ima mnoštvo primjera. Pa i sâm Vladika u mnogo je slučajeva gjeneralu otkazivao pomoć, kako n. pr. za napad na Lokrum, za hvatanje odsječenijeh u boju Francuza i Dubrovčana koji se skupljahu na predstražama. Vladika vazda odgovaraše da ga u ovom Crnogorci ne će poslušati. Korio ih je svima mjerama, skupljao ih, hrabrio junaštvom, ali sve uzalud; kad sasvim Republiku opljačkaju, oni će se zaista prikupiti oko logora, no ne će ostati ni tri dana, kako sami otvoreno govore. U kratko, cilj je ovoga naroda — p l j a č k a, a ne r a t. Gjeneral uvjeravaše Senjavina, što, u ostalome, bijaše izlišno, da on sve ovo može „smjelo dokazati". U ma kakvom vidu da su Crnogorci predstavljeni, s njima se zajednički rat ne može voditi. Oni su dobri za upade — raids — od kojijeh su uvijek živjeli, ali regularni rat ne mogu podnijeti. Dakle: zbog velikog položaja i što ne polaže na Crnogorce, Vjazemski ima male sile; on položaj ne može čvrsto održati a k o b i n e p r i j a t e l j d o b i o m a s a m o h i l j a d u l j u d i p o m o ć i. On, usljed toga, moli Senjavina da se tačno izvjesti hoće li neprijatelj dobiti potkrjepljenja i koliko i kad

će suhim stići! Bez ovijeh vijesti on i Vladika ne mogu biti. U okolini nema ni jednog seljaka. Zbog kritičkoga položaja u kom se nalazi vojska, on mora za rana znati o približavanju te potpore, te da bi se mogao povući, jer ga lako mogu obići s legja. Ako ne bude na vrijeme izviješten, povlačenje će stajati više žrtava. Crnogorci nikako ne umiju da odstupaju. Čim čuju riječ: „nazad!" oni svi bijegaju i za trenutak više nikoga od njih ne vidite pred neprijateljem.

Senjavin odgovori Vjazemskomu istoga dana „sa broda „Salafaila" kod Dubrovnika":[1] „Pred Vaš boj od 5./17. Juna Vi ste došli k meni i govorili ste o sumnjivosti uspjeha Vašega napada na neprijatelja, a poslije je boj svršen slavno, i ako bez značaja. I sad će nam Bog pomoći. Vaši su navodi za odobrenje, ali radi službe Gospodaru nužno je da se produži blokada Dubrovnika i kako je ovdje i mitropolit Petar Petrović Njegoš, to ne odstupajte nazad ni koraka, osim ako se on ukloni sa svojom vojskom ili ako ne budete hrane imali. Tada naregjujem da odstupite, ma i pravo na Kastel-Novo. Ako Vi i Vladika ne nagjete špijune, sumnjam da ću ih ja naći ma da se staram, što je moguće više, osim ako to ne izvrši gospodin Sankovski kojega očekujem svakoga časa.

Ako bi četiri topa i pala u ruke neprijatelju, ja držim da se za hiljadu dukata ne će Gospodar ljutiti... Ja hrane na lagjama jedva imam za jedan mjesec za ovu jačinu trupa i Vas ne mogu snab-

---

[1] Br. 198. R. D. A.

djevati. Vi ste dužni najprije razmisliti o ishrani Vašijeh trupa. Brašna i ječma morate imati dovoljno. Priloženo naregjenje odma pošljite na brod „Jaroslav" u gruško pristanište. Tamo ćete dobiti devetodnevnu hranu u beškotu, a, po tome, ako ne nabavite sredstava da trupe snabdijete običnom hranom, onda mi raportirajte na vrijeme i ja ću se po Vašoj želji složiti da odstupimo od Dubrovnika."

Čudnovatije prepiske izmegju dva gjenerala pred neprijateljem sumnjamo da ima u ratnijem analima! Informaciona služba bješe, kako iz nje vidimo, ne samo nikakva, nego prepuštena slučaju: s broda na suho, sa suha na brod. Hrana i municija u postojanom pitanju. Ubjegjenje da jedna neprijateljska sila dolazi od nekuda kao Usud od kojega nema pomoći, podržavanje jedne blokade bez plana i sa sljedećom konačnom motivacijom kojom se Vjazemskove „dosadne" predstavke slavodobitno pobijahu: „Ja, piše Senjavin Aleksandru, na neosnovane predstavke knjaza Vjazemskoga nijesam obraćao pažnje riješivši se da produžim opsadu, imajući u vidu, ako Francuzi i stanovnici Dubrovnika nijesu snabdjeveni dovoljnom hranom, to može ispasti da osvojim grad ili, kad stigne pomoć, da odstupimo. Ja sam sasvim bio uvjeren da Francuzi ne mogu dobiti veliku pomoć zbog teške nabavke hrane, a ako dogju u malom broju biće moguće ili ih razbiti ili odstupiti a da Vaše trupe ne budu izložene nikakvoj opasnosti, jer, zaglavljaše Senjavin, položaj mjesta koje mi zauzimljemo, odstup slobodan i brz sa obe strane

Dubrovnika, dovoljan broj brodova za prijem trupa i zgodno mjesto da se zaštite brodnom artiljerijom, sve mi davaše nesumnjivu nadu" (u sretan odstup!) ... I da dovršimo ovu jedinstvenu sliku jednoga vojskovogje koji fatalistički iščekuje „malu ili veliku" neprijateljsku pomoć i jedino se raduje kako će „trupe Vašega Veličanstva" moći sretno odstupiti i zaklonit se u brodove, primjetićemo, da je admiral bio potpuno svijestan i slaboće položaja i izlišnosti crnogorsko-primorske pomoći koju je Vjazemski tako drastično bio nacrtao. On u istom raportu na Cara melankolično konstatuje, da je linija „vrlo velika za 2300 ljudi" a o Crnogorcima poručivaše: „Ovaj narod hrabar, ali nepriviknut poslušnosti, pored svih mjera njegova Mitropolita, po sklonosti svojoj zanima se više pljačkom, nego li što se stara da pomaže, te je ostalo samo to spasenje, da Turci ne propuste neprijatelja kroz svoje zemlje, jer bi tada naša vojska došla megju dvije vatre; ali oni uvjeravahu, da bez krvoprolića ne će propustiti."

Nakon ovijeh incidenata produži se bombardovanje nesretnoga grada, nu, kako smo vidjeli, bez vjere u povoljan ishod.

Stanje Grada bijaše sumorno. „Veliki broj naroda koji se bješe zaklonio u grad umnožavaše krajnju nevolju. Ma da smo imali hrane za tri mjeseca, osjetismo ipak odma u početku bijedu, nemajući da se prehranimo nego žita. Mlini ne mogahu izbaciti brašna koliko je trebalo za toliko svijeta koji se bijaše za hljebove te se jedva mogahu jesti i kojima se svi i veliki i mali imahu zadovoljiti. Svak primaše iz

gustijerna pintu[1] vode. Dnevni se obrok danomice smanjivaše u strahu da se ne bi opsada produžila, a u nedostajanju nade u skoru pomoć. Prizor bijaše toliko strašniji (effrayant) što ovi nesretni stanovnici koji bijahu već izgubili vas imetak i na moru i, pljačkanjem crnogorskijeh ordija, na suhu, misleći da je defenzivna linija Župe neprohodna za Crnogorce, nagjoše se u trenuću oka u opasnosti da ih zaklope ruševine njihove prijestonice." Ovome Timonijevom svjedočanstvu[2] možemo nadodati svjedočanstvo drugijeh očevidaca. Po popisu koji se bješe učinio malo dana po brgatskom porazu, bijaše zatvoreno u gradu od prilike 15.000 Dubrovčana i 1200 Francuzâ. Žita je zaista bilo i za 4 mjeseca, ali vina, octa, drva najviše za 15 dana, mesa nije uopće ni bilo osim 11 glava svinja, vode ono što se nalažaše po gustijernama. Najljepše polače bijahu u rukama Francuza. Polača Ranjina bješe kancelarija ratnoga komesara, polača Sorgo stan gjenerala Lauristona. Po svijem ostalijem nastavahu francuski oficiri. Vlasteoske i pučke porodice, koje se ili ne mogahu ili ne šćahu zakloniti u manastire, bijahu prinugjene da sjede ispod kuplja,[3] prve na udarcu. Kako je bijeda sve to više rasla, gjeneral naredi da se Konavôke sa djecom povrate u Konavle. Ove nejači bilo je na broju do petnaest stotina. Izagjoše iz grada 29. Juna u predvečerje kroz vrata od Pila. „Zaista plačan prizor! Jedan sâm čovjek praćaše porodicu ako je takvu

[1] 0.931 litre.
[2] Stadionu, 9. Jula.
[3] Tako se u Dubrovniku zove „tavan".

imao. Ako li je nemaše, davaše mu se jedna da je isprati. Tako se izmegju sedmoro čeljadi, jedne žene i troje, četvoro djece, vigjaše jedan muški gdje ih vodi. Mnoge majke imahu po jedno dijete na prsima i u utrobi, a za ruku držahu jedno treće koje opet vogjaše maloga brata ili sestricu. Kogod mogaše da nosi štogod u ruci ili na plećima bijaše natovaren kakijem zamotom. I same majke nošahu torbe na plećima. Mâli kakav, vodeći ili noseći u naručju mlagjega brata, imaše da se stara o mazgi ili o tovarčiću koji nošaše sve preostalo poljsko blago one nevoljne čeljadi. Misao pak da će taj svijet biti možda potisnut u grad kako bi se ovaj od gladi predao, ili da će izginuti putem, paraše srce svakoga gledaoca. Govori se da im bijahu stavili na volju da ostanu ili da pogju ; da mnogi gospari ne šćahu da ih puste uz prkos nestašici hrane, ali oni nesretnici bijahu se uopće riješili na izlazak. Tako slatka bijaše pomisao na mjesto rogjenja! A tako strašna bijaše opsada, da, ne mareći za opasnost, izlažahu iz grada sa nekim osjećajem zadovoljstva."[1] Ta čudna vojska ne pogje daleko. Kod Sv. Jakoba, te zadužbine Jakova Gundulića, ne propustiše je Crnogorci. Tri Konavljana upute se na Bosanku da govore s Vladikom. Povrate ih. Jedan Vladičin sinovac zatraži 300 dukata pa da će ih propustiti.[2] Konavljani nemahu tolike sume. Vratiše se u Sv. Jakob, a odatle u — Grad!

Sutradan sastade se vijeće kod Senjavina. Osim admirala, bijahu prisutni za Francuze Thiard, za

---

[1] Appendini op. cit. 14—15.
[2] Appendini ibid.

Crnogorce jedan zapovjednik njihov u ruskoj uniformi i četiri serdara.[1] Senjavin ponovi svoje pregjašnje uslove : predaju grada Rusima, prevoz francuske posade u Italiju. Admiral piše Caru Aleksandru da ga u pregovorima rukovogjaše obzir „na nesretni položaj gradskijeh stanovnika koji bijahu krajnje pritiješnjeni našom blokadom, a i s toga što im Francuzi bijahu oduzeli sav hljeb za svoje trupe". Lauriston opet predlagaše predaju grada Austrijancima do zaključka mira. Admiral tvrdi da su Francuzi tražili da Rusi ostave Boku, a oni da će ostaviti Dubrovačku Republiku. Na to se Senjavin nije mogao privoljeti, jer su za Ruse ta dva pitanja bila odvojena, a ne odregjena da jedno drugome bude kompenzacija. U istini, Lauriston, znajući da će Francuzi prije oli poslije dobiti Boku, mišljaše da nema nego dva časna izlaska : predaja Dubrovnika austrijskoj vojsci, ili produženje borbe, „jer, sâm Senjavin poručivaše Aleksandru, imaju, kako izgleda, dovoljnu količinu hljeba što su uzeli od stanovnika, a tako isto i vode spremljene u cisternama koju takogjer čuvahu samo za trupe. Osim toga svakog časa očekivahu pomoć da ih oslobodi opsade". Uz prkos svemu tome, uz prkos nesigurnosti svoga položaja, Senjavin bi nepristupan razlozima. Lauristonovo pismo bî protumačeno admiralu ruski, pa ga sâm Senjavin Crnogorcima istumači „ilirski". Lauristonov agjutanat bi otpušten i bombardovanje se produži.

[1] Appendini govori da je i Vladika prisustvovao konferenciji, ali mučno možemo vjerovati da je šef Crnogoraca u onijem trenutcima ostavio Bosanku da se ukrca za malo časa na admiralski brod.

U noći od 30. Juna na 1. Jula Francuzi izvrše ispad. 150 vojnika sukobe se sa nadmoćnom ruskom silom i podlegnu. Appendini s pravom nazivlje ispad „inutile e pernicioso" (izlišnim i udesnim) jer odma za tijem Rusi i Crnogorci zapale najljepše kuće na Pilam i u Gružu. Požar potraja cijeloga 1. Jula. Vlasnici nepovrijegjenijeh kuća predlože formaciju jednoga dubrovačkoga odreda od 200 ljudi koji bi se svetili na palikuće. Misao se izjalovi. Neki govorahu da je sâma dubrovačka vlada, grčevito se držeći neutralnosti, osujetila pohod svojijeh podanika, drugi tvrgjahu da se gjeneral Lauriston bješe opr'o ovom dobrovoljačkom projektu, jer mu naoružani Dubrovčani ne ulijevahu povjerenje.[1]

2. Jula jedna bomba pade na „Gospu" ali se požar blagovremeno savlada.

3. Vladika naredi jednom crnogorskom odredu da sagje na Pile i da zapali najbliže kuće do grada iz kojijeh su ih Francuzi uznemirivali.[2]

Crnogorci se rasture po Ilijinoj Glavici, po Pilama, po Dančama. Stotinu Pilara preprijeće im u Pilama put. Kod kapelice Sv. Gjorgja pod Lovrjencom gragjani pucahu na Crnogorce, ali ne mogoše spriječiti da ovi ne podmetnu vatru na 30 najljepšijeh kuća u predgragju. Jak zapadni vjetar (maistro) šiljaše velike perjanice dima u grad, dok, sred neprekidne pucnjave, sa Srgja Crnogorci valjahu velike stijene

---

[1] Appendini Op. cit. 17—18.

[2] Senjavin Aleksandru ibid. Appendini op. cit. 19. Senjavin naročito govori da je sam Vladika tog dana poslao Crnogorce da pâle.

put grada urličući od veselja. Oko osam sahata francuski grenadiri priskoče Pilarima u pomoć. U sumraku nastade kratka borba bez značaja. Crnogorci uzmaknu ostavivši 3 mrtva i 5 ranjenijeh. Po uvjeravanju mitropolita, Francuza, prema zadobijenim puškama, bi ubijeno i ranjeno preko 50.[1]

Istoga dana turski zapovjednik Popova, bogati Hadžibeg, prisni prijatelj Republike koja mu nekom prilikom bješe spasila život, sa Popovcima i sa 200 dubrovačkijeh Primoraca potisnu Crnogorce na putu od Slanoga k Stonu spasivši cijelo Stonjsko primorje.

Ova čarkanja nemahu sva zajedno nikakva rješiteljna značaja. Pojedini francuski odredi mogahu potući crnogorske i ruske odrede i obratno, situacija se ni u čemu ne mijenjaše. Rusi se i nadalje nadahu u uspjeh bombardovanja i u kapitulaciju Grada, Francuzi u Molitorovu pomoć. 4., opsadna vojska umnoži baterije jednim velikim mužarom i poče bombardovati grad bez prekida sa tanetima od 30 i od 64 funata. Po Timoniju, bilo je i takovijeh od 206 francuskijeh funata ili 67 turskijeh oka. Mnoge nanesu štete kućama, ali veći dio, čudnim sticajem prilika, nemahu djejstva. Bombe ili praskahu u vazduhu, ili padahu u more, ili dopirahu do grada, ali ne eksplodovahu. Bijaše li nevještina tobdžija, ili zlovolja, ili nedostatak municije, pa i samijeh topova od kojijeh neki bijahu stari mletački uzeti iz Boke Kotorske, ko bi to mogao znati. Možda svi ti razlozi ujedno

[1] Senjavin, ibid. Appendini tvrdi da je na Dančama izginulo 25 Crnogoraca, a samo 7 Francuza. Timoni: „Nous vîmes une escarmouche qui finit par la retirade (sic!) des Montenegrins".

činjahu, te je strah bio mnogo veći od efektivne štete ili gubitka životâ. Ali i ovakvom bombardovanju niko ne vigjaše kraja, dok blokada i moralno i materijalno porazno djelovaše na grad. 5., vlada se ponovno riješi na korak koji se u početku bombardovanja bješe izjalovio. Peterica Malovijećnika zatraže rano u jutro audijenciju kod Lauristona. Glavno komandujući gjeneral odgovori sekretaru Maloga Vijeća da dobro poznavajući uzrok i prirodu nove predstavke i želeći, po mogućnosti, izbjeći neprijatnosti da im opet usmeno odreče molbu, on moli Senat da mu pismeno saopći što šćaše da mu, preko deputacije Maloga Vijeća, reče. Senat, usljed toga, uputi odma Lauristonu sljedeću predstavku: ,,Sve su stihije našega puka jutros pohrlile u Dvor sa novim plačnim molbama koje šćahu en masse da pred Vašu Preuzvišenost iznesu. Mi, radi izbjeći svakoj javnoj manifestaciji, uzesmo na nas dužnost da budemo tumači naroda kako nas na to upućuje i dužnost i zakon.

Do sada, Preuzvišeni Gospodine, naš narod, poštujući slavu Francuske Imperije i njezinijeh predstavnika, strpljivo podnese pljačku svog imanja, paljenje svojijeh domova, gubitak brodarstva i potpun rasap svega onoga što bijaše stekao kroz osam vjekova poštenoga i mirnog rada. Drugo nam na svijetu nije ostalo osim života, a i to nam se sad ugrožava. Ogromne bombe koje od jučer počeše da padaju na grad, uništavajući kuće i ljude, stavljaju na kocku svačiji život. Mi nemamo zakloništa. Naš grad nema podzemnijeh trjemova, pa tako svima prijeti propast.

Toga radi, mi Vašu Preuzvišenost suzama zaklinjemo da se smilujete ovome nevinome narodu. I suviše smo dokaza imali (sic !) blagovoljenja i velikodušja Cara i Kralja, a da bi posumnjali da nam ne će, u sadašnjim prilikama, htjeti da pokloni bar ono malo dana života što nam preostaje i koje ćemo upotrebiti u iskazivanju naše vječne blagodarnosti prema njegovu najvećem dobročinstvu. Ovo je, Preuzvišeni Gospodine, želja cijeloga našega naroda, ovo su naše skromne molbe, da čim prije stavite kraj ovome opušćenju i tolikijem našijem pokorima".[1]

Ova i suviše skromna predstavka na sâm blagdan „ruke Sv. Vlaha" bješe u stvari predlog da Lauriston potpiše kapitulaciju. I mi bismo radije bili ispisali manje snishodljivu izjavu dubrovačkoga Senata, ali spisi drukčije ne govore, a nepravedno bi tražili sred prestravljene Evrope, izmegju Austerlitza i Jene, muževnijega glasa baš od male skupštine koja svakim časom iščekivaše propast jedinoga svoga Dvora i svoje male prijestonice.

Lauristonov odgovor, govori Timoni, bî „malo tvrd". Baci na vlastelu rug straha. Nije istina, reče, da se narod žali. Ko se boji, eno mu dvije velike kule „tamne, vlažne, govori austrijski poslanik, nepodesne za nastavanje a, najzad, i nesigurne." Lauriston završi govoreći, „da se nada skoroj pomoći". Ova gjeneralova odluka umnoži stravu u narodu i u vladi, jer nakon 18-dnevne mučne opsade, nadahu se da će,

[1] D. D. A. bez signature. Na zalegjici ovoga spisa drugom su rukom napisane riječi: Deus dedit, Deus abstulit (Bog dade, Bog oduze).

dajbudi, spasiti život i ostatak prijestonice od konačne propasti koju ni po čemu ne bijahu zaslužili." (Timoni.) Po Lauristonovom odgovoru, koji se grozničavo iščekivaše, puk ispuni Divonu, Malu Braću, Rozario, stranje ulja, vina, magazine, Rupe. Bombardovanje se produži toga dana do 6 ura popodne. Svak mišljaše, da se Dubrovniku sprema, sa propašću slobode, još i sudbina tolikijeh zauzetijeh gradova, predatijeh požaru i pokolju, i da će to biti epilog njegove starosti.

VI.

Onog istog dana kad se u Dubrovniku vogjahu ovi razgovori izmegju gjenerala Lauristona i Senata, gjeneral Molitor bješe forsiranim marševima stigao na stražanicu Republike, u Ston. On imaše dva bataljona 79-a i nekoliko četa 81-a pješadijskoga puka, mješoviti mali kor t. zv. les chasseurs d'Orient i 600 dalmatinskijeh novaka predvogjenijeh nekijem Nonkovićem. Svu tu malu vojsku, koja iznošaše 1600 ljudi,[1] Molitor odvoji u avangardu, pod pukovnikom Minalom, kojoj naredi da izrednom brzinom pohita put Dubrovnika i u glavnu trupu koju predvogjaše sam gjeneral, imajući pod sobom još i drugoga gjenerala, Delzonsa. Molitor nastupi Lauristonovim brdskim putem. Poviše Slanoga srete mali crnogorski odred i utjera ga u bijeg. Pod večer stiže na vis Cirne poviše

[1] Molitor Princu Eugenu iz Makarske, 25. Juna: „Pojačanja koja unosim u Dubrovačku Državu iznose u sve 1600 ljudi, a da ih saberem, imao sam da ispraznim cijelu Dalmaciju". Mém. Eug. II, 340.

*

Zatona. Tamo, na 300 m. visine, a docnije na Osojniku, sukobi se opet sa crnogorskijem detaširanim odredima, suzbi ih, pa, obašavši Golubov kamen iznad izvora Dubrovačke Rijeke, ugje u tursku Hercegovinu, smjelo, kao pravi Napoleonov gjeneral, izjalovivši nadanja admirala Senjavina da se ne će drznuti da prekrši tursku neutralnost ili da će ga Turci spriječiti u nastupanju. 6. Jula, Molitor bješe oko 11 ura prije podne na Carini, kod jedne turske tvrgjavice na samoj dubrovačkoj granici (Ivanica). 200 ljudi prethodnice sukobe se tamo sa 500 Crnogoraca. Francuzi ih razbiše, ali ne mogoše spriječiti bijeg dalmatinskijeh vojnika, koji, pripadeni crnogorskom bojnom vikom i jataganom, sa Nonkovićem odstupiše i, najzad, pobjegoše glavom bez obzira.[1] Dalmatinci, megjutijem, koristiše Molitoru u prvijem čarkanjima. Zbuniše Crnogorce našom riječi. Tako se u početku prosu glas po ruskom logoru da su čete ilirskoga plemena i jezika, pa „ko govoraše da je Hadžibeg iz Trebinja, ko Bošnjaci, a ko, najzad, mišljaše da je glavom Karagjorgje koji je Ruse i Crnogorce prodao Francuzima".[2]

Molitor, oko 2 ure popodne, sa prednjim četama iznenada stiže na Brgàt na dogled ruskijeh pozicija. Senjavin, koji se nalažaše na admiralskom brodu u župskijem vodama, sam vidje tri francuske kolone na maršu s turske strane, oko njihove tvrgjavice, pravo na rusku liniju. Crnogorci, koji se bjehu uputili na Rijeku da spriječe prelaz francuskim trupama,

[1] Timoni Stadionu, 20. Jula.

[2] Appendini, 27.

moradoše naskoro da misle na sopstvenu sigurnost. Neprijatelj se već bješe pokazao na visovima turske teritorije poviše Brgata. Predskazanja knjaza Vjazemskoga bjehu se tačno ispunila. 6. Jula bješe dan kad pravoslavni slavljahu Roždestvo Sv. Jovana Krstitelja (24. Juna po st.). Mnogi se Crnogorci veseljahu i puškarahu u Platu, u Župi, i u Cavtatu. Mnogi ruski oficiri slavljahu Krstitelja na floti. Dolazak francuske vojske baci trenutnu zabunu u redove saveznika, ma da nije bio ni neočekivan, ni naprasan. Vjazemski bijaše u neobičnoj zabuni i očajavanju. Ali ga Mitropolit u nekoliko uspokoji i uvjeri da će on nerazdvojno, do kraja ostati sa ruskijem trupama. Francuski izvještaji, inspirisani tonom Napoleonovijeh bulletinâ u kojima Car i neosporne pobjede prikazivaše kao još gigantičnije, a djelomične poraze vješto prikrivaše, proniješe saglasno po Evropi glas, da je Molitor natjerao rusko-crnogorsku vojsku u „divlji bijeg". U istini, niti je sasvim neočekivan bio Molitorov pohod, niti se saveznička vojska u neredu razbjegla. Pred nadmoćnom silom, jer takva je zaista bila za regularne ruske trupe, ruska je vojska naglo odstupila, ali čarkajući i u potpunom redu. Razbjeg je započeo na crnogorskoj strani i to djelomično. Appendini, tako dobro informisan, uz prkos Molitor-Lauristonovoj versiji, podržanoj od dubrovačkijeh žakobinaca, tvrdi da su se neprijateljske vojske „malo borile" prije naglog odstupa saveznika. Tok ovog odstupa Senjavin, koji nemaše ništa od fanfarona, saopšti u opširnom izvještaju Caru Aleksandru. Njegovoj versiji možemo, u vojnom pogledu, bezuslovno

vjerovati. Priznanje odstupa i napuštanja artiljerije nije ni lako, ni prijatno jednome glavno komandujućemu gjeneralu i udara na njegov izvještaj žig istine. Po admiralovom raportu posljednji akt opsade razvio se ovako :[1]

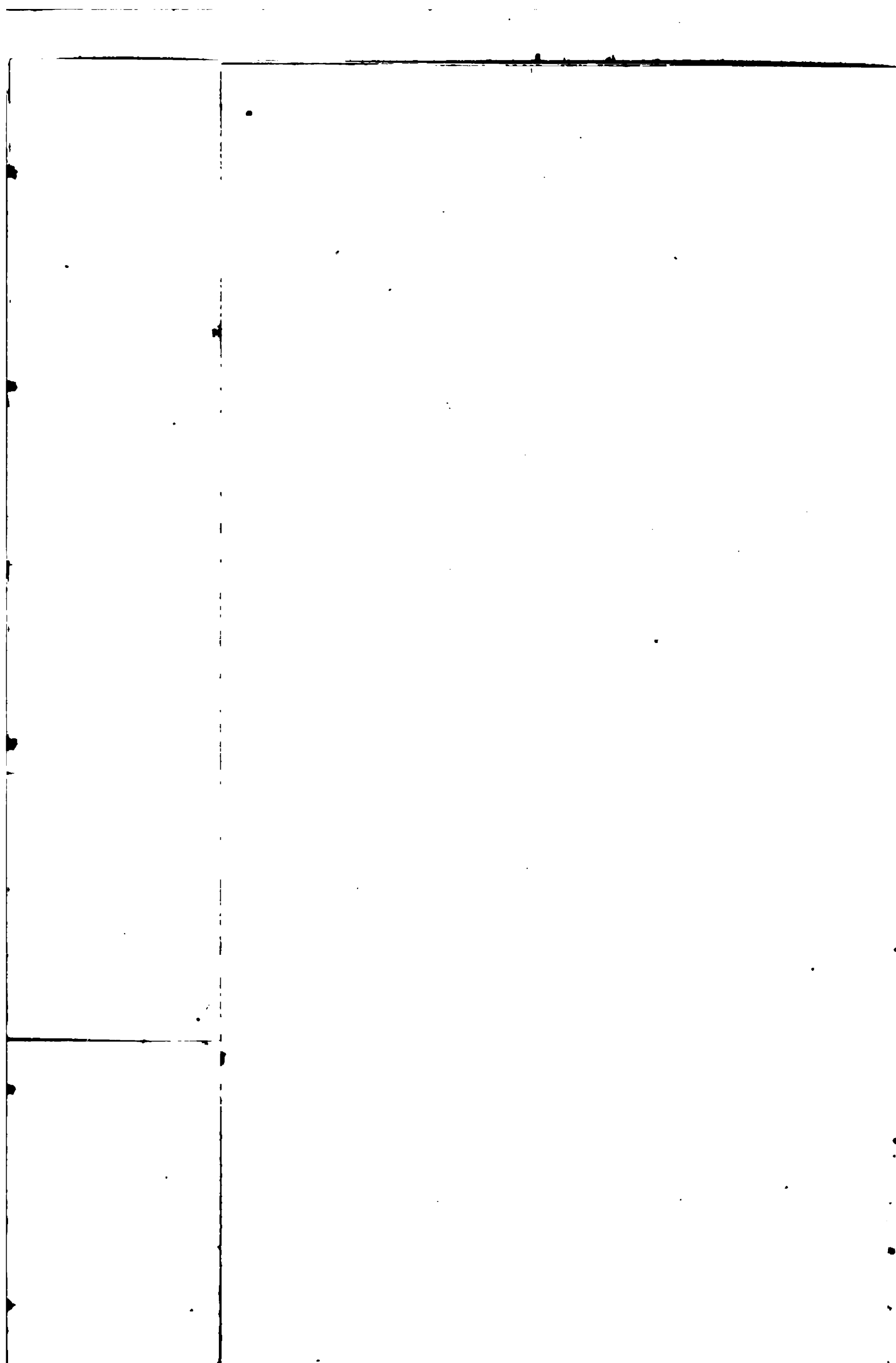
„Mitropolit uputi na susret neprijatelju koliko je mogao skupiti Crnogoraca i računajući da će ga moći zadržati 5—6 ura ovo reče knjazu Vjazemskome, koji po tome predpostavi da se povuče na Cavtat.[2] Crnogorci otvoriše pušćanu vatru i najprije potisnuše prednje voltižere na njihove kolone, nu kako u brzo kolone krenuše naprijed, Crnogorci počmu odstupati, odlazeći Cavtatu. Ostade samo mali dio Primoraca sa grafom Ivelićem i nekoliko Crnogoraca sa gubernatorom Radonjićem, koji, potkrijepljeni poslatim 13-im jägerskim pukom kapetana Babičeva, sa dvije čete junački se oduprieše neprijatelju do posljednje sile. Na posljetku moradoše odstupiti pred nadmoćnom silom i povukoše se u potpunom redu k Cavtatu.

„Megjutim gjeneral-major knjaz Vjazemsky prikupi trupe na lijevo u dvije kolone na padini kod Crnog Dola,[3] ostavljajući nekoliko stražara i piketa

[1] Cf. ovdje priloženi fac-simile crteža pozornice vojnijeh operacija priložen Senjavinovom raportu. Senjavin je pozicije oko Dubrovnika naznačio samo brojevima. Teško nam je vjerovati da im nije znao imena. Mi smo ih donekle identifikovali pomoću austr. gjeneralštabske karte, u koliko je bilo moguće. Lično poznavanje mjestâ malo pomaže gdje se traži tačna analiza terena.

[2] Putovima 19, 20.

[3] Plan br. 21.

po planinskim grebenima da neprijatelj iz grada ne bi mogao primjetiti odstupanje i izvršiti ispad. On predpostavi da odstupa putovima (19, 20 ili 20, 21)[1] koji vode na visove kod Kuparâ i Supetra u Župi[2] i ako bi neprijatelj zauzeo položaj kod Mlinâ,[3] tada bi mi mogli naše trupe uzeti na veslaste brodove (гребные) ispod Supetra kod Punte Pellegrino[4]. Nu kako je gore rečeno, Crnogorski odred ne mogavši se održati protiv veće sile, Francuzi odrezaše ovaj put bez teškoća ovladavši redoutom (br. 14) i već su njihove kolone išle po planini i putovima nad Župom.[5]

„Knjaz Vjazemsky, dobivši od Mitropolite glas da pohita sa odstupanjem, izvrši manevar da bi uvjerio neprijatelja da je preduzeo odstupanje po putu Brgat-Župa,[6] pa i da navede francuski garnizon u tvrdinji na tu misao, on ostavi na visovima nad Sv. Jakobom[7] iz 13-og jägerskog puka bataljon i četu musketira pod komandom majora Velisareva da štiti odstupanje od neprijatelja koji vršaše ispad iz grada. Nastupajuće kolone, računajući da će sukobiti naše trupe na poziciji Dubac-Čibača, ostaviše jedan dio na visu 26 da zabavljaju naše kad budu prolazili kod mjesta 20 (linija Dubac-Čibača). Tada knjaz Vjazemsky, jasno videći namjeru neprijateljsku, zapovjedi

[1] Stari putovi koji prije Marmontovog puta vogjahu preko Brgata i ispod Žarkovice put Župe.

[2] br. 22, 23.

[3] br. 24.

[4] br. 25.

[5] br. 26, 27, 19.

[6] br. 29.

[7] br. 10.

jägerskom bataljonu majora Velisareva i jednoj četi musketira[1] da izide na visinu Žarkovica[2] i da zaštićava ostale trupe. Izvršivši contre-marche one pogjoše u doline koje skrivahu od neprijatelja ka Gružu. Ovaj manevar bi posljednje sredstvo za odstupanje, jer su Francuzi mogli napasti naše trupe sa tri strane : one iz tvrdinje na desno krilo, one koje su došle po putu Rijeka-Brgat na lijevo krilo i na pozadinu. Ali knjaz Vjazemsky sračuna vrijeme da umorni, maršem, neprijatelj ne može hitati za nama i da kako ovaj tako i onaj iz tvrdinje prevareni rečenim manevrom očekivaće ga sa strane Cavtata. Kad se naše trupe približiše Gružu, knjaz Vjazemsky odredi dvije čete jägera na visinu 30 (poviše Nuncijate) koje s bataljonom majora Velisareva imahu da osmatraju neprijateljska kretanja. Još dvije čete jägera budu upućene pravo ka tvrdinji, da susretnu neprijateljski ispad i da steku vremena cijelome korpusu da u slučaju potrebe zauzme visove 36 (Gorica Sv. Vlaha i Sumartin u Lapadu) da otvore tuda put bajonetima ako bi neprijatelj uspio odsjeći trupe od ovijeh visina na kojima bi krila i pozadina našega korpusa bili zaštićeni morem. Za tim se naše trupe postrojiše na mjestu 32 (poviše Gruža) odkuda ne videći nikakovijeh smetnja počeše se ukrcavati sa desnoga krila ; ostale se primicahu na desno voljnim korakom, a majoru Velisarevu bi zapovjegjeno kad vidi da je lijevo krilo dovoljno preneseno na desno da odstupi i zauzme mjesto lijevoga krila. Na taj se način trupe ukrcaše na dvije

[1] br. 19.
[2] br. 28.

vrste od neprijateljske tvrdinje i na oči neprijatelja sa sviju strana. Francuzi, primjetivši ovo, ali dockan, odrediše dio voltižerâ da nas zabavljaju napadom na mjesta 37 i 38 (linija Brgat-Žarkovica) ali major Velisarev sa bataljonom 13-og jägerskog puka hrabro dočeka vatrom voltižere, prinudi ih na odstupanje i jurnuvši bajonetima prinudi ih na bjegstvo. U ovo vrijeme trupe se već bjehu ukrcale, a na posljetku i bataljon majora Velisareva i kad posljednja četa ovog bataljona ugje u veslaste brodove, što je već bilo oko 10 ura u noći, neprijatelj izagje iz tvrdinje i z druge strane pokaza se kolona na daljini puš-ćanog dometa od mjesta ukrcavanja, ali naoružani ti veslasti brodovi jakom vatrom ne dadoše im da prigju obali... Pri ovome odstupanju naši gubitci bjehu jedan ranjeni i deset nestalijeh Jägera, vjerovatno zarobljeni iz bataljona majora Velisareva. Osim toga topovi iz baterije, jer ih nije bilo moguće povesti sobom".[1]

[1] 5 topova i 2 mersera po Appendiniju, što se gotovo na dlaku saglašava sa Timonijevim izvještajem Stadionu, po kome su Rusi ostavili u rukama Francuza 7 komada artiljerije: 3 mletačka merzera sa lavom sv. Marka — uzeta u Boki Kotorskoj — i 4 48-funtovna topa, sa ruskim grbom, dopotezana na Srgj sa eskadre. Baron du Casse govori o rusko-crnogorskom porazu ovo: „Gjeneral Molitor primi najprije udar prve neprijateljske linije; porazi je i baci je na brodove i na visove. Otkriveni bijegom Crnogoraca, koji napadnuti bajonetom pohitaše da se zaklone u brda, Rusi se htjedoše okupiti oko svoga logora, ali se uskoro ubjediše da je obazrivije da se vrate na flotu, ostaviše oko trideset topova i mnogo municije". Mém. Eug. II, 350. Izgleda da du Casse znatno pretjerava broj topova uzetijeh Rusima, ako imamo da vjerujemo Appendiniju i Timoniju, pa ranijim Senjavinijevim izvještajima.

Megjutijem sa crnogorske strane nije odstupanje bilo ni tako regularno, ni tako jasno. Senjavin u tom pogledu nije iscrpan. Njegov lakonizam popuniće drugi savremenici, a naročito austrijski diplomatski predstavnik u Dubrovniku. Senjavin govori samo toliko, da je Mitropolit u vrijeme ukrcavanja „bio sa malim brojem Crnogoraca pri našim trupama" te se zajedno sa Rusima ukrca. Gdje bješe, dakle, veći dio crnogorske vojske? Na drugome mjestu saopštava Caru da su Crnogorci bili nervozni i kad je Senjavin, još prije nego što se približila neprijateljska pomoć, naredio da se jedan povrijegjen top uzme na brod, da su Crnogorci uzeli to kao znak odstupanja „i više od 300 ljudi najedanput napustiše logor tako, da smo ih jedva uvjerili da se vrate trupama". Crnogorci se, u istini, razbjegoše na sve strane bez reda onako isto kako bez reda vogjahu rat. Veći dio pobježe niz Brgat i Bosanku u Župu, pa kroz Konavle dalje k Debelom Brijegu i Sutorini gdje se ustaviše. Mitropolit, stigavši u Gruž sa malim odredom vojske, teškom mukom izmoli od Senjavina da ga primi na eskadru. Rusi bijegjahu ga izdajstvom i tražahu da se zarobi. Na velike njegove molbe, jedan Korčulanin preveze ga na dubrovačku lagju koju Rusi vogjahu u Boku.

Noću, oko 11 ura, stiže na Verige. Tamo, našavši mnoge Crnogorce, izgrdi ih, neke prokune, neke opet blagoslovi uvjeravajući ih da će njegov blagoslov odvraćati od njih pušćana smrtonosna zrna. — Ove podatke bilježi Appendini u svome dnevniku.

Mi ne možemo znati jesu li detalji Vladičinog bijega istinski, ali u glavnim crtama Appendinijevo pričanje utvrgjuje Timoni, koji u depeši od 20. Jula na ministra Stadiona izrijekom tvrdi, da je u posljednje vrijeme izbilo oštro nesporazumljenje izmegju vladike i Senjavina i da je „Petrović teškom mukom isposlovao da ga, nakon odstupanja, admiral primi na eskadru". Timoni nadodaje, da su Rusi bacali na Mitropolita krivnju i odgovornost za sve strahote koje se bjehu počinile za vrijeme opsade u Dubrovačkoj Oblasti i zbog kojih mu rekoše da je žestoko kompromitovana čast ruskoga naroda. Crnogorci sa svoje strane žaljahu se na Ruse da su zadržali lavovski dio plijena i da su najbolje stvari uzeli na brodove.

Izmegju 5 i 6 ura poslije podne, Dubrovčani primjete nešto neobična na Srgju. Nekoliko ura prije jedan se francuski oficir bješe došuljao u grad i donio vijest o dolasku pomoćne vojske, ali duhovi bijahu tako potišteni, da se ne šćahu predavati preuranjenoj radosti. No kad vidješe da se rovovi bjehu ispraznili, da se topovi napuštahu, da nema više na Srgju ljudi i kad se vidješe neke ruske čete u naglom maršu put Gruža, triumfalni, kolektivni lahor veselja progje gradom i narod dade vidljiva izraza svojoj radosti s neiščekivanog oslobogjenja. Oko 8 ura u večer pojave se prve čete Molitorove vojske na Bosanci. U gradu sve bijaše živo, mahnito. Izmiljeli gragjani miješahu se, grljahu se, vikahu, plakahu od radosti, blagodarivahu svetome Vlahu i kotorskijem mučenicima Petru, Andriji i Lovrjencu čiji se onog dana

praznik svetkovaše.[1] Timoni piše da se od urnebesne vike ne čujaše po ulicama što se govoraše (l' on n' entendoit pas ce que l' on disoit). Rasvijetliše se domovi. Po krovovima, po prozorima, glava do glave, pomamljeni svijet vikaše od same potrebe vikanja i kretanja. Poslaše Molitoru iz grada vode, vina, obroke za izmorene vojnike. Čudnom ironijom istorije Dubrovnik bijaše prinugjen da slavi vojsku osvajačku kao oslobodítelja, a da svome Parcu blagodari da ga je oslobodio od onijeh koji željahu i ponovno uvjeravahu da hoće da mu općuvaju slobodu! Tolika je moć zajednice civilizacije i vjere!

Francuzi ne učine ništa da ospore ili da spriječe ukrcavanje Rusa. Molitor bijaše iznuren maršom i bojevima. Lauriston, opojen zadovoljstvom da je održao tvrdinju do Molitorovoga dolaska, izasla, mlitavo i dockan, Testu u Gruž kad se neprijatelj već bješe ukrcao. Hitnijom operacijom, mogaše presjeći odstupnicu jednom odredu od 500 Rusa koji se mirno ukrcaše u lapadskoj vali Sv. Martina.[2]

[1] Na čast ovijem kotorskijem mučenicima postojaše u Dubrovniku, na sadašnjoj Placi, još od god. 1254 crkva koju poruši trešnja god. 1667. Sa razvalinama crkve „Petilovrijenci" bi sagragjen u Gospi ôtar (prvi na lijevoj strani) posvećen ovijem svetijem mučenicima koje god. 1169 Bogumili u Kotoru baciše s jedne hridi u more. Dubrovačka ulica „Petilovrijenci" podsjeća još na nekadašnju crkvu.

[2] Maršal Marmont, kako svakoga napada u svojim memoarima, da sebe uzvisi, tako napada osobito ljuto Lauristona i otvoreno mu predbacuje nesposobnost. Ovdje nije mjesto da to pitanje potanje raspravimo. Mi smo na nekoliko mjesta ovoga djela ukazali mnoge Lauristonove slabosti koje poznijega poslanika

Vojni činioci sa ruske i sa francuske strane ne bjehu odista bili na visini situacije. Kao što Rusi bez energije, bez plana, bez sregjenosti vodiše četrdesetodnevnu vojnu oko Dubrovnika, tako i pri kraju opsade ne ukazaše vrlina dostojnijeh priznanja istorije. Nema sumnje da su do posljednjega trenutka Rusi bili u savršenom neznanju odnosno brojne sile novoga napadača. Uporno se održavaše tvrgjenje, da je gjeneral Molitor različitim ratnim lukavštinama podržao do posljednjega trenutka u ruskim zapovjednicima pomisao, da je njegova vojska u najmanju ruku tri puta jača nego li što u istinu bijaše. Pronosaše se glas u ruskom logoru da ima Francuza oko 10.000.[1] Jedan savremenik priča da je još iz Stona Molitor poslao ulaka Lauristonu i tako udesio, da ulak nabasa na neprijateljsku liniju, da ga uhvate Rusi i da pročitaju vijest o nastupanju jedne sile od 15.000 ljudi. Najzad kod Brgata, Molitor, na predlog jednog oficira, odvoji 200 ljudi, naredivši da pregju u napad,

---

kod Aleksandra I. ne ovjenčavaju baš vijencem slave. Ali Marmontova je kritika puna žuči i vrlo često iz osnova nepravedna. Lauristonovu uspomenu nastojao je da obrani rogjeni mu sin čiji pamflet publikovan u Parizu god. 1857 nijesmo bili kadri da dobijemo u ruke. Pisani tvrdi da je taj odgovor u argumentima slab. Op. cit. 183. U ostalome o Marmontovijem memoarima posljednju je riječ izrekla neka duhovita francuska gospogja. „Maršal Marmont, tako glasi taj sud iznesen od baruna du Cassea u svom djelu: Le Maréchal Marmont devant l'histoire (Paris, 1857)“ „Maršal Marmont puca iz svoga groba na ljude koji nijesu u stanju da mu odvrate milo za drago“. („Le maréchal Marmont s'est embusqué derrière sa tombe pour tirer sur des gens qui ne peuvent riposter“).

[1] Timoni, 20. Jula.

a drugom odredu naredi da obigje nekoliko puta jedan vis, tako da bi Rusi izbrojali nekoliko bataljona.[1] U ovaku dosta djetinjastu zamku nije mogao pasti nego demoralisan neprijatelj. Napoleonovi vojnici ostadoše pobjednici, ali bez tragičnosti, bez eroizma. Massena bješe podnio u Gjenovi (1800) sličnu četrdesetodnevnu opsadu koja za njega, uz prkos predaji grada, ispade ravna jednoj pobjedi. Lauristonu pade u dio sreća da sačeka Molitorovu pomoć i da opčuva čast carskoga oružja u trenutku kad bi kapitulacija bila porazno djelovala na Napoleonove osnove i na tok dogagjaja. Samo u toliko je njegova postojanost zaslužna pohvale, koju, na posljetku, ne bi ni zaslužio bio da Senjavin tvrdokorno u dva puta ne odbi gjeneralov predlog da se Dubrovnik preda Austrijancima. Ne usvojivši onaj Lauristonov predlog ruski admiral učini usudnu pogrješku. Ali i u Masseninom i u Lauristonovom slučaju pučanstvo bješe na strani osvajača protiv napadača. Gjenovezi i Dubrovčani, i jedni i drugi neprijatelji Francuza, uzdržaše se ne samo od ma kakva pokušaja bune, nego, šta više, Francuzima iskazaše onu poštu koja se prirodno izvija iz imponovanja jedne sregjene, promišljene,

[1] Pisani, Appendini. Molitor se možda bješe sjetio ratne prijevare gjenerala Bonaparte kod Arcole (15—17 Novembra 1796.). Kod mosta na rječici Alpone Bonaparte prevari Alvinczyjeve Austrijance koji mišljahu da pred svojim lijevim krilom imaju cijelu jednu francusku diviziju, a u istini bijahu 25 konjanika, koji za močvarama sve okolo naokolo jahahu i mahnito trubahu. „Tako tvrda bijaše njihova vjera da je neprijatelj kadar da učini i najnevjerovatniju stvar.“ Sloane, Life of Napoleon Bonaparte, I, 238—240.

slavom ovjenčane sile. Austerličko sunce jednako obasjavaše Evropu, pa i borce na udaljenom kraju Jadranskoga Mora. Lauristonova kapitulacija bila bi moćno odjeknula po cijelom Istoku i uzdrmala vjeru u nepobjedimost franačkoga oružja. Još imaju da progju pune dvije godine dok prva pukotina u džinovskoj zgradi ne pronese riječ: „Baylen"[1] po svim zakutcima Evrope kao prvu sumnju u svemogućnost Napoleonovu i njegovijeh pješaka. U ovome je značaj Molitorovog sretnog dizanja dubrovačke opsade.[2]

Oko 5 ura popodne Rusi zapale Gruž, Zaton, Trsteno i Orašac. Zaplijenivši sve brodove, zapale škver, tako da ne ostade više ni jedne slamke na tom teatru dubrovačke pomorske sile. U pomenutijem selima izgorješe kuće, stranji (klijeti), sa svim pokuć-

[1] Kapitulacija francuskijeh gjenerala Duponta i Védela koji se u španskome gradu Baylenu predadoše sa 13.000 vojnika španskome gjeneralu Castanosu, 23. Jula 1808. Baylenska kapitulacija odjeknu po cijeloj Evropi kao prvi, veliki poraz Napoleonovijeh vojnika i uzdrma Carev prestiž i još više kad se sazna da je gjeneral Junot kapitulirao u portugalskom gradu Cintra pred engleskim gjeneralima Wellesleyom (pozniji herceg Wellington) i Spencerom, 21. Avgusta one iste godine.

[2] Thiers (Histoire du Consulat et de l Empire, Paris, 1847, VII, 18) obasiplje pohvalama Molitora i ne bez razloga. Upisuje mu osobito u zaslugu što je pritekao u pomoć ugroženome drugu ne ugledavši se u žalosne primjere armije na Rajni gdje su često gjenerali ravnodušno ostavljali nesimpatične drugove da se u opasnosti sami bore. Ali je Thiers netačno označio broj Molitorove pomoćne vojske. Molitor je, po njemu, raspolagao sa 4000 momaka, ali mi smo vidjeli koliko je ljudi u istini pod sobom imao.

stvom, sa bačvama i spravama za trganje, za pravljenje vina, ulja i dr. Sutradan iz jutra, Senjavin, koji se zadržavaše izmegju Cavtata i Župe, posla u Gruž kontradmirala Sarokina sa brodovima „Paraskeva", „Moskva" i „Mihajlo" za pravilni razmještaj trupa po svim brodovima i za voženje u Boku. On sam, na brodu „Salafail", uputi se pravo u Boku u najvećoj hitnji da izda naregjenja i spriječi svaki nemir „ako bi kakav nastao u uzbugjenosti zbog ojačanog neprijatelja u Dubrovniku i odstupanja naše vojske otuda". Za pobjegjenijem admiralom dolažahu ostali brodovi sa trupama iz Gruža, a s njima trgovački brodovi raznijeh veličina uzetijeh u Gružu i u konalu od Lokruma na broju 18 (osim 2 trabakula i 500 malijeh lagja za prevoz) i 10 brodova uzetijeh izmegju Molonte i Kotora. Mjesto artiljerije ostavljene u rukama gjenerala Molitora, Senjavin uze s Kantafika dva prekrasna bronzana 18-funtova topa, osim 57 topova raznoga kalibra, od lijevanoga gvožgja, sakupljenijeh sa svijeh strana dubrovačkoga primorja.[1] Brod „Uril" ostade u Gružu sa dvije topovnjače da posmatra neprijateljska kretanja. Jer opsada bješe dignuta, ali operacije se produžavahu. Blokada se samo proširi i udalji sa neposredne dubrovačke okoline, ali Konavljanima se zabranjivaše dovoz hrane u Dubrovnik, prijeteći se smrću svakome koji bi se drznuo da pomogne Francuzima, što, veli Timoni, ne smetaše Rusima da bez prekida uvjeravaju Dubrovčane da ne vode rat protiv Republike.

[1] Senjavin Aleksandru, 1. Avgusta R. D. A. Appendini, Op. cit. 24, 27.

8. Jula, pošto Senat dan prije bješe čestitao Molitoru, Lauriston izdade sljedeći proglas :[1]

Dubrovčani !

„Ogjoše Vaše tuge. Gjenero Molitor prid hrabrene svoje čete dogje Vas osloboditi i oteti Vas Moskovima, koji su uništili Vaša imanja i spravjahu se ne ostaviti Vam ni gola života.

„Hrabrenost i ustrpjenstvo koje ukazaste u dvadeset dana obsidnuća, stanovito Vam stječe odvjetovanje Cara Franceskoga, Kralja od Italije i u isto doba ljubav i scijenu svijeh Frančeza.

„Mnogo podnijeste. Ja ću s drage volje i sa svijem srcom ispuniti držanstvo, u komu sam, staviti pod oko Prisvijetle njegove Krune štete koje podnijeste. Ganuti će se, kô dobra Oca, srce njegovo na Vas ; on će otrti Vaše suze.

„Malo izgleda se nalazi spovjedanijeh u knjigah take zlosrdnosti i takijeh pogrda kakvijeh ovdi Moskovi tvoriše i kijeh Vi jadno podniste. Od mnoštva preuzeti, nu nigda pridobiti, Frančezi su jedan krat bili usilovani odstupiti i zatvoriti se u grad dubrovački, koga bijahu odlučili braniti do najposljednjeg konca prije nego Vas ostaviti, oliti Vas pridati tako krutijem i nesmiljenijem neprijateljima.

„Moskovi, iza kako Vam bijahu dotratili svu kripost i sve načine po putu čestoga Vašega zaludnoga

[1] Priložen Timonijevoj depeši Stadionu od 13. Jula B. D. A. Proklamacija je štampana u A. Martecchini samo u dva jezika: francuski i srpsko-hrvacki. Mi ovdje donosimo naški tekst, a francuski stavljamo u Dodatak pod br. XII.

mita, htijaše i Vašu državu osvojiti.[1] Srditi i žalosni štono ih pritekoše Francezi, kî igjahu na Boke Kotorske, i ne smijedući s njima se pošteno satjecati, kano junaci vojuju, podigoše mnoštvo Grka, kî ne znadijaše ni ime samo Frančeza, njima ih prikazujući kô neprijatelje njihova zakona, kî hotijahu oteti im njihovu otačbinu, čim svi od svijeta narodi znadu, da Francezi poštuju zakone od svijeh naroda. Nu za podbuniti tijeh Grka koliko im trebovaše, obećaše im plijen i dopustiše palenje Vašijeh imanja, prikazajući Vas njima kô njihove neprijatelje i kô da ste dozvali k Vami Frančeze.

„Eto puno vojske nam dopade. Druga ide i pristupa, ter strašnu nam snagu zadaje. Dogje red Moskovim da se tresu. U bijesnom neposluhu oglušiše se zapovjedim Cara istoga svoga, koji im naregjuje da pridadu Boke Kotorske. Podigoše suproć Francezom jedan puk koji, po ugovoru Presburškom, jest podložnik Cara Franceskoga Kralja od Italije, za pako, može biti, ohajati ga se, kako i prije izdajno učiniše Grcim u Moriji.

„Dubrovčani, neka red i mirovanje već se povrnu. Prihitite opet Vaše običajne rabote ; drž'te stanovito da Francezi biti će vazda Vaši prijatelji i da Car Napoleon biti će Vam mješte oca".[2]

---

[1] „Les Russes, après avoir, par des concessions multipliées, épuisé Vos ressources, vouloient s'emparer de Votre territoire". Ko bi u gornjoj rečenici mogao prepoznati ovu rečenicu francusku?

[2] U Dubrovniku na 8. Srpnja 1806 Generale od Divisioni, opchjeni sapovjednik u Dubrovniku, Alexandro Lauriston.

„Ustrpjenstvo" Dubrovčana, „zlosrdnost" i „pogrde" savezničke vojske, najzad, pod perom osvajača značajno, priznanje da Dubrovnik nije dozvao Francuze, ovo je sve što u Lauristonovom proglasu ima istine. Sve je ostalo bilo ciničko izvrtanje istorije, vrijegjanje osvojene i nemoćne Republike. Ali ko imaše glave da razmišlja o proklamacijama francuskoga gjenerala? Sad što se saveznici bijahu udaljili od dubrovačke teritorije i što se narod povraćaše nekadašnjim kućama, a vlastela zapaljenijem dvorovima, mogaše se u svoj strahoti i sumornosti pregledati „mrzost opušćenja" koja bješe prekrilila dubrovačku zemlju.

Svi se izvori : dubrovački, austrijski i francuski saglašavaju u opisivanju grozota počinjenijeh na ljudima i na stvarima za ono dvadesetak dana od Cavtata do Slanoga. Ruski izvori, dabome, ćute; ali izmegju vrsta može se čitati priznanje, a da i ne govorimo o već pomenutijem raportima knjaza Vjazemskoga. Pa da i nemamo pisanijeh izvora, koji nesumnjivo svjedoče za svirepstva savezničke vojske protiv neutralnoga i obezoružanoga naroda, ruševine koje su za djetinjstva našijeh djedova i otaca, pa za našega djetinjstva, pa u manjem broju još sad pred prolažajnicima na Konalu, u Rijeci, po Primorju, u Župi crtale i jednako crtaju konture dubrovačke živopisne okoline, skidaju zavjesu i govore onim ćutljivim, ali moćnim, glasom razvaljenoga kamena kako je opsada bila više jedna užasna pljačka, nego li jedna moderna, vojna operacija. Ali mi imamo i pisanijeh izvora za tu tugaljivu istoriju. I mi ćemo na osnovu istijeh nacrtati u zbijenijem potezima rasap dubrovačke zemlje.

*

Najteže je odrediti odgovornosti. U vihru, čiji su se talasi osjećali još do 1830, izginuše ili se na sve strane razasuše ankete, tužbe, zapisnici, izvještaji činovnika Republike iz kojijeh bi mogao ustati jedan opis pljačke nalik na one koje nam savremeni istorici dadoše o žakerijama Revolucije u samoj Francuskoj (Taine) ili na pljačke u većem stilu u njemačkim, španskim i talijanskim gradovima za samoga Napoleona. Ali uz prkos nedostajanju ovakvijeh zametnutijeh ili uništenijeh kartona, mi možemo, dajbudi u glavnome, imenovati tvorce onijeh zločinstava kojima je najjača, ali ujedno i jedina, obrana, da su, u nekoliko, onome burnome vremenu bila zajednička.

Pljačkanja, paljenja, silovanja, uništavanja vlaštine, svakovrsna razbojništva, koja su se pod očima admirala Senjavina i Mitropolita Petra Petrovića-Njegoša zbivala, nemaju sva jednake tvorce. Na Crnogorce, Hercegovce i Bokelje pada veća odgovornost za paljenje kuća i za pljačkanje stoke i seoskijeh domova ; Rusima se imaju staviti na teret pljačkanja vlasteoskijeh kuća i svirepstva, naročito protiv žena. Protiv ovijeh ne samo da se Crnogorci nijesu ogriješili, nego, šta više, dubrovačke žene prizivahu protiv ruske pohotljivosti Crnogorce u pomoć, znajući dobro da taj u srži neiskvareni, po prevashodstvu ratoborni i muški narod poštovaše žensku čast kao otački amanet (Timoni). Na posljetku, kako u vrijeme velike trešnje, kako u svim revolucionarnim i vojnim pokretima kad se uskomešaju sve stihije jednoga naroda, tako i u ovom, bespristrasna istorija dužna je zabilježiti učestvovanje Republičinijeh podanika, naročito Ko-

navljana, Riječana, Osočana, Kliševljana i dr. u pljačkanju domova i posjeda vlastele i pučana. U tom su poslu bili djelimično aktivni saučesnici, djelimično neka vrsta jataka i vogja Crnogorcima i Bokeljima koji bijahu sretni da pomoću domaće djece izberu najmasnije objekte za pljačku. Da nemamo množinu savremenijeh tvrgja za ovo potonje veliko zlo,[1] imali bismo u bespristrasnome Appendinijevom dnevniku jasnu optužbu koja se ne može prećutati. „Republika, govori Appendini, ima mnoštvo uzajmičnijeh iskaza podanika protiv podanika ... Konavljani vogjahu Crnogorce na paljenje, pa i sami zapaljivahu domove svojijeh gospodara ili druge navogjahu da to čine ... Kuća koju bi opljačkali Crnogorci bila bi nakon toga od dubrovačkijeh podanika, naročito od Konavljana, do kraja ispražnjena. Mnogi Konavljani poručivahu gosparima da će im zapaliti kuću, pa da ih gospari više ne će prinuditi da dogju na rad oko njihovijeh kuća[2] ..." Appendini, šta više, izrično govori, da su lupeži Republičini podanici (Konavljani, Župljani, Riječani) mnoga svoja svirepstva i mnoge svoje kragje bacali na Ruse i na Crnogorce.[3]

[1] Mi smo slušali u djetinjstvu od naše prababe, od konavoske porodice Salatarićâ, pak poznije od naše babe (rogj. 1800) gospogje Kristine ot Serragli i od našega djeda (rogj. 1808) puno pričâ o saučestvovanju Konavljana u crnogorskijem pljačkama. Dakako ne bijahu svi; saveznici paljahu i njihove domove. Bilo je pak otvorenijeh ruskijeh privrženika, kao što dom Klaićâ iz Grude. O udijelu jedne česti Republičinijeh podanika čusmo govoriti i pok. knezove Orsata i Nika Velikoga Pozzu (Pucića).

[2] Op. cit. 28, 29.

[3] Op. cit. 23.

Svi se tako bijahu stekli da bogatu, mirnu, civilizovanu zemlju ne samo opljačkaju, nego i sravne sa okolnijem oblastima kao u jednoj velikoj prosjačkoj i primitivnoj demokraciji. Senjavin i Petar Petrović, kao glavno komandujući savezničke vojske, ne mogu se riješiti odgovornosti što nijesu ukrotili divljaštvo trupa, ali manju odgovornost nosi Mitropolit jer je slabija bila njegova vlast. Mi smo već rekli da je crnogorski Vladika imao od prilike onu istu vlast nad svojim narodom koju imahu Krügeri, Dewetti i Bothe nad svojim. Skučen ogromnim apetitima i nasrtljivim protunaredbama plemenskijeh glavara, Vladika Petar ne mogaše u stvari nego da Crnogorcima imponuje crkvenijem anatemima koji upravo sačinjavahu osnovu njegove vlasti. Srećom sačuvala nam se jedna vladičina naredba izdana onog istog dana kad na Brgatu Crnogorci potukoše gjenerala Delgorguea. Ona je i po sadržini i po obliku tipična i baca oštru svjetlost na prilike opsadne vojske. Naredba glasi :[1]

„Od nas Petra vladike da budet na znanje sviem carnogorcima i primorcima kako šiliemo niekoliko ljudih u Osovnik i ostala sela od Rieke koja su se predala da iščeraju turske ljudi koi čine zulume u više rečena sela. Radi toga ja molim svakoga crnogorca i Primorca u tri puta zaklinam Bogom svedržitelnim da ne bi u rečena sela ikakva zuluma oli pakosti činio: koi li ne osluša, da ga Bog gospode žestoko i nemilostivo visor (?) porazi.

Na 5. junija na Bosanski više Dubrovnika (17. po nov. kal.)

Petar Vladika.

[1] Saopštena u „Sergiju" od 31. Maja 1905. Za čitaoce nevješte staroj ćirilici donijeli smo latinsku transkripciju ove Vladičine naredbe.

Vladika je, dakle, šiljao ljude da brane osvojena dubrovačka sela od zuluma turskijeh podanika i uzimao je sve mjere čovječnog i mudrog vojskovogje-svještenika. Izaslate vojnike podsjećaše na dužnost prema narodu komu se saveznici kazivahu prijatelji. Ovakva naredba, kojijeh je van sumnje bilo mnogo, pravda Vladiku pred istorijom mnogo više nego li one suze, koje je, po pričanju, prolio nad opustošenom dubrovačkom zemljom.

Ali što je admiral Senjavin radio da obuzda svoje regularne trupe? Ništa ili gotovo ništa. Drukčije ne bismo vidjeli kapetana Snaksareva, zapovjednika linijskoga broda „Sv. Mihail" u Gružu, kako prednjači u najodvratnijem pljačkanju po vlasteoskijem kućama. K Senatoru Zamanji[1], u Gružu, Snaksarev dolažaše često na punch i na prijateljski razgovor. Jednog dana ote mu dvije „šionice"[2] i Zamanja ostade bez lagja. Kod Senatora Miha Fil. Luka Bone ruski kapetan bijaše primljen kao prijatelj. Snaksarev mu bješe dao jednoga ruskoga vojnika da straži pred njegovom vilom u Gružu, otmenom arhitektonskom gragjom XVI. vijeka. Bona šiljaše Snaksarevu na brod voća i povrća iz svoga vrta. Snaksarev odvrati Boni ljubav otevši mu dva lijepa starinska ormara, pa, naredivši straži da se vrati na brod, predade vilu voj-

---

[1] Timoni, iz kojeg ovo navodimo, ne pominje mu ime. U Senatu sjedahu god. 1806 četiri Senatora Zamanje: Miho, Marojica, Frano i Mato.

[2] Tako se nazivahu u starome Dubrovniku neke lagje nalik na mletačke gondole, na kojima se naročito vlastela vožahu po moru.

nicima na pljačkanje. Jedan dubrovački nevaljalac, po imenu Antun Zlatarić, pobjegavši na eskadru da izbjegne progonu domaćijeh vlasti, napisa pogrdno pismo u kome bijegjaše žakobinstvom najuglednije Senatore, megju ostalima Miha Bonu i Karla Natali. Po Snaksarevljevoj naredbi Rusi zapališe Natalićevu kuću.[1] Ali što je sve to bilo prema strahotama koje na privatnoj vlaštini i na licima kolektivno počiniše saveznici?

Oko 6000 ljudi, podvojenijeh u odrede, sunovrate se na Ploče, na Pile, na Gruž, na Rijeku sve do Slanoga, paleći i pljačkajući sve najljepše i najimućnije domove. Kuće bivahu najprije potpuno opljačkane. Preobuke, kuhinjsko posugje, pokućstvo, sve što bijaše dobro i lijepo otimaše se. Gramzeći, kako svi primitivni narodi, za željezom, crnogorske, primorske i ruske čete dizahu sa vrata, sa prozora, sa pokućstva sve što imaše gvožgja. Slamnjače služahu za paljenje domova. Gdje se ne podmećaše vatra, tamo dom bivaše preturen od vrha do dna. Silažahu u gustijerne (studence), po vrtovima kopahu skoro razrivenu zemlju da nagju sakriveno blago.[2] U istoj namjeri rušahu po crkvicama ôtare, otvarahu grobnice, preturahu lješine, dizahu sa raspećâ gvozdene

---

[1] Timoni Stadionu, 13. Jula.

[2] Appendini: „dove si vedeva smossa la terra di fresco nei giardini, facevano scavi pel tesoro". Manzoni (u niže citovanom mjestu) „Conoscevano facilmente negli orti la terra smossa di fresco". Identični fakti u XVII i u XIX vijeku ragjaju gotovo identičnijem riječima u Skolopa i u lombardskoga pisca.

čavle.[1] Dioba bi se plijena vršila pod nadzorom Rusa, u većini slučajeva na brodovima. Tamo bi redovno buknula raspra izmegju saveznika. Rusi pridržavahu sve što je najboljega bilo : preobuke, ogledala, mramorne stolove, pozlaćene stolice, kuhinjsko bakreno posugje itd. Crnogorcima ostajaše, sjem stoke, ono što mogahu nositi u torbama.[2] Bokelji ne dobiše ništa,

---

[1] „Prvi odred koji silažaše na noćište rasturio bi se po onome mjestu i po okolnijem selima i popljačkao bi ih savršeno: što se moglo ukrasti ili na mjestu uživati nestalo bi; ostalo bi se uništilo ili iskvarilo; pokućstvo bi se provrglo u drva, a kuće u pojate: a da i ne govorimo o udarcima, o ranama, o silovanjima. Sve hitrine da se roba sakrije bijahu većim dijelom izlišne, a često donošahu i teža zla. Vojnici koji se u ratu bjehu naučili svakom lukavstvu preturahu sve rupe po kućama, razbijahu i rušahu zidove; po vrtovima raspoznavahu od skora prevrnutu zemlju; verahu se po brdima da kradu stoku; predvogjeni kakvim domaćim ugursuzom silažahu u pećine da nagju kakvog sakrivenog bogataša; vukahu ga kući, mučenjima i udarcima prinugjavahu ga da ukaže zakopano blago. — Na posljetku odilazahu; odoše; čujaše se iz daleka bubnjanje doboša ili zvuk trube; nastale bi ure tihe strave; pa opet ono prokleto udaranje u doboše, opet onaj prokleti zvuk trube naviještahu nov odred. Ovi, ne nahodeći ništa da pljačkaju, sa još većom jarosti rasipahu ostalo, zapaljivahu bačve koje pregjašnji bijahu ispraznili, pragove soba u kojima ne bijaše više ništa; i u toliko višim bijesom, dabome, zlostavljahu ljude. I tako, od gore na gore, kroz dvadesetak dana: u toliko odreda bijaše razdijeljena vojska". Manzoni, I Promessi Sposi (Vjerenici), Gl. XXVIII pri kraju, milansko izdanje god. 1840. „Dolazak njemačkijeh plaćeničkijeh trupa u Lecco".) Sravnite ovaj opis sa gornjim, odnosno identičnijeh fakata koji se ponavljahu u razmaku od jednog vijeka i po.

[2] Rusi uzeše nekoliko skupocjenijeh dubrov. topova i jedan mortar procijenjen 1000 louis d'ora (zlatnika).

ma da su, govori Appendini, bili megju prvijem tvorcima opsade.

Svakojake se druge strahote počiniše najviše u zapadnijem zemljama Republike gdje Gospari imahu svoje raskošne dvorce, gdje se po strmijem liticama ili na vijugastijem obalama Gruža, Rijeke i Primorja megju leandrima, lovorom i čempresima dizahu delikatni cvjetovi Renesanse. Tamo se objavljaše toržestven sjaj onoga mikrokozma što civilizacija stvori na resi balkanskijeh gora. Tamo savezničke vojske kroz dvadeset dana učine mnogobrojne razvaline.

U Tri Crkve, kraj Boninova, bîše obeščašćeni grobovi. U Gružu ne ostade gotovo doma neopljačkanog ili neporušenog. Odrine, stubovi, vaze, balaustrate, mramorni podovi, kipovi, sve to bî razbijeno, razneseno, uništeno.[1] Tako u dvorcima Bonâ, Gjorgji, Gozzâ, Kabogâ, Zamanjâ, Pozzâ. U Rijeci isto tako. Dvorac moćnoga i bogatoga doma Sorga, u kom se mitološki afreski miješahu sa mramorom stepenâ koji slatko silažahu k bistrijem humskijem vodama, kapetan Snaksarev, koji u njemu nastavaše kad ne bijaše na brodu, dozvoli da ga vojnici potpuno obeščaste, da razbiju i odnesu mramorne ploče, da izbrljaju i pokvare afreske. Dok s jedne strane Rusi zvahu na brod Gružane i Riječane da ih tobože uzmu u zaštitu od crnogorskijeh napadaja, oni se, naročito na Rijeci, predavahu nečuvenim svirepstima. Skidahu ljudima i ženama haljine, pak ih stavljahu megju dvije vatre da im izmame priznanje sakri-

[1] Timoni Stadionu, 13. Jula.

venoga blaga. Ča i nejaku djecu pred majkama mučahu. Neke vješahu o stabla, drugima provrtahu obraz, pak prstom u otvorenoj rupi prinugjivahu ih da im otkriju pare. Mnogo puta predvogjaše ih kakav seoski ugursuz,[1] mnogo puta kao lovački psi njušahu po baštinama, sa gvozdenim šipkama prevrćući zelen, travu, zemlju, podove. U Zatonu n. pr. jednoga čovjeka vezaše za noge i za ruke, jer ne šćaše da prizna da je zakopao blago. Povukoše ga s jedne obale na drugu i najzad ga u prisustvu roditelja ubiše i baciše kao strvinu. Sa usijanim šipkama od puške probadahu ude nesretnijeh stanovnika. Druge opet, povezanijeh nogu, spuštahu u puče.[2] S Orašca, jedan očevidac[3] priča da mnogo naroda pobježe na sve strane, naročito na ostrvo Kalamotu. One koji ostadoše isprebijaše, izgorješe, isjeckaše sabljama. Sve srebro i zlato u crkvi Blažene Gospe, pa po kućama, popljačkaše i poniješe. Sve ostalo bi sagorjeno, pa i same knjige krštenijeh i umrlijeh.[4] Tako i po ostalijem parokijama. U Trstenome

[1] Cf. Manzoni isto, pom. glava.

[2] Mémoire sur Raguse du 4 juillet 1806, Arhiv Min. Inostr. djela u Parizu Raguse II fol. 164; Appendini Op. cit. 25—26, 32; Timoni Stadionu 13. Jula passim.

[3] Parok Radilović, cit. uspomene.

[4] U koliko je istinita jedna verzija, koju smo više puta čuli, i po kojoj su neki dubrovački paroci sami izgorjeli knjige krštenijeh da bi oslobodili omladinu od vojnoga popisa, nijesmo bili u stanju da utvrdimo. Ali stvar nije sasvijem nemoguća, ma da je hitrina dosta providna i djetinjasta bila, jer to spaljenje nije nimalo sprječavalo Napoleonove gjenerale da provedu rekrutovanje.

ponovi se monotoni prizor. Crnogorci opustošiše bajni Gozzin perivoj. Osakaćeni kipovi Neptuna i Tritonâ na česmi XVI. vijeka jednako podsjećaju prolaznika na udesni pohod.

I tako sa garištima šest stotine kuća,[1] sa štetom od nekoliko milijuna franaka i sa gubitkom znatnoga dijela trgovačke flote, mali Dubrovnik plaćaše svoj harač beskonačnome egoizmu jednoga čovjeka. To ne bješe samo propast jedne aristokracije, nego istraga cijeloga jednoga maloga naroda kao produktora i faktora u sadašnjosti i u budućnosti.

VII.

U sjednici od 9. Jula[2] Senat riješi da se iduće nedjelje učini veliko javno blagodarenje. Ophod sa Gospom od Porata i moćima sv. Vlaha, praćen Velikim Vijećem, imao je da progje oko grada i da završi svečanom misom u sv. Vlahu. Tri dana imaše biti izložen po crkvama Presveti Sakramenat. U istoj sjednici bî stavljen predlog da se izašlju dva Senatora u Pariz, ali predlog bî odbijen velikom većinom glasova (21 proti 9).[3] Mjesto naročite misije bude riješeno, da se Caru Napoleonu i Princu Eugenu, „saglasno sa gjeneralom Lauristonom", uputi pismo u

[1] Na samijem Pilama od 147 izgorješe 134.

[2] Srijeda, Cons. Rog. 1806, 9 Julii passim.

[3] Od 45 članova Senata otsutnijeh bijaše 15. Za punovažnost zaključaka tražio se q u o r u m od 27. Zakon od 4. Januara 1731. Cf. V o j n o v i ć K. Sudbeno ustrojstvo Republike Dubrovačke, Zagreb, 1893.

kome će senat izložiti Caru i Vice-Kralju Italije nevoljno stanje Republike po ulazu francuske vojske. Senatsko pismo od 12. Jula[1] sadržaje potpunu nama već poznatu sliku pustošenja dubrovačke oblasti i mukâ koje Republika bješe podnijela do onoga dana. Nakon opisa varvarskoga pohoda, Senat moljaše Cara „da ne dozvoli rasap jednoga nevinoga naroda", da mu priteče u pomoć kako ne bi „sasvijem sa lica zemlje iščezli ostanci ove nevoljne Države". Pism ose držaše u granicama patetičnijeh i opštijeh molaba. Lauriston je evidentno spremao preko Senata ispunjenje onog obećanja koje bješe dao u oči 6. Jula i ranije austrijskome predstavniku. Francuski gjeneral imaše i srca i taštine. Njemu mogaše samo ugodno biti da ga Senat uznese kao dobročinitelja, a ne samo da pred njim strepi kao pred izvršiocem Udesa. Ali u posljednjem stavu Republika se odvaži da zamoli Napoleona, da „od sad unaprijed francuska vojska ne bude na teret Države". Ovaj tako prirodan zahtjev nije mogao naći odziva u Parizu. Finansije bijahu slabe, troškovi grdni. Napoleon se spremaše — možda prividno — na pohod u Englesku, a ujedno i na drugi Austerlitz proti veteranima Velikoga Fridriha. Rat sa Rusijom jednako trajaše. Reorganizaciju Italije, dotacije Dvoru, braći, saradnicima nove karlovinške monarhije, sve to imahu snositi i veliki i mali narodi, i Berlin i Dubrovnik.

Utoliko stiže često pomenuti Raymond naznačen za francuskog chargé d'affaires kod Dubrovačke

[1] Pariski Archives Nationales, AF IV, 173, original na talijanskom jeziku.

Republike. Bruère silažaše u zaborav. Starom slugi Monarhije i Direktorija bješe ostavljeno zastupanje trgovačkijeh interesa, dokolica u onom trenutku. Nakon petnaestodnevnoga boravka, 23. Jula, Raymond praćen Bruèrovim sinom Markom i jednim kancelarom, službeno posjeti Malo Vijeće. U konferenciji od istoga dana Raymond opet promjeni svoj harakter. U jutro bješe diplomatski predstavnik kod nezavisne države, malo ura docnije predavaše Malome Vijeću u Napoleonovo ime ultimatum. U suštini on imaše da bude nekakav A r c h i r e c t o r, predsjednik dubrovačke vlade, sa prerogativama koje dubrovački knez nemaše ni u srednjem vijeku za mletačke zaštite. Raymond tražaše : 1. Spisak finansijskoga stanja Republike ; 2. da mu bude dozvoljeno, kad ushtjedbude, da prisustvuje sjednicama sva tri vijeća ; 3. da nijedan Senatski dekret ne bude punovažan bez njegove sankcije i 4. da svako državno pismo upućeno u inostranstvo bude njemu prije podneseno na pregled. Senat potpisa sve sa mnogim mentalnim restrikcijama. Pridolažahu megjutijem, nove trupe u grad:[1] brešijanski lovci, talijanska kralj. garda, pješadijski novi bataljoni, svi rasporedani po privatnijem domovima „na veliki teret Dubrovčana". Tolike se vojske Dubrovčani ne bijahu nagledali od osnivanja grada ! U ostalome, mjere predostrožnosti ne bijahu, sa francuske strane, izlišne. Rusi i Crnogorci bijahu zaista očistili, ali se savezničke trupe bijahu koncentrovale oko Sniježnice i oko Debelog Brijega, dakle na samoj

[1] „ Quante ragioni!" (Koliko jakih razlogâ !) govoraše Niko Veliki Pozza u godinama 70-ijem prošlog vijeka.

granici Dubrovačke Države. Gospodovahu Konavlima, utvrgjivahu se sve to više u Boki Kotorskoj.

Rusi se uporno podržavahu. Odstupahu tvrdoglavo i nerado, spremni uvijek da prkose neprijatelju : ruska taktika koja dovede Napoleona od Austerlitza na Eylau, pa do Moskve i do konačnog poraza. Senjavin bješe udario glavni stan u Herceg-Novi. Na admiralskom brodu sastade se prvo ratno vijeće po odstupu. Prisutni bijahu Mitropolit sa nekoliko višijeh Crnogoraca, Sankovski, kontradmiral Sorokin i još nekoliko višijeh i nižijeh oficira. Vjazemski opet uze riječ. On saopšti da mu je od prednjih trupa javljeno da mnogo Francuza nastupa pravo na Novi i da se već vide izvidnice na brdima. Mitropolit odvrati da to ne može biti. Naročiti dio crnogorske vojske, sa najenergičnijim starješinama, vrlo revnosno posmatraju kretanja Francuza. On bi prije sviju bio tačno izvješten o približavanju neprijatelja. Vjazemski poče o Boci da govori. Tvrgje Castelnuovo i forte Spagnuolo ništa ne znače. One su jake samo za obranu od razbojnika. Mjesta za prolaz neprijatelja su vrlo udobna. On će prvi imati nesreću da izgubi utvrgjenje, jer Crnogorci i Primorci uopće nijesu pouzdani i ovaj narod ne zaslužuje naše zaštite.[1] Na ovaj ispad Senjavin odgovori : „Kakomudrago bilo, Boka se mora zaštićavati koliko dopuštaju naše sile." Najzad se ruske trupe iskrcaše. Vjazemski napadnut od Senjavina, u raportu na Cara, kao strašljivica i intrigant, zatraži odsustvo zbog bolesti. Pukovnik Boisselion,

[1] . . . „и что сей народъ не стоитъ защищениія нашего". Senjavin Aleksandru.

docnije gjeneral Papandopulo, zamijene ga u komandi. Vjazemski pogje na Krf da se liječi. Tamo mu stiže glas o Marmontovoj pobjedi kod Hercegnovoga (29. Septembra) nad rusko-crnogorskijem trupama.

Crnogorci vladahu još u Konavlima. Vladika postavljaše knezove. On, koji, o tragu sedam godina, nugjaše Republici vojnu pomoć da povrati Konavljane pod njenu vlast, sada obećavaše Konavljanima zlatna brda ako priznadu njega za Gospodara. Za deset godina Konavljani ne bi ništa plaćali, a otkupili bi svoje zemlje od gosparâ. Nakon deset godina plaćali bi malu „daciju" samome Vladici.[1] Molitor, sa svoje strane, utvrgjivaše do Stona položaj francuskijeh trupa. Rašćeravši nekoliko zadocnjelijeh ruskijeh odreda, očisti definitivno cijelu teritoriju Republike od savezničke vojske.

Glas o Senjavinom odstupu stiže u Petrograd vrlo kasno. Još 21. Jula carska vlada računaše na eventualnost zauzeća Dubrovnika, ali ujedno, prinugjena prilikama, pripravljaše teren za odstupanje iz Boke. Ruska diplomacija neprekidno lutaše. Nezadovoljna austrijskim saveznikom koji se bijaše izmirio sa svojim udesom, ona bješe riješena da produži borbu protiv Napoleona, ali da i pregovara s njim, dajbudi da se uvjeri o dispozicijama koje vladahu u Parizu prema miru. Ovo lutanje, koje je megjutijem još daleko bilo od kapitulacije, ogleda se u instrukcijama Czartoryskovoga nasljednika, gjenerala Budberga.

---

[1] Appendini, 36.

Sedamnaestoga Jula, Budberg uputi Razumovskoga neka Sankovskoga pozove da bez odlaganja preda Kotor Austrijancima.[1] Nema više mogućnosti da Kotor posluži kao kompenzacioni objekt. Austrija je u najvećoj opasnosti. Sa Kotorom pada „posljednja barijera Osmanskoga Carstva protiv francuskijeh pohljepa". Ali predavajući Kotor Austrijancima, trebalo bi predupærediti novu Bonapartovu ofenzivu. Neka se, dakle, Sankovsky postara da tamo sve spremi što je potrebno za ponovno zauzeće Kotora, ako bi se izjalovila nadanja u mir. Ove mjere ne smiju, megjutijem, zadržavati Sankovskoga u predaji koja se ima izvršiti brzo i bez odlaganja.

Ali, uz prkos svim tim frazama, kotorsko pitanje, kao začarano, ne kretaše se. Vijesti sa dubrovačkoga bojišta, Bellegardovi ponovni pozivi Senjavinu, ragjahu nekom nervoznošću i u Petrogradu i u ruskijem krugovima Boke Kotorske. Senjavin nastojavaše da osujeti predaju saglasno sa Sankovskim i sa Vladikom. U Petrogradu Aleksandar se ljućaše na Frana. Uz prkos sondiranju u Parizu, Rusija prkosaše, kao nepobijegjena, i govoraše o Austriji u tonu sažaljenja. „Car, pisaše Budberg iz Peterhofa, ne znajući ni za rusku nedaću kod Dubrovnika, a ni za naprasnu Oubrilovu kapitulaciju u Parizu, Car

[1] „Envoyez à M. de Sankovsky l'ordre précis et positif de restituer sans plus de délai le poste de Cattaro". Depeša br. 53 Prepiska Razumovskoga sa Czartoriskim i Budbergom 1806. R. D. A.

je imao prava da traži od Austrije da se ni u kom slučaju ne će udruživati sa Francuskom protiv Rusije. Ovaj neprijatni upečatak u toliko je još neprijatniji ako se promisli, da Austrija trpi bez protestacije narušavanje požunskoga ugovora sa strane Francuske, pa da prima bez opozicije i samo rušenje stare konstitucije Njemačkoga Carstva." Šest mjeseca nakon Austerlitza ovakve riječi mogu začugjavati pod perom jednoga ruskoga ministra!

Budberg davaše i precizne instrukcije Razumovskome u dubrovačkom i kotorskom pitanju.

Odnosno Dubrovnika, ako ruske trupe budu prinugjene da odstupe usljed nadmoćne neprijateljske sile, tada „il n'y aurait plus rien à faire pour le moment".[1] Sve će poznije operacije zavisiti od opšte situacije. Ali ako ruske trupe zauzmu Dubrovnik, „Njegovo Veličanstvo hoće da u njemu i ostanu sve dok se izmegju obostranijeh zapovjednika ne bi u dovoljnoj mjeri garantovale nezavisnost i cjelokupnost (l'indépendance et l'intégrité) one Republike. U ovom će slučaju ruske trupe napustiti Dubrovnik bez odlaganja predavši ono mjesto domaćijem vlastima i u onom stanju u kom su ga bile našle".

Odnosno Kotora, u slučaju austrijskog napada, silu odvratiti silom. Ako pak Bellegarde ugje u pregovore, odstupiti, ali prije primiriti onaj narod. „I u tom će trenutku gospodin Sankovsky uzbuditi duhove tako, da Crnogorci i Bokelji ustanu

---

[1] „ne bi se za sada imalo što da radi".

na Francuze čim budemo u stanju da ih iznovice oslobodimo od jarma, što bi tad bilo za vazda.[1]

Dok to ruski ministar inostranijeh djela pisaše grafu Razumovskome, bješe se iznenadan obrt dogodio u Parizu. Pregovori sa Engleskom bijahu se razbili, ali Rusiju iznenadi vijest da je njezin agent „za predaju zarobljenika" sklopio na svoju ruku ugovor mira sa Napoleonom.

Dubrovniku se iznenada otvaraše mogućnost da sačuva svoju nezavisnost, u nedostajanju pokoja i blagostanja koje vihar bješe razasuo za navijek.

---

[1] „Aussitôt que nous serons à même de les délivrer de nouveau de leur joug, ce qui alors serait pour toujours". Budberg Razumovskome, 21. Jula ib.

GLAVA ČETVRTA.

OUBRILOV UGOVOR.

(Jul-Decembra 1806.)

Glava četvrta.

I.[1]

Uz prkos ratnom stanju sa Francuskom, Rusija uznemirena Napoleonovim pregovorima sa Engleskom, riješi se da i ona sazna u Parizu pod kojijem bi se uslovima moglo da dogje do željenoga mira. Indirektni razgovori izmegju Francuske i Engleske bijahu započeli neslužbeno, ali saznanjem engleskoga ministra inostranijeh djela, Foxa. Talleyrand i neki zatočeni Englez, lord Yarmouth, vijećahu o načinu kako bi se kraju priveo englesko-francuski spor koji, nakon raskinuća amienskoga mira, jednako se kretaše oko prevlasti u Sredozemnome Moru.[2]

[1] Prepiska Stadiona sa Vincentom i Metternichom 1806 B. D. A. Tračevski, III; Martens, Recueil des Traités et Conventions conclus par la Russie, avec des esquisses historiques. Tome XIII Traités avec la France 1717—1807, Pétersbourg, 1902; Bourgeois op. cit.; A. Sorel Op. cit. Coquelle— Les Négociations de 1806 (u januarskoj svesci Revue d'histoire diplomatique god. 1903).

[2] Amienski mir (25. Marta 1802) za koji se mišljaše da će „rastvoriti cijelome čovječanstvu novu budućnost sloge i sreće" (Vast) ne potraja nego godinu dana, upravo 14 mjeseca. Raskinuću ugovora bijahu, gotovo u jednakoj mjeri, krivi i Napoleon i Englezi, jer nije bilo iskrenosti ni s jedne, ni z druge strane. Megju ostalijem neizvršenijem uslovima bješe i taj, da Engleska povrati ostrvo Maltu proćeranome jeruzolimskome redu sv. Ivana (Malteški red), ali ona ne htjede da vrati ostrvo pod izgovorom da su

Ali pregovori tecijahu sporo. Fox, šiljući lordu Yarmouthu definitivne punomoći, 26. Juna, naredi ovome da ne ugje ni u kakve službene pregovore ako bi Napoleon jednako uporno tražio za sebe Siciliju. Talleyrand nugjaše Napuljskome Kralju, koga Napoleon bješe otjerao, gradove njemačke Hanse kao odštetu. Ali Fox odgovaraše : „Sicilsko je pitanje tačka o kojoj ne može da bude tranzakcije".[1]

Car Aleksandar nije mogao gledati sa zadovoljstvom tajne pregovore izmegju Napoleona i Engleske,

---

Rusija i ostale sile odrekle garanciju za izvršenje stipulacija mira kako je u aktu bilo rečeno. Tako ostade Malta u rukama Engleza na veliku neprijatnost Napoleona. Još mnoge druge povrjede mira dovedoše ugovorne sile na očajnički rat (12. Maja 1803) koji potraja punijeh dvanaest godina i svrši se samo Napoleonovijem padom. William Pitt, duša svijeh evropskijeh koalicija protiv Napoleona, umrije od žalosti (23. Januara 1806) saznavši austrijsku kapitulaciju kod Ulma i poraz kod Austerlitza. Naslijede ga lord Grenville, kao šef kabineta, a veliki Pittov suparnik Fox kao ministar inostranijeh djela. Fox, koji od prije poznavaše Napoleona, naginjaše na mir i opunomoći lorda Yarmoutha da pregovara sa Talleyrandom.

[1] A. Sorel, Op. cit. 71. Napoleon bješe odma, po Austerlitzu, svrgnuo Napuljskoga Kralja Ferdinanda IV (27. Decembra 1805) koji bješe pripomogao porazu francuske flote kod Trafalgara. Notifikacijom iz Schönbrunna (1. Februara 1806) Napoleon izjavi Evropi: „Bourboni su prestali da vladaju." Massena ugje u Napulj sa Napoleonovim bratom Jozefom (15. Febr.) koga Car bješe Napulitancima nametnuo za Kralja. Ferdinand pobježe u Siciliju (15. Jan.) i tamo i ostade pod zaštitom engleske flote. Iz Sicilije ga niko ne uzmože rašćerati, ni Joahim Murat koji pokuša da je zauzme god. 1810. Ferdinand se odreče Sicilije tek god. 1812 po nagovoru engleskoga komesara lorda Bentincka, ali se vrati u Napulj god. 1816, a god. 1817 proglasi se, pristankom Evrope, za Ferdinanda I Kralja obiju Sicilija.

Ono što je on sam poslije sa Napoleonom raspravio i riješio u Tilsitu, bojaše se da Napoleon ne uglavi sada sa Foxom. Toga radi, riješi se na jedan korak koji, u ondašnjemu stanju uobraženosti Ruske Imperije o svojoj vojnoj sili, mogaše se nazivati aktom samopregorijevanja. Petru d' Oubrilu, nekadašnjemu otpravniku poslova u Parizu (1804), Car dade misiju da sondira Napoleonovo raspoloženje k miru. Pod titulom „agenta za ratne zarobljenike" (агентъ по дѣламъ военноплѣнныхъ) d'Oubril imaše s polja da obrati svu svoju pažnju na stanje zarobljenika od boja kod Austerlitza. Ali u punomoćju davaše mu se naredba da otvorenom i povjerljivom izmjenom misli o interesima Rusije i Francuske otvori put formalnim pregovorima za opšti mir. Zametnu li se pravi i ozbiljni razgovori izmegju Engleske i Francuske, d' Oubril imaše punomoćje da „potpiše sub sperati sa odnosnim punomoćnicima ma koji akt što bi, po njegovom mišljenju, odgovarao časti i interesima Rusije".[1]

Ova dosta elastična formula imaše samo jednu jasnu stranu : Oubril imaše potpisati akt zajednički sa engleskim punomoćnikom, a ne odvojeno. Ali to bijaše baš ono što Napoleon ni pod koju cijenu ne šćaše.

Pregovori s Engleskom tecijahu, megjutijem, rgjavo i sve to zamršenije. Osim svojijeh zahtjeva od kojijeh, osobito odnosno Malte i Sicilije, Fox ne šćaše ni za dlaku da popusti, još se i Austrija bila objesila Engleskoj za vrat. Ona je tražila da, u idu-

---

[1] Martens, Op. cit. 292.

ćemu miru sa Francuskom, Engleska uglavi, povratak Dalmacije i Istre. Ćesaru i u tom smislu Stadion bješe 30. Juna dao barunu Vincentu najformalnije instrukcije. Austrija bješe zaista, na samrtnoj postelji, po porazu kod Austerlitza, predala Napoleonu najveći dio pregjašnjega mletačkoga, u Campo Formiju dobivenoga, primorja.

To bješe ona učinila da spasi srce Carevine a može se reći i samu dinastiju. Ali tu predaju ona nije nikada mogla da pregori. Njoj se činjaše da je gubitkom Dalmacije i Istre ne samo osakaćena, nego i lišena haraktera Velike Sile. Naročito sad, kad je Ćesar prinugjen bio da skine sa glave vijenac Svete Rimske Imperije! U tom je smislu graf Stadion pisao Vincentu ove znamenite riječi:

„Predmet koji je za nas od najvišeg značaja, bude li moguće proširiti ma koji članak mira, jeste da se bivša mletačka Dalmacija vrati u naše ruke, ili dajbudi da se otme Kraljevini Italiji ili ma kojoj drugoj sili zavisnoj od Napoleona . . . . Neka nam se, dakle, vrati ona provincija, ili, ako to nije ni u kojem slučaju moguće, neka se preda kojemu vladaocu za kojega ugovorne sile traže odštetu, tako n. pr. Sardinskome Kralju[1] ili onome od obiju Sicilija, ako li budu prinugjene sile da popuste u pi-

[1] Napoleon bješe god. 1802 (11. Sept.) proglasio definitivnu inkorporaciju Pjemonta Francuskoj. Kralju Viktoru Emanuilu I preostade sama Sardinija. Napoleon konsekventno odreče svaku i najmanju odštetu Sardinskome Kralju, za koga se naročito zauzimahu Rusija i Engleska. Pjemont i Savoja povratiše se u ruke zakonitoga kralja tek god. 1814.

tanju Napuljske Kraljevine. Ja Vam obraćam pažnju na planove Rusije koja se nosi mišlju da predloži da se ona provincija proglasi nezavisnom državom po primjeru Jonskijeh Ostrva ili da se ovima prisajedini. Vi ćete lako razumjeti da bi taj projekt za nas bio najnepodesniji, jer bi na taj način Dalmacija postala provincijom Rusije, kojoj bi pripomogla da ostvari poglede na Portu, što bi najštetnije bilo za naš mir i za našu sigurnost. Žiteljstvo one provincije, pogranično Turskoj, većim je dijelom grčke vjere i dalo bi Rusiji velikijeh sredstava na raspoloženje, a stavilo bi nas u najneprijatniji položaj . . . Londonski Dvor ima, kao što i mi, najmanje interesa da na onoj strani potpomaže planove ruskog ministarstva. Ja mislim, dakle, da se Vi povjerljivo objasnite sa lordom Yarmouthom po ovoj stvari i da mu iskreno prikažete naš način shvatanja ovoga pitanja".[1] Ali dok se ovako Stadion hvataše za Englesku da se Dalmacija ili povrati Austriji ili, u najgorem slučaju, istrgne Francuskoj i Rusiji, melankolično se odricaše Boke Kotorske: „Ma da nam je njezin posjed bio u nekoliko koristan (quoique leur possession nous ait donné quelques avantages), produžavaše ministar, ipak je toliko obespokojen bio, toliko je zavisan od prilikâ i najzad meće nas u tako nepriatan kontrast sa Rusijom, da mi na svaki način ne možemo da pridamo nego vrlo sporednu važnost povraćaju na upravu one male zemlje." Ali se Stadion ne predavaše prekomjernome optimizmu. „Da natrag

[1] Instrukcije kancelara Stadiona barunu Vincentu. Depeša od 30. Juna. B. D. A.

zadobijemo one dvije provincije (t. j. Dalmaciju i Istru) mi bismo već mnogo dobili pregovorima ruskijeh i engleskijeh punomoćnika. Žalibog imamo se puno više bojati da ne uspijemo ni u ovijem željama, a da bi se smjeli nadati nečemu višemu." Da pravo rečemo, austrijski ministar nije bio suviše skroman. On smatraše povratak primorskijeh provincija kao minimum austrijskijeh zahtjeva, ali taj minimum bješe za prostrane Napoleonove osnove sve. On je sa nevjerojatnom energijom držao do posjeda Dalmacije, Istre i Boke Kotorske kao nekada a i sada do Jonskijeh Ostrva. Ove operacione baze za ostvarenje svoga velikoga istočnoga projekta Napoleon se ne bi bio odrekao nego pod udarcem neumitne sile. On je to i dokazao god. 1813 kad je u dva puta odbio Metternichov ultimatum da povrati Austriji ilirske provincije. Ovome istome Metternichu[1] koji je sada imao

[1] Klemens-Lothar-Wenzel Fürst von Metternich-Ochsenhausen rogjen u Koblenzu 15. Maja 1773 umr'o u Beču 11. Juna 1859. Poslanik u Berlinu (1803), u Parizu (1806). Po boju kod Wagrama postavljen za ministra inostranijeh djela (8. Oktobra 1809), ostade na tome mjestu punijeh 38 godina (do 13. Marta 1848) samodržavno upravljajući spoljnom, a često i unutrašnjom politikom Monarhije. Potpisuje konvenciju sa Napoleonom u Fontainebleau-u, pa pariski ugovor (30. Maja 1814) koji smanjuje Francusku i pobjedioce stvara sudijama Evrope. Predsjedatelj bečkoga kongresa, glavni auktor Svete Alijanse, organizuje i predsjeda kongrese u Tropavi (1820) u Ljubljani (1821) i u Veroni (1822). Godine 1821 bi proizveden za kancelara. Bečki ustanak od 13. Marta 1848 prinudi Česara da ga otpusti. Njegove „Memoare" publikova mu sin. Oni su više apologetični, nego li istinoljubivi, a rječito svjedoče za skrajnu Metternichovu uobraženost i taštinu.

da zamijeni baruna Vincenta u Parizu, Stadion se žaljaše u instrukcijama od 8. Jula[1] na držanje Rusije u ovome pitanju. Rusija se, po Stadionovome mišljenju, nalazi u vrlo neprijatnom položaju da nema ništa što bi mogla Francuskoj da ponudi u ime reciprociteta za sve ono što od ove traži. Z druge strane sve uslove koje je saopštila Engleskoj, megju kojima je i taj da se Dalmacija povrati Austriji, ona ih je podnijela Engleskoj na konačno riješenje. Ona je spremna da popusti na cijeloj liniji, samo ako se Velika Britanija saglasi s tim.

A Engleska? Ona se, u stvari, samo Malte i kontinentalnoga posjeda, Hanovra, ne može i ne će da odreče. Evo na čemu smo, pisaše Stadion, evo kako se malo aktivne dobre volje iskazuje Austrijskoj Monarhiji!

Ali Fox, po uvjeravanju grafa Starhemberga iz Londona, nije se tako malo zagrijavao za povratak Dalmacije Austriji. Glasnik cijele poznije engleske tradicije, on uvjeravaše Starhemberga,[2] da je Londonski Dvor prožet ubjegjenjem da je, prije svega ostaloga, potrebno voditi računa o interesima Austrijske Monarhije čije je bitisanje, šta više, jačanje sile, neophodno potrebno opštoj sigurnosti Evrope (dont non seulement l'existence mais même l'augmentation

---

[1] Instruction für den nach Paris abgesandten Grafen Metternich, 8. Juli 1806 No. 3 B. D. A. Instrukcije su redigovane na francuskom jeziku.

[2] Depeša Stadionu, London 15. Jula. Dépêches du Comte Starhemberg, Ambassadeur à Londres, au Comte Stadion 1806 B. D. A.

de puissance devient indispensable à la sureté générale) da je on lordu Yarmouthu pisao, da kabinetu od Saint-Jamesa povratak Dalmacije Ćesaru, po povraćanju Hanovra, izgleda kao tačka koju najprije treba osvojiti (emporter). Fox se dobru nadaše od Yarmouthovijeh pregovora. Starhembergu, koji mu povjerljivo bješe izrazio želju svoje vlade da ni u kom slučaju Dalmacija ne bude nezavisna Republika, kako željaše Rusija, i da bi tad ona drage volje pristala da se radije prisajedini Sardiniji ili Napulju, državni sekretar odgovaraše da sve te kombinacije ništa ne valjaju, da ona provincija ima da bude austrijska, jer je Austrija sama u stanju da je drži i da je brani. Svaka druga slabija Sila, zvala se Napulj ili Sardinija, ne bi je mogla održavati, nego li prizivljući u pomoć ili Beč ili Petrograd.[1]

Dok se vogjahu ovi pregovori, a sve to više slabljaše nada da će lord Yarmouth nešto postići, Oubril, koga bjehu poduže zadržali u Strassburgu, stigne (6. Jula) u Pariz. Odma prvoga dana Talleyrand rastavi Oubrila s Yarmouthom i stade s njim odvojeno da pregovara, opsipljući ruskoga agenta ljubaznostima i uslužnostima. U početku Oubril, u smislu svojijeh instrukcija, saopštavaše Yarmouthu svoje razgovore sa Talleyrandom. Ali to francuskome ministru nije moglo ostati skriveno. „Dozvolite mi, gospodine d' Oubrile, reče mu iznenada Talleyrand, da Vam postavim jedno pitanje: pregovarajući

[1] Lord Castlereagh zastupaće, god. 1814—1815, ovo isto Foxovo gledište, kako ćemo docnije vidjeti.

s Vama, pregovaram li sa britskim kabinetom?" Oubril se zbuni. Od toga časa pomisli da može pregovarati sa Talleyrandom po svojoj uvigjavnosti i bez sadjejstva lorda Yarmoutha.

Sada se rasprede živahna konverzacija. Jedno od glavnijeh pitanja bješe: koja 'li će se odšteta dati Napuljskome Kralju za otetu mu kraljevinu? Aleksandar stavljaše svoje samoljublje u taj spor izmegju Napoleona i napuljskijeh Bourbona. Ostaviti ove najvjernije svoje saveznike na milost i nemilost Bonaparta izgledaše mu kao akt felonije.

Oubril, prožet ubjegjenjem da je uspostavljenje mira prva i najhitnija blagodat za Rusiju, kaošto za Austriju i za Evropu, ubjegjen da Napoleon ne će dozvoliti ni pod koju cijenu da se Sicilija preda Bourbonima, poče da traži jednu ekvivalentnu odštetu za Napuljskoga Kralja. Oubril produži razgovor ne više sa Yarmouthom, nego, uhvaćen u tanke mreže Talleyranda, sprovede francuske predloge ruskom poslaniku u Londonu, grafu Strogonovu. Talleyrand pitaše bi li se tamo Dalmacija, cijela Albanija (dakle Boka Kotorska i arbanaško primorje do Krfa) i D u b r o v n i k smatrali kao kompenzacija za gubitak Sicilije sa strane Napuljskoga Kralja. Ali ovaj predlog, govoraše Talleyrand, ne polazi od Bonaparta. Treba ga smatrati kao jedno opšte ispitivanje položaja. Oubril odgovori Talleyrandu da kao p o z i c i j u on smatraše one zemlje kao ravnu kompenzaciju, ali ne kao p r i h o d. Stroganova povjerljivo zaklinjaše da uznastoji kako bi

se primio Talleyrandov predlog.[1] Po Oubrilovom mišljenju, gubitak Dubrovnika, Albanije i Dalmacije bješe za Francuze porazna stvar. Njihov bi se upliv u Carigradu sveo na ništicu. Evropa bi dobila sve one sile koje drukčije Rusija treba da drži na strani Turske da je nadgleda. Kralj Napuljski teško da će se povratiti u pravni posjed Sicilije. Eno mu Dubrovnika! Kad bude tamo ustoličen za sve žrtve koje je podnio, on će sa gradovima Hanse i sa onim što mu Engleska i Rusija uzmognu dati, moći stati na obranu Sicilije dok ne primi pomoći ili sa Malte ili sa Krfa. U jednom privatnom pismu onoga istoga dana, Oubril navaljuje na Strogonova da Sicilija bude skinuta sa dnevnoga reda. Dalmacija se ne će dobiti silom. Onog istog dana kad naše trupe primoraju Francuze da napuste ovu provinciju, Bonapartove će trupe ući u Beč. „Njegovo je načelo svetiti se na slabima za zlo što mu nanesu jaki." Evo, dakle, što se nadam da će dobiti: Za Siciliju Dubrovnik, Albaniju i Dalmaciju; — mi ne branimo Siciliju (od Engleza) ali možemo obećati da ne ćemo tamo poslati pomoći; ako nam Francuska odreče predaju gornjih zemalja, ja ne ću potpisati ugovor nego pod uslovom da budu predate trećemu na čuvanje t. j. Austriji; — odreku na planove o prevratu u Njemačkoj; garantiju švedske Pomeranske, a možda i Švajcarske; jednu rusku staciju na Krfu. Neka, dakle, Fox izjavi preko Strogonova da Engleska

---

[1] Depeša Oubrila Strogonovu, od 9. Jula. Tračevski III, 396.

zaista želi mir, da su ovi predlozi kadri da ga uskore i neka njemu, Oubrilu, dade misiju da zaokruži dio Napuljskoga Kralja.[1] Dakle Oubril — a ovaj fakt treba podcrtati — koji bješe punim jedrima zaplovio u neznane krajeve Talleyrandove i Napoleonove diplomacije i koji se sam Strogonovu pravdaše izmijenjenom situacijom za prekoračenje svojijeh instrukcija, raspolagaše Dubrovnikom u flagrantnoj protivurječnosti sa svečanim deklaracijama Czartoryskoga i Budberga Razumovskome, Senjavinu i Porti! Ovaj Oubrilov sans-gêne izbjegao je savremenim istoricima, kako je izbjegao i ironički značaj stipulacija o Dubrovniku koje je Talleyrand, t. j. u samoj stvari osvajač, uvrstio poslije u ugovor. Ovaj se za sada saglašava sa Oubrilom odnosno Dubrovnika. On ponovno nudi Napuljskome Kralju Dalmaciju i Albaniju. „Nemojmo se gubiti u šimere, govoraše Oubrilu, Francuska ne će nikada ustupiti Mletačko i Istru, ali možda bi se Car riješio da se odreče Dalmacije i Albanije." Oubril će na to: „Nadodajte još Dubrovnik i tursku Arbanašku." Talleyrand pristade.[2] „I nadam se, nadoda Napoleonov ministar, da ste pisali u Petrograd da smo ovdje najbolje raspoloženi za mir, osobito otkad Vam ustupamo Dalmaciju i Albaniju koju smo, priznajem Vam, uzeli samo da Vas malo naljutimo".[3]

[1] Tračevski III, 401; Sorel, op. cit. VII 74.

[2] Izvještaj Oubrila Czartoryskome, 10. Jula. Op. cit. III, 403 s qq.

[3] „Que nous n'avions pris, je vous l'avoue, que pour vous faire un peu enrager".

U to prispješe vijesti iz Dubrovnika. Spremaše se veliki boj. Talleyrand predlaže Oubrilu, u Carevo ime, primirje. Oubril ne pristaje na primirje, ali će poslati ulaka Senjavinu da trenutno obustavi neprijateljstva. Ali to nije dosta, odgovara ministar. Admiral ne će poslušati Oubrila (i u tome je Talleyrand bolje poznavao Senjavina od ruskog diplomate) a mi smo prinugjeni da pošljemo pojačanja u Dalmaciju. Najzad, Talleyrand podnosi mu projekt ugovora mira u pet članaka. Oubril ne će da potpiše, naročito za to što je Bonapartu u ugovoru priznata carska titula koju Rusija ne će da prizna. Ali to su i posljednji defenzivni metci izmorenoga Oubrila. On više ne formuliše nikakovijeh protupredloga i Talleyrand 12. Jula upućuje ga na gjenerala Clarka koji je dobio punomoć od Cara da pregovara s Oubrilom o definitivnome ugovoru mira. Kroz punijeh osam dana sjednica slijedi za sjednicom. Bude Oubrila noću, zovu ga u Talleyranda gdje ga gnjave do zore. Konferencije sa Clarkom traju pet, šest, osam ura. Ne potpiše li ruski „punomoćnik" odma ugovor redigovan u francuskoj kancelariji, Car će trgnuti natrag „ogromne" koncesije na koje se riješio (ses immenses concessions).

Na posljetku, 20. Jula stiže Foxov odgovor Yarmouthu: Engleska će ostaviti Siciliju Jozefu Bonapartu, ako bivši Napuljski Kralj pristane ne na Arbanašku — koja pripada Turskoj — nego na Dalmaciju sa jednim dijelom Istre i, ako je moguće, sa Mlecima. O Dubrovniku Fox ne govoraše ništa.[1]

[1] Coquelle, op. cit. Sorel op. cit. 80 sqq.

Yarmouth ne odgovori ništa, ali Oubrila uputi Clarku. Obadvojica pogjoše Talleyrandu koji im saopšti da će Napoleon napustiti Njemačku ako mu se preda Kotor. Za ovako ogromni ustupak on traži od Oubrila da potpiše ostale članke ugovora. Oubril onoga istoga dana potpisa (20. Jula).

Taj ugovor mira sadržavaše 16 članaka.[1] U prvijem trinaest Rusija priznavaše Napoleona kao Cara Francuzâ i Kralja Italije, predavaše Napoleonu Kotor sa Bokom, priznavajući čl. 4. požunskoga ugovora po kome je Dalmacija već pripadala Francuskoj (čl. III), ugovorne sile priznavahu nezavisnost Jonske Republike, nezavisnost i neprikosnovenost teritorija Otomanske Imperije (čl. V i VI); francuske će trupe napustiti njemačku teritoriju čim budu ruske napustile Kotor; Napoleon prima posredovanje Rusije za uspostavljenje mira na moru, (čl. IX) a ugovorne će sile nastojati da se izmire Pruska i Švedska (čl. VIII). U prvom tajnom članku, Rusija se obvezuje da će priznati novoga Napuljskoga Kralja kao Kralja obiju Sicilija, a Ferdinandu IV t. j. njegovu sinu ugovorne će sile izmoliti od Španije Balearska ostrva. Članak IV ugovora glasio je pak ovako: Nj. V. Car Francuza, Kralj Italije, na iskanje Nj. V. Cara sviju Rusija i iz pažnje prema njemu, pristaje:

1. da povrati Dubrovačkoj Republici nezavisnost koju će uživati, kako u prošlosti, pod garancijom

[1] Tekst u Martensa Op. cit. Annexe.

*

Otomanske Porte. Francuzi će pridržati poziciju Ston na poluostrvu Pelješcu, kako bi osigurali svoje veze sa Kotorom;[1]

2. da prekine sva neprijateljstva sa Crnogorcima od dana ovoga ugovora pa sve dok budu živjeli mirno i kao Portini podanici.[2]

Oni su dužni da se bez odlaganja vrate kući, a Nj. V. Car Napoleon obećaje da ih ne će uznemirivati, ni da će ih uzeti na odgovornost za neprijateljstva u kojima su saučesnici bili u Dubrovačkoj državi i u pograničnim zemljama."

Ratifikacije su ovoga ugovora imale da budu izmijenjene 15. Avgusta u Petrogradu. Kako su po čl. III imala prestati neprijateljstva na cijeloj liniji, Oubril istoga dana uputi kurirom pismo admiralu Senjavinu saopštavajući mu naročito vojne mjere sadržane u ugovoru za povratak mira. „Ja Vaše Prevashoditeljstvo toliko više molim da ne odlaže te mjere, pisaše ruski diplomata, što bi mir i spokojstvo pojedinijeh evropskijeh država moglo biti ugroženo svakim odlaganjem sa Vaše strane".[3]

---

[1] „S. M. l' Empereur des Français, Roi d'Italie consent, d'après la demande de S. M. l'Empereur de toutes les Russies, et par égard pour Elle :

1. à rendre à la République de Raguse son indépendance, afin qu'elle en jouisse comme par le passé, sous la garantie de la Porte Ottomane.

Les Français garderont la position de Stagno sur la presqu'île de Sabioncello afin d assurer leurs communications avec Cattaro.

[2] et en sujets de la Porte (и останутя подданными Порты).

[3] Tračevski, III, 432.

Sutradan Car Napoleon saopšti u tajnosti zaključenje mira princu Eugenu, napuljskome kraljevskome bratu i maršalu Berthieru. Ovom posljednjem pisaše: „Rogjače moj, zaključio sam mir sa Rusijom. Kotor mi ostaje. Stvar bivšega Napuljskoga Kralja napuštena je. Rusija zadržaje Krf. Ove su vijesti samo za Vas; ali možete gledati da pustite glas da je mir s Rusijom sklopljen".[1]

II.

Talleyrand, dakle, a ne d' Oubril bješe umetnuo u ugovor priznanje nezavisnosti Dubrovačke Republike i amnestiju za Crnogorce. Mi ne ćemo biti daleko od istine ako ovaj iznenadni Napoleonov nalazak pripišemo njegovoj želji da prikrije na koji način definitivno prisajedinjenje Dalmacije s jedne strane, a da z druge olakša Rusiji napuštanje Kotora, davajući u istom trenutku programatičnu izjavu o neprikosnovenosti Otomanske Carevine i u onijem njezinijem autonomnijem dijelovima koje Visoka Porta samo zaštićivaše.

„Čast mi je, gospodine, piše Talleyrand otpravniku poslova u Dubrovniku, 21. Jula,[2] poslati Vam članke 3-i 4-i 5-i i 6-i ugovora mira zaključenoga izmegju Francuske i Rusije. Ovi članci interesuju Dubrovnik ili susjedne zemlje; služiće kao dodatak Vašim instrukcijama, pa kako uspostavljaju neza-

[1] Saint-Cloud, 21. Jula Corr. Nap. XII. br. 10530.

[2] Gavrilović, Ispisi, br. 66.

visnost Dubrovnika, oni Vas opet postavljaju u dužnost otpravnika poslova koja Vam bješe povjerena. „Njegovo Veličanstvo, naredivši da se zauzme dubrovačka teritorija, bješe izvještena o namjerama neprijateljâ da se tamo ugnjezde. Ona vojna mjera imala je da traje koliko i rat. Mir joj imaše prirodno da postavi kraj. Njegovo je Veličanstvo moralo megjutim da zadrži poziciju kod Stona da osigura veze izmegju svojijeh dalmatinskijeh posjeda i Boke Kotorske. Ston mu je, dakle, ostavljen u ovome ugovoru. Vi ćete se, Gospodine, dogovoriti sa gjeneralom Lauristonom da se na onoj tački izvrši pravilno razgraničenje izmegju dubrovačke teritorije i posjedâ Njegova Veličanstva . . .". „Vi ćete, produžuje Talleyrand, predati dubrovačkome Senatu Vaša kreditivna pisma čim se on povrati u svoja prava. On će se, po datumu Vama predanijeh pisama, uvjeriti, da Car nije namjeravao zauzeti Dubrovnik kad je izašlo Vaše naimenovanje i da je sama potreba pravedne obrane dala povoda ovom trenutnom zauzeću".

Dok tako Talleyrand Raymonda upućivaše na nove dužnosti kod nezavisne Republike, Napoleon onog istog dana kad Oubril i Clarke metnuše svoje potpise na ugovor, u 4 i pô sahata popodne pisaše iz Saint-Clouda princu Eugenu:[1] „Sine moj, hitam da Te izvijestim da je u ovaj čas potpisan mir sa Rusijom ; da je u tome miru rečeno da neprijateljstva imaju prestati u isti čas na suhu i na moru, i da će Boka Kotorska biti predata bez odlaganja . . . Ipak

[1] Corr. Nap. XII br. 10528.

naredi da trupe marširaju, jer je jako sumnjivo da li će Crnogorci htjeti da se vrate kućama i trebaće izmlatiti one razbojnike (il sera nécessaire de rosser ces brigands) da bi ih u šahu držali". A u postscriptumu: „Pisaćeš Marmontu da to ipak nema nimalo smetati da se traži da Dubrovnik bude odma oslobogjen i ako ima mogućnosti, da on treba da napadne i potuče Crnogorce". Marmont, na Carevu zapovijed, bješe pohitao u Dalmaciju.[1] On imaše

[1] August-Frédéric-Louis Viesse de Marmont, duc de Raguse, Francuski Maršal, rogjen u Châtillon-sur-Seine-i 20. Jula 1774, umr'o u Mlecima, 22. Jula 1852. „Hrabar, duhovit, ali i uobražen — piše o njemu Debidour — njegov ga šef od god. 1796 držaše za ljubimca jer mišljaše da u njemu ima svoga najboljega gjaka i činjaše se kao da mu ne vidi poroke i opraštaše mu sve pogrješke." Brigadni gjeneral u Misiru, doprinese pobjedi kod Piramida; kod Marenga (14. Juna 1800) upravljaše artiljerijom, osvoji 1805 Holandiju i docnije Štajersku. O njegovoj karijeri od god. 1806 do 1811 u Dubrovniku i u Ilirskim provincijama govorimo u ovome djelu. God. 1812 u Španiji bi potučen i ranjen kod Arapilâ (22. Jula). God. 1813, kao zapovjednik 6-a kora, doprinese pobjedama kod Lützena (2. Maja) i Bautzena (21. Maja) i kod Dražgjana (27. Avgusta). U francuskoj vojni odigra presudnu i usudnu ulogu. Kod Laona potukoše ga saveznici, kod Essonne-a, mjesto da brani Fontainebleau, izdade Napoleona (La trahison d'Essonne, Cf. II. knjigu ovog djela.) Lujo XVIII naimenova ga pairom i zapovjednikom u tjelesnoj straži. Po Napoleonovom povratku, znajući da ga Napoleon prezire, pobježe u Gand s kraljem. Do god. 1817 bî udaljen od poslova. God. 1826 zastupaše Francusku na krunisanju Cara Nikole I. Za Julske Revolucije (1830) postavljen na čelo pariskoga garnizona bî prinugjen da evakuira Pariz i otprati Karla X u Englesku. Sa Louis-Philippom eklipsova se sasvim. Pogje svojevoljno u progonstvo. Njegovo ime izbrisaše iz spiska francuskijeh maršalâ. Prijateljski primljen od Austrijskoga Dvora, koji mu odavna isplaćivaše tajnu penziju, za neko

da primi zapovjedništvo okupacione vojske i da primi od ruskijeh vlasti Kotor. Dvadeset i prvoga Jula nalazi se još u Zadru gdje mu dolazi vijest o sretnome Molitorovome pohodu. Napoleon piše tog istog dana iz Saint-Clouda, u 11 sahata prije podne[1], Princu Eugenu: „Ti ćeš narediti gjeneralu Marmontu da sa dovoljno snage zauzme Boku Kotorsku; u ostalome treba držati Dubrovnik do nove naredbe. Primjetićeš gjeneralu Lauristonu da je rečeno u ugovoru da ja priznajem nezavisnost Dubrovnika; što ne znači da treba da ga napustim (ce qui ne dit pas que je dois l'évacuer) premda ću ja, kad se Crnogorci kućama vrate i kad se sve povrati u red, reorganizovati onu zemlju, pa baš ću je i ostaviti, ako moram (et l'abandonnerai même, s'il le faut), zadržavši položaj kod Stona". Osam dana docnije Car se povraća na pitanje o Dubrovniku. „Ja sam Ti pisao u posljednjem pismu, govori italijanskome podkralju,[2] da moja namjera nije bila da se napusti Dubrovnik. Piši gjeneralu Marmontu da utvrdi oko njega visove.

---

kratko vrijeme bi postavljen za guvernera Napoleonovome sinu, Hercegu Reichstadtskome. Proputova Istok (Voyages, Paris, 1837) a god. 1845 napisa znamenitu studiju: „Esprit des institutions militaires" 1845 — 8°. Posljednje godine svoga života sprovede u Mlecima gdje dovrši svoje memoare koji ugledaše svjetlo tek po njegovoj smrti, 1856 (Paris, 8 toma — 8°). „Ne bijaše mu dosta — piše Debidour — da se u njima preko mjere hvali, nego još i ocrni većinu svojijeh sadrugova, pa, dakako, i samoga Cara koga bijaše izdao."

[1] Corr. Nap. 16. br. 10531.

[2] 28. Jula, Corr. Nap. XIII, 10557.

Neka mu organizuje vladu i neka mu trgovinu ostavi slobodnu; u ovom smislu(!!) ja razumijem priznanje njegove nezavisnosti. Neka naredi da se u Stonu istaknu moje talijanske zastave; to je tačka koja danas zavisi od Dalmacije... Naredi Marmontu da na bedemima Dubrovnika podigne potrebne baterije i da na gruškoj tvrgjavi[1] podigne zatvoreni zidani redut. Tako isto treba podići na Lokrumu fort ili redut; tu se mogu Englezi pojaviti; mi treba da smo u mogućnosti da ih dočekamo... Piši Dubrovačkome Senatu da naredi da se procijene štete, jer je moja namjera da mu odredim jednu potporu (car j'ai l'intention de lui accorder un secours).

Ovako je, dakle, Napoleon tumačio članak 4. ugovora od 20. Jula: Dubrovnik raskomadan, lišen svoje najjače zapadne granice, podložen vojnoj okupaciji, vlada u rukama francuskijeh organizatora; a brodovi slobodni da ih Englezi plijene u ime prekršene neutralnosti. Ovo je carev komentar Talleyrandovim instrukcijama Raymondu. Jedan savremeni istorik, zadržavajući se na Oubrilovome ugovoru, piše da je Napoleon mislio sa hartijom koja nošaše Oubrilov potpis da drži nešto u ruci. „Sve do svoga pada, govori Sorel[2], on se obmanjivaše da neki spisi sami po sebi nešto vrijede; a oni baš ne znamenovahu ništa osim ako bijahu izraz iskrene volje i ako odgovarahu realnosti činjenica; on ih je sam pak smatrao za isprazne listove kad ga stezahu u svojijem računima". G. Sorel nadodaje: „On je uvjeren da

[1] Fort de Santa Croce t. j. na „Nuncijati".
[2] Op. cit. VII, 78—79.

će Car ratifikovati Oubrilov ugovor, da će mu predati Kotor." Ali ako Napoleon vjeruje da će mu se predati Kotor, zašto on sa svoje strane ostaje tako oporo na okupaciji Dubrovnika kome svečano zajamčuje nezavisnost? Zašto ne će da izvrši naregjenja jednog ugovora čiju ratifikaciju on tako pohlepno iščekuje? I zašto tumači tako samovoljno čl. 4 ugovora kad već ima zadovoljstvo da je malu Dubrovačku Državu raskomađao uzevši joj Ston i kad Crnogorci, predajom Kotora, prestaju da budu opasni skranjoj granici Carevine? Mi bismo prije vjerovali, da on sumnja u ratifikaciju sa strane Rusije, zadovoljan što će gotovo neopaženo da se dočepa Kotora, sretan da je razdvojio Ruse od Engleza, da je bacio novo sjeme nepovjerenja i nesporazumljenja u taj za njega najopasniji evropski koncert.[1] Ali to samo djelomično objašnjuje Napoleonovu dvoličnost. Ona je u samoj prirodi njegova osvajalačkoga genija koji izbjegava i koji će uvijek izbjeći definitivnoj analizi. Kako je mjesec dana prije Engleskoj nugjao Hanover koji formalnim ugovorom (15. Decembra 1805) bješe predao Pruskoj,[2] tako sada uzimlje Kotor, a ne na-

[1] Naše shvatanje, crpljeno u potankoj studiji čl. 4 i dogagjaja koji se na taj članak odnose, kao da nalazi potvrde u E. Bourgeoisa koji, govoreći o Oubrilovom ugovoru primjećuje: „Et quel profit pour Napoléon d'avoir brisé l'alliance des Russes et des Anglais, formée par ses entreprises orientales, au temps de l' expédition d' Egypte et toujours depuis reformée pour les entraver!" Op. cit. 272—273.

[2] „. . . il le reprendrait à la Prusse avec la même facilité qu'il le lui avait donné." Napoleonova poruka Foxu. Lavisse-Rambaud, IX, 105.

pušta Dubrovnik kome je garantovao nezavisnost. Ova dva savremena napuštanja Dubrovnika i Kotora imahu biti kao simbol da ni Francuska ni Rusija ne će dirati u neprikosnovenost Otomanske imperije: Francuska ukidajući nezavisnost Portine štićenice, Rusija podržavajući opservacioni korpus na turskoj granici i flotu u turskijem vodama. A ipak Napoleon ruši simbol, gazi svoju riječ, izopačuje slovo i duh ugovora onog istog dana kad ga je njegov punomoćnik potpisao.

Republici stiže vijest o Oubrilovom ugovoru preko Beča od njezina otpravnika poslova, Ivana Puthona. On čestita svojoj vladi[1] „ovaj dogagjaj tako sretan za spokojstvo velikoga dijela Evrope i koji će neminovno sobom donijeti riješenje kotorskoga pitanja, tog izvora tolikijeh nespokojstava i gubitaka za Prejasnu Republiku. Ja se nadam da će nam se odma povratiti brodovi uzeti od Rusa i da će mudrost Preuzvišenoga Senata znati da u taj cilj upotrijebi ovaj sretni trenutak izmirenja Pariskoga sa Petrogradskim Dvorom što daje neizmjerno mnogo uticaja onome nad ovim." Puthon se raduje i članku o neprikosnovenosti Otomanske Imperije. Ovaj članak imao je to djejstvo u Beču, da je i najokorjelije pesimiste uvjerio o mogućnosti mira sa Engleskom. Nadaju se, dakle, da će lord Yarmouth poći za ugledom gospodina d' Oubrila. Puthon se u tome varao, ali kotorsko pitanje šćaše se zaista riješiti prije ratifikacije ugovora na korist

[1] Senatu 31. Jula. Corr. di GB. de Puthon 1800—1806 D. D. A. sec. XIX, V, 588.

Francuske, odnosno Austrije, i Dubrovnik bi, uz prkos Napoleonovim pismima Eugenu, bio kud i kamo u prijatnijemu položaju, da se sve nije razbilo o tvrdoglavstvo admirala Dimitrija Senjavina.

Marmont stiže u Dubrovnik 30. Jula, iznenada, ne navijestivši svoj dolazak, da izbjegne prijemu Senata. Lauristonov starešina, ne uze odma vrhovnu upravu u ruke, nego napisa Caru izvještaj o mjerama koje hotijaše da preduzme za osvojenje Boke.[1] Drugoga Avgusta francuski kapetan Tehterman, poslat od jakinskoga zapovjednika gjenerala Lemarois, preda Senjavinu, koji se nalažaše na admiralskom brodu pred Hercegnovijem, poznato Oubrilovo pismo.[2] Senjavin primi, pročita pismo i prepis ugovora, ali njegova skrajna tvrdoglavost i „самостоятелность",[3] zbog koje je ostao istaknuta ličnost u pomorskoj istoriji Rusije, ne pokolebaše se ni za jedan čas. Saznavši da je francuski oficir pošao u Dubrovnik mjesto da se vrati pravo u Jakin, on bezazleno ispovjeda Caru da je „zbog tog postupka posumnjao u istinitost hartija koje mi je donio." Vidjevši da se Senjavin ne kreće, Marmont i Lauriston narede Thiardu da sa austrijskim pukovnikom de l' Epinom pogje ruskome admiralu i da uglavi s njime trenutno primirje. Thiard nagje Senjavina

---

[1] Pisani, 257; Appendini, 36.

[2] Senjavin Aleksandru, 30. Avgusta, raport br. 275 R. D. A. Izvještaj komandanta Thiarda Talleyrandu, Dubrovnik 15. Avgusta, Arh. franc. min. inostr. d. Mém. 4 Doc. Raguse 57 fol. 185—188.

[3] Riječi njegova biografa Admirala Šiškova.

riješena da ne vjeruje ni u pismo Oubrilovo, ni u ugovor mira. Zašto bi se imalo sklopiti primirje? reče delegatima. Pismo g. d' Oubrila, predato mi od jednog francuskog oficira, nema za mene dovoljno autentičnosti da bih ja izmijenio svoja rješenja. U ostalome, ko je taj d' Oubril? Admiral ne pozna njegov potpis. Car, njegov gospodar, ne bi bio poslao jednog tako neznatnog čovjeka, a suviše ne Rusa nego Francuza po porijetlu, da pregovara o tako važnim stvarima. Prosti „morjak" nije mogao u to da vjeruje. Pa zašto Francuzi ne napuste najprije Dubrovnik? To je preduslov miru, pa za to su Francuzi prvi dužni da se maknu. Primjetivši mu Thiard, da je ipak graf Razumovski poslao nekoliko depeša za napuštanje Boke, kako je saznao od grafa de l'Epina, Senjavin odgovori da je Razumovski isto tako Carev sluga kao što je i on i da on nema prava da mu šalje zapovjedi. Senjavin prima naredbe samo direktno od Cara. Uzbugjenje, ali i riješiteljnost, bijahu na admiralskom brodu u ravnoj mjeri. „Ako jedna sitnica, piše Thiard, može da obasja čitavu jednu veliku situaciju, ja ću dometnuti ovo : u trenutku ćutanja, ja predadoh državnom savjetniku Siversu pismo nekog zarobljenog ruskog oficira, čija je adresa bila napisana na ruskom jeziku. Sivers problijedi, misleći da je to jedna nova naredba i pred što će da otvori pismo reče mi : Gospodine, nema pečata, mi ne ćemo ni ovoj naredbi povjerovati".

Megjutim Thiard imaše oko na sve. On konstatova da se sprema nov velik pokret. Govorahu

mu neki Bokelji da je za 8. odregjen opšti ustanak, a da će već 10. cijela ruska vojska preći u napad kod Debelog Brijega proti francuskim linijama u Konavlima. Katolici Perasta i Dobrote tužahu se, zatvoreni u kućama, na nasilja pravoslavnijeh vlasti i, po Thiardu, žudno iščekivahu dolazak Napoleonovijeh vojnika. Vigjahu se i neki engleski pomorski oficiri u Boki u pratnji ruskijeh oficira. Uporno se širio glas da se sprema napad engleske flote na Boku, u tajnom sporazumu sa Rusima. Sivers i Sankovsky da su podmićeni od Engleza, da su poslali u Messinu jedan avizo da traži odgovor od engleskoga admirala u sicilskijem vodama. Megjutijem ni drugi francuski poslanik kod admirala Senjavina nemaše sreće. Vicekralj Eugen bješe predao drugo Oubrilovo pismo pukovniku Sorbieru i ovaj sa jednim ruskim oficirom u noći od 8. na 9. Avgusta bješe stigao iz Lunévilla u Hercegnovi sa hitnom porukom da se preda Boka. Ni to ne bijaše kadro da uzdrma admirala. Najzad se sâm Lauriston riješi da potraži Senjavina. Četrnaestoga Avgusta na lagji „La Néréide" Lauriston osvanu pred Novim i sprovede Senjavinu „projekt konvencije za izvršenje članaka 2, 3 i 4 ugovora mira od 20. Jula".[1] U jedanaest članaka predvigjahu se i uregjivahu u svim sitnicama faze predaja tvrgjava i gradova od Novoga do Budve i Paštrovića. Lauriston ne zaboravljaše ništa, ni kad francuske trupe imaju da pregju granicu „Dubrovačke Države", ni neutra-

[1] Projet de convention pour l'éxécution des art. 2, 3 et 4 du traité de paix conclu le 20 juillet 1806 entre la France et la Russie Aff. Etrangères. Raguse. 57 fol. 178—179.

lizacije pojedinijeh mjesta, ni način prenosa vojske, a ni naredbu koju će da Senjavin dâ trupama da napuste još i one tačke dubrovačke teritorije koje bi bile zaposjednute Rusima. Na posljetku, u zasebnom članku (10) glavno komandujući gjeneral ruske armije primaše na sebe dužnost da saopšti Crnogorcima onaj dio čl. 4 koji se njih ticaše, da im stavi do znanja osjećaje Cara Napoleona prema njima i, najzad, da francuskim gjeneralima saopšti kako će Crnogorci od sad unaprijed da se vladaju prema Francuzima koji su već sad riješeni da postupaju s njima kao s dobrijem susjedima.[1] O svemu, dakle, bijaše riječ samo ne o Dubrovniku. Na sve je Lauriston računao osim na Senjavinov non possumus. Admiral odgovori ono što već bješe rekao Thiardu: ni Razumovski, ni Oubril ne mogahu zamijeniti Carevu riječ. Ali se upusti u razgovor sa Lauristonom. Reče mu, neka se svečano obeća bokeškome narodu ne samo da će se sve predati vječnome zaboravu, nego da će pod novom upravom imati mir i blagostanje kao pod ruskom, da ne će biti opterećeni dacijama, niti da će se uzimati kontribucije, jer ruska uprava ne samo ništa nije uzimala, nego je još i svaku pomoć davala, a sve je tvrgjavske i druge poslove bez pomoći naroda vršila. Lauriston odgovori da moraju ostati postojeće dacije, ali da se ne će prikupljati kontribucije kao niti u Dalmaciji — nije smio da reče : u Dubrovniku — gdje se tvrdinjski poslovi vrše kao i ovdje. Pred sam odlazak, zatraži da Rusi vrate dubrovačke bro-

[1] . . . qui sont dès ce moment déterminés à les traiter en bons voisins . . .

dove koji se, govoraše, ne mogu smatrati de bonne prise (kao zakonit pljen) „jer je Republika svagda bila neutralna." Senjavinu lako bijaše odvratiti da je samim ulazom Francuza ta neutralnost prestala, a još više po proklamaciji koju sâm gjeneral bješe izdao. Admiral odreče povratak lagja. Lauristonova misija nemaše više predmeta. On uputi još Senjavinu oštru protestaciju svaljujući na njega i na Sankovskoga sve rgjave posljedice nepredaje Boke. Sankovsky, kome Senjavin bješe dostavio francuski zahtjev da se što prije napusti Boka, odgovori iz Kotora: Mi smo dužni čekati ratifikaciju ugovora.

Partija bješe izgubljena za Francuze. Malo dana docnije stiže iz Pariza vijest da je Car Aleksandar odrekao ratifikaciju Oubrilovog ugovora.

III.

„Razbivši pregovore, ja bih bio raspalio novrat koji bi sa strane Francuske bio vogjen sa velikom energijom, a protiv nespremnijeh država; naprotiv, potpisavši ugovor, ja sam tim državama dao vremena da se spreme." Tako je d' Oubril pravdao svoje djelo pred Czartoryskovijem nasljednikom, gjeneralom Budbergom. Ovo bješe argumenat vrlo visoke politike koji je imao da slavi svoje opravdanje na bojnim poljanama kod Jene i kod Friedlanda. Ali d' Oubril precjenjivaše harakter svoje misije i on, homo novus u visokoj diplomaciji, prevazilažaše svoje instrukcije i davaše, nezvan, lekcije iz istorije svome Dvoru.

Kad stigne u Petrograd, zajedno sa tekstom svog ugovora, nastade prava bura neodobravanja. Nesretnoga pregovarača prime kao izdajnika. „Oubrilova infamija", Bonapartova dvoličnost, Talleyrandova prijevara bijahu nerazdvojni pojmovi onijeh dana. Napuštanje Napuljskoga Kralja smatraše se aktom felonije, porugom monarhičnoga legitimističkoga principa. Kad se pak sazna savremeno ukinuće Njemačkoga Carstva i proklamovanje Ranjskoga Saveza pod Napoleonovom zaštitom, nezadovoljstvo dostiže stepen paroksizma. Kako! Napoleon obećaje da će napustiti Njemačku, a tek što je potpisao ugovor evo ga na desnoj obali Rajne gdje organizuje prethodnicu njemačkijeh knezova protiv Evrope! Budberg podnosi Caru exposé des motifs da se ne ratifikuje sramni ugovor.[2] Ostavljamo na cjedilu Portu, pisaše ministar inostranijeh djela, predajemo je Bonaparti kroz posjed Dalmacije i Kotora; otugjujemo od Rusije Crnogorce, Bokelje, Srbe koji će s pravom reći „da smo zloupotrijebili njihovu odanost, pak da ih sad predajemo njihovim najgorim dušmanima;" žrtvujemo lojalnoga i odanoga Napuljskoga Kralja; žrtvujemo Sardinskoga Kralja itd. itd. Car sazove carevinsko vijeće. Predloži mu tekst ugovora i punomoći date Oubrilu. Vijeće zabaci ugovor, „rukovogjeno jednodušnim čuvstvom narodne slave i poznate lojalnosti Careve", odobri neratifikaciju ugovora i rezolucijom saopšti ovaj dogagjaj po-

---

[1] Izvještaj od 7. Avgusta. Tračevski, ibid. 436.
[2] Tračevski, 451.

slanicima stranijeh država kod Carskoga Dvora.[1] Oubril bî za kaznu poslat u zatočenje na njegove zemlje da ostane tamo do nove naredbe. Budberg saopšti 14. Avgusta Talleyrandu[2], da Car nije ratifikovao ugovor i da „Njegovo Veličanstvo ne vjeruje u mogućnost trajnoga mira izmegju Rusije i Francuske sve dok ova potonja sila ne napusti Albaniju i Dalmaciju" i, dakako, dok ne garantuje Siciliju kralju Ferdinandu i dâ odštetu Sardinskome Kralju. „Car, govoraše najzad Budberg, iznevjerio bi se opšte poznatim svojim obvezama, da ratifikuje ugovor mira prije nego li sasvim prestane ratno stanje sa Engleskom." Malo dana pred ovim pismom, Budberg bješe izjavio engleskome poslaniku Stuartu, da će francuska „okupacija Dubrovnika kao što i bezuslovna kapitulacija Divana pred Napoleonom prinuditi Rusiju da zauzme evropsku Tursku kao prijatelj ili kao neprijatelj. Vojne bi mjere zavisile od uspjeha pregovorâ sa Napoleonom".[3]

U stvari nije ipak bilo sve onako kako je Budberg pisao Talleyrandu. Aleksandrova velikodušnost prema Ferdinandu IV i Viktoru Emanuelu I nije bila rješiteljni razlog Careve odluke, niti je Aleksandrov gnjev bio tako iskrene i viteške prirode. Njegov „beau geste" prema otjeranim vladaocima, njegovo staranje o integritetu Turske imahu dublje i pozitivnije razloge. Aleksandar bješe sklopio 1. Jula 1806. sa

[1] Martens, Sorel 93—94.
[2] Tračevski, ibid. 459.
[3] Beer, Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774, str. 162.

pruskim kraljem Fridrihom-Vilimom III tajni ugovor koji se mogaše nazvati velikim uspjehom ruske diplomacije. Po ovom se sporazumu pruski kralj obvezivaše „da ne će nikada voditi rat protiv ruskoga cara ako bi se ovaj naoružao da brani Tursku od Francuske ili da je prinudi na izvršenje njenijeh ugovora sa Rusijom ili da je prinudi da ga ne napadne." U kratko, Prusija davaše bijeli list Aleksandru na Istoku. U zamjenu ne primaše ništa, ni Hanover, ni švedsku Pomeransku. Razumije se da sutradan po ovom pazaru, Aleksandar nije bio više raspoložen da zaključi drugi, a puno tegobniji, posao sa Napoleonom. Primiren na Visli, siguran da se Englezi ne će sporazumjeti sa Francuskom, on nije više osjećao potrebu da joj na Balkanima ustupi dio koji bi bio mogao dopasti njega.

A ipak izgleda da bi Aleksandar i pored ovog ugovora sa Pruskom bio ratifikovao Oubrilovo poravnanje sa Francuskom, da se nije spotakao o neizmirljivu opoziciju Engleske. Austrijski poslanik u Petrogradu, graf Merveldt, bješe ranije izvijestio svoju vladu, da je Oubril dobio od Aleksandra tajna usmena uputstva i da je Oubril potpisujući ugovor držao da će ga Car nesumnjivo ratifikovati. A godinu dana docnije, Vincent pričaše u Varšavi Talleyrandu, da bi Aleksandar, zbog one presudne klauzole o evakuaciji Njemačke, bio ratifikovao ugovor, da nije moćna engleska intriga osujetila Carevo rješenje.[1] Biće, dakle, da je na Aleksandrov obrt uticao, osim narodnoga neraspoloženja, dvojaki razlog: primirenje sa pruske

[1] Fournier, Op. cit. II, 142.

*

strane, moralna presija sa strane Engleske. I tako dezavuisa Oubrila, ali nakon dugog oklijevanja, a u toliko lakše, što Oubril nije bio prvoklasna ličnost prema kojoj bi bio morao imati naročita prizrenja.

Po pročitanju Oubrilovog ugovora opšte bi začugjenje u Evropi. Stadion nije htio da vjeruje da je ono sve i da nema još kakvijeh tajnijeh ustupaka Petrogradskome Dvoru koji bi bili sklonili Oubrila da pristane na „tako malo časne uslove."[1] Ali na glas o neratifikaciji ugovora piše grafu Metternichu, koji bješe naslijedio Vincenta u Parizu: „Nekakav nas usud progoni. Vijest o neratifikaciji Oubrilovog ugovora i neprimanje nikakvijeh vijesti iz Boke Kotorske biće opet izvori novijeh incidenata." Kad je potpisan, mišljaše Stadion, neka bude i ratifikovan, jer on ne može da spokojan bude dok se usudno kotorsko pitanje ne riješi. On se nadaše da će ratujuće sile pristati na neutralizaciju Dubrovnika, pa da će to uskoriti predaju Boke. Stadion gubi glavu. Jedan tračak svjetlosti bješe se otvorio sa „nečasnim" Oubrilovim ugovorom, a sad je opet sve u sumnju dovedeno. Senjavin ne će da preda Bellegardu onu provinciju, Lauriston ne će da je primi od Bellegarda. La Rochefoucauld u Beču udara glasno na neispunjenje požunskoga ugovora, a zna se što ta strašna riječ znamenuje u ustima Napoleonovoga poslanika. Stadion naregjivaše Metternichu da Tuilerieskom Dvoru podnese sve spise iz kojijeh će se vidjeti da gjeneral Lauriston pravi poteškoće austrijskome komesaru. Mi smo vidjeli da u istini sve poteškoće

[1] Metternichu, 6. Avgusta, dep. br. 4 B. D. A.

dolažahu od Senjavina. Ali Bellegarde pisaše protiv Lauristona. „To je jasno, klicaše austrijski ministar, i ako francuski dvor ne vjeruje u naše pravedne razloge, tad imamo držati da su predradsude i zlomislenost proti Austriji u najvišemu stepenu."[1]

U Londonu bura protiv Oubrila bijaše najžešća. „Ugovor bi kao grom za ministarstvo. Indignacija protiv Oubrila, koji je pregovore vodio odvojeno i pod onakijem uslovima, sveopšta. On šćaše, govorahu, da spasi, osim časti, još nešto."[2] Ruski poslanik Stroganov bijaše izvan sebe od potištenosti i gnjeva. Saznavši za sadržinu ugovora, „sa plemenitom srčanošću izjavi britskome kabinetu da ga naš Uzvišeni Gospodar nikad ne će ratifikovati."[3] Austrijskom poslaniku grafu Starhembergu izjavi da je on dobro poznavao Oubrilove instrukcije, da je Oubril znao da ne smije da napusti Siciliju i mnoge druge važne stvari, a mjesto toga da je potpisao beznačajnu tranzakciju u kojoj nije ništa bilo korisna, ni za saveznike, ni za njegovu zemlju.[4] Fox bijaše nezadovoljan i sa Yarmouthom, koga držaše pod Talleyrandovim uticajem, pa mu pridruži okretnijega, nastranoga, formalističnoga lorda Lauderdala, ali bez uspjeha. Uskoro se pregovori razbiše i sa Engleskom. Pred Oubrilovim ugovorom Fox uporno tražaše Dalmaciju

---

[1] Metternichu, 6. Septembra B. D. A.

[2] Travestija riječi francuskoga kralja Frana I poslije poraza kod Pavie: „Tout est perdu, fors l'honneur et la vie qui est sauve." Sorel, 84—85.

[3] Razumovsky Budbergu, 28. Avgusta, raport br. 208. R. D. A.

[4] Starhemberg Stadionu, 28. Jula B. D. A.

za Napuljskoga Kralja, ne pominjući nikada Dubrovačku Državu. Uz prkos sporednoj važnosti koju Napoleon davaše Dalmaciji u pismima na svoje ministre,[1] on je ipak tvrdoglavo držaše i odricaše je Ferdinandu IV. isto kako je Fox tvrdoglavo iskaše. „Za Dalmaciju, provinciju daleku i beskorisnu obrani Carevine, Napoleon gubljaše Siciliju, a s njom i slavu da primiri Evropu ponavljajući amienski ugovor".[2] Ali poslije Oubrilovog ugovora, Fox se malo ohladi u pitanju Dalmacije. Starhemberg melankolično konstatovaše tu hladnoću svome šefu.[3] Očevidno je londonski kabinet mislio da nije pozvan da bude viši austrofil od poslanika austrijske saveznice kod Austerlitza. Ali u kotorskom pitanju lord Grenville bijaše u potpunom saglasju sa Strogonovom. Lozinka bješe : „ne napustiti Kotor". Razumovski saopšti Strogonovu tajni plan da ga dostavi i Grenvillu. Čim se Francuzi ugnjezde u Boku, Rusija će blokirati Kotor i primoraće ga glagju da se opet preda. Ovo saopštenje imaše naročitu cijelj. Rusija se zaista nadaše u saradnju engleske flote. Engleski poslanik u Beču, Adair, govoraše Razumovskome

[1] „La Dalmatie, piše gjeneralu Dejeanu 3. Septembra, n'est, après tout, qu'un avant-poste. Quelque importance qu'elle ait, de sa conservation ne dépend point la sûreté de l'Empire. On ne peut donc y dépenser que des sommes très-bornées." Corr. Nap. 10726. Ali je ne htjede napustiti sve do posljednjijeh trenutaka svoga vladanja !

[2] Coquelle, op. cit.

[3] „C'est avec douleur que je dis que le point sur lequel la Cour de Londres se relâche est la Dalmatie qu'elle abandonne à son sort depuis la paix signée par M. d'Oubril." 14. Avgusta.

da bi, po njegovu mišljenju, naoružanje engleske flote moglo imati direkciju : Jadransko More. „U tom slučaju engleska vlada imaše znati na koga može da računa." Ako su naprotiv engleske lagje imale drugo opredjeljenje, gospodin Stroganov „bijaše u stanju da im dâ opredjeljenje korisnije našijem interesima, kombinujući jedan engleski kor s našima." Megjutim jäger Fedorov ponese Sankovskome naredbu da ne napusti svoj položaj, jer stanje rata izmegju Rusije i Francuske jednako postojaše. Pri kraju depeše Razumovsky izricaše ove značajne riječi : „publicitet što ćete dati nezaključenju mira učiniće bez sumnje velik upečatak na one narode. Jedni će još jače prionuti uz nas, a drugi će crpsti uvjerenje da u svako doba smiju računati na nas da ih oslobodimo od francuskoga jarma i da im tad definitivno zadobijemo apsolutnu nezavisnost i od jednoga i od drugoga susjeda."

U ovijem dvogubijem pregovorima Napoleon bješe izgubio igru. Ako s jedne strane svjedočahu oni za pozitivnost njegovijeh političkijeh koncepcija, oni su njemu udesni za to što je sa Rusijom bio tražio izmirenje, a ne sa Engleskom kud bi ga bili imali voditi dobro promišljeni interesi Francuske. U Julu ove godine prvom se Napoleon sreta sa „suverenim pretvorstvom"[1] Aleksandra I i njegov genij uzmiče pred ovim enigmatičkim i nevjernim Protejem. „Ovaj jednomjesečni razgovor nahudio je Napoleonu : za njegova takmaca bî udar koji rješavaše igru. Na putu

[1] Caulaincourtove riječi. Bourgeois, 273.

k Istoku, Car Francuza nahogjaše sjedinjene Rusiju i Englesku koje on mišljaše odvojiti. A pregovori koje bješe započeo sa svakim zasebno, eksploatisani od njegovijeh dušmana, oduzeše mu mjeseca Avgusta saveznike koje mišljaše da ima u ruci".[1]

Je li to sam Napoleon osjećao i vidio? Na oproštajnoj audijenciji od 2. Septembra barunu Vincentu se činjaše da se ništa nije promijenulo. „A propos" reče mu Car „znate li Vi da mi još nijesu predali Kotor?" — „To nije više naš posao, odgovori Vincent, Vaše je Veličanstvo uzelo stvar na sebe sklopivši mir sa Rusijom i ja se usugjujem reći Mu, da se radujem da Ono nije još u posjedu Albanije". — „Kako to?" začugjen odvrati Car. — „Jer će se Vaše Veličanstvo iz ponašanja Rusa moći uvjeriti da nijesmo mi krivi što se ta raspra još nije svršila". — „Vjerujem, reče Car, ne zna se tamo ko zapovjeda; ali ju ću znati zavesti tamo red i zadržavam sebi pravo da dam oštru lekciju Crnogorcima. I Vi ste imali da se žalite na njihova Vladiku. Ona bi mi zemlja bila na teret da ne brani Turke od Rusa; deset hiljada mojih vojnika u Dalmaciji koče trideset hiljada Rusa" . . . . „Zašto" produži Car „francuske čete sretaju duž Dalmacije posvuda Vaše? To nije potrebno, a mnoge su se svagje izrodile iz toga." — „Ne znam, odgovori Vincent, ali biće zato što su francuske čete prisvojile

---

[1] Bourgeois, 275. Na drugome mjestu ovaj istorik piše: „Tout son avenir était en germe dans cette double faute, le jour où, séduit par la diplomatie russe, il abandonna les pourparlers avec l'Angleterre, susceptibles d'une paix avantageuse, pour essayer une entente avec Alexandre I-er."

neka druga mjesta samovlasno i bez prethodnog ugovora." — „Sve će to prestati kad budu veze uspostavljene po moru" odgovori Napoleon i pri rastanku uvjeri Vincenta o svom dobrom raspoloženju prema Austriji. „Car se pokaza kroz cio jedan sahat miran i, govoreći o nama, umjeren i skladan".[1] Istoga dana Napoleon primi Metternicha u nastupnu audienciju.[2] Car se povrati na kotorsko pitanje. „Čudna čeljad ovi ruski agenti![3] reče austrijskom poslaniku. Da reku: Oubril nema prava da nam šalje naredbe; jedan ugovor mira nema prave vrijednosti prije no što je ratifikovan; ko bi im što mogao prigovoriti? Ali oni prekidaju neprijateljstva, pak svakojakim doskočicam odgagjaju predaju grada od danas do sutra. Tu nema više zdrava razuma (Ceci n' a plus de sens commun). No što se Vas tiče, kotorska afera, koja Vam je donijela toliko neugodnosti, za Vas više ne postoji. Ja sam naredio Marmontu da zauzme Kotor silom. Posjed je Dalmacije uopće mučna stvar. Ona guta mnogi ljudi i novaca, i ja za nju ne bih ništa dao, da mi nije potrebna za obuzdanje Rusa, a da podignem i podržim dostojanstvo Turaka suproć njima. Ona je već i donijela to spasonosno djejstvo." Car, dakle, bijaše sabran. Na Austriju se više nije ljutio. Sa Rusijom produžavaše razračunanje. Spremaše se dvoboj sa Pruskom, nova koalicija u kojoj sada monarhija Fridrika Velikoga

[1] Vincent Stadionu, 2. Septembra B. D. A.
[2] Metternich Stadionu, 2. Septembra B. D. A.
[3] „C'est de drôles de gens que ces agens russes."

zamjenjuje iznurenu, neutralnu Austriju. Ali Talleyrand[1] šćaše još malo da chicanira Metternicha.

„Neratifikacija Oubrilovog ugovora povraća svaku stvar u pregjašnje stanje, reče ministar, vi sami možete izvršiti stipulacije požunskoga ugovora, ali vi vidite da će Car u tome saradovati dragovoljno. Predajom Boke sve će za njega biti svršeno." — Metternich će njemu: „A jesmo li mi spriječili ratifikaciju Oubrilovog ugovora?" Talleyrand pregje na drugi razgovor.

U svim ovim razgovorima jedno se ime ne čujaše: Dubrovnik. Ni jedna ga strana ni druga ne pomenu. Austrija od straha, Napoleon jer ne priznavaše nikome pravo da se miješa u svoje odnose sa jednom „nezavisnom i neutralnom" državom. To bješe Napoleonovo osnovno pravilo. Kad ga Bellegarde podsjećaše na predaju Boke i na ruski princip da će se predati Kotor ako se povrati potpuna sloboda Dubrovniku, Lauriston mu odgovaraše sa brutalnom iskrenošću: „Ne vidim zašto! Dubrovnik ne pripada Rusiji; Dubrovnik je udaljen od zemalja i država Ruskoga Cara, njegova okupacija ne može uznemirivati onaj Dvor ... To, dakle, nije ništa drugo no Senjavinov izgovor. Ova okupacija ne vrijegja interese njegova

[1] Neratifikaciju Oubrilovog ugovora saopšti Talleyrand poslaniku u Carigradu, gjeneralu Sebastianiju, 16. Septembra. U odnosnoj depeši (Cf. Gavrilović, Ispisi br. 69) Napoleonov ministar spokojno objašnjava Porti crne osnove Rusije i Napoleonovu miroljubivost, a naročito lojalnost (sic ! !) kojom bješe već izvršio uslove ugovora „dont la Porte Ottomane allait recucillir les premiers avantages".

vladara". Isto tako Napoleon ne mogaše razumjeti zašto Rusija drži do Sicilije, do Dalmacije, do Sardinije, do Turske, do mora. „Ova afera, reče jednom Napoleon kad Rusija mnogo prije Oubrilovog ugovora pitaše odštetu za Viktora Emanuila I. ova afera ne bi smjela da interesuje Cara Aleksandra više nego li što mene, Prvoga Konsula, interesuju persijski poslovi." Ali se Napoleon interesova i za persijske poslove, pa, uz put, i za Moskvu. On šćaše, dakle, Dubrovnik osvojiti, urediti, iscrpsti sam za svoj račun. Oubrilov ugovor za Republiku bješe drugi pokušaj u istoriji da se njezina neprikosnovenost stavi pod megjunarodnu garanciju. Godine 1570 kombinacija urodi uspjehom, blagodareći kršćanskom revnovanju jednog genijalnog Prvosveštenika ; godine 1806 Republika je samo služila kao španski zid za osnove jednog silnog osvajačkog genija koji na svom putu gažaše nemilosrdno svaku slobodu.

Neratifikacija Oubrilovoga ugovora sa strane Rusije, razriješi Napoleona od dužnosti da objasni Aleksandru kako će da dovede u saglasnost čl. 4. i „obzire" prema Njegovu Veličanstvu sa naredbama Eugenu i Marmontu odnosno Dubrovnika. Car nije imao ništa da izmijeni u svojim odlukama o našemu gradu. „Sine moj, piše princu Eugenu 3. Septembra iz Saint-Clouda (sutradan nakon Vincentove audijencije), hitam da ti javim da Rusija nije ratifikovala ugovor mira ; mi se, usljed toga, imamo smatrati kao u ratnom stanju s njom . . . Nadam se da će se bit okoristili vremenom i da će bit snabdjeli Dubrovnik hranom; ono je vrlo važna točka u sadaš-

njim prilikama, jer se misli da će Rusija objaviti rat Porti i da će krenuti na Carigrad.[1] Treba raditi danju i noću oko dubrovačkijeh utvrgjenja i snabdjevanja hranom Dubrovnika, pa i Stona po kome mi možemo općiti sa onim mjestom."[2] U drugom pismu, od 18. Septembra,[3] Car daje Eugenu u dugo i široko instrukcije za obranu Dubrovnika i Dalmacije za slučaj ruskoga napada. On je koncentrisao sve svoje sile za odsudnu vojnu protiv Pruske. Ljuti se na Dalmaciju koja slabi talijansku armiju. U slučaju poraza, trebaće da je naglo napusti.[4] Ali je za sada treba braniti. Dubrovačka posada iznosiće 3000 ljudi, dva pješadijska puka, brešijanske lovce, chasseurs d'Orient, mnogo artiljerije i dva brigadna gjenerala.[5]

Ojačan novim silama, Marmont pregje u ofanzivu. Nakon nekoliko beznačajnijeh čarkanja, 29. Septembra sukobi se u neposrednoj blizini Hercegnovoga sa rusko-crnogorskom vojnom i potuče je. Zapalivši svu novsku okolicu, tu se i zaustavi. Vojna bješe virtualno kraju privedena ruskim porazom. Dubrovačka teritorija u vojnom pogledu sva u francuskijem rukama, obezbjegjena od novijeh neprijateljskijeh upada.[6]

I mi se ovdje rastajemo sa rusko-francuskim dogagjajima kojima bî teatar Boka Kotorska. Do sada

---

[1] Cf. Budbergove deklaracije Stuartu, ovo djelo III. str.
[2] Corr. Nap. XIII, 10731.
[3] Ibid. 10809.
[4] Sorel, 100; Marmont, II, 375.
[5] Eugen Marmontu 24. Septembra, Marmont III, 52.
[6] Za detalje Cf. Pisani, 259—266.

su ti dogagjaji neposredno uticali na razvoj dubrovačkijeh stvari. Od sada oni nemaju sa istorijom Republike nikakve veze. Vraćamo se sada Republici da joj saslušamo žilavi kucaj srca i da je, do konačne propasti, više ne ostavimo.

IV.

U Dubrovniku se produži politički status quo. Vojna okupacija, protektorat po francuskom ugledu, nešto nalik na francuski Tunis ili na engleski Misir. U Dvoru Knez, Senat, Veliko i Malo Vijeće, jednom riječi: vlada. Kod te vlade dva organa osvajačke Carevine: glavno komandujući gjeneral koji je, za sada, još Lauriston i jedan „Carski Komesar kod vlade Republike" diplomata i administrator koji bi bio imao biti vidljiva i realna veza izmegju protektora i štićenika. U istini, vojni zapovjednik bijaše gospodar situacije. „Što se tiče sudbine ove Republike, pisaše Timoni Stadionu 20. Avgusta, ja ne bih znao još ništa reći pozitivna Vašoj Preuzvišenosti. Senat se nada da će od 1-og Septembra sve troškove snositi Francuzi. Ova mu mjera ulijeva ufanje da će mu se povratiti nezavisnost. Z druge strane muk koji se učinio oko članka ugovora te se njega tiče, kao što i nastajni odlazak otpravnika poslova Raymoda predskazuju protivno. U ostalome, vrijeme će samo pokazati hoće li se Republika riješiti i posade po povratku njezine nezavisnosti." Raymond, koga Lauriston bješe predstavio 20. Jula kao Carskoga

Komesara, a kome je, kako vidjesmo, Talleyrand ponovno davao diplomatske instrukcije, „zbog zdravstvenijeh razloga" najzad ostavi Dubrovnik. Naslijedi ga, u svojstvu komesara, auditor kod Državnoga Savjeta Bouvier du Molart. Ovaj činovnik, plemenita i nježna haraktera, odma prvijeh dana pred što će da se predstavi vladi uvidje beskorisnost svoga položaja. Vojska u Dubrovniku bijaše sve. Mjesto da bude on Carev zastupnik, u stvari morao je da bude Lauristonov pristav. Uz to se odma razboli od groznice i zatraži premještaj. Princ Eugen uputi o tome iz Monze Napoleonu izvještaj.[1] U njemu se veli, da se Podkralj nadao da će du Molartu biti povjerena jedna grana uprave, ali „kako se u Dubrovniku produžava staro stanje stvari" (l'ancien ordre de choses subsistant toujours à Raguse), du Molart je tamo potpuno bez koristi. Marmont, koji, kao starešina, sve to više potiskivaše Lauristona u zakutak, zamoli du Molarta da primi „zastupstvo interesâ vojske kod vlade Republike" eufemizam koji je značio da je on imao biti sprovodni organ vojnijeh rekvizicija i kontribucija kojima nije moglo biti pogovora. Prvoga Septembra du Molart se službeno predstavi Knezu, Orsatu Ranjini, kome istoga dana uputi sljedeće pismo:[2] „Ako nas priroda našijeh atribucija razdvaja, ja se nadam, gospodine Kneže, da će se naći vezâ koje će nas zbližiti i da će potpuna harmonija u našim radovima olakšati teško breme što sam sebi

[1] Monza, 30. Avgusta, Min. Aff. Etr. AF, IV, 1713.

[2] Corr. generali francesi, D. D. A. XVIII, 600 sec. XIX⁰.

nametnuo."[1] Malo dana potrajaše ove veze. Nezadovoljan sa upravom gjenerala Lauristona, prinugjen da od Senata traži novaca i ništa drugo, Bouvier du Molart predade ostavku i on se oprosti sa dubrovačkom vladom ovim pismom : „Ja zaslužujem malo Vaše blagovoljenje za sav onaj interes što sam posvetio Vašemu položaju. Ako su prilike htjele da Vam samo učinim zla, ja barem nosim u svojoj savijesti sve ono dobro što bih Vam rad bio učiniti. Nema Dubrovčanina koji ne bi zaslužio poštovanje i ljubav svakoga Francuza za žar, za junaštvo, za rezignaciju i odanost koje ste bez prekida ispoljavali sred Vašijeh ruševina i Vašijeh zalâ (au milieu de vos ruines et de vos maux)." I još jednom se oprosti sa Senatom iskazujući svoje duboko žaljenje da „nijesam imao s Vama nego odnosâ protivnijeh Vašim interesima".[2] Bouvier du Molartu ne dadoše nasljednika. Šef Lauristonovoga štaba primi, kako je logično bilo, sve njegove dužnosti.[3]

Za inostranstvo taj francuski protektorat sui generis ne postojaše. Jedina velika sila koja, nakon 27. Maja, imaše još u Dubrovniku svoga zastupnika, Austrija, ne priznavaše druge vlade do republikanske.

---

[1] Ovo pismo zaslužuje da ga iznesemo u uglednom obliku originala : „Si nous sommes divisés par la nature de nos attributions, j'espère, Monsieur le Recteur, qu'il sera des liens qui nous rapprocheront et que je serai soulagé de la charge pénible que je viens de m' imposer par la parfaite harmonie qui regnera dans toutes nos opérations."

[2] 9. Septembra, pregjašnje pismo bez datuma, ali bez sumnje neposredno pred ovijem. D. D. A. ib.

[3] Pisani, 184.

Francuska ne mogaše to spriječiti. Tà ona je sama bila u dvoumici i oklijevala je utrnućem toga slaboga žiška. Česar naredi Timoniju da saopšti vladi Republike veliku promjenu koja se bješe izvršila u Njemačkom Carstvu. Ujedno posla Timoniju nova pisma kojim ga akreditovaše kod Republike kao Gjeneralnoga Konsula Austrijske Carevine.[1] Timoni izvijesti Stadiona o svršenom aktu i nekoliko dana docnije saopšti ministru svoja nastojanja kod prijateljskijeh Senatora koje sokoljaše da ne popuste sugestijama iz francuskijeh krugova koji tražahu od dubrovačkoga patricijata abdikaciju. Ove sugestije ragjahu plodom u nekim plašljivim ili iskvarenijim dušama. Imahu dosta velikijeh primjera u posljednjijem godinama da opravdaju svoje odricanje. Timoni, ubjegjen da je bitisanje Republika u programu Česarskoga Dvora, podržavaše duhove nekijeh glavnijeh Senatora. Ako njihova propast nije bezuslovno riješena u Parizu, govoraše im, patnje i strahovi ovdje ne će ih upropastiti. Pa, na posljetku, bolje je da Evropi dadu ugled muževna postojanstva i da potonu, nego li da se sramno predadu kako Gjenovezi.[2]

---

[1] Timonijeva nota od 6. Septembra, D. D. A. Corr. Consoli IX, 591 sec. XIX.

[2] Stadionu, 27. Septembra. Napoleon proglasi god. 1798 (19. Januara) Gjenovu „ligurskom Republikom" koja zadrži svoga Dužda i svoj Senat. Ali god. 1805 (4. Juna) Senat sam zatraži od Napoleona svoju aneksiju francuskome Carstvu i zajedno sa Pjemontom Gjenoveška Oblast bî pridružena Francuskoj. Ove iste godine Lukeška Republika bî pretvorena od Napoleona u kneževinu za jednu svoju sestru i tako god. 1806 osim švicarskijeh kantona, jedine su Republike u Evropi još Dubrovnik i San Marino.

Zaista stanje ne samo političko nego i finansijsko — i naročito ovo — izmuzene Republike mogaše u nekoliko opravdati malodušne želje nekijeh za aneksiju. Dubrovnik podnosaše sve tegobe aneksije, a niti jednu njezinu dobru stranu. Stanje Republičinijeh finansija ilustrovaće duševno stanje vlade.

„Jozafatska dolina, piše neki Mlečić krajem XVIII. vijeka, bila bi jedva dosta velika da sadrži sve što su Francuzi oteli".[1] U ovoj drastičnoj figuri vjerno se ogleda dvadesetogodišnja perijoda francuskijeh pohoda po Evropi. Narodi imahu da plate „dobročinstvo" francuske okupacije. Revolucija, idealna u deklamacijama pariskijeh retorâ, bijaše vrlo praktična u svojoj evropskoj propagandi. Načelo promulgovano od Direktorija, a od gjenerala Bonaparta primijenjeno do virtuoznosti, bijaše vrlo prosto: Zemlja koju je francuska vojska okupirala ima da tu vojsku plaća iz sopstvenijeh prihoda. Ova organizovana juridička pljačka u velikom stilu, prema kojoj su strahote tridesetgodišnjeg rata bile dječije igre, započe u Mlecima, u onoj Italiji o kojoj Napoleon reče Austrijskomu Franu, da je „kao jedna lijepa djevojka s kojom bi svak htio da sprovodi ljubav".[2] Treba čitati uspomene savremenika i bilanse finansijskijeh vlasti republike Sv. Marka, pa da se vidi kako se naoružana propaganda besmrtnijeh načela: „jednakost, sloboda, bratimstvo" u djelo privodila. „Kontribucije su tako ogromne, piše Girolamo Que-

[1] Kovalevsky, La chute d'une aristocratie, 313.

[2] Careve riječi drastičnije glase u originalu. Cf. Metternichovu depešu Stadionu, Pariz, 2. Septembra 1806. B. D. A.

rini, da ih ne možemo plaćati nego li trogodišnjim našim prihodom. Treba sve prodavati: biblioteke, muzeje, oružje, slike, pokućstvo i to u bescjenje, jer nema kupaca. I srebro se prodaje teško i za ništa".[1] U Veroni Francuzi obećavaju da će sve platiti, a ne plaćaju ništa. „Hoće li, pita Gasparo Lippomanno, državna blagajnica dostajati njihovim traženjima? ... Gospoda su uzela sve mjere da se snabdje francuska vojska. Komesaru je otvoren kredit od 250.000 lira. Francuzi, razumije se, govore da će ih vratiti, ali mi znamo da ne će".[2] U Padovi su sve crkve opljačkali. Iz Svete Gjustine francuski je komesar odnio 14.000 unača srebra i kipove svetaca. Usljed naredbe vojne oblasti, seljaci okolnijeh selâ donose u Padovu, plačući, srebro iz njihovijeh crkava. Gjeneral Augereau traži od općine 3000 dukata. Općina ne zna gdje da ih nagje. Francuzi počekaju jedan dan, pak ugju u Sabornu Crkvu i uzmu sve srebrno posugje.[3] Zna se da je „konje Sv. Marka" i najljepše slike, megju kojima Ticijanovu Assuntu Napoleon, kao Car, poslao u pariski Louvre. Cizalpinska Republika, to Napoleonovo čedo, podnosi iste muke u godinama pred okupacijom Dubrovnika. Za uzdržanje vojske ona je imala da plaća 100.000 franaka mjesečno. I ni pô jada. Ali se u ovu sumu ne računahu svakodnevne rekvizicije „in natura" koje ne samo gjenerali tražahu od milanske vlade nego i obični na-

---

[1] Kovalevsky, 292.

[2] Ib. 174—175.

[3] Ib. 294.

bavljači.[1] Primljena sa oduševljenjem, francuska vlada bi uskoro omražena od cijeloga lombardskoga naroda. Još mnogo gore progjoše Parma, Modena, Gjenova, Rim, Napulj, pak cijela Holandija, te u Njemačkoj Frankfurt na Majni,[2] Mainz, Köln, Berlin, Dancig, Magdeburg. Najzad se grâd svali i na mali Dubrovnik.[3]

Rekosmo na drugome mjestu,[4] da onog istog dana kad francuske trupe ugjoše u grad, Lauriston zatraži kontribuciju od jednog milijuna fra-

[1] Lavisse-Rambaud 420—421.

[2] „Gjeneral Custine dogje pred Frankfurt. Ovaj se grad slobodno upravljaše. Imaše aristokratsko vijeće, a suviše, bijaše bogat. Pod izgovorom da mu dadu više slobode, a da ga opljačkaju, Custine i njegov pomoćnik Neuwinger udariše na šefove grada kontribuciju u iznosu od 2,000.000 (dva milijona) fiorina. Narod podržavaše svoje poglavice: „Zašto nam namećete dobročinstva kojijeh mi ne trebamo? To nije drugo nego pljačka. Veliki narod kako ste vi hoće li novaca ili prijatelja?" Ovaj otpor podera koprenu. Custine se raspali, i, hoteći da skrši otpor, 27. Oktobra otkri svoje planove: „Prestanite, govoraše Frankfurtovcima, da se hranite šimerama." Osvajanje bješe realnost kojom ih nugjaše. U jedan mah, osvajanje se prikaza razočaranoj Njemačkoj onako isto kako u staro vrijeme za sporova oko Rajne: „Ovi republikanci, poviknu neki pamfletista, braća su vojnikâ Luja XIV, palikućâ Palatinata. Custine je haramija. Pariski su mu filozofi naredili da ratuje protiv kneževskijeh polača. A on objavljuje rat podrumima, žitnicama i kasama." Bourgeois, Op. cit. 78. Uporedite. Cf. o silnim kontribucijama i pljačkama u Lombardiji, u Parmi i u Modeni još i Bouvier - Bonaparte en Italie (1776) Paris, 1899. passim.

[3] Mi ćemo govoriti o dubrovačkim finansijama za cijelu god. 1806 da slika bude potpunija i da ne prekinemo pričanje docnije. U ostalome do Avgusta Republika bješe izdala najveći dio sumâ o kojima ćemo da govorimo.

[4] str. 193.

*

naka koji se svede od prilike na polovicu. U izvršenju revolucijonarne taktike, prvijeh dana, dok baš Lauriston tražaše onu grdnu sumu od vlade, Francuzi prosuše nekoliko hiljada franaka u narod. U Dubrovniku, u kom se oka mesa prodavala po šest para, a „ruka" kruha po tri, a po tri $^{9}/_{10}$ litre vina, a po trideset para „kutlo" ulja, Francuzi stadoše da plaćaju praljama za jednu košulju po louis d'or. Mali radnici, djevojke (sluškinje), djetići od butige (dućana) imahu zlata u rukama. Sve ovo zlato Dubrovčani povratiše kasnije.[1]

Četrnaestoga Jula senatski odbor ad hoc (I Senatori deputati) podnese Lauristonu prvi izvješaj o stanju finansija Republike,[2] rukovogjen mišlju da dokaže francuskome gjeneralu da njihova izvinjavanja nijesu prazne riječi. Lauriston u pismu od 11. bješe stavio nove zahtjeve. Do 14. Jula, glasio je izvještaj, Republika je potrošila za snabdjevanje francuske vojske 258.084.39 dukata dubr. biva 382.348 franaka. U tu sumu ne računaju se municije iz Republičinijeh arsenala koje predstavljaju još ogromniju cifru. Jedan dio gornje sume isplatila je već Republika u gotovu novcu iz javnijeh kasa i blagijeh djela u iznosu od fr. 109.374 Vlada je ostala dužna fr. 272.974 koje može samo tako da isplati, ako proda još ono malo hartija koje joj preostaju kod njezinijeh bankira u Beču nakon preuranjene prodaje prošlijeh mjeseca. Drukčije bi država imala da

[1] Dum Ivan Stojanović, Dodatak prijevodu Engelove istorije, Dubrovnik, 1903. 196—197.

[2] Lettere di Levante e di Ponente D. D. A. Cit.

oglasi bankrot. I zaista, u državnoj kasi gotova novca nema više nego u iznosu od fr. 79.132. Iz ove sume treba izdati već zaostale plaće narodne vojske i činovnika, dnevne rashode države i ostale narodne i vojne potrebe! Osim ove sume postoje još ove u zasebnijem kasama: Hristova kesa (La borsa di Cristo)[1] 6000 dukata. Da nam se otme ovaj novac, ne bi se više mogli vršiti crkveni obredi; kasa Blagoga Djela (Opera Pia) ima još 39.000 dukata, ali to nijesu državni novci, nego privatni; prihodi, a ne kapitali koji se imahu od prije razdati privatnicima, bônicama, siromasima i t. d.; najzad, u državnoj kasi ima još suma od fr. 44.444 koja predstavlja procjenilačku vrijednost srebra našijeh crkava. Ovo je, zaključivaše izvještaj, stanje našijeh blagajnica. A u toliko prihodi su se Republike većim dijelom presušili. Mrnarica je uništena, s njom levantinski konsulati i prihodi gjumruka. Ono što je preostalo poreza uzeto je za vojne potrebe. Kapitali u Gjenovi i u Mlecima izgubljeni, oni u Napulju i u Rimu ne nose više gotovo ništa, a kapitali u Beču evo na što su se sveli:[2] Država je imala u Beču prije martovskijeh dogagjaja 565.450 fiorina (dakle preko milijuna franaka) od kojijeh je otpadala na Blaga Djela suma od fior. 138.184. U Martu mjesecu, usljed traženja gjenerala Molitora, izdao se bankiru Schulleru nalog da proda fior. 250.000[3] a, usljed rekvizija gje-

[1] Fond za potrebe crkve.

[2] Stato dei Capitali che furono collocati sul banco di Vienna, Allegato 24. Agosto 1806 ibid.

[3] Cf. str. 121—122.

nerala Lauristona, prodade se u Junu hartija u iznosu od fior. 215.700. Ostaje za Republiku u Beču suma od fior. 99.750 od koje je Senat već odlučio da proda 57.200 za nabavljanje žita za narod. Suma, dakle, od 42.550 fior. preostaje od bogate Republičine glavnice u Beču i sva je pošla na snabdjevanje osvajačke vojske. Odakle je Republika pokrila onaj trošak u iznosu od 258.000 dukata? Iz sljedećijeh fondova : iz državne kase (19.433.27) iz raznijeh blagijeh djela (54.471.36) iz kase Hristovijeh ubogijeh 4.118.18) iz prihoda soli (63.637.15) iz graše[1] (49.199.08) iz kovnice (19.936.36) iz gjumruka (8.453.27) iz javne zalagaonice (1453.23) i najzad iz privatnoga zajma (32.000).[2]

Mjeseca Novembra je ona prva suma već narasla na preko pô milijona franaka, upravo na 535.461.34 D. D.[3] Država bješe još potrošila na javne zgrade D. 48.732.27, na prenose D. 14.867.33, na bônicu D. 33.813, na obuću D. 9085.39, na slamnice D. 5275.29, na kotle D. 2453.30, u gotovu novcu D. 108.555.27 i najzad na potrebe vojske u Stonu D. 55.809.11.

Državici koja imaše godišnjeg redovnog prihoda oko 250.000 franaka Lauriston i Marmont konfiskovaše

[1] Fond za ishranu naroda.

[2] Distinzione (sic !) delli denari imborsati da diverse casse per conto delle spese per le truppe francesi, 21. Decembra 1806. K. Vojnović, Državni Rizničari Dubrovačke Republike Zagreb, 1896, iz Rada Akad. 93.

[3] Prospetto delle somministrazioni fatte dalla Republica di Ragusa all' armata francese dai diversi dipartimenti in effetti, mano d' opera e contanti dai 25 maggio pp. Ragusa 28. Novembre 1806. D. D. A. bez signature.

zakladu za danak Porti (la Borsa del Tributo) zakladu za udadbu siromašnijeh djevojčica, za pripomoć bolnijem i siromasima, za otkup robova u Levanti, za uzdržavanje kapela i crkava. Ove potonje bijahu naprosto predate pljački, što ne smetaše Lauristona da u svojim proklamacijama uzvisi Francuze kao skrupulozne poštovaoce svačije vjeroispovjedi. Senat bî prinugjen da prokuratorima Gospe[1] naredi, da parohijalnim crkvama po državi razdadu posugje za vršenje svetijeh obreda iz sekvestrovanijeh manastira Sv. Klare i Sv. Marije di Castello kao što i iz drugijeh gradskijeh crkava i još da parosima razdadu po 100 dukata iz H r i s t o v e k e s e kao odštetu za oduzete im plate. Sa Marmontovijem dolaskom oteža situacija. Marmont odma zatraži od Senata nov „zajam", najprije 16.000 turskijeh pijastarâ pa nakon 24 ure 32.000 dubr. dukata i poprati svoje traženje prijetnjama. Senat, u sjednicama od 17., 18., 20. i 21. Avgusta,[2] pred praznim kasama naredi vlasteli, pučanima, trgovcima itd. da u roku od 48 ura predadu rečeni novac državi. Garancija : s r e b r o što preostajaše u državnoj riznici. Lauriston odbi ovu opštu kontribuciju i htjede propisati Senatu i način kako ima da dogje do novaca : petorica najbogatijih kapitalista neka „uzajme francuskoj vladi traženi novac".[3] Najzad, jedan od Senatora iz doma Pozzâ pogje u Konavle Marmontu

[1] Procuratori di S. M. Maggiore, državni rizničari, senatus konsultom od 8. Jula 1793 podignuti na dostojanstvo ministara finansija. Cf. iscrpnu monografiju mog oca.

[2] Cons. Rog. 1806 passim.

[3] Lauriston Senatu, 20. Avgusta.

i predavši mu 10.000 pjastara izjavi mu, da je to sve što Senat ima i ako hoće, neka silom uzme sve što nagje više. Marmont, postigjen, izjavi da će nastojati da od sad unaprijed poštedi Republiku.[1] Ali bijaše kasno. Rasap bijaše već tu.

Ne zaboravimo da, osim kontribucija osvajačkoj vojsci, Republika imaše da produži svoje staranje o rashodima države kao jednako nezavisne Sile, ono uprav što Gjenovezi ne mogahu više da podnesu. Republika je, dakle, prinugjena bila da plaća svoje skromno diplomatsko i konsularno tijelo u inostranstvu: agente u Beču,[2] Rimu i Napulju, gjeneralnog konsula u Carigradu,[3] konsule u Smirni, Solunu, Aleksandriji, pa u gradu Skolope (Fratelli delle Scuole Pie), 4837 dukata, zavod za izloženu djecu (Ospitale della Misericordia[4]) 10.000 dukata, sve činovnike, dragomane, liječnike, hirurge, učitelja za rimsko i privatno pravo, zdure, soldate, kancelare itd. Osim vanrednoga fonda Maloga Vijeća u iznosu od godišnjih 20.000 D. D. sve se ovo plaćalo kad se moglo i kako se moglo. Pored svega toga Republika imaše i prema Rusima dva kredita: 2000 zlatnika (40.000 fr.) uzajmljenijeh ruskom punomoćniku grafu Iveliću i 1800 zlatnika (36.000 fr.) uzajmljenijeh Sankovskome.[5]

---

[1] Timoni Stadionu, 27. Septembra.

[2] Plata: 4000 fior. osim vanrednijeh troškova.

[3] 3656 dukata dubr. osim kancelarijskih prihoda.

[4] Osnovan još 1432 godine!

[5] Annuo rapporto della Cassa publica in amministrazione dei SS. Tesorieri di S. Maria Maggiore 1806—07 D. D. A. bez signature.

Da se ovaj bankrot — jer tako treba da ga nazovemo — ograničio bio na same državne finansije, u užem smislu toga naziva, Republika bi bila mogla i ne očajavati. Imaše more, imaše okolinu. Ali ona koja od mora življaše, ona koja bješe od Cavtata do Stona podigla materijalne spomenike svoga pomorskoga života, bješe, nemoćna, prisustvovala propasti trgovačke svoje flote, pustošenju svoje pitome okolice. „Dubrovačka je država, govori već citovani francuski izvještaj od 4. Jula, imala prije ulaska francuskijeh trupa 238 brodova u komisiji. Sav je dobitak ovoga načina pomorskoga trgovanja počivao na neutralnosti zastave. Stanje mira prirodno ga smanjivaše, okupacija Dubrovačke Države u n i š t i g a s a s v i j e m.[1]

U ovome moru gorčine Republiku nije mogla utješiti ni nemoćna i drhtava Porta kojoj se bješe obratila za novčanu pomoć[2] — ona koja u toku od tri stotine godina na sam d a n a k Sultanima bješe izdala preko 50 milijuna franaka! — niti tovari žita

[1] Toga radi, Senat zabrani da se gradi više od 3 broda na godinu, ali se ovaj zakon često obilazio. Vlaština jednoga broda bijaše razdijeljena u 24 akcije (karata). „Obična je stvar, kaže francuski izvjestilac, vidjeti radnike najniže klase naroda u posjedu jedne akcije ili čak i više njih. Svaki brod ima svoju upravu i kapetana itd. Megjutijem, kako kapetani nijesu suviše vijerni prema svojim nalogodavcima, mnogi kapitalisti vole da dadu zajmove na brodove da tako budu zainteresovani u ekspedicijama Interes na zajmove je obično od 24%, pa kako je suviše visok, stvorila su se osiguracjiona društva kojijeh se interes koleba prema putovanjima izmegju 10 i 16%."

[2] Senat Kiriku, 19. Jula. D. D. A. Lett. di Pon. e Lev.

koje joj Napoleonov brat šiljaše iz Napulja.[1] Utješna riječ dogje preko Monze od samoga Napoleona.

Drugoga Avgusta podkralj princ Eugen uputi Senatu sljedeće pismo :[2]

„Njegovo Veličanstvo Car Francuza, Kralj Italije naredio mi je, gospodo članovi Dubrovačkoga Senata, da Vam pišem da naredite da se procijene štete koje je Vaš grad podnio, jer je njegova namjera da Vam izda jednu pripomoć (son intention étant de lui accorder des secours). Hitam da izvršim Naredbe Njegova Veličanstva i radujem se da sam Njegov tumač prema jednoj zemlji koju On poštuje (envers un pays qu'Elle estime) i koju hoće da odšteti za nevolje koje je u ratu pretrpjela. A sad, gospodo članovi Senata Dubrovačke Republike molim se Bogu da Vas podrži pod Njegovijem Svetijem Okriljem (Sur ce je prie Dieu qu'il Vous ait en Sa Sainte garde)."[3]

Senat pohita da, saglasno sa Lauristonom i Raymondom, obnaroduje ovo carevo pismo : „Knez i Vijećnici Dubrovačke Republike, želeći da našemu narodu damo pravedni razlog radosti i utjehe, hitamo da obnarodujemo premilostivo pismo kojim smo od

---

[1] Lauriston, 25. Avgusta.

[2] „Gospodi koji sačinjavaju Senat Dubrovačke Republike". Publikovano u dva jezika : francuski i talijanski. Bibl. M. Braće br. 1881. Ovo je pismo preštampano najprije u Sorgovoj brošuri : „Origine et Chute de l'Ancienne République de Raguse" o kojoj ćemo docnije govoriti i nedavno u listu „Dubrovnik"-u.

[3] Pozdravna formula francuskijeh kraljeva koju povrati Napoleon kao Car.

skora počašćeni od Njegova Carskog Visočanstva Princa Eugena Napoleona, Talijanskoga Podkralja."[1] Senat ujedno zablagodari Napoleonu i Eugenu i naredi da se popišu štete počinjene u Dubrovačkoj Državi za vrijeme opsade grada.[2] „Poslije ovoga, piše Timoni Stadionu, nešto će se učiniti da se ublaže patnje naroda ; ali u stvari izgleda da će biti teško naknaditi sve štete jer zaplijenjeni brodovi, izgorjele kuće, opustošena sela i dr. sve to iznosi, po opštemu mišljenju, oko 12 milijona turskijeh pjastara".[3] Drugom prilikom Timoni bilježi glas koji se po Dubrovniku pronosi, da bi štete nanesene Republici imala da plati ne Francuska nego — Austrija, ako se uzme da ih Francuska smatra kao posljedica neizvršenja požunskoga ugovora odnosno Kotora. „Ali u istini te su štete, govori austrijski diplomata, posljedice neumjesnoga ulaza francuskijeh trupa u ovu Državu".[4]

Kakomudrago bilo, lijepe riječi Princa Eugena ostadoše riječi i ništa drugo. Još godine 1836 herceg Antun Sorgo žaljaše se na francusku vladu da nije ispunila svoje svečano obećanje. Rezultat komisije „de liquidation générale" osnovane god. 1815 ostade tajna za publiku. Je li Francuska isplatila onu sumu Austriji? „Ako je, piše Sorgo, Austrija primila obol udovice i sirote svojijeh novijeh podanika, čija je

---

[1] Bibl. M. B. ibid.

[2] Za našeg kratkog službovanja kod Općine (1890) odnosni se dossier još nahogjaše tamo. Žalibog docnije nijesmo ga mogli naći.

[3] Oko 3 milijona franaka.

[4] Stadionu, 20. Avgusta, Postscriptum.

prava ona i mogla i bila dužna da brani, Austrija i suviše mnogo polaže na svoju čast, ona je i suviše pravedna i duševna, a da bi oklijevala da vrati nesretnijem Dubrovčanima ono što bi bila za njih primila prema spisku kreditorâ upisanijeh u municipalnoj kancelariji grada Dubrovnika. I Francuska i Austrija u jednakoj su mjeri zainteresovane da objasne ovo mračno pitanje".[1]

Izvijesno je samo to, da Napoleon ne učini nikada ništa. On koji svojim rogjacima, prijateljima, običnim zaslužnim licima davaše na stotine hiljada franaka bez računa,[2] nije se ustručavao, za punijeh osam godina vladanja, ne ispuniti jednu formalnu obavezu prema maloj Republici koja gjeneralu Bonapartu u nekoliko puta svojom zastavom bješe priskočila u pomoć. Ovo pitanje časti riješiće se — inkorporacijom Dubrovnika. „Lorsque les forts, piše dubrovački vlastelin, ne veulent pas réparer une grande injustice, ils l'aggravent encore. Pour se débarrasser de toutes les réclamations incommodes, l'Empereur fit disparaître le gouvernement qui avait le courage d'en faire".[3]

---

[1] Sorgo, Op. cit. passim.

[2] Thiers, Historie du Consulat et de l'Empire, VII, 429 navodi ovu vrlo značajnu Napoleonovu crtu. Evo jednog primjera: Monge i Laplace bjehu mu pričali o nekom naučenjaku u oskudici. Napoleon posla mu odma 150.000 franaka „da Vam budem koristan i da Vam pokažem koliko Vas poštujem".

[3] „Silnici kad ne će da isprave jednu veliku nepravdu, otežaju je. Da se riješi neprijatnijeh reklamacija, Car sruši vladu koja je toliko srčanosti imala da ih formuliše."

V.

Bezizlazno stanje Republičinijeh finansija, brutalni harakter Lauristonovoga režima, sumračna, neizvijesna situacija, to su značajne crte posljednjijeh mjeseca ove strašne godine. Lauriston, koga Marmont još ne bješe zamijenio u upravi, uz prkos dobrijem svojstvima srca, očevidno imaše izvijesan zadatak. Po primjeru Gjenove, on imaše da prinudi Senat na dobrovoljnu abdikaciju. Za to i u suštini i u obliku nemilosrdno i bezobzirno postupaše sa vladom. Napoleon, zauzet borbom sa četvrtom koalicijom, vojno osiguran protiv Rusa na Jadranskome Moru, ne hitaše rješenjem. Dosta znakova govore, da on smatraše opstanak Republike saglašivim sa planovima koje imaše na Istoku. Senat, svojim drhtavim životom, uprošćavaše mnoge zapletene situacije unutrašnje uprave i spoljne politike. Pod presijom bataljona ovome ne preostajaše nego oružje svijeh slabijeh organizama pred brutalnom silom : vijuganje, odgagjanje. Lauriston se miješaše u sve : jedan dan piše vladi da umnoži radnike za javne radove, drugi dan da se prijave grede i postavi za bôničke postelje ; vlada naregjuje da se jedan brodovlasnik zatvori za dug, on ga otpušta jer mu je francuska uprava dužna još više ; nema dosta drva, neka ga vlada poruči s Mljeta ; artiljeriji treba jedan magazin, kapela Sv. Gjorgja u Pilama neka se gjeneralu Ledéeu stavi na raspoloženje ; na Kalamoti noću se pustila raketa, to bi mogao biti sporazum sa neprijateljem — jer ratne lagje ruske krstare po dubrovačkijem vodama — neka se odma povede izvigjaj jer će, u protivnom

slučaju, gjeneral primijeniti na cijelo ostrvo najstrože vojne mjere.[1] Zanimljiv je odgovor vlade na Lauristonovo pismo da se stanovništvo pozove na rad oko utvrgjenja koje Napoleon bješe naredio Princu Eugenu i Marmontu.[2] Priznaje Senat potrebu tijeh utvrgjenja „za obranu Grada i stanovništva", ali uzevši sve mjere, vlada hoće da se razriješi od svake odgovornosti odnosno sadašnjijeh prilika u kojima se nalaze Republičini podanici. I to : a) Konavljani su svi u Konavlima. Boje se nove crnogorske najezde i nijesu više poslušni vladi kako nekada ; b) podanici Primorja svi su zauzeti neki u Stonu, drugi na obranu granice od „grčkijeh" podanika Turske koji im naniješe ogromne štete ; c) Pelješani su zauzeti prevozom vina, imaju da čuvaju svoje domove, jer su izloženi iskrcavanju Rusâ koji krstare tamo sa jednom fregatom i sa dvije topovnjače ; d) stanovništvo bližega primorja (Trsteno, Orašac, Zaton) i Gruža nalazi se rastureno amo tamo, naročito na ostrvima koja blokiraju Rusi. Ne preostaju, dakle, nego gragjani. Zidari rade oko utvrgjenja, kovači i drvodjele rade u arsenalu, obućari, šavci itd. rade za vojsku i za narod. Ono malo čeljadi bez posla hoće li umjeti raditi poručeni posao? U ostalome, vlada će svim mogućim sredstvima sokoliti, nastojati itd.

Zemlja bijaše mirna, ali zabrinuta. Podanici poslušni. Vlada priznata i jednako poštovana. Činovnici

---

[1] Lauriston Senatu 12. Jula, 28. Avgusta, 10. Oktobra, 12. Decembra ; Senat gjeneralu Ledéeu 20. Septembra, D. D. A. loc. cit.

[2] Lauristonu, 9. Jula D. D. A. Lett. di Lev. e Pon.

pouzdani. Svi iščekivahu iz prijestonice osloboditeljnu riječ, strpeljivo prisluškivahu trenutak kad će da tugja vojska napusti dubrovačko tlo. „Ja nastojim piše jedan politički pristav s Râta, da držim na ovim stranama red i ne mogu nego da se pohvalim sa svakijem. Ali molim Vaše Preuzvišenosti da nas utješe pismima, jer će stanovnici napustiti ova sela kako neki već učiniše . . . Neko govori ovako, drugi onako, živimo danju i noću kao izgubljene duše. Mi se nadamo da nas Vaše Preuzvišenosti ne će ostaviti."[1] Knezovi u Konavlima i u Stonu, Orsat Saraka i Lukša Sorgo, očekuju naredbe vlade i tada će tek poslušati gjenerala Lauristona. Na moru je solidarnost sa Republikom isto tako jaka. Neutralnost dubrovačke zastave i van Jadranskoga Mora bijaše najozbiljnije ugrožena. Bijaše još brodova dubrovačkijeh po Levanti i po cijelom Sredozemnom Moru. Ali još sama Engleska priznavaše neutralnost Republike na moru. Da ne bi reliquiae reliquiarum brodova pali u ruke Rusa ili gusara drugijeh narodnosti Senat naredi konsulatu u Carigradu da sve brodove zadrži u Carigradskoj luci do novijeh naredaba. U konsularnu residenciju u Peri sastadoše se 29 dubrovačkijeh kapetana na dogovor i riješiše : 1. da će mrnarima produžiti davanje panatike (hrane) i da ne će nijednoga iskrcati do novijeh naredaba vlade kako bi se plovidba produžila bez novijeh upisa ako od Senata dogje saopštenje da je brodarenje slobodno „kako ufamo u Gospodina" ; 2. da se pošalje Senatu naročiti kurir za nove naredbe, i da pita ima li nade da se oslobode

[1] Marko Lazarević, 14. Juna Opć. Arhiv.

naši brodovi, a ako nema da se tada tek obezoružaju sasvim ili djelomično i upute mrnari u otadžbinu.[1] Megjutijem vlada, preko dragomana Nikole Radelje, uputi konsula u Carigradu da za sve sporne slučajeve zatraži zaštitu engleskoga poslanika. U Novembru javljaše da nema nikakve promjene u stanju Republike i neka se to Porti stavi do znanja.[2]

„Moniteur de l'Empire" donošaše u toliko topovskim paljbama osvećene odjeke novijeh nečuvenijeh pobjeda Usudnoga Čovjeka, rasapa čitavijeh kraljevina. Napoleon bješe krenuo iz Pariza 27. Septembra. Četrnaestoga Oktobra Pruska Kraljevina ležaše sakrušena na poljanama Jene i Auerstädta. Četiri dana docnije, Napoleon primaše od berlinskoga vijeća gradske ključeve, silažaše u potsdamske grobnice i uzimaše, kao nagradu za sebe, mač Velikoga Fridriha. Pruska se bješe svela na dvije provincije : na Šlesku i Pomeransku. Ali tu se ne zadrža „la Grande Armée". Na-

[1] Izvještaj konsula Kirika od 21. Jula. D. D. A. Lettere di Nazionali XXII. Evo imena kapetanâ potpisnikâ podneska vladi: Nikola Radmili, A. B. Barabić, Gjuro M. Turčinović, Miho Vekarić, Nikola M. Kalafatović, Mato Vuković, Antun Kraljević, Florio (Cvjetko) Jakšić, Marko Komplita, Andrija M. Turčinović, Petar Orebićić, Vito Drašković, Marko Jurišić, Vlaho A. Lupi, Nikola V. Rušković, Stijepo Cavalli, Giacomo Fillipachi, Vicko Palmi, Ivo Miletić, Mato Župa, Toma Kopsić, Frano Kopsić, Antun Fisković, Toma Oreljić, Stijepo S. Jakšić, Nikola Paljetak, Jozo Glegj, Ivo Božić, Kristofor Rušković.

[2] Nikoli Radelji, 17. Novembra. Lett. di Lev. et Pon.

poleon otvori nov rat, rat „poljački". Devetnaestoga Decembra Poljaci ga prime u Varšavu kako Boga. Pa dočim Lannes, Ney, Augereau i Davout započinjahu oko Modlina i Ostrolenke vojnu koja iduće godine imaše da razračuna Napoleona sa Aleksandrom, Selim III, po nagovoru Napoleonovoga poslanika, gjenerala Sebastianija, i sam objavljaše Rusiji rat.

U „Gospi" se zapjeva „Te Deum" za godišnjicu Carevog krunisanja i boja kod Austerlitza i za velike pobjede nad Pruskom. Knez i Malo Vijeće prisustvovahu svečanome blagodarenju na poziv gjenerala Lauristona koji u svom pismu na Kneza[1] govoraše : „Francuzi u ovaj dan izjavljuju svoju ljubav i svoju privrženost k ovome junaku, a ja i suviše dobro poznam Vaše osjećaje a da ne bih bio uvjeren, da ćete i Vi sa veseljem udružiti Vaše molitve s našima za život jednog vladaoca čija će svijetla djela uroditi trajnim mirom i opštom srećom za Evropu."

U toj situaciji potrebno i hitno bijaše da neko bude u Parizu da za Republiku osluškuje situaciju, da, bez posrednika, sazna što se u istini sakriva za brutalnom okupacijom i čemu ima Dubrovnik da se nada. Ali se već mnogo skupocjenoga vremena bješe izgubilo. Senat stajaše nekoliko mjeseca onesposobljen za takovo rješenje, žrtva svoga straha, a to bješe prirodno, ali i elemenata koji ometahu i zadržavahu zaključke patriotske i spasonosne. U toj dvoumici progje nekoliko mjeseca kad se s Napoleonom još

[1] 1. Decembra D. D. A. ib.

mogaše razgovarati. Za Oubrilovijeh pregovora Dubrovnik ne bješe nikoga izaslao u Pariz. I najzad Napoleon ostavi prijestonicu za novu kampanju dokončanu u četrnaest dana. Senat se, megjutijem, bješe popunio novim članovima, megju kojima bijaše i Dživo Bozdari, bogati Sorbonez, samoživ i bez načela, galofil za Napoleona, austrofil nakon njegova pada. Senat mu ponudi poslanstvo u Pariz, ali na njegov trošak. On ne htjede poći i da ga ne bi prinudili, ne dolažaše na sjednice. Neki predlože mladoga Dživa Natali, u kojem već tada sazrijevaše onaj sveti žar za Dubrovnik kojim docnije obasja posljednje dane republikanske slobode. Većina ne pristade. „Imahu i razlog, piše Natali sa rodoljubnim sarkazmom, mišljahu da nijesam sposoban." Trgovci se sakupe i saopšte vladi da će o svom trošku plaćati poslanika u Parizu. Senat ne pristade. Najzad, Dživo Kaboga, koji početkom godine osme imaše i sam da se uputi za Pariz, predloži „per necessità" (od nužde) — riječi su Natalijeve — da se povjeri misija vlastelinu Antunu Lukše Sorga koji onadar boravljaše u Parizu. Pod predsjedništvom Kneza, Dživa Menze (Giovanni Luigi Clemente di Menze), Senat 11. Decembra usvoji taj Kabožin predlog i naredi Malome Vijeću da sastavi kreditivna pisma za Sorga, koji bî proizveden na čast Senatora za trajanja njegove misije.[1]

Humanistički naobrazovan, čovjek velikog svijeta, elegantan duh, dovoljno tašt, vješt francuskome je-

[1] Cons. Rog. 11. i 22. Decembra 1806.

ziku kako nijedan Dubrovčanin onoga vremena, Antunu Sorgu bijaše trideset godina (rogj. 1776) kad mu pade u dio čast da kod Napoleona zastupa otadžbinu u opasnosti. Bijesan Salamankez,[1] ponosaše se svojim domom koji na štitu nosi sam Republičin grb — četiri bijela pojasa na crvenome dnu — zaokružen drhtavim strukovima sijerka,[2] na uspomenu zasluga ove porodice, po predanju porijetlom arbanaške, za snabdjevanje Dubrovnika hranom u vrijeme velike gladi.[3] U inostranstvu Antun Lukše Sorga nošaše titulu hercega (duc) koju Španski Kralj Karlo II bješe dao Jaketi Sorgu, po sretno svršenom poslanstvu u Madridu god. 1679 „in difficillimis Reipublicae temporibus" kad Kara Mustafa prijećaše Dubrovniku raspom odma po smrti Nikolice Bone.[4] Bješe se Antun obogatio sretnim spekulacijama u društvu sa dubrovačkim Jevrejima i tako bješe umnožio bogatstvo svoje kuće kojoj u XVI vijeku pripadaše,

[1] Cf. Gl. I. ovoga djela.

[2] Toga radi Sorgočevići se nazvahu i Sijerkovići (Sorgo = Sijerak) u doba mode nacionalizacije prezimena.

[3] „Sorgo, da Cataro, antichi da Radoni d' Albania, beneficato per el gran Conseglio per haver portato gran somma di sorgo et altre biave a Ragusa in tempo di gran carestia, che si trovava in Ragusa dell' anno 1272 (1292)." R a g n i ñ a, Dubrovački Anali ed. N o d i l o. Ime Sorgo prvom dolazi službeno zabilježeno god. 1304 u koliko se do sada zna (Listine, I.).

[4] Ova se grana bezbrojne porodice Sorgo prozva u puku: K a t l a n i (Catalani) — kako se, do kraja XVII. vijeka zvahu Španjolci. Njoj pripadaše Pijerko Sorgo koji popuni Gundulićevog Osmana. Kako je Antun, potomak jedne druge grane, došao do herceške titule, nije nam poznato.

*

može se reći, petina cijeloga Dubrovnika.[1] A Jevrejima i proda sve što imaše u gradu,[2] uloži novac u francuske papire, koji u malo vremena, usljed Napoleonovijeh pobjeda, poskoče vrlo visoko, pak se, dozvolom Senata, nastani u Pariz, gdje držaše stan u ulici Saint-Honoré. Tamo trošaše kao vlastelin, ali ne prosipljući kao mnogi drugi dubrovački gospari koji oko Tuilerijskoga Dvora sagorješe prihode Trstenjskijeh i Râtskijeh baština.

Ljubazan, veseo skeptik, sarkasta kako je trebao da bude pravi dubrovački vlastelin, duhovit,[3] Sorgo je umjereno ljubio svoju malu otadžbinu na moru. Anegdota koja se o njemu priča,[4] obasjava i jednu

---

[1] Dvorci u Rijeci, u Gružu, u Lapadu (poznije Gjorgji) i mnoge polače u gradu jednako svjedoče za sjaj Sorginoga doma. Kako je ta kuća neobično bila razgranata, bilo je i ogranaka vrlo siromašnijeh. Jedne zvaše puk „golostrâšnima", jer bijahu prepukli siromasi, a neobično drski i ponositi. Pronošaše se tradicija, koju čusmo i mi u našemu mladićstvu, da je zbog njih izglasan god. 1763, u njihovu odsustvu, već pomenuti zakon o izboru činovnika Republike na sreću, kojim se ujedno ograničavaše broj članova iz iste vlasteoske porodice u Senatu.

[2] Naročito krasnu polaču iz kraja XVI. vijeka, sada rezidencija dubrovačkijeh biskupa, koju prodade jevrejima Pardu i Terni za 32.000 franaka.

[3] Ima puno njegovijeh francuskijeh epigrama. Saznavši n. pr. za smrt nekoga lakoumnoga i vrlo poznatoga vlastelina, posveti mu ovaj posmrtni natpis: „Que la terre lui soit légère, comme il a été léger sur la terre". (Bila mu zemlja laka, kako on bješe lak na zemlji.)

[4] Sorgo dva puna mjeseca ne odgovaraše na Senatska pisma. Gospoda mu poslaše nova sa kurirom Ivom Messi koji, predavši mu službene depeše, pomenu riječ: „Republika!" Sorgo, koji se oblačio, uskliknu: „Republika! Što je još vrag nije odnio?"

i drugu stranu njegova haraktera : i sarkazam i skepticizam. Ali vlastela ne propuštahu nikad priliku da o svom gradu i o svojoj vladi progovore sarkastičnim dosjetkama. Od Marojice Kaboge i Brnje Gjorgji pak do Frana Dživa Gondole i do Antuna Sorga mogle bi se zabilježiti mnoge krvave satire o Republici. One megjutijem ne sprječavahu Kabogu da čami u tamnici za slobodu Dubrovnika, ni Gjorgjija i Gondolu da pripomognu, jedan u gradu, drugi kod Cesara Leopolda I, da se grad pridigne od trešnje. U ustima Antuna Sorga, vlastelina dekadanse, sarkazam nemaše olakšavajuće okolnosti njegovijeh tvrgjijeh i rodoljubivijeh predšastnika. Govorkaše se još da je Sorgo upisan bio u jednoj framasonskoj loži zajedno sa mnogom drugom vla-

---

pak zazvoni slugi : „Antune, donesi mi velatu !" Ova tragikomična anegdota pala bi u godinu 1807 jer dokumentarno znamo da je kurir Messi predao Sorgu pisma Republike upravo 11. Novembra 1807. (Sorgino pismo Senatu 8. Decembra, D. D. A.)

Vrlo je moguće da je to Sorgo rekao. Fraze su par excellence dubrovačke, a pok. Miho Messi, koji je mnogo posjećivao kuću našega djeda, od koga smo primili gornju verziju, biće čuo Sorgin odgovor od svog oca. Ali dokumenti dokazuju, što i dalje naglasujemo, da ova Sorgova „sortie" nije značila da se on nije nimalo starao o Republici. Sačuvao nam se dug njegov izvještaj od 8. Decembra 1807, o kome će biti govora u ovoj knjizi, pak znamo iz Senatskijeh pisama da je on pisao Senatu 20. i 22. Febrara 1807, pak u Septembru itd. Auktor „Dubrovačke Trilogije" sa slobodem umjetnika, a sa pronicavošću psihologa stavio je Sorgovu frazu u kneževe ruke mjeseca Maja, uoči ulaza Francuza u Grad, a u formi pisma, kako rječiti simbol neosporne dekadanse jednoga dijela vlastele. Ali treba priznati da je u samom Senatu bilo puno slabijih patriota nego li što je bio Antun Lukše.

stelom. Stvar nije nemoguća. Zna se da je takva loža postojala u Dubrovniku za vremena Revolucije. Timoni sa žaljenjem saopštavaše Stadionu taj fakt.

Ovakav bijaše posljednji diplomata slobodnoga Dubrovnika.

Troškove poslanstva Sorgo imaše sam da nosi. „Naše su kase prazne — piše mu Senat 22. Decembra — sva je Država u tužnim prilikama, mi nijesmo u stanju da podnesemo troškove Vaše misije. I za to mi tvrdo vjerujemo da će te sa Vašim revnovanjem i patriotizmom uzeti na sebe sve troškove i da će te tako steći nova prava na javnu blagodarnost." Kakve li su bile Sorgove instrukcije? Vrlo neodregjene prirode, kako bijaše neodregjeno cijelo stanje i Republike i Evrope. Sorgo je imao da Pariski Dvor ubijedi o odanosti Republike i da izdjejstvuje za nju kod Cara „olakšanje njenoga stanja i zaštitu" (sollievo e protezione). Oko ova dva elastična postulata koja se osnivaju na fikciji o trenutnom značaju vojne okupacije, Sorgo imaše da traži „nuance", da kuša zvukove različitijeh struna, da nagje formule. „Preporučite njegovoj premoćnoj zaštiti spokojstvo i egzistenciju ove Republike." Nacrtavši u kratko sve dogagjaje od Marta do Decembra, dogagjaje za koje divnom eufemijom Senat govori da su „uvelike uvećali naše odnose sa onim Dvorom" (i quali avendo sommamente accresciute le nostre relazioni con cotesta Corte), Sorgu vlada naregjuje da naročitu pažnju obrati na finansijsko stanje Republike. Još iz god. 1798 Comeyrasov zajam nije isplaćen. Neka bivši dubrovački zastupnik Favi preda Sorgu svu kance-

lariju i arhiv poslanstva. I na temelju odnosnijeh isprava neka uznastoji da se suma od 600.000 franaka uzajmljena Comeyrasu upiše u veliku knjigu javnoga duga. Nakon toga, imao je da traži povratak Molitorovoga zajma, 300.000 franaka, i najzad odštetu koju Napoleon bješe obećao Republici.[1] Poslanik Senator imao je, na posljetku, da dogje u dodir sa turskim poslanikom Muhib Efendijom, kome će predati Republičino pismo, i kome će živo preporučiti da u ime Sultana zagovara „održanje i nezavisnost ove Republike".

Koliko stvari! „Vi vidite, piše Malo Vijeće u zaglavku, da Vam, puni povjerenja u Vašu revnost i u Vašu mudrost, predajemo najveće interese Republike. Ubjegjeni smo da će se Vaš patriotizam tako rasplamćeti, da Vam ne će trebati novijeh podsticaja da sretno privedete kraju Vašu misiju. Senat nam naregjuje da Vam još samo ovo primjetimo: Ako se Car i Kralj ne bi još za dugo povraćao u Pariz, učinili biste nam ugodnu stvar da pogjete tamo gdje se on nagje. Ne mislimo da Vas prinudimo na ovaj put. Samo Vam ga stavljamo u izgled ako biste htjeli da ga poduzmete za dobro otadžbine".[2] U toliko Sorgo

[1] Na žalost od jedanaest priloga instrukcijama Senata od 22. Decembra, sačuvaše nam se samo tri. I sam dossier Sorgove misije nagjosmo razasut bez signature i bez navlake u ormaru sec. XIX. Tako nam propade prilog E „Valutazione dei danni del bombardamento" i prilog H „Nota dei Cannoni che i Francesi estrassero da Ragusa".

[2] Kreditivna pisma nose datum od 23. Decembra. Senat čestita Caru pobjede, traži zaštitu za Republiku i akreditira Sorga kod Nj. Veličanstva.

imaše da pregovara sa Talleyrandom. Ali Napoleon bijaše daleko, u Berlinu, u Poznanjskoj, u Varšavi. I za dugo se ne će vratiti u Pariz. Hoće li se Sorgo nakaniti na taj daleki i rizični put? Bi li bio dirnuo Napoleona sred Varšavskoga sjaja, u oči odsudnoga megdana sa Rusijom? Ne znamo. Ali Sorgovi pregji bijahu toliko puta, sred zime, krstarili po Balkanima i po Tesalskim gorama da nagju Sultane, ne pitajući hoće li imati uspjeha njihovo poslanstvo! Antunu Sorgu bijaše mučno ostaviti, sred zime, ulicu Saint-Honoré i poći da traži po sjeveru pobjeditelja Austerlitza i Jene. Sorgo ostade u Parizu. Možda se u tom trenutku riješila sudbina našega grada.

Kraj Knjige Prve.

DOKUMENTI.

I.

Generalni komesar Francuske Republike za Jonska Ostrva, P. J. B. Comeyras, dubrovačkoj vladi.

Liberté Égalité.

Au nom de la République Française

Raguse, 7 Thermidor l'an 6-me de la République

(25. Jula 1798)

Le Commissaire Général dans les Départemens de Corcyre, d'Ithaque et de la mer Egée,

à Messieurs les Recteur et Conseillers de la République de Raguse.

Messieurs,

Je suis très sensible à la lettre dont Vous m'honorez, et à l'approbation que Vous accordez aux mesures que j'avais prises pour faire vivre l'équipage de la „Cibèle" dans la discipline et le respect de l'ordre qui doivent caractériser des Républicains, surtout chez un peuple ami.

J'ai fait part au Directoire de l'empressement avec lequel Vous avez accordé les demandes que la situation des troupes et de la marine de la République dans le Levant m'a obligé de Vous faire. Je ne doute pas qu'un fait qui prouve si bien Votre attachement pour la France, n' excite dans son gouvernement à Vous donner de plus en plus des preuves de sa bienveillance.

Je lui ai aussi fait part des demandes inconsiderées et injustes que le Commis aux approvisionnemens de la Cibèle s'étoit permis de Vous faire et de mes mesures pour les reprimer.

Voici, Messieurs, les Principes du Gouvernement sur tous les objets. Vous pouvez sans crainte en faire la règle de Votre conduite, et je Vous y invite expressément.

Le Directoire français est plein de respect pour l'indépendance et pour les droits des autres gouvernements et il est contre ses intentions que ses employés soit civils soit militaires violent des principes qu'il observe lui-même;

il veut que les bâtiments de la République s'approvisionnent dans les magasins de la République et il ne veut pas qu'ils fassent peser leurs besoins soit réels soit prétendus sur les autres nations soit amies soit neutres.

Lors donc qu'un bâtiment de la République se permettra de Vous faire des demandes telles que celles que je Vous ai encouragés à rejeter, refusez d'y avoir égard, et ne craignez pas que le Directoire ni ses Representants près les Nations Etrangères Vous en sachent mauvais gré;

le seul cas d' une force majeure, tel qu'un naufrage, un échouement ou des accidens qui auroient avarié les provisions d'un equipage, ou qui l'auroient forcé de les jetter à la mer, autoriseroient des demandes d'effets ou de vivres; et Votre attachement pour nous Vous engageroit alors, je n'en doute pas, à faire un effort pour les fournir; et Vous régleriez avec le Chargé d'affaires de la République auprès de Vous le montant de ces fournitures ainsi que les moyens de Vous en faire rembourser.

Tels sont les principes, Messieurs, dont Vous pouvez sans crainte Vous prévaloir envers ceux qui seroient assez indignes du nom de Français et du nom de Républicain pour les mettre en oubli.

En Vous quittant pour aller remplir l'importante mission que le Directoire a daigné me confier, j'emporte un coeur plein de reconnaissance pour la manière dont Vous avez accueilli mes demandes et pour les égards particuliers que Vous avez bien voulu me témoigner.

Il me reste à désirer, Messieurs, des occasions où je puisse les reconnoitre aussi par mes égards pour Votre pavillon et pour Vos sujets.

Agréez, Messieurs, le témoignage de ma haute estime et de ma profonde considération.

Le Commissaire Général du Directoire :

P. J. B. Comeyras.

D. D. A. original

II.

Car Napoleon Republici.

Aachen, 10. Septembra 1804.

Très chers et bons amis,

J'ai reçu avec sensibilité l'assurance que Vous me donnez par Votre lettre du 24 juin 1804 de la part que Vous avez prise aux événemens qui ont fixé dans ma famille le gouvernement héréditaire de cet Empire. Ma ferme intention est de faire servir le pouvoir dont il a plu à la Providence que je fusse revêtu, à maintenir et à resserrer de plus en plus les liens qui nous unissent. En accréditant de nouveau mon chargé d'affaires auprès de Vous, je lui ai prescrit de Vous en réitérer souvent l'assurance, et de s'attacher particulièrement à Vous convaincre en toute occasion, de la sincérité de mon estime et de mes sentimens inviolables.

A Aix-la-Chapelle
le 23 Fructidor An XII

Signé: Napoléon.

Archives Nationales, AF IV Plaquettes: 809 Minutes des Décrets pièce No. 7.

III.

Ćesar Franjo II Republici.

Beč, 7. Decembra 1802.

Franciscus Secundus, Dei Gratia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, Germaniae, Hungariae et Bohemiae Rex, Archidux Austriae etc.

Nobiles, Spectabiles sincere Nobis dilecti.

Nunciamus Vobis felicem Imperatricis Reginae dilectissimae Conjugi Nostrae partum, quae hodie Serenissimum Regium Principem et Archiducem Franciscum Carolum Josephum cognominatum in lucem edidit: devoti Vestri in Nos Nostramque Augustam Domum animi sensus certissima sunt pignora, lubentissime Vos justissimi gaudii Nostri participes fore; Nobis vicissim nullo non tempore gratum erit benevolentissimam Nostram voluntatem et favores nostros Caesareo Regios testatos facere.

Datum in Civitate Nostra Vienna die 7 Decembris 1802 Regnorum Nostrorum Romano Germanici et hereditariorum undecimo.

Franciscus M. P.

Ad mandatum Sacrae Caesarae Reg.
Apostolicae Majestatis proprium.

A tergo:

Ad Rempublicam Ragusinam.

Prijepis u Bečkom Državnom Arhivu.

IV.

Car Napoleon Republici.

Stupinigi, 28. Aprila 1805.

Très chers et bons amis,

Nous avons été très sensibles aux sentimens que Vous nous témoignez dans Vôtre lettre du 2 février 1805 sur les événemens qui ont réuni le trône d'Italie à Notre Couronne Impériale. Nous doutons d'autant moins de leur sincérité que la tranquillité de Votre République est particulièrement attachée à la conservation et à l'indépendance de l'Italie. Nous saisissons cette occasion de Vous renouveller les assurances de l'intérêt, que Nous prenons à la prospérité de Votre République et de Notre disposition à lui donner des marques de Notre protection Impériale.

Sur ce, Nous prions Dieu, très chers et bons amis, qu'il Vous ait en Sa Sainte et digne garde.

Signé: Napoléon.

Prijepis priložen Timonijevoj depeši ministru inostranijeh djela grafu Koloredu, 3. Jula 1805. B. D. A.

V.

1.

Ministar inostranijeh djela Republike, Orsat Bonda, ruskome generalnome Konsulu Fontonu.

Dubrovnik, 11. Marta 1806.

In questo momento riceve l'Eccmo Minor Consiglio dal sig-r Conte di Canali una lettera scrittagli dal sig-r Sancowsky, consigliere di Sua Maestà Imperiale di tutte le Russie, di cui compiega lo scrivente al sig-r Console la copia. Puo esso sig-r Console comprendere facilmente l'estrema consternazione, in cui è stato involto il governo nel sentire, che il predetto sig-r Consigliere Sancowsky participava al predetto sig-r Conte di dovere a momenti avanzare verso Ragusa vecchia con un corpo di Montenegrini, che sarebbero seguitati dalla truppa regolata. Questa notizia cotanto desolante per il governo l'obbliga di ricorrere alla sperimentata gentilezza ed affetto del sig-r Console ed a parteciparli alcuni fatti, ed alcune riflessioni delle quali egli a prima vista ne comprenderà tutta la forza.

Il passaggio delle truppe Francesi per lo stato di questa Repubblica era destinato per occupare pacificamente una provincia cedutali nel trattato di pace prima che in essa vi fossero delle truppe straniere ed ora esso passaggio non solo non è imminente, ma è anche non poco lontano; poichè qualor dovesse seguire bisognarebbe di necessità, che passassero di-

versi giorni prima che si effettuasse, per non essere ancora arrivati in questo stato neppure i commissarij, che sempre precedono di qualche giorno e che sappiamo che precederanno l'arrivo delle truppe. A questo s'aggiunge che il governo ha già spedito due suoi SS. Senatori ad incontrare il sig-r generale Francese per pregarlo di sospendere il passaggio delle sue truppe per questo stato, ed ha tutto il fondamento di sperare, che egli si piegherà alle rappresentanze per le ragioni fortissime, che li SS. Senatori hanno commissione di esporli, le quali difficoltano, anzi rendono moralmente impossibile un tale passaggio. — In quanto alla ricerca che si fa dal sig. Consigliere Sancowsky di fare somministrare alle sue truppe le necessarie vettovaglie, è bene informato il sig-r Console della totale mancanza, in cui è questo Stato d'ogni genere di viveri per fare sussistere anche per un solo giorno le truppe, le quali quando ciò non ostante volesser avanzare, potrebbero affamare e distruggere la Contrada di Canali ed anche tutto lo Stato; ma non potrebbero già esse sussistere e sarebbero costrette di ritirarsi per non perire di fame e di miseria. Questa mancanza è tanto notoria, ed a cognizione dello stesso sig-r Console, che non vi è alcun bisogno di addurgliene delle prove ulteriori e tanto più spera il governo, che queste ragioni faranno tutta l'impressione alla saviezza del sig-r Consigliere Sancowsky, quanto la potentissima protezione di cui è onorata questa Repubblica dalla Maestà Sua Imperiale di tutte le Russie, verso di cui essa professa il più profondo ossequio e venerazione, dovrebbe garantire dall'invasione delle di lui truppe questo Stato, invasione, la quale produrebbe infallibilmente la totale distruzione e rovina dello Stato medesimo. Di questa clementissima considerazione, ebbe la bontà d' assicurare officialmente il sig-r Console questa Repubblica ed essa viverà tranquilla nel possesso d'un cosi valido ed efficace patrocinio.

Prega pertanto il governo il sig-r Console ad esporre al suddetto sig-r consigliere Sancowsky tutte le suespresse ragioni e riflessioni in vista delle quali vuole la Repubblica esser sicura, che il sig-r consigliere Sancowsky, cambierà di sentimento e desisterà dall'inoltrarsi in questo Stato colle sue truppe ed il governo stesso lo renderà informato della sua situazione, che se ciò non ostante continuerà egli nella sua risoluzione sarà obbligato questo governo di esporre tutto l'occorso all'Imperiale Trono di Sua Maestà di tutte le Russie, dalla quale è certo, che in continuazione di quella alta protezione, di cui lo onora, sarà compatita la di lui situazione e dato tutto il peso alle ragioni che lo assistono ed intanto salvo tutto il rispetto ed ossequio, che la Repubblica professa e sempre professerà alla prefata Maestà Sua, sarà la medesima costretta di fare li più solenni e legali protesti al Sig-r Consigliere Sancowsky di tutte le funeste conseguenze e danni incalcolabili che se le arrecheranno con un tale ingresso.

Intanto l'infrascritto consigliere il più giovane del Minor Consiglio ha l'onore di rassegnare all'Illmo sig-r Carlo Fonton consigliere di Corte e console generale di S. M. l' Imperatore di tutte le Russie presso la Repubblica di Ragusa la sua distinta osservanza e considerazione.

Segretaria di Stato li 11 Marzo 1806. Firmato: Orsato de Bonda.

2.

Fonton à Sancowsky.

Monsieur,

Le gouvernement de cette République vient de me communiquer une lettre, que Vous avez écrite au comte de Canali, pour lui notifier la prochaine entrée sur le territoire ragusain d'un corps de Monté-

négrins et de Russes, et pour lui demander la fourniture des vivres nécessaires à ces troupes. J'ai été, en même temps, invité par le Mineur Conseil à une conférence, qui a toute roulé sur l'objet de Votre lettre, et le Sénat s'étant ensuite assemblé extraordinairement m'a fait remettre à l'issue de sa séance une note officielle, dont j'ai l'honneur de Vous envoyer ci-joint une copie. Vous y verrez monsieur, les motifs impérieux que le Sénat y allègue pour éloigner de son territoire le fléau de toute hostilité et pour épargner à ses sujets les calamités qui en sont inséparables. Je ne me permettrai point ici aucune réflexion particulière à l'appui de toutes les raisons qui justifient la consternation du Sénat et de ses sujets depuis la réception de Votre lettre qui leur a présenté de nouveaux dangers imprévus pour l'existence politique de ce petit Etat. Vous avez sans doute, Monsieur, des ordres d'après lesquels Vous agissez et qui ne m'ayant point été communiqués par notre Auguste Cour, m'imposent la loi d'être entièrement passif dans toutes les entreprises que Votre lettre fait craindre à ce gouvernement sur son territoire. Mais ce serait manquer au premier des devoirs attachés au poste que Sa Majesté l'Empereur notre Auguste Maître a daigné me confier auprès de cette République, que de me montrer sourd à ses plaintes et à ses représentations, insensible à ses justes alarmes, à ses dangers et à la prière que m'a fait le Sénat de Vous peindre l'embarras de sa position.

En appellant donc, Monsieur, à cette vérité, que j'ai toujours prise pour guide dans le cours de mon service et qui a fait toute ma force dans les diverses représentations que j'ai été dans le cas d'adresser à la Cour depuis que je suis à Raguse, je ne saurais m'empêcher de Vous avouer que la situation de l'Etat de Raguse, déjà très précaire depuis que les provinces ex-vénitiennes qui l'environnent ont été cédées à la France par le traité de Presbourg, le devient encore

plus aujourd'hui par l'entrée des corps de troupes qui viendraient sur ce territoire pour en faire le théâtre de la guerre. Le mineur conseil ne m'a point dissimulé que cette circonstance était l'arrêt de mort de la République, parce qu'elle fournirait aux Français, s'ils n'avaient pas déjà cette intention, un prétexte de plus pour venir occuper cet Etat et le joindre aux deux provinces qu'il sépare. Le sénat est tellement pénétré de cette idée, qu'il a député deux sénateurs auprès du général français Molitor pour tâcher d'obtenir de lui qu'il ne fît pas passer ses troupes par ce territoire. La députation est partie hier matin avec des lettres du consul de France qui appuye les représentations de ce gouvernement. Le sénat espère recevoir dans peu de jours une réponse favorable et dans ce cas il croirait avoir échappé au sort des autres Etats qui ont été la proie des Français, pourvu que l'entrée d'autres troupes sur ce territoire ne les autorisât point en apparence à n'avoir pas non plus aucun ménagement pour cette petite République. C'est à Vous à voir actuellement, Monsieur, s'il entre dans les vues de notre Auguste Cour de hâter par les dispositions, que Vous annoncez le sort funeste que le Sénat en redoute. Il ne m'appartient point de préjuger à cet égard l'opinion du ministère Impérial, que Vous connaissez sans doute mieux que moi. Du reste, Monsieur, si Vous eussiez été mieux informé du peu de ressources que l'Etat de Raguse produit pour la subsistance de ses propres habitants et de la pénurie de tous les objets de première nécessité que nous y ressentons dans ce moment-ci, Vous n'eussiez súrement pas calculé la nourriture des Monténégrins et des Russes, destinés a venir sur ce territoire sur les vivres que Vous avez cru pouvoir demander à ce gouvernement, car il est de notoriété publique qu'avec toute la bonne volonté possible de subvenir aux besoins de ces corps, il est dans l'impossibilité absolue de le faire. Le peu de provisions, qu'il s'est

cru obligé de faire transporter sur la frontière par laquelle devaient passer les Français pour leur faire sa cour et tâcher d'en obtenir par là des bons traitements ont exigé des efforts de tout genre et épuisé le pays. Encore ces provisions n'étaient-elles destinées que pour les besoins des officiers et de l'Etat Major français pendant deux jours seulement. D'après cela Vous pouvez Vous figurer, Monsieur, de combien serait supérieur aux forces de ce gouvernement l'approvisionnement qu'exigerait le séjour sur son territoire des troupes que Vous annoncez. Telles sont, Monsieur, les raisons que m'a exposées très énergiquement le Mineur Conseil dans notre conférence et dont je laisse le dévéloppement à Votre sagacité. Je ne puis pas Vous cacher que la consternation est générale ici dans toutes les classes, depuis qu'on a eu connaissance du contenu de Votre lettre au comte de Canali, que j'ai eu la douleur d'être témoin des larmes qu'elle a fait couler et que la désolation des paisibles habitants de cet Etat sera l'entrée des troupes sur ce territoire.

J'ai l'honneur d'être etc.

Charles Fonton.

3.

Fonton a Bonda.

Le consul de Russie s'est empressé de communiquer à mr. de Sancowsky la note de ce gouvernement en date du 11 Mars et de lui présenter en même temps d'après les désirs du Sénat toutes les raisons que le Mineur Conseil a deduites au soussigné dans ces deux conférences à l'appui des craintes qu'il a conçues de l'entrée annoncée d'un corps de Monténégrins et autres sur ce territoire.

Quoique le soussigné n' ait point encore reçu des Bouches de Cattaro aucune espèce de réponse, il ne doute nullement qu'il ne soit pris en cette occasion par les employés de S. M. Impériale toutes les mesures, qui pourront se concilier avec l'intérêt de son service et la tranquillité de cet Etat. Le soussigné profite de cette occasion, pour renouveller à monsieur le sénateur de Bonda, le plus jeune des conseillers du Mineur Conseil, l'expression de sa considération la plus distinguée.

à Raguse le 27 Février 1806.

11 Mars

Charles Fonton.

Correspondance Fonton R. D. A.

VI.

1.

Pozzo di Borgo au Prince Czartoryski.

Vienne 17 Mars 1806.

Mon prince, Je profite de l'occasion de l'aide de camp Chépéleff pour Vous annoncer mon arrivée ici il y a deux jours. J'ai quitté Naples avec nos troupes. A Corfou j'ai pris la résolution de passer par l'Allemagne pour me rendre à Pétersbourg; le premier essai ne fut pas heureux et nous fûmes obligés de revenir sur nos pas. Au commencement de ce mois nous avons de nouveau mis à la voile et nous avons réussi à débarquer à Fiumé; de là je me suis dirigé vers Vienne et continuerai ma route dans quelques jours pour Pétersbourg. J'ai été pendant toutes ces courses à Bouches de Cattaro et au moment que nous l'avons occupé; ce poste est de la plus grande importance. Si les Français s'y établissent ils assurent leur influence sur toute la côte jusqu'en Grèce. Les Monténégrins, qui sont à présent pour nous, changeraient infailliblement du moment qu'ils auraient les Français dans leur voisinage et ils se laisseraient séduire comme tous les peuples sauvages et avides, qui ne cèdent jamais qu'aux impressions journalières. Nos troupes méditerraniennes suffisent dans l'état actuel des choses pour garder ce que nous tenons; mais si nous avions besoin de faire des opérations plus étendues nous manquerons du nombre nécessaire; il est bien de se convaincre d'une vérité, c'est que nos établissements dans ces parties doivent nous être coûteux et qu'il faut dépenser de l'or pour gagner

de l'influence, bien sûrs que le fruit de nos sacrifices viendra après. On aurait pu avoir les Bouches de Cattaro, en laissant agir la population envers les Autrichiens sans nous en mêler directement. Ghisilieri, qui était commissaire Impérial, effrayé par cet obstacle inattendu, aurait demandé l'intervention du capit. Belli et de Sancowsky pour contenir le peuple et se sauver lui-même avec les troupes. Nous aurions eu le pays également de cette manière, en évitant l'apparence de l'avoir arraché par force aux Autrichiens; mais ces considérations ont paru trop délicates à ceux qui ont été chargés directement de la chose.

Je ne veux pas renouveler la mémoire de tous les événements affligeants qui viennent de détruire tant d'espérances conçues pour le bien du monde; il ne faut jamais cependant les perdre de vue, soit pour augmenter notre expérience, soit pour prendre le parti qui parait le plus convenable. On s'est soumis, mon prince, aux lois de l'histoire, dès qu'on a fait cette levée de boucliers. Le résultat a été malheureux et ceux qui en écriront, diront tout ce que l'impartialité dicterait à nous mêmes, si nous devions parler des autres; il nous reste donc à continuer, pour fournir des faits et des événements qui puissent nous relever de nos désastres passés. Nous ne pouvons pas précipiter Bonaparte du trône, où il s'est placé, mais nous n'aurions aucune raison de l'y affermir davantage par notre soumission à la paix; il gagnerait tout contre nous, parce qu'il nous lierait les mains, si nous avions des projets ultérieurs pour nos intérêts séparés; il a réuni sous sa domination presque toute l'Europe, le moyen de balancer sa puissance nous l'avons dans la conquête de Constantinople et du reste de la Turquie européenne. Nous sommes alors plus grands et plus invulnérables qu'il n'est, et nous avons même trouvé un point de contact avec l'Italie, car je ne regarde pas dans ce cas l'Adriatique comme

une barrière intermédiaire. Cet événement change la face du monde, et cela en mieux, associe le nom de l'Empereur à une époque d'où commenceront la délivrance et la civilisation d'une si belle partie de l'Europe, double les ressources de la Russie soit par celles qu'elle ajoute, soit par l'augmentation de valeur de celles qu'elle possède. Si nous prenons des mesures justes, la chose peut se faire dans peu de temps; le premier coup devrait frapper sur Constantinople. Dès que la capitale tombe il n'y a plus de Turques à combattre nulle part, une expédition maritime peut exécuter l'entreprise, car je ne voudrais pas consommer beaucoup de temps dans une campagne par terre, qui ne suffirait peut être pas pour mener l'armée du Danube à la capitale. Le reste de notre armée occuperait la Valachie et la Moldavie et se tiendrait en observation pour s'opposer aux mouvements de nos voisins les Allemands, que Bonaparte cherchera à faire agir contre nous; la célérité diminuera une grande partie des difficultés que nous aurons à rencontrer. Si Constantinople est entre nos mains avant que les armées ennemies s'accumulent sur les frontières, nous pouvons alors tourner toutes nos forces contre ces derniers et nous aurons les moyens de séduire les uns par quelque province, s'il est nécessaire, et de battre les autres par nos soldats. Si nous différons, si dans l'intervalle l'Angleterre fait sa paix, Bonaparte aura des flottes et des armées pour protéger Constantinople, il y régnera par son influence, nous chassera de la Méditerranée, battra notre marine et fermera le passage des Dardanelles; c'est à présent son plan favori. La matiére est trop vaste pour pouvoir être renfermée dans les limites étroites d' une lettre privée, mais il n' existe aucun sujet plus digne d'occuper l'attention de l'Empereur et de son ministère. — Adieu, mon prince, croyez que je désire plus que personne au monde tout ce qui peut contribuer à Votre satisfaction.

2.

Mémoire du colonel Pozzo di Borgo.

(reçu le 11 (23) Avril 1806).

En occupant la Dalmatie, il est évident que les Français ont voulu se mettre en contact avec le territoire turque, pour donner de l'importance et appuyer le système qu'ils ont probablement adopté à l'égard de la Porte. Pour se rapprocher, autant que possible, d'Ali-pacha et attirer les habitants de Montenegro dans leurs intérêts, ils avaient choisi les Bouches de Cattaro pour leur quartier-général. Molitor, qui commande en chef toutes les troupes de la côte, devait s'y transférer avec cinq mille hommes. Ces dispositions avaient été communiquées à Ali-pacha par le colonel Bessière, qui sous un autre nom avait traversé le pays pour se rendre à Jannina, et on supposait de là — à Constantinople.

La république de Raguse avait été obligée de préparer des barques à Stagno et des provisions; de là les troupes françaises devaient s'embarquer pour passer à Raguse-Vecchia et ensuite à Cattaro, qui n'en est qu'à quelques heures de distance. En attendant, le marquis Ghisilieri, commissaire autrichien pour la consigne des places de cette contrée entre les mains des Français, s'était porté à Cattaro, afin de préparer la réception de ces derniers et d'arranger le départ de deux bataillons qui se trouvaient dans les forts.

L'amiral Séniavine informé de ces dispositions se détermina sagement à empêcher l'établissement des ennemis dans un poste d'où ils pouvaient faire valoir toutes leurs intrigues contre les intérêts de S. M. I. dans cette partie; de l'autre côté les habitants de Cattaro n'étaient nullement disposés à recevoir les Français, et les Monténégrins se montraient encore plus décidés à ne pas les vouloir dans leur voisinage.

En conséquence, il fut expédié de Corfou dans les derniers jours de Février n. st. une petite escadre composée du vaisseau „l'Asie", de la frégate „St. Michel" et du brig „l'Expédition"; la frégate „la Vénus" les suivit bientôt après, et tous se rendirent à Bouches de Cattaro.

La présence des vaisseaux russes et la promesse donnée de soutenir les habitants de Cattaro et de Monténégro firent éclater l'insurrection contre le commissaire autrichien; ce dernier assembla les notables de Cattaro, pour leur annoncer formellement que son souverain avait été obligé de céder ce pays à la France et qu'il attendait comme dernière preuve de leur fidélité leur résignation à cet acte de nécessité. Les notables répondirent, que leur pays avait appartenu à des certaines conditions à la république de Venise, qu'en se soumettant à l'Empereur ces conditions avaient été renouvellées par un acte à part, que l'une d'entre elles était de ne devoir être jamais cédés sans leur consentement, que cette clause n'ayant pas été exécutée, ils se regardaient libres du moment que l'Empereur voulait les abandonner; en conséquence ils priaient le commissaire de leur remettre la forteresse et de se retirer avec ses troupes. Mr. Ghisilieri s'étant refusé à leur demande, ils eurent alors recours au capitaine Belli pour être soutenus dans leurs prétentions. Le capitaine qui commandait la petite escadre, envoya alors une sommation à mr. Ghisilieri de rendre la place dans un quart d'heure. Cette sommation qui n'était soutenue dans le moment par aucune force réelle capable de l'exécuter, fit un effet décisif; le commissaire Impérial céda et Cattaro fut occupé à l'instant par environ cent cinquante hommes, tirés des vaisseaux. Le pavillon russe arboré, et les arrangements pris pour évaluer beaucoup de provisions qui se trouvaient dans la forteresse, Budua et quelques autres petits forts, qui se trouvent plus au midi sur la côte, furent de même évacués et les

postes autrichiens rappelés avec quelques chaloupes canonnières qui y étaient établies pour garder les ports.

Le jour après la frégate „la Vénus“ fut expédiée, pour intercepter la communication que les Français voulaient se procurer par Stagno à Raguse Vecchia. Elle jetta l'ancre dans le canal de Calamotta, pas loin de Raguse, les barques ragusiennes qui étaient assemblées à Stagno furent retirées, et les Français renoncèrent eux-mêmes à ce projet. — Cattaro occupé par nos troupes, les habitants se sont déclarés sujets russes, mr. Sancowsky les a reçus comme tels, et il y a eu à ce sujet les harangues et les phrases d' usage

Le brig „l'Expédition“ fut renvoyé à Corfou, avec la nouvelle de tout ce qui venait de se passer et pour demander les troupes nécessaires à la défense de la place; pour le local de Cattaro il est aisé à conserver avec huit cent hommes contre toutes les attaques que les Français seraient en état de faire, même s'ils pouvaient pénétrer jusqu'à la forteresse ; mais comme il sera nécessaire d'avoir un plan de défense combiné avec les habitants et les Monténégrins pour arrêter les Français avant qu'ils pénètrent dans le territoire, trois mille hommes seraient nécessaires, et avec cette force et des gens du pays on pourrait contenir les Français au delà des limites de Raguse, car il serait nécessaire d'occuper cette place.

L'ennemi ne peut pas porter de l'artillerie par terre, le local est aussi difficile qu'on puisse se l'imaginer; il aura aussi de la peine à se procurer des vivres. En général, je crois que nous avons très bien fait d'occuper Cattaro à la forme près, qui pouvait être toute autre, sans manquer notre but ; que nous pouvons le défendre, qu'il serait utile d'occuper Raguse et que pour d'autres opérations plus étendues de ce côté-là nous manquons de moyens.

Archives du ministère des Affaires Etrangères de Russie. Correspondance Czartoryski 1806 No 107 (bis).

VII.

Graf Stadion barunu Vincentu.

Beč, 19. Marta 1806.

Monsieur le baron,

La copie ci-jointe d'une lettre de Monsieur le Marquis de Ghisilieri arrivée ici ce matin Vous apprendra un événement qui nous met dans la plus grande peine.

Tandisque nous avions reçu de la Russie la promesse qu'elle n'augmenterait pas nos embarras en traversant la prise de possession des Français, de la Dalmatie et des bouches de Cattaro, quelques vaisseaux russes dans l'Adriatique, appelés apparamment par le consul russe à Montenegro Sankovsky, ont déjà frappé le coup, en se permettant des hostilités réelles contre nos autorités civiles et militaires, se sont mis pour le moment en possession de l'Albanie Autrichienne. Sa Majesté à l'instant où Elle en a reçu la nouvelle m'a fait venir chez Elle pour me témoigner son étonnement de ce qu'Elle venait d'apprendre et son mécontentement de la conduite de Mr. le Marquis de Ghisilieri, lequel en se permettant une fausse interprétation de l'ordre précis de ne céder qu'à la force majeure, n'a peut-être pas employé tous les moyens de resistance, lesquels quoique sans doute ils n'auroient pas servis à nous conserver le pays jusqu'à l'arrivée des Français, auraient du moins constaté d'une manière incontestable l'intérêt que Notre Souverain met à ce que les articles de la paix soient remplis dans le sens le plus complet.

Sa Majesté a resolu de donner une nouvelle preuve de ses sentiments de loyauté et de sa ferme volonté de remplir ses engagements, même en y sacrifiant ses propres intérêts, et Elle m'a ordonné de déclarer au général Andréossy, que vu les circonstances Elle ne mettra dans ce moment non seulement aucune opposition au passage des troupes que la France ou le Royaume d'Italie se verront dans le cas d'envoyer aux bouches de Cattaro par les Etats héréditaires, mais qu' Ella fera passer sur le champ des instructions à ses commandans et gouverneurs de province, de leur donner toutes les facilités que les pays à traverser pourront leur offrir.

Je Vous envoie la présente, Monsieur le Baron, par courrier, parce que l'Empereur met beaucoup de prix à ce que ce malheureux événement soit envisagé à Paris dans son vrai point de vue, et qu'on y apprenne sur-le-champ les mesures que nous avons prises pour y rémédier.

Veuillez ne rien omettre pour convaincre le Cabinet des Thuilleries (sic!) de la sûreté de notre conduite dans cette occurence, et de notre désir sincère de le voir bientôt en possession entière des pays qui lui sont cédés par le dernier traité de paix.

Veuillez agréer etc.

Signé: Stadion.

Original u B. D. A. Weisungen nach Paris, 1806.

VIII.

Proklamacija gjenerala Lauristona.

Dubrovnik, 28. maja 1806.

Napoléon Premier

Empereur des Français et Roi d'Italie.

Des concessions multipliées faites aux ennemis de la France avaient placé la République de Raguse dans un état d'hostilité d'autant plus dangereux qu'il se déguisait sous des formes d'amitié et de neutralité. L'entrée des troupes françaises dans la Dalmatie, loin d'empêcher une pareille conduite, n'a été qu'une occasion pour nos ennemis d'exercer davantage leur influence dans l'Etat de Raguse, et quels qu'eussent été les motifs de la condescendance des magistrats de cet Etat, l'Empereur a dû s'en apercevoir ; il lui importait de mettre fin à des menées aussi contraires aux lois de neutralité.

En conséquence, au nom et par les ordres de S. M. l'Empereur et Roi d'Italie, je prends possession de la ville et du territoire de Raguse.

Je déclare néanmoins que l'intention de S. M. I. et R. est de reconnaître l'indépendance et la neutralité de cet Etat aussitôt que les Russes auront évacué l'Albanie ex-vénitienne, l'île de Corfou et les autres îles ex-vénitiennes, et que l'escadre russe laissera libres les côtes de la Dalmatie.

Je promets secours et protection à tous les Ragusains; je ferai respecter les lois et coutumes actuelles

et les propriétés; enfin, d'après la conduite que tiendront les habitants, je ferai qu'ils n'auront qu'à se louer du séjour de l'armée française dans leur pays.

Le gouvernement existant est maintenu, il remplira les mêmes fonctions, il aura les mêmes attributions; ses relations avec les Etats amis de la France et neutres resteront sur le même pied.

Mr. Bruère, Commissaire des relations Commerciales, remplira auprès du Sénat les fonctions de Commissaire impérial.

Raguse, le 28 Mai 1806.

Alex. Lauriston.

Francuski je tekst prvom publikovan u Pisanijevom djelu.

IX.

Fonton knezu Czartoryskome.

Rijeka Senjska, 18/30. Juna 1806.

... Quelques rapports des Bouches de Cattaro dictées par des vues particulières et par l'inimitié étaient parvenus à accréditer en quelque manière ici et à Trieste l'opinion que les Français n'étaient entrés dans l'Etat de Raguse qu'à la suite de leurs intelligences secrètes avec le gouvernement de cette République. Cette opinion, Monseigneur, est aussi fausse qu'injuste, et pour qu'elle pût avoir la moindre apparence de fondement, il faudrait supposer que les Ragusois ont voulu de gaieté de coeur livrer tout ce qu'ils possédent à nos armements maritimes et provoquer ainsi leur ruine inévitable pour appeler chez eux les Français, dont ils n' avaient aucun profit à espérer. En effet il est connu qu'il n'y a ni industrie, ni commerce dans l'état de Raguse, que la navigation en est le seul aliment, comme la seule ressource, et puis qu'il avait été déclaré précédemment par le manifeste publié par mr. le commandant de Bailie, que tous les lieux du golfe Adriatique où se trouveraient des troupes françaises seraient traités hostilement par nos armements, il s'ensuivait que les bâtiments ragusois qui jusq'alors naviguaient avec sécurité et profit à l'abri de la neutralité du pavillon de la république, devaient nécessairement perdre un avantage aussi inappréciable et devenir la proie de nos frégates et de nos corsaires, du moment que les

Français auraient mis le pied sur le territoire de Raguse. Quelle perspéctive aurait donc pu engager les Ragusois à agir d'une manière aussi contraire à leurs intérêts les plus chers et à braver ainsi la perte de toutes leurs propriétés et de leur marine, en appelant chez eux les Français? Il me semble que cette réflexion seule est plus que suffisante pour prouver l'absurdité de l'imputation faite aux Ragusois. D'ailleurs, les Français en entrant à Raguse ne les ont assurément pas ménagés comme des amis, ni par la contribution qu' ils ont exigée, ni par la violence dont ils ont usé pour se faire fournir les vivres et tous les objets nécessaires à leur armée. J' ai laissé le gouvernement et tous les habitants de Raguse dans la désolation et le désespoir; et j'avoue que d'après cet état de choses que j'ai vu de si près, j'étais bien éloigné de penser qu'on pût jamais accuser les malheureux Ragusois d'avoir été d'intelligence avec les Français pour les mettre en possession de leur pays. J'ose même attester à V. Excellence que s'ils avaient pu prévoir les véritables desseins des Français, malgré les promesses réitérées qu'ils en avaient reçues du contraire, ils n'auraient pas hésité de les prévenir, en nous demandant de mettre les premiers dans leur pays une garnison composée, non de Monténégrins, mais de Russes, parce que c'était le seul parti qui pouvait sauver au moins pour le moment leurs bâtiments qui font toutes leurs richesses.

Je suis etc.

Charles Fonton.

Fiumé le 18/30. Juin 1806.

Correspondance Fonton, R. D. A.

*

X.

„Times"-ov članak o zauzeću Dubrovnika u br. od 24. Juna 1806.

General Lauriston took possession of the City and Republic of Ragusa, on the 27th ot May. The Proclamation which he published on that occasion is a most extraordinary document. The only reason advanced for this annihilation of the independence of that little State is an obscure insinuation, that the enemies of France have exercised too much influence there. The Proclamation does not mention in what respect this influence has proved prejudicial to France, although the dignity of Buonaparte, it seems, is concerned in putting an end to it. M. Lauriston would have come off much better, if he had disdained making any excuse, and suffered the circumstance to stand upon its own unqualified foundations of state necessity and the right of the strongest. A very important fact is, however, disclosed in this Proclamation. It is not the surrender of Cattaro, it seems, that will satisfy the Emperor of the French. He looks forward to the evacuation of Corfu, and the whole of the Seven Islands, as well as the retreat of the Russian squadron from the Adriatic. Until that be effected, he will retain possession of Ragusa; but is there any one who will believe, that if there was not a Russian flag or stand of colours to be seen in Albania, or on the Adriatic, that he would re-establish that Republic in its former independence?

XI.

Iz prepiske grafa Razumovskoga, ruskog ambasadora u Beču, sa knezom Czartoryskijem, barunom Budbergom i S. Sankovskyjem.

1.

Razoumovsky à Czartoryski.

Vienne, 2—4 Juin 1806.

... Il n'est pas d'expression, mon Prince, qui puisse Vous rendre l'extrême agitation dans laquelle j'ai trouvé le ministre des affaires étrangères. On eût dit, à voir les craintes qui le tourmentoient, que les Français étoient déjà aux portes de Vienne.

... J'eus beau chercher à le calmer ... le Comte de Stadion persistoit à voir les plus grands dangers dans les moindres délais et soutenoit que si quelques semaines pouvoient se passer, sans que les Autrichiens occupassent Cattaro, ils étoient perdus et abîmés sans ressources.

2.

Razoumovsky à Sankovsky.

Vienne, 4 Juin 1806.

... Vous aurez en conformité aux ordres de la Cour à remettre entre les mains des Commandants Autrichiens qui se présenteront pour cet effet les places et le poste de Cattaro. Le Convoi destiné à l'occupation est près à mettre en mer et s'embarquer

à Trieste. Je Vous en informe sans perte de temps par le Conseiller de Cour Kharlamoff et l'officier autrichien qui l'accompagne pourra Vous fournir, Monsieur, des renseignements précis sur le montant des détachements destinés pour Cattaro... Vous avez acquis trop d'influence chez un peuple qui a voulu se placer sous le sceptre de la Russie et qui pour le salut d'une Puissance amie et alliée doit reconnoître forcément un autre maître, pour ne point laisser à ce peuple l'impression du vif intérêt que lui conservera le souverain, auquel il a voulu se dévouer et il verra dans sa docilité dans le moment actuel un nouveau moyen de lui être agréable. L'impulsion est facile sur des moeurs agrestes quand elle a pour base la confiance et l'amour, et j'ai vu dans l'exposé de Vos opérations, combien Vous avez su Vous faire obéir, quelle est Votre influence chez cette nation...

3.

Budberg à Razoumovsky.

St. Pétersbourg, Juin 1806.

...En se rappelant les regrets de l'Empereur d'Allemagne immédiatement après la conclusion du traité de Presbourg de n'avoir pas eu le temps de donner avis aux généraux russes dans la Méditerranée de la stipulation relative aux Bouches de Cattaro, afin qu'ils aient pu y prévenir les François, quand c'eut été même avec l'apparence d'en chasser les troupes autrichiennes, en se rappelant cette circonstance, dis-je, notre Auguste Maître n'a pu être que doublement affligé, en voyant la Cour de Vienne prendre une résolution qui met en évidence qu'elle ne connoit d'autre moyen pour se soustraire aux effets du despotisme de Bonaparte que le consentement d'agir hostilement contre nous...

4.

Razoumovsky à Sankovsky.

Vienne, 7 juin 1806.

... L'Empereur avoit le projet de faire de la restitution de Cattaro un objet de négociation directe entre la Russie et la France; mais les dangers de l'Autriche ne permirent point de s'appesantir sur cette demande, qui sera immanquablement reproduite.

Il fallait faire une démarche qui indiquât que nous y avions renoncé, mais il n'en est pas moins vrai que ce sera toujours un très grand avantage, que de ne point effectuer avec promptitude cette mesure. Je crois donc que vous devez tout en montrant une bonne volonté affectée même à évacuer les forts, chercher à y conserver sous différents prétextes les troupes russes, même après l'arrivée de celles autrichiennes, qui viendront les relever. Il faudrait Vous entendre à cet égard avec l'amiral Seniavine, ne point refuser la restitution, mais l'embarasser et l'entraver de manière à la faire traîner en longueur. Pendant ce temps la négociation avec la France se prolongera et peut-être amenera-t-elle le résultat important pour la Russie de laisser les Bouches de Cattaro en son pouvoir. Je n'ai pas besoin de Vous recommander un secret impénétrable sur ce que je Vous écris aujourd'hui. Vous en sentirez Vous même l'importance pour qu'on puisse tirer avantage de cette manière d'agir.

5.

Razoumovsky à Czartoryski.

Vienne, 26 juin 1806.

Je mets à profit l'expédition de courrier que fait aujourd'hui le Comte de Stadion pour transmettre

ci-joint à Votre Excellence le paquet qui m'est parvenu par la poste d'hier du Consul Général Fonton. Elle y verra l'exposé circonstancié de l'occupation par les François de la ville de Raguse et de son territoire. Je m'abstiendrai de toute réflexion sur ce nouveau fait d'un Gouvernement dont l'action ne s'arrête à aucune considération dans le développement de son système d'envahissement et de domination . . .

6.

Razoumovsky à Czartoryski.

Vienne, 9 juillet 1806.

A la suite de ces communications je me suis permis d'observer à M-r le Ministre des affaires Etrangères, qu'il me paraissait assez naturel, de supposer que les évènemens, qui de la part des Français, ont fait naître dans la situation des affaires de ces contrées un changement si total, aient fait adopter à nos employés une conduite et des combinaisons, qui s'écartent des ordres que j'ai été chargé de leur transmettre. Lorsque l' Empereur Notre Auguste Maitre, guidé par les sentimens d'amitié et d'intêret qui L'attachent à Son intime Allié, a pris la résolution généreuse, d'ordonner la restitution de Cattaro aux Autrichiens, l'état de la question était simple. Il s'agissait, en rétablissant strictement la teneur du traité de Presbourg, de faire cesser l'état de souffrance, que résultait, pour cette Cour-ci, de la présence des armées ennemies, à portée d'un jour à l' autre d' exécuter leurs menaces. C'est au prix d'un sacrifice incontestablement pénible que Sa Majesté Impériale s'est déterminée à la réstitution de positions infiniment importantes pour Ses armes. Elle allait s'effectuer, lorsque le Gouvernement Français, toujours déspotique, arbitraire, impérieux, entreprend une nouvelle conquête au mépris

de la foi des traités, et de la loyauté qui dirigeait nos déterminations. On ne saurait disconvenir, que l'occupation de Raguse, renversant entièrement l'état primitif des choses, nécessitera vraisemblablement des combinaisons différentes de la part de nos employés; il est à présumer que tant que les Français maintiendront cette possession, les nôtres penseront trahir les intérêts de leur Maître, en abandonnant les moyens de la leur disputer.

7.

Razoumovsky à Czartoryski.

Vienne, 16 juillet 1806.

... Le jour même de l'arrivée du major Albeck, le ministre des Affaires Etrangères, ainsi que l'Archiduc Charles furent mandés à Luxembourg; c'est le lendemain que j'eus une conférence avec le premier. Il me montra une inquiétude et une angoisse profonde sur ce qui venait de se passer vers Cattaro. Je le vis uniquement préoccupé de la terreur du ressentiment de Bonaparte et frémissant de l'idée que d'un moment à l'autre, il étoit en mesure d'anéantir cette Monarchie en se livrant à la fureur de son courroux. Il ne put disconvenir, que les nouveaux embarras où peut se trouver sa Cour, n'aient été occasionnés par les François eux-mêmes, que leur invasion du territoire de Raguse, sans provocation, sans raison, au moment où ils savoient déjà la condescendance qui a déterminé Notre Auguste Maître à restituer les Bouches, étoit l'unique cause qui en a retardé l'évacuation; qu'il étoit tout simple qu'un incident pareil, une conduite qui outrage la bonne foi généreuse de l'Empereur Mon Maître, ait motivé, de la part de ses agents, des mesures, que leur dictoit l'intérêt et la dignité de Sa Majesté Impériale. Le Comte de Stadion chercha à

inculper les intentions de nos chefs. Il observa, que le Vice-Amiral Seniavine n'a point permis au Colonel l'Epine de se rendre auprès de Lauriston, et qu'il refusa même de lui faire passer sa lettre. Enfin il me déclara, que les ordres, dont le Major Albeck allait être porteur au C-te de Bellegarde, étaient d'obtenir Cattaro, coûte que coûte. Etes-vous donc résolus, lui dis-je, d'en tenter la conquête, si les voies d'accommodement devenaient insuffisantes? Il me repliqua par un silence et un soupir, qui exprimaient l'affirmative. Et si, ajoutai-je, avant que M-r de Bellegarde reçoive vos instructions, Raguse capitule, et soit en notre possession, comme Vous convenez qu'il y en a toute apparence, vous joindrez-vous aux Français, pour obtenir de force l'exécution du Traité de Presbourg qu'ils ont aussi peu respecté que tous ceux qu'on a fait, et qu'on fera jamais avec eux? C'est alors qu'il m'a annoncé que le Général Bellegarde allait être renforcé d' un régiment de Fiume, et qu'il le serait d'avantage s' il le fallait.

8

Budberg à Razoumovsky.

St. Pétersbourg, 2 Janvier 1807.

L'Empereur a cru devoir suspendre toute détermination à l'égard de Cattaro, jusqu'à ce qu'un développement plus avancé des événemens de la guerre et le succès de la négociation de M-r Pozzo di Borgo nous soient connus. A ces motifs d'autant plus plausibles que notre position vis-à-vis de la Porte nous rend la possession de Cattaro plus intéressante que jamais, se joint encore celui qui a empêché nos employés de céder aux tentatives des Commandants Autrichiens, savoir l'occupation de Raguse par les

François. En effet, pour replacer la question dans son état primitif, il faudroit que la République de Raguse fût évacuée, car ce n'est qu'alors que nous croirions pouvoir céder aux demandes réitérées de la Cour de Vienne, sans compromettre la considération à laquelle nous avons droit de prétendre.

Correspondance Czartoryski-Razoumovsky R. D. A. Vienne 1806—1807.

XII.

Proklamacija gjenerala Lauristona.

Dubrovnik, 8. Jula 1806.

Ragusais !

Vos souffrances sont terminées. Le général Molitor, à la tête de sa brave division, est venu vous délivrer et vous arracher aux Russes qui ont détruit vos propriétés et qui en vouloient à votre existence.

La résignation et le courage que vous avez montré pendant les vingt jours de siège vous assurent la protection de l'Empereur des Français, Roi d'Italie, l'estime et l'attachement des François.

Vous avez beaucoup souffert; je remplirai le devoir cher à mon coeur de mettre sous les yeux de Sa Majesté les pertes que vous avez éprouvées. Son coeur paternel en gémira; il fera sécher vos larmes.

L'histoire offre peu d'exemples de la barbarie et des horreurs que les Russes ont commises et dont vouz avez été la victime. Accablés par le nombre et non vaincus, les Français ont été obligés de céder et de se retirer dans la ville de Raguse, qu'ils étoient déterminés à défendre jusqu'à la dernière extrémité, plustôt que de vous abandonner et de vous livrer à vos féroces ennemis.

Les Russes, après avoir, par des concessions multipliées, épuisé vos ressources, vouloient s'emparer de votre territoire. Furieux d'avoir été prévenu par les François qui marchoient vers les Bouches de

Cattaro et n'osant leur faire la guerre en ennemis généreux, ils ont soulevé une multitude de Grecs, qui ne connoissent pas seulement les François, les dépeignant comme des ennemis de leur Réligion, qui marchoient pour s'emparer de leurs propriétés, tandis que toutes les nations savent que les François respectent les Religions de tous les peuples.

Mais pour soulever ces Grecs en assez grand nombre, ils leur ont permis le pillage et l'incendie de vos propriétés, vous dépeignant comme leurs ennemis et comme ayant appelé les François chez vous.

Des troupes considérables sont arrivées: d'autres sont en marche; elles rendent nos forces formidables; c'est aux Russes à trembler. Ils ont désobéi aux ordres de leur Empereur qui leur enjoint de remettre les Bouches de Cattaro; ils ont armé contre les Français un peuple qui, par le traité de Pressbourg, est sujet de l'Empereur des François, Roi d'Italie, sauf à les abandonner après, comme ils ont fait des Grecs de la Morée.

Ragusais! que l'ordre et la tranquillité renaissent, retournez à vos travaux: comptez que les François seront toujours vos amis et que l'Empereur Napoléon vous servira de père.

Raguse, le 8 Juillet 1806.

Le Général de Division
Commandant général de Raguse
Alexandre Lauriston.

Štampani egzemplar priložen Timonijevoj depeši od 13. Jula 1806. B. D. A.